

TWO
h o m e l a n d s

M I G R A T I O N S T U D I E S

D D V E
d o m o v i n i

R A Z P R A V E O I Z S E L J E N S T V U

33 • 2011

Izdaja

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU

Published by

Slovenian Migration Institute at the ZRC SAZU

Ljubljana 2011

Revija ***Dve domovini • Two Homelands*** je namenjena objavi znanstvenih in strokovnih člankov, poročil, razmišljanj in knjižnih ocen s področja humanističnih in družboslovnih disciplin, ki obravnavajo različne vidike migracij in z njimi povezane pojave. Revija, ki izhaja od leta 1990, je večdisciplinarna in večjezična. Revija izhaja dvakrat letno. Članki so recenzirani.

The journal ***Dve domovini • Two Homelands*** welcomes the submission of scientific and professional articles, reports, debates and book reviews from the fields of humanities and social sciences, focusing on migration and related phenomena. The journal, published since 1990, is multidisciplinary and multilingual. The journal is published biannually. All articles undergo a review procedure.

Povzetki in indeksiranje / Abstracts and indexing:

FRANCIS (Sociology/Ethnology/Linguistics of Francis), IBZ – International Bibliography of Periodical Literature, IBR – International Bibliography of Book Reviews, Sociological Abstracts, IBSS - International Bibliography of the Social Sciences, MSH-Maisons des Sciences de l'Homme, SSCI – Social Sciences Citation Index, Social SciSearch, Journal Citation Reports / Social Science Edition, SCOPUS.

Letna naročnina 18 €. Posamezni letniki so na voljo.
Annual subscription 18 € for individuals, 28 € for institutions.
Previous issues available are available on demand.
Master Card / Euro Card and VISA accepted.

Naročila sprejema / Orders should be sent to:
Založba ZRC, P.P. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija
Fax: (+386 1) 425 77 94; E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

VSEBINA / CONTENTS

RAZPRAVE IN ČLANKI / ESSAYS AND ARTICLES

DUŠKA KNEŽEVIĆ HOČEVAR

- Obrazi migracij v govoru o rodnosti 7
Faces of Migration in Discussions about Fertility 21

CIRILA TOPLAK, MITJA VELIKONJA, JERNEJ PIKALO, PETER STANKOVIČ, KSENIJA ŠABEC, MIRT KOMEL

- Europe of Homelands or Homeland Europe: (European) Identity Issues 23
Evropa domovin ali domovina Evropa: Dileme (evropske) identitete 34

MATJAŽ KLEMENČIČ

- The Reactions of Immigrants from the South Slavic Lands and their Descendants
in the USA to the Dissolution of Yugoslavia (1989–1993) 37
Reakcije jugoslovanskih izseljencev in njihovih potomcev v ZDA na razpad nekdanje
Jugoslavije (1989–1993) 53

SIMONA ZAVRATNIK

- Sodobne migracije v mnenjih slovenske javnosti 55
Contemporary Migrations through Public Opinion 70

SILVIJA KREJAKOVIČ, URŠKA STRLE

- Rekvijem za harmoniku: Slovenci u kontekstu masovne odmazde u Kraljevu 73
Rekvjem za harmoniko: Slovenci v kontekstu množičnega streljanja v Kraljevu 89

ŠPELA KALČIČ

- Tančica v primežu orientalizma: Državna poseganja v islamske oblačilne prakse 91
Veil Gripped by Orientalism: State Interference in Islamic Clothing Practices 106

BREDA MULEC

- Kroženje možganov: Nov cilj v povezovanju z diasporami 109
Brain Talent Circulation: A New Aim for Countries Connecting with Diasporas 122

ZALA VOLČIČ, KARMEN ERJAVEC	
Hidden Minorities in Kosovo: "We Feel like Ghosts in our Own Community"	123
Skrite manjšine na Kosovu – »V naši lastni skupnosti se počutimo kot duhovi«	138
ŽELJKO HOLJEVAC	
Identitet gradišćanskih Hrvata: korijeni i perspektive	141
Identiteta gradišćanskih Hrvatov: Korenine in perspektive	144
MARINA PERIĆ KASELJ	
Etnički identitet Hrvata u Švicarskoj: sistematizacija i analiza aktivnosti i djelovanja hrvatskih etničkih društava	147
Etnična identiteta Hrvatov u Švici: Sistematizacija in analiza aktivnosti in delovanja hrvaških etničnih društev	161
REBEKA MESARIĆ ZABČIĆ	
Hrvatska radiotelevizija kao spona između iseljene i domovinske Hrvatske: primjeri Italija, Austrija i Mađarska	163
Hrvaška radiotelevizija kot vez med izseljeniško in domovinsko Hrvaško: primeri Italije, Avstrije in Madžarske	170
JADRANKA GALIOT KOVAČIĆ	
Doseljeno hrvatsko stanovništvo vinkovačkog područja - Kako je teška došljina kora	173
Doseljeno hrvaško prebivalstvo vinkovškoga područja – Kako trd je kruh priseljencev?	181
KRISTINA GOGIĆ	
Politika i kulturna baština u Europi - hrvatska manjina u Republici Mađarskoj	183
Politika in kulturna dediščina v Evropi – hrvaška manjšina v Republici Madžarski	188

POROČILA IN RAZMIŠLJANJA / REPORTS AND REFLECTIONS

OMER HADŽISELIMOVIĆ	
An Immigrant's Deal: Two Lives for the Price of One	191

R A Z P R A V E I N Č L A N K I

E S S A Y S A N D A R T I C L E S

OBRAZI MIGRACIJ V GOVORU O RODNOSTI

Duška KNEŽEVIĆ HOČEVAR¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Obrazi migracij v govoru o rodnosti

Prispevek presoja vztrajnost esencialističnega razumevanja nacionalnega prebivalstva v govoru o njegovi demografiji. Tovrstne razprave so postale aktualne z evidenco rodnosti pod enostavno obnovo prebivalstva. Akademske in politične razprave o njenih negativnih družbenoekonomskih posledicah in verjetnih scenarijih njihovega reševanja, še posebno migracijskega, so razkrile različna razumevanja predstave o nacionalni populaciji. Prispevek sprva pojasnjuje poglobljena ozadja tovrstnih razprav, nato pa z analizo govora o rodnosti-migracijah v tiskanih medijih na Slovenskem presoja odmik od esencializiranega pojmovanja prebivalstva države.

KLJUČNE BESEDE: migracije, rodnost, slovenski tiskani mediji, nacionalno prebivalstvo, esencializem

ABSTRACT

Faces of Migration in Discussions about Fertility

The paper discusses the persistence of the essentialist understanding of national populations when considering their demography. Such debates have emerged in response to the evidence on below-replacement fertility. Academic and political discussions about its negative socio-economic consequences and likely resolution scenarios, particularly through migration, have revealed various understandings of the notion of national populations. The paper elucidates the main background of such debates, and discusses the move away from the essentialist comprehension of national populations through an analysis of the fertility/migration debate in the Slovenian print media.

KEY WORDS: migration, fertility, Slovenian print media, national population, essentialism

UVOD: TRDOŽIVOST ESENCIALISTIČNIH RAZLAG

Na spletni strani Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je bilo novembra 2010 objavljeno vabilo na mednarodno konferenco z naslovom Onkraj esencializmov: Izzivi antropologije v 21. stoletju.¹ Vabilo se je nanašalo na počastitev 70. obletnice delovanja oddelka prav z razpravo o številnih obrazih esencializma, ki naj bi zajemala tako kritiko metodološkega

¹ Dr. zgodovinske antropologije, višja znanstvena sodelavka; Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: duska@zrc-sazu.si.

¹ Vabilo na mednarodno konferenco je bilo objavljeno na spletnem naslovu: <http://eikaconference.ff.uni-lj.si> (24. 11. 2010).

nacionalizma, kulturalizma kot tudi drugih oblik konstruiranja kolektivnega. Izbor osrednje razprave posveta je bil takole utemeljen:

Na začetku 21. stoletja so metodološki nacionalizem in druge oblike esencializmov vse bolj odveč. Nedavna transnacionalna in kozmopolitska gibanja so postavila podedovane perspektive iz preteklosti na resno preizkušnjo. S tem, ko stare paradigme ne zadoščajo več, postajajo nove paradigme in koncepti temelji sodobne antropologije. Vprašati se moramo, če ti premiki, ki jih lahko opazujemo skozi odmik od esencializiranih družbenih klasifikacij h kulturnim tokovom, transnacionalnim povezavam in mobilnosti; od izvirnosti in avtentičnosti k hibridizaciji in kreolizaciji; od domnevno »naravnih« enot, kot so etnične skupine, narodi in kulture, k pozornosti, ki jo namenjamo procesom ustvarjanja in oblikovanja prostora (prostorjenja) in osebnih ter družbenih praks imaginacije, nakazujejo odmik od esencialističnih kategorij samo na videz (Onkraj).

Komentar k vabilu podajam v obliki teze pričujočega prispevka, ki se glasi: Odmik od domnevno »naravnih« enot, kot so etnične skupine, narodi in kulture k družbenim in kulturnim tokovom ali procesom, je zgolj navidezen na področju presoje demografije nacionalnega prebivalstva, kjer še vedno prevladuje tako dojemanje njegovega članstva, ki je utemeljeno z esencialistično argumentacijo.

Za kaj pravzaprav gre? Leta 2007 je bila del 10. mednarodne multikonference Informacijska družba – IS tudi samostojna konferenca z naslovom Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja. V predgovoru zbornika prispevkov s posveta beremo, da je bila konferenca v zadnjem desetletju največji slovenski demografski dogodek, ki je kazal na aktualnost problematike. Avtorja predgovora sta poudarila, da se v odprtem in strpnem akademskem okolju o teh občutljivih temah lahko odkrito pogovarjamo brez pretirane zagretosti, kajti stroka omogoča ne samo možnost za predstavitve raznovrstnih pogledov na dogajanje, ampak tudi odpira možnosti za reševanje poglobitnih problemov današnje družbe, saj je demografski problem z nizko rodnostjo in posledičnimi težavami dolgoročno verjetno že najpomembnejši slovenski problem, ki se ga ne da hitro ali učinkovito rešiti (Malačič in Gams 2007: 3).

Kot ena med udeleženkami konference sem občinstvo seznanila s prispevkom Ali je nujno v študije rodnosti in migracij pritegniti tudi preučevalce naroda, etničnosti in nacionalizma? (Knežević Hočevan 2007). Poglavitna iztočnica predstavitve je bila prav nedavna ugotovitev Kligman (2005: 253), ki je v presoji demografskih protislovij potrošniškega kapitalizma in neoliberalnih ideologij poudarila, da ne gre toliko za to, da so evropske države »sterilne« (nizkorodne; poudarek avtorice), ampak za to, da so zgodovinska ali tradicionalna razumevanja naroda vedno bolj v nasprotju z demografskimi resničnostmi. Sorazmerno veliki deleži priseljencev zaradi zahtev trga dela namreč prenamenjajo bolj »znane« (esencialistične; poudarek avtorice) obraze evropskih narodov.

Živahna razprava, ki je sledila predstavitvi prispevka, je avtorico še bolj prepričala v domnevi, da je govor o demografiji nacionalnega prebivalstva močno usidran v esencialistični predstavi o nacionalnem prebivalstvu, ki postavlja v ospredje bolj njegovo »biološko« kot pa družbeno skonstruiranost. V razpravi o priseljevanju kot enem izmed scenarijev reševanja negativnih posledic nizke rodnosti v Sloveniji so nekateri udeleženci to možnost vnaprej označili kot neperspektivno zaradi »težav in pasti«, ki jih lahko priseljevanje sproža med »domačini in tujci« (Jakoš 2007a: 33; Merše 2007: 64), in »ogrožanja slovenske kulture« (Jakoš 2007b: 35; Malačič 2007: 62). Sklicujoč se na vidik »naroda« se je večina udeležencev bolj zavzemala za pronatalistične ukrepe, skupina teoloških raziskovalcev pa je ob tem posebej poudarila pomen ohranjanja družinskih vrednot.

Kljub dobromamerni želji sklicateljev konference, da se o teh občutljivih temah lahko pogovarjamo brez pretirane zagretosti, je razprava mestoma zdrsnila na raven »metodološkega nacionalizma«, ki se je manifestiral v poudarjeni retoriki zaskrbljenosti nad prihodom »tujih priseljencev«, ki lahko s svojo prisotnostjo bolj ogrozijo kulturo slovenskega naroda, kot pa prispevajo k njegovi demografski vzdržnosti.

Prispevek torej presoja »trdoživost« esencialističnega razumevanja nacionalnega prebivalstva z analizo govora o rodnosti-migracijah. Tovrstne razprave so postale še zlasti aktualne od 80. let prejšnjega stoletja, ko je bila v večini t. i. industrijskih držav zabeležena demografska evidenca rodnosti pod

enostavno obnovo prebivalstva. Ta demografski trend je sprožil tako akademske kot politične razprave o njegovih negativnih družbenoekonomskih posledicah in verjetnih scenarijih njihovega reševanja. Take razprave so obenem razkrile različna razumevanja predstave o nacionalni populaciji razlagalcev demografskih sprememb. Prispevek sprva pojasnjuje poglobljena ozadja tovrstnih razprav, nato pa z analizo govora o rodnosti-migracijah v tiskanih medijih na Slovenskem presoja ne/odmik od esencializiranega pojmovanja nacionalnega prebivalstva.

OZADJE GOVORA O DVEH SCENARIJIH REŠEVANJA POSLEDIC NIZKE RODNOSTI

V zadnjem desetletju sta tako na akademskem kot tudi političnem področju v središču presoje predvsem dva verjetna scenarija reševanja posledic rodnosti pod enostavno obnovo prebivalstva v t. i. industrijskih državah. Prvi se nanaša na ukrepe za dvig stopenj rodnosti, tj. pronatalistični scenarij, drugi pa na ukrepe za izboljšanje razmerja med delovno aktivnim in vzdrževanim prebivalstvom s pomočjo mednarodnih priselitev, tj. migracijski scenarij.² Pri tem se razpravljavci praviloma sklicujejo na dve poročili ZN, ki ju je objavila Prebivalstvena divizija Oddelka za ekonomske in socialne zadeve v letih 2000 in 2001, in sicer *Rodnost pod enostavno obnovo* (BRF) in *Nadomestne migracije: Ali so rešitev za upadanje in staranje prebivalstva?* (RM).³

Naslova dokumentov sporočata, da oblikovalci poročil ocenjujejo sodobna prebivalstvena gibanja, še zlasti pa se osredotočajo na trende nizke rodnosti, staranja prebivalstva in mednarodnih migracij. Tako v predgovoru prvega poročila (BRF 2000: iii) izvemo, da so strokovnjaki Prebivalstvene divizije ZN na podlagi svetovnih statistik leta 1997 ocenili, da je bilo tačas na svetu že 51 držav, ki so zabeležile rodnostne stopnje na meji enostavne obnove prebivalstva ali pa pod njo, in da je v takih državah živele 44 odstotkov svetovnega prebivalstva. Ista divizija je izračunala projekcijo, po kateri bi najverjetneje do leta 2015 svetovno prebivalstvo štel 7,3 milijarde ljudi, od tega pa naj bi dve tretjini prebivalstva v 88 državah živele na meji enostavne obnove rodnosti ali pa pod njo. Še istega leta je bila organizirana konferenca o rodnosti pod enostavno obnovo prebivalstva z namenom, da bi povabljeni specialisti za prebivalstvena gibanja ocenili razvoj rodnostnih stopenj v državah, ki so že zabeležile ravni rodnosti pod enostavno obnovo.

Prvo poročilo (2000), ki je produkt konference iz leta 1997, tako vključuje ocene in razprave strokovnjakov iz Kitajske, Francije, Nemčije, Irske, Italije, Japonske, Ruske federacije, Švedske in ZDA o nedavnih trendih rodnosti v teh državah, njihovih pokazateljih, prihodnjih pričakovanjih, posledicah vztrajno nizke rodnosti in nazadnje možnostih za politično ukrepanje (*ibid.*: iii-iv).

Drugo poročilo (2001) se je prav tako posebej osredotočilo na ocenjevanje trendov upadanja in staranja prebivalstva v t. i. industrijskih državah. V nasprotju s prvim pa je skušalo utemeljiti odgovor na vprašanje, ali se lahko z nadomestnimi migracijami rešujejo družbene posledice takih demografskih trendov. Prebivalstvena divizija ZN je v ta namen opredelila »nadomestne migracije« kot mednarodne migracije, ki bi bile potrebne za nadomestitev upadanja tako celotne velikosti prebivalstva določene države kot tudi njenega delovno aktivnega prebivalstva ter staranja prebivalstva (RM 2001: 1). V vzorec so bile vključene posamične »industrijske države« z rodnostnimi stopnjami pod enostavno obnovo

2 Omeniti je treba tudi scenarij, ki je že kakšno desetletje aktualen tudi v EU, tj. prilagajanje na demografsko staranje in manjšo velikost prebivalstva. Uporabniki omenjenega scenarija si prizadevajo spremeniti obstoječe pogoje upokojevanja in revidirati nekatere pokojninske ukrepe, npr. od dviga starosti ob upokojitvi do obdavčitve visokih pokojnin (prim. Teitelbaum 1999: 179).

3 V izvirniku se naslova glasita: *Below Replacement Fertility*, (BRF) in *Replacement Migration: Is It a Solution to Declining and Ageing Populations?* (RM).

prebivalstva (Francija, Nemčija, Italija, Japonska, Republika Koreja, Ruska federacija, Velika Britanija in ZDA) ter dve regiji – Evropa⁴ in tedanja Evropska unija (EU-15) (RM 2001: viii). S pomočjo petih hipotetičnih scenarijev, izdelanih na podlagi ocen in prebivalstvenih projekcij od 1995 do 2050 (npr. z ali brez migracij), je Prebivalstvena divizija v splošnem ZN zaključila, da bo brez nadomestnih migracij upadanje prebivalstva neizogibno; da bi moralo biti število migrantov, potrebnih za nadomestitev upadanja delovno aktivnega prebivalstva, veliko večje kot število, potrebno za nadomestitev celotnega upadanja prebivalstva; in da so nujne temeljite in obsežne evalvacije številnih ekonomskih, socialnih in političnih ukrepov in programov, med njimi tudi takih, ki se nanašajo na mednarodne migracije, še posebno nadomestne migracije ter integracijo velikega števila nedavnih migrantov in njihovih potomcev (RM 2001: 4).

Da hipotetičnih ocen in projekcij ne gre zamenjevati s kategoričnimi napovedmi, je posebej poudaril politični demograf Teitelbaum (2004), ko je komentiral pretiran odziv medijev na objavljeno poročilo o nadomestnih migracijah. Rezultati preliminarnih ocen ZN so bili po mnenju avtorja v evropskih tiskanih medijih in političnih krogih napačno predstavljeni. Kot primer je navedel francoski časnik *Le Monde*, ki je objavil prispevek z naslovno vrstico o tem, da je predhodno poročilo ZN pokazalo, da bo Evropa do leta 2025 potrebovala 159 milijonov priseljencev. Po mnenju Teitelbauma je bil v *Le Monde* napačno predstavljen že sam naslov poročila ZN, ki se je v izvorniku končal z vprašanjem, v časniku pa je brez označenega vprašaja zavajajoče izzvenel v kategorično trditev: »Nadomestne migracije: Rešitev za upadanje in staranje prebivalstva« (Teitelbaum 2004: 324).

Teitelbaum je razloge za tako pretirano retoriko pojasnjeval že v svojem prispevku v prvem poročilu ZN (2000), pri čemer je poudaril, da so razlagalci nizke rodnosti ta demografski trend v preteklosti kot tudi sedanosti pogosto povezovali s propadanjem naroda, bodisi da so na nizko rodnost gledali kot na njegov vzrok ali pa njegovo posledico (Teitelbaum 2000: 161). Med drugim je tudi opozoril, da so nizko rodnost močno povezovali s politično ideologijo in z nacionalnimi vrednotami. Številni družbeni akterji naj bi uporabljali alarmantno retoriko prav v primeru rodnostnih razlik med različno koncipiranimi skupinami (družbenimi razredi, rasami in etničnimi skupinami) (*ibid.*: 162) tako, da je na mestu poziv, da ni več mogoče ločevati razprav o prebivalstvenih ukrepih od obsežnejših presoj političnega pomena nacionalnih identitet, nacionalizmov in mednarodnih zadev (Teitelbaum in Winter 1998: 250–251).

UJETOST DEMOGRAFIJE PREBIVALSTVA V ESENCIALISTIČNE RAZLAGE?

Vprašanje, zakaj so nekatere priseljske skupine zaznane kot »grožnje nacionalni kulturi« ali pa »nacionalnim vrednotam«, vključuje vprašanje, kako »gostiteljska družba« definira sebe, tj. kdo pripada njeni skupnosti ali komu se dovoli vstopiti v njeno skupnost. Take opredelitve pa je bolj produktivno iskati v konkretnih praksah določene skupnosti kot pa zgolj v njenih samoopredelitelvenih normativnih zapisih. Tako je tudi razumeti preučevalce kolektivnih skupnosti (etnij, narodov, manjšin, ipd.), ki se v svojih študijah vedno bolj osredotočajo na preiskovanje konkretnih odnosov med opazovanimi akterji takih skupnosti, npr. med predstavniki državnih institucij in udeleženci »kultur«, kot pa na iskanje odgovora na vprašanje, kaj je narod ali kako drugače koncipirana skupnost (prim. Brubaker v McCrone 1998: 3).

Tak pristop je v akademskem polju vsaj zadnjega pol stoletja prepoznan kot odmik od preučevanja statičnih kategorij k dinamičnim procesom med različnimi družbenimi akterji, ali preprosto povedano, kot odmik od iskanja »esence« preučevanega pojava k njegovi skonstruiranosti. V primeru presoje članstva nacionalnega prebivalstva, še zlasti, ko se govori o njegovi rodnostni obnovljivosti, pa ta odmik ni tako očiten. Nasprotno, premisleki o obnovljivi rodnosti ali pa nadomestnih migracijah bolj kažejo

⁴ Med 47 državami, vključenih v evropski vzorec, je tudi Slovenija.

na močno usidranost tovrstnih razprav v še vedno esencialistične ali primordialne⁵ presoje kolektivnih skupnosti, v našem primeru nacionalnih populacij. Take presoje pa npr. narod običajno izenačujejo z nacionalno državo oz. po definiciji vključujejo v svoje članstvo tiste ljudi, ki živijo na skupnem ozemlju in imajo skupno jezikovno, kulturno in zgodovinsko izkustvo (Kreager 1997: 155). Take opredelitve, ki so jih evropski pisci o nacionalizmu uveljavljali zlasti v drugi polovici 19. stoletja, o narodu/naciji niso govorile le kot o kulturnih in zgodovinskih tvorbah, temveč tudi kot o naravnih (bioloških) entitetah. Narodi naj bi bili organsko spojeni s svojimi zamejenimi ozemlji, imeli naj bi naravne pravice do takih krajev, od njihovih članov pa se je pričakovalo, da se bodo celo doma »producirali« (prim. Kreager 1997: 156).

Dejstvo, da obstajata samo dve legalni poti za vstop v članstvo nacionalne populacije, s priseljevanjem ali z rojstvom (Demény 2005: 331), so preučevalci med drugim tematizirali tudi v razpravi o razločevanju med državljskim in etničnim nacionalizmom, ki se je razvijala v okviru širše presoje o izvoru in značaju nacije. Ocenjevalci te razprave (npr. McCrone 1998) povzemajo tri formulacije razmišljanj o nacionalizmu, ki so v akademskih krogih dokaj uveljavljene, obenem pa tudi kritizirane. Hans Kohn, prepoznan kot predstavnik prve formulacije, je leta 1945 artikuliral razlago o t. i. zahodnih ali političnih oblikah nacionalizma in vzhodnih ali etničnih oblikah nacionalizma (Kohn v McCrone 1998: 7). Zahodni nacionalizem, ki je bil po Kohnu značilen za države, kot so Anglija, Francija, Nizozemska, Švica in ZDA, naj bi se uveljavil kot odziv na oblikovanje moderne države, kar naj bi poudarilo njegovo politično in ozemeljsko načelo. Kohn je izhajal iz domneve, da kultura nacije sovpada s političnim ozemljem, ki ga upravlja država, državljani pa so v »esenci« člani nacije (*ibid.*: 8). Vzhodne oblike nacionalizma pa naj, nasprotno, ne bi dopuščale takega sovpadanja. Od tod ideja, da je »zahodni nacionalizem« predvsem »političen« – ljudje so opredeljeni kot državljani, medtem ko naj bi bil vzhodni predvsem »kulturn« – ljudje so opredeljeni kot »narod« (*ibid.*: 8).

Kohnova razlaga je bila v 80. letih celo dograjena s pridevnikoma »dober« (tj. državljski/ozemeljski) in »slab« (tj. etničen/kulturn) nacionalizem. Po McCrone (1998: 8) je to »zasluga« Plamenatza (1976), ki je na eni strani identificiral vzpon »zahodnega« nacionalizma med tistimi, ki so menili, da so v slabem položaju, čeprav so »kulturno opremljeni« v smislu, da podpirajo uspeh in odličnost; to naj bi veljalo za Nemce in Italijane. Vzpon »vzhodnega« nacionalizma pa je opazil med tistimi, ki so bili »nedavno« vključeni v tujo civilizacijo, in svoje kulture, ki je bila pogosto neliberalna, niso prilagodili novim okoliščinam; tega je identificiral med Slovani, Afričani, Azijci in Latinskoameričani.

Tretjo različico razlikovanja med državljskim in etničnim nacionalizmom je McCrone pripisal Brubakerju, ki je preučeval francoski in nemški model nacionalizma (1992). Dva modela podeljevanja državljanstva – francoski, na podlagi ozemeljske pravice (*ius soli*), tj. po kraju rojstva, in nemški, na podlagi pravice rodu/krvi (*ius sanguinis*), tj. po staršu/starših, ki so člani naroda – naj bi odražala predvsem dva kontrastna modela oblikovanja nacij (McCrone 1998: 9).

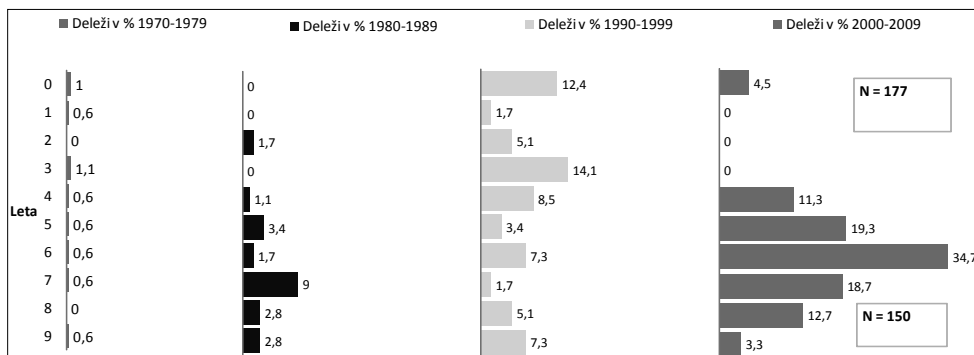
Gal in Kligman (2000: 25) ugotavljata, da sta v večini primerov etnonacionalističnega mišljenja biološka reprodukcija in biološka kontinuiteta skozi čas središčni pri oblikovanju in zamišljanju skupnosti. In čeprav se populacije pogosto povečajo ali zmanjšajo prav zaradi migracij in asimilacije, taka nacionalistična ideologija običajno ignorira ali briše te procese, pri čemer poudarja in ustvarja krvne vezi (*ibid.*: 25).

Katastrofična retorika o »umiranju naroda« torej pogosto prikriva prav dejstvo, da je upadanje prebivalstva problem zato, ker priseljenci niso razumljeni kot legitimni način za povečanje populacije, zlasti take, ki je, v nasprotju z državljsko skupnostjo, zamišljena kot narodna ali etnična. In kot komentira

5 Ideja o primordialnih vezeh in občutenjih posameznikov v določeni skupnosti, katere očetovstvo se danes večinoma pripisuje Shilsu (1957), je bila v različnih študijah o etničnosti večinoma prevzeta z namenom, da bi se pojasnila izvor in temelj (esenca) etnične identitete. Poutignat in Streiff-Fenart ocenjujeta (1997: 100–101), da je po mnenju primordialistov etnična identiteta primarna zato, ker se posameznik že rodi s konstitutivnimi elementi svoje etnične identitete, in ker je, v primerjavi z drugimi oblikami skupinskih identitet, pripadnost etnični skupini temeljna.

King (2002: 368), ima etnonacionalna vizija v nasprotju z državljskim nacionalizmom negativne implikacije za državljane iz vrst manjšin pa tudi priseljencev, ker ne ustrezajo prevladujoči nacionalni podobi.

OBRAZ MIGRACIJ V GOVORU TISKANIH MEDIJEV O RODNOSTI MED 1970 IN 2000

Slika 1: Deleži zapisov o rodnosti po desetletjih.⁶

Pred slabim desetletjem sem z analizo govora o rodnosti na Slovenskem preverjala domnevo, da so javni diskurzi v obdobju konsolidiranja slovenske države v 90. letih prejšnjega stoletja uveljavljali vsaj dvesto let staro predstavo o nacionalni populaciji kot naravni entiteti (Knežević Hočevar 2003a; 2003b; 2004). Analiza dnevnega tiska za tridesetletno obdobje je pokazala, da je govor o rodnosti dokazoval politizacijo rodnostne problematike s tem, da jo je umestil na področje privilegiranega državotvornega diskurza. V primerjavi s 70. in z 80. leti prejšnjega stoletja je bila namreč v zadnjem analiziranem obdobju tik pred osamosvojitvijo Slovenije in po njej (v 90. letih) več kot očitna povečana intenzivnost publiciranja rodnostnih vsebin (prim. Slika 1).

Obenem je analiza pokazala, da je sama retorika zapisov implicirala predstavo o nacionalni populaciji, značilni za evropske snovalce idej o nacionalizmu v 18. stoletju. Bistvo njihove ideje, da je vsaka nacionalna populacija navzven zaprta, navznoter pa trajna in »naravna« entiteta, je bilo vključeno v samo pojmovanje velikosti slovenskega prebivalstva, njegovega obnavljanja in nenazadnje etnične sestave njegovega članstva. Tiskani mediji so namreč zlasti v 90. letih reproducirali bojazen, da je zaradi številčne majhnosti prebivalcev Slovenije, ki je bila razumljena in predstavljena kot sinonim za narodno izginotje, ogrožena »prava nacionalna substanca«. Taka esencialistična drža je bila na eni strani razumljena kot domoljubna skrb za končno pridobljeno in tako dolgo pričakovano slovensko nacionalno suverenost. Obenem pa je analiza pokazala, da ustvarjana pozitivna samoprezentacija ni bila skladna s podobo, pripisano etničnemu Drugemu. Skladno s predstavo, da so nekdanji delovni priseljenci uživali več pravic kot Slovenci, so se nekateri razpravljavci zavzemali za učinkovit nadzor nad imigrantskimi tokovi in opozarjali, da tujci ne bodo skrbeli za Slovence. Manjšina je poudarjala, da je priseljevanje lahko rešitev za padec rodnosti na Slovenskem, vendar pogojno: če se bodo prišleki zmožni integrirati

6 Slika 1 združuje dve analizi govora o rodnosti, zato je treba bralcu nujno pojasniti, kaj ta opazuje v zadnjem desetletju. Leto 2000 s 4,5 odstotka deležev zapisov o rodnosti spada v prvo analizo (1970–2000; Knežević Hočevar 2003a, 2003b in 2004), v kateri je temeljni vir analize tiskana mapa z naslovom Nataliteta, ki je arhivirana v novinarski dokumentaciji *Delo*. Zapisane vrednosti 0 pri letih 2001, 2002 in 2003 pa ne sporočajo števila zapisov, ampak dejstvo, da teh let druga analiza (2004–2009) ni zajela. Elektronsko obdelani zapisi iste dokumentacije, ki so temeljni vir druge analize, so namreč uporabnikom na voljo šele od leta 2004.

v sistem. Še več, domoljubna skrb je bila v svoji skrajni točki locirana na nacionalno mejo, da bi se lahko izključilo morebitne neželene soudeležence pri zviševanju »slovenske rodnosti«, tačas zlasti begunce iz Bosne in Hercegovine.

OBRAZ MIGRACIJ V GOVORU TISKANIH MEDIJEV O RODNOSTI MED 2004 IN 2009

Če so dogodki ob proglasitvi suverene države Slovenije in razpadu Jugoslavije v 90. letih prejšnjega stoletja pomembno vplivali na izris podobe o nacionalni populaciji v tiskanih medijih, je tokrat v središču analize izris podobe o priseljencih v zadnjem šestletnem obdobju, ki ga v Sloveniji med drugim obeležuje tudi uradna prednostna obravnava demografije njenega prebivalstva. Novembra leta 2004 so namreč stranke koalicije⁷ v tem letu izvoljene vlade demografske razmere uvrstile med prednostna področja njenega mandata (2004–2008). V koalicijski pogodbi (2004: 3) so se zavzele za »izboljšanje razmer za oblikovanje in razvoj družine ter povečanje rodnosti«, s čimer je nova vlada eksplicitno sporočila, da bo izvajala pronatalno usmerjeno družinsko politiko (*ibid.*: 23), implicitno pa, da zanjo migracije niso enakovreden scenarij za reševanje posledic nizke rodnosti. Obenem so se stranke v tem dokumentu zavezale, da si bodo s političnim odnosom do starševstva in družine ter z medijskim obveščanjem prizadevale ustvariti pozitiven odnos javnosti do družine s ciljem »v družbi ustvariti ozračje, ki je naklonjeno družinam in otrokom, kar bo pripomoglo k lažjemu odločanju za prvega in vsakega naslednjega otroka« (*ibid.*: 23).

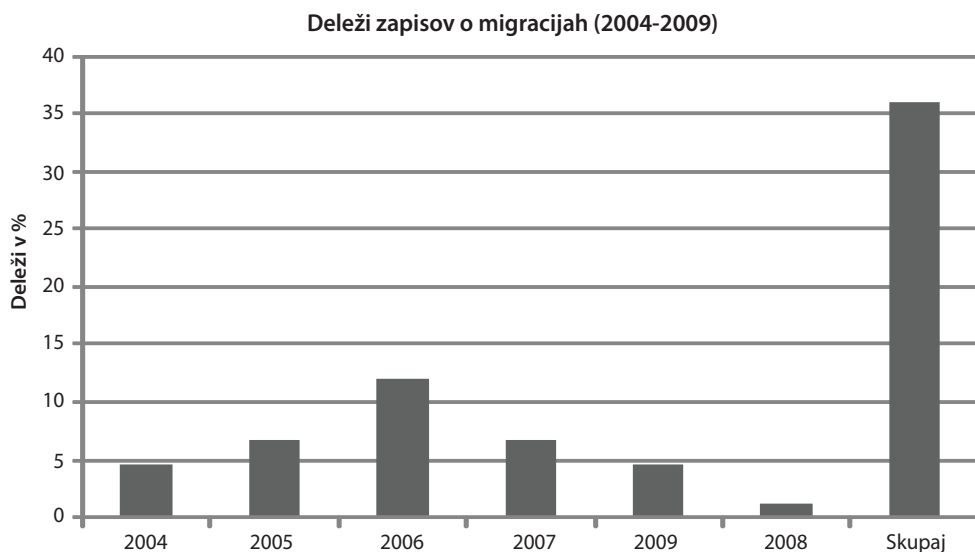
Pregled »medijskega ozračja«, ki ga zajema pričujoča analiza, torej vključuje celotno mandatno obdobje vlade, ki se je zavzemala za prednostno obravnavo demografskih vsebin, saj se nanaša na analizo gradiva, publiciranega med letoma 2004 in 2009. Temeljni vir tu predstavljene analize je elektronska oblika zapisov zbirke novinarskih izrezkov z naslovom: Rodnost na Slovenskem, ki je last časopisnega in založniškega podjetja *Delo*, natančneje njegove novinarske dokumentacije.

Slika 1 kaže, da je govor o rodnosti v zadnjem desetletju (2000–2009) še bolj intenziven, kot pa je bil v desetletju po proglasitvi suverene države (1990–1999). Primerjava deležev zapisov v štirih desetletjih pa v smeri od prvega do zadnjega desetletja nakazuje celo povečan trend.

Preglednica 1: Število zapisov o migracijah od 2004 do 2009.

Leto	Število	Migracije
2004	17	7
2005	29	10
2006	52	18
2007	28	10
2008	19	7
2009	5	2
Skupno	Skupno	Skupno
6 let	150	54

7 Slovenska demokratska stranka, Nova Slovenija – krščanska ljudska stranka, Slovenska ljudska stranka in Demokratična stranka upokojenцев Slovenije so 23. novembra 2004 podpisale dokument z naslovom *Koalicijska pogodba o sodelovanju v vladi Republike Slovenije za mandat 2004–2008*.

Slika 2: Deleži zapisov o migracijah od 2004 do 2009.

Kot je razvidno iz Preglednice 1, kar dobra tretjina zapisov o rodnosti prebivalcev Slovenije vključuje tudi govor o priseljencih in/ali tujcih. Največji delež tovrstnih zapisov je bil objavljen v letu 2006 (Slika 2). S pomočjo analize govora o priseljencih in/ali tujcih ter njegovega ozadja preverjam hipotezo, ki se glasi, da medijski govor o demografiji prebivalcev Slovenije praviloma sporoča esencialistične predstave o nacionalni populaciji.

2004: »Kdo bo poselil izpraznjeni prostor?«

V letu 2004 govor o rodnosti-migracijah prebivalcev Slovenije kaže značilnosti t. i. distopične demografske vizije. To je vizija prihodnosti, v kateri so demografske spremenljivke običajno obravnavane kot take, ki imajo destruktivne posledice za obstoječi družbeni red (prim. Weiner in Teitelbaum 2001: 1). Taki so na primer zapisi, ki se sprašujejo, »kdo bo poselil Slovenijo, ta geografski prostor, ki prav gotovo ne bo ostal neposeljen«, ko bo zaradi nizke rodnosti izginil »slovenski rod, slovenska zemlja in slovenski jezik« (neznani avtor, *Demokracija*, 8. 7. 2004; Gosar, *Družina*, 11. 7. 2004).

Enega izmed poskusov reševanja te bojzani lahko razberemo iz predloga, da bi »v naše osamljene in prazne hiše po vaseh povabili drugo in tretjo generacijo Slovencev, ki živijo v zdomstvu, in jim omogočili, da se vrnejo v Slovenijo«. To je predlog, ki ga je javno obelodanil predsednik stranke SLS v prvem predvolilnem soočenju strankarskih prvakov na POP TV (Vatovec, *Slovenske novice*, 14. 9. 2004). V tem letu, ki je tudi leto parlamentarnih volitev, tako prvič zasledimo, da je govor o demografski podobi Slovenije tudi javno predmet predvolilne kampanje.

Iz zapisov nadalje razberemo, da pozivi o vračanju »naših rojakov« iz Argentine niso nekaj novega. Tako v tem letu nekateri pisci obžalujejo, da doslej še ni bilo »pravega odziva na take predloge« (npr. Gosar, *Družina*, 11. 7. 2004), drugi pa so sami avtorji podobnih predlogov, kot je na primer ta, ki se zaveza za načrten uvoz priseljencev, ki so pripadniki narodov »s podobnimi slovanskimi jeziki s krščanskih območij« (Kos, *Demokracija*, 11. 11. 2004); mednje so uvrščeni Slovaki, Čehi, Poljaki in Rusi. Zanimivo pri tem predlogu je avtorjevo razumevanje »zdajšnjih« priseljencev v Sloveniji kot »novih ljudi z juga, ki nimajo naše delovne kulture in v celoti predstavljajo povsem drug svet, druge običaje in delovne navade« (*ibid.*). Še več, prepričan je, da bo s pripadniki predlaganih podobnih narodov »veliko lažje delati kot z

ljudmi z južnega Balkana, ki prinašajo vznemirljive miselne in verske podlage«, skratka, da jih bo laže »ponašiti« kot pa slednje (*ibid.*).

Da se na tujce z juga ne gleda kot na legitimne člane slovenskega naroda, je mogoče razbrati tudi iz zapisov, ki vidijo razloge za »današnjo« demografsko podobo Slovenije v pretekli »partijski demografski politiki« (neznan avtor, *Demokracija*, 8. 7. 2004). Ta politika naj bi bila z vidika slovenskega naroda v 60., 70. in 80. letih, ko je dopuščala priselitve iz drugih republik Jugoslavije v Slovenijo, popolnoma zgrešena, celo protinarodna.

Tisti redki pisci (npr. Malačič, *Demokracija*, 14. 10. 2004), ki v priseljencih le vidijo dodatno možnost reševanja posledic nizke rodnosti, tako rešitev pogojujejo. To naj bi bili mladi, sposobni in izobraženi ljudje, ki jih tako Slovenija kot tudi EU potrebuje predvsem za uresničevanje razvojnih ciljev. Opozorila v smeri, da ne smemo pričakovati, da se imigrante preprosto uvozi in da bodo taki migranti ostali v državi ali pa celo nadomestili izpad rodnosti, saj je prihod priseljencev lahko samo začasen in morda špekulativen, avtor navaja bolj v zagovor drugega scenarija, da je v Sloveniji pač nujno povečati rodnost (*ibid.*).

2005: »Drugih je vedno preveč, nas je premalo«

Iz dobre tretjine zapisov v letu 2005 je še vedno mogoče razbrati distopične elemente demografske vizije Slovenije, tokrat usmerjene v svarjenje pred morebitnim mešanjem pripadnikov različnih kultur oz. tujimi primesmi. Tako grožnjo avtorji tovrstnih zapisov zaznavajo predvsem v »rastočem priseljevanju iz drugačnih kulturnih krogov« (Kremžar, *Družina*, 9. 1. 2005; Bercko, *7 dni*, 26. 1. 2005). Po mnenju nekaterih je za ohranjanje in razvoj narodne identitete nujna predvsem »ljubezen do lastnega naroda«, ki jo izpričuje samo vztrajno vrednotenje nedotakljivosti človekovega življenja, družine, zakona, zvestobe, zmernosti in čistosti (Kremžar, *Družina*, 9. 1. 2005). Drugi ocenjujejo, da je politika EU, ki skuša z novimi priseljenci ohraniti gospodarsko rast, ki naj bi bila enaka ameriški ali japonski, kratkovidna: »Marsikje po svetu, zlasti v ZDA in Kanadi, že imajo prave babilone različnih narodov, a treba je vedeti, da so to nacije, ki so se že od vsega začetka ustvarjale z mešanjem. V Evropi pa je to dokaj nov trend in vprašanje je, ali ga res potrebujemo« (Pogačnik v Bercko, *7 dni*, 26. 1. 2005).

Toda večina zapisov v letu 2005 nasprotuje takim razlagam demografskega položaja v Sloveniji, še zlasti pa obsoja govor o nacionalnem jedru. Avtorji v svojih prispevkih tak govor odločno označujejo kot katastrofičen, ilustrirajo pa ga s primeri, kot npr., da je »ogrožena nacionalna substanca z vsem, kar prihaja od zunaj« (Žerdin, *Mladina*, 28. 2. 2005), ali da gre za »globalno kulturo strahu«, pri čemer so projekcije demografskih kriz in katastrof poleg slabih ekoloških obetov, zmanjkovanja energije, terorizma, ipd., pomembne sestavine te kulture (Štrajn, *Sobotna priloga*, 2. 4. 2005). Nekateri očitajo, da so razlage, da se mladi ne odločajo za družino, ker da nimajo »pravih vrednot«, mitske. Take razlage avtorji zavračajo, češ da je to bolj pokazatelj odgovornosti mladih kot pa pomanjkanja pravih vrednot (Rener v Černoga, *Nedeljski dnevnik*, 6. 3. 2005; Žerdin, *Mladina*, 28. 2. 2005). Hkrati nasprotujejo zgolj pronatalističnim stališčem, ki naj bi s pozivi na dvig natalitete ustvarjala predstavo, »da je potrebno množiti 'naše ljudi', ker tujih ne maramo«, oz. »s svojo zaskrbljenostjo zaradi 'tujcev' izkazovala nepripravljenost na soočenje z multikulturalnostjo, ki je dejstvo vsega 'starega sveta'« (Rener v Černoga, *Nedeljski dnevnik*, 6. 3. 2005).

Spet drugi pisci opozarjajo, da zgolj pronatalistična stališča implicitno vsebujejo rasistične tendence do »neslovenskih otrok, ki se jih *apriori* ne mara«, kar naj bi se kazalo zlasti pri odnosu do romskih otrok in otrok drugih etničnih skupin v Sloveniji (Zaviršek v Kocmur, *Nedelo*, 17. 4. 2005). Nazadnje tovrstne kritike zagovarjajo migracije kot povsem upravičeno reševanje neugodnega razmerja med delovno aktivnim in neaktivnim prebivalstvom (Keber, *Dnevnik*, 3. 9. 2005; Škraban v Petrovič, *Primorske novice*, 4. 11. 2005) v nasprotju z zagovorniki zgolj pronatalističnih ukrepov.

2006: »Naj bodo naša rojstva in naši priseljenci«

To leto zaznamujeta dva pomembna dogodka, ki se odražata v govoru o rodnosti in migracijah. Prvi je izid publikacije demografinje Šircelj z naslovom *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*. Drugi pa javna predstavitev dokumenta *Strategija za dvig rodnosti*, ki je produkt delovne skupine, organizirane na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve.

Objavo publikacije Šircelj je mogoče iz pisanja o rodnosti in migracijah brati na dva načina: V večini primerov je Šircelj poglavitna referenca piscev o rodnosti in migracijah. Referenčne statistike, ki jih avtorica razlaga v svoji študiji, so praviloma natančno povzete ne glede na vrsto posamičnega časopisa. Tako večina avtorjev izrezkov povzema, da so se javne razprave o padanju rodnosti začele pred približno dvajsetimi leti, vendar da ta pojav sega veliko dlje v zgodovino – rodnost pada že več kot sto let in tudi za ta obdobja obstajajo razpoložljivi podatki. Večina piscev dosledno povzema tudi nekatere ocene Šircelj glede priseljevanja tujcev. Tako med drugim izvemo, da je treba podatek o naraščanju števila prebivalcev v letu 2004 za 0,5 odstotka nujno pripisati priseljevanju tujcev in ne povečani rodnosti oz. naravnemu prirastku. Delež tujega prebivalstva je bil namreč v letu 2004 v Sloveniji 2,5 odstotka; v letu 2009 pa 3,5 odstotka (Vidic, *Večer*, 1. 2. 2006; Hočevar, *Delo*, 1. 2. 2006; Štefanič, *Družina*, 19. 2. 2006; Vošnjak, *Dnevnik*, 30. 9. 2006; Popit, *Delo*, 30. 9. 2006; Hočevar, *Delo*, 20. 10. 2006; Šneberger Brežnik, *Družina: Naša družina*, 3. 12. 2006).

Ocene Šircelj so bile obenem tudi strokovna podlaga piscem, ki so se lotili dekonstrukcije nekaterih stereotipov, npr. tega, da imajo priseljenci v Sloveniji v primerjavi z »domačim« prebivalstvom večjo rodnost. Povzemanje argumentov Šircelj se je nanašalo na njene izračune, ki so pokazali, da rodnost priseljencev ni vplivala na rodnost domačega prebivalstva, ker je bila ves čas nižja, in da imajo v povprečju več otrok ženske, ki so kot materni jezik navedle romski ali albanski, najmanj pa italijansko govoreče (Hočevar, *Delo*, 20. 10. 2006; Šneberger Brežnik, *Družina: Naša družina*, 3. 12. 2006).

Glede na opredeljene prioritete cilje iz koalicijske pogodbe konec leta 2005 je bila izdelava delovnega gradiva za nacionalno strategijo dviga rodnosti v letu 2006 pričakovana. Že julija je minister v enem izmed intervjujev (Drobnič v Pance, *Večer*, 21. 7. 2006) pojasnil, da se v preteklosti ni podpiralo družin in rojstev, saj naj bi se s finančnim nagrajevanjem tistih, ki niso živeli v družini, bolj podpiralo individualizem. S svojo nacionalno strategijo oz. s »svežimi idejami na tem področju« naj bi Slovenija dobila celo možnost, da se aktivno vključi v reševanje posledic visokega deleža starega prebivalstva v Evropi, ki tačas še ni imela izoblikovane strategije reševanja te teme (*ibid.*).

Govor o migracijah je bil v tem letu večinoma osredotočen na različne scenarije uvažanja Slovencev, ki živijo v tujini, vendar le vzporedno ob uvajanju ukrepov za povečevanje rodnosti doma. Argumenti, zakaj uvažati samo Slovence (pa pogojno Slovane), so pričakovano slikoviti in vključujejo celo pahljačo trditev, med katerimi beremo, da bi se »tako izognili velikim stroškom in neobvladljivim silnicam pri asimilaciji tujcev iz oddaljenih koncev sveta« (Zupančič v Zupanič, *Delo*, 25. 4. 2006), »da je učinkovita asimilacija zaradi velikih kulturnih in verskih razlik skorajda nemogoča in povzroča velike probleme« (*ibid.*), da bi to »pomenilo veliko, posebno še s stališča okrepitve slovenske narodne zavesti« (*ibid.*), da bi se »od rojakov iz tujine lahko učili 'pravega slovenstva', tj. 'ljubezni do domovine, kulture, cerkve'« (Slovenski izseljenci v Bercko, *7 dni*, 19. 7. 2006), in nenazadnje, da bi »na ta način preprečili konflikte, ki jih poznamo iz Francije in Nemčije, kjer so priseljenci večinoma muslimani iz Turčije in Magreba« (Kos v Milakovič, *Večer*, 9. 12. 2006).

Tako kot v letu 2005 se tudi v letu 2006 le redki zagovorniki pronatalističnega scenarija spogledujejo s selektivnimi migracijskimi ukrepi. Poleg priseljencev s kulturno podobnih okolij se zaradi dolgoročne vizije razvoja države zavzemajo predvsem za visoko izobražene priseljence, mlade, in to kljub obstoječi praksi slovenskega gospodarstva, ki da še vedno zaposluje pretežno moške z nizko izobrazbo in kvalifikacijo z območij nekdanje Jugoslavije (Malačič in Kos v Milakovič, *Večer*, 9. 12. 2006).

V primerjavi s predhodnim letom je v letu 2006 manj zapisov piscev, ki nasprotujejo družinsko usmerjeni prebivalstveni politiki. To pa ne pomeni, da v svojih utemeljevanjih niso kritični, ko na eni

strani poudarjajo uspehe vseh evropskih politik, ki so k posamezniku usmerjene ob podpori močne socialne države, na drugi strani pa zavračajo nacionalistično retoriko, ki se boji »tujerodnosti« in večkulturnosti, ter se zavzemajo za več strpnosti ter presojo strategije integracije tujcev (Renner v Verdell, *Dobro jutro*, 6. 5. 2006; Lokar v Žokalj Jesih, *Svobodna misel*, 8. 12. 2006).

2007: »Priseljevanje drugih ni rešitev«

Kljub interpelaciji ministra, odgovornega za projekt rodnostne strategije konec leta 2006, v letu 2007 v tiskanih medijih ni opaziti nikakršnih vsebinskih zasukov v presoji rodnosti. Vtis je le ta, da so zagovorniki pronatalističnih ukrepov kot najverjetnejšega izmed dveh scenarijev reševanja posledic nizke rodnosti v Sloveniji dojeli, da je treba v tovrstnem govoru nujno razločevati med »prebivalstvom države« in »prebivalstvom naroda« (npr. Malačič v Bertonec Popit, *Delo FT*, 22. 1. 2007). Nekateri so še bolj izrazito poudarili, da jim gre izključno za reševanje »slovenskega naroda« in da »zgodovinsko vcepljeno samosovraštvo vsaj po osamosvojitvi Slovenije ni več v modi« (Kos, *Delo*, 23. 1. 2007). Pri tem so imeli v mislih ideologijo enakopravnosti narodov v nekdanji Jugoslaviji, ki naj bi v Sloveniji privedla do tega, da so se Slovenci »utapljali v množici južnih Slovanov in Albancev« (*ibid.*). Zanimivo pri tem je vzročno sklepanje, ki pravi, da »se število prebivalstva v Sloveniji večja zaradi priseljevanja tujcev in da število Slovencev zato pada« (*ibid.*) Po tej razlagi se hipotetični slovenski par ne odloči za rojstvo otroka zato, ker so se v državo priselili tujci.

O podobno poenostavljenih in popačenih razlagah je leto poprej spregovorila tudi demografinja Šircelj (Šircelj v Šneberger Brežnik, *Družina: Naša družina*, 3. 12. 2006), ko je ocenjevala, da je v Slovenijo prišlo največ priseljencev iz drugih predelov Jugoslavije v 70. letih 20. stoletja. Ker so bili pretežno mladi in so si po prihodu ustvarili družine, se je zdelo, da je njihova rodnost višja od rodnosti domačinov. Da je povečano število rojstev neslovenskega prebivalstva v 70. letih nekaj let povzročalo nelagodje in ocene o večjem številu otrok v neslovenskih družinah, čeprav je bila celotna rodnost teh žensk enaka slovenski, povečano število rojstev pa posledica številčnosti teh žensk, ugotavlja tudi geograf Jakoš (Jakoš, *Delo*, 3. 5. 2007). Hkrati pa je prepričan, da prekomerno priseljevanje ne more rešiti slovenskega demografskega problema, saj priseljevanje odpira tudi popolnoma nove probleme, ki se tičejo predvsem Slovencev kot »naroda s svojo kulturo, jezikom, zgodovino in ne nazadnje državo« (*ibid.*).

S tega vidika niso novost zapisi, ki ponovno poudarjajo izključno družinsko politiko kot temelj prebivalstvene politike v Sloveniji oz. se pri tem zavzemajo za družino in življenje kot izhodiščni moralni vrednoti take politike. Med njihovimi avtorji je tudi nekdanji minister za delo, družino in socialne zadeve (Drobnič, *Finance*, 21. 9. 2007).

Kot posebnost tega leta izstopa razlaga vodje sektorja za blaginjo in socialni razvoj vladnega Ura-da za makroekonomske analize (Kidrič v Repovž, *Sobotna priloga*, 14. 4. 2007), ki je prepričan, da pri izboljševanju demografske slike v Sloveniji ne moremo pričakovati hitrih rešitev. Po njegovem mnenju staranja prebivalstva in nadomeščanja prebivalstvene izgube zaradi upadanja rodnosti v prejšnjih desetletjih ne morejo preprečiti nikakršne družbenoinženirske prebivalstvene politike: »niti na silo povečevana nataliteta, niti pretirana sprostitev migracijske politike«. Pri tem se sklicuje na raziskave o rodnosti domačinov in priseljencev, ki so pokazale, da razlik v rodnostnem vedenju ni in da ne smemo računati na druga območja Evrope, saj so si tovrstni problemi povsod podobni.

S slednjim pa se verjetno ne bi strinjal svetovno uveljavljeni demograf Francesco Billari, ki je v intervjuju za *Delo* povedal, da bomo morali Evropejci spremeniti odnos do priseljencev, ki bodo vse pomembnejša delovna sila, od katere bo vse bolj odvisen naš pokojninski sistem (Billari v Hočevar, *Delo*, 22. 1. 2007). V tem letu se je Billari v Ljubljani udeležil mednarodnega sestanka delovne skupine za izvedbo programa Odnosi med generacijami in spoloma.⁸ Program je nastal pod okriljem ZN s ciljem,

⁸ V izvorniku se naslov programa glasi: *Generations and Gender Programme*.

da bi zainteresirani deležniki, zlasti nacionalne vlade, bolje razumeli demografske trende v t. i. industrijskem svetu. Omenjenega dogodka, ki je v Ljubljano privabil najuglednejše evropske in svetovne strokovnjake s področja demografije, se ni udeležil nihče iz tedanje vlade, pa čeprav se je v svoji koalicijski pogodbi zavzela za reševanje demografske problematike kot prednostne.

2008 in 2009: povedni molk

V letih 2008 in 2009 je novost govora o rodnosti in priseljevanju ta, da je manj zapisov o ohranjanju slovenstva z ukrepi pronatalistične politike. Razlogov, zakaj je to tako, je lahko več: morda je k temu prispevalo evropsko leto medkulturnega dialoga, v katerem je bilo v letu 2008 organiziranih veliko javnih prireditev, okroglih miz in konferenc na temo večkulturnosti in strpnosti do udeležencev drugih kultur. Morda je temu botrovala v letu 2008 novoizvoljena vlada, katere koalicijske partnerice, vsaj na deklarativni ravni, razprave o priseljenjih niso razvijale skladno z načelom *ius sanguinis*. Morda pa je k temu v letu 2009 prispevala javna predstavitev predloga novega družinskega zakonika, ki je razpravo o slovenstvu, pravih družinskih vrednotah, krščanski tradiciji ipd. vsebinah preusmerila od obravnave priseljencev na istospolne skupnosti.

ZAKLJUČNI PREMISLEK

Analiza govora o odnosu rodnost–priseljenci v slovenskih tiskanih medijih v zadnjih šestih letih (2004–2009) je pokazala to, kar je pokazala predhodna analiza tiskanih medijev o govoru o nataliteti za tridesetletno obdobje (1970–2000). Gre za posebno razumevanje nacionalne populacije oz. prebivalstva države, ki od obdobja osamosvajanja Slovenije pa do danes v večini zapisov izkazuje dojemanje, ki ga humanistična in družboslovna stroka uvršča med primordialna razumevanja kolektivnega članstva določene skupnosti.

Rezultati prve analize (1970–2000) so prav gotovo zrcalili tudi dogajanje v zvezi z uveljavljanjem samostojne slovenske državnosti in razpadom socialističnega sistema. Zato je bilo esencialistično obarvano retoriko, ki se je nanašala prav na reprodukcijo nacionalne populacije, mogoče pojasniti tudi skladno z razlago uveljavljanja t. i. »novih nacionalizmov«, ki jih je zgodovinar Hroch prepoznal v t. i. postkomunističnih državah Srednje in Vzhodne Evrope prav v obdobju razpada njihovih socialističnih režimov in oblikovanja novih suverenih držav. Šlo naj bi za tako dojemanje »kolektivne mentalitete«, ki je dala prednost izključno interesom in vrednotam lastnega naroda pred vsemi drugimi, kar naj bi bilo analogno klasičnim nacionalnim gibanjem (Hroch 1996: 36).

Dobri dve desetletji po padcu berlinskega zidu bi težko utemeljevali esencialistično retoriko govora o rodnosti-migracijah zgolj s pojavom »novih nacionalizmov« v nekdanjih socialističnih državah v Evropi. Še zlasti zato ne, ker so v Evropi skrajna nacionalna občutenja v vzponu ne le zaradi političnih in ekonomskih sprememb evropskih držav po padcu berlinskega zidu, temveč tudi zaradi težav, s katerimi se ukvarjajo vlade t. i. zahodnoevropskih držav zaradi političnoekonomskih združenj v Evropi (Knudsen 1997: 223–224). Med njimi pa posledice neugodnih demografskih trendov niso predmet razprav le v t. i. postsocialističnih državah, ampak domala v celotnem t. i. industrijskem svetu, o čemer pričata tudi dokumenta ZN o rodnosti pod enostavno obnovo prebivalstva (2000) in nadomestnih migracijah (2001). Alarmantni medijski odzivi na objavo obeh dokumentov, zlasti scenarijev reševanja družbeno-ekonomskih posledic nizke rodnosti »domačega prebivalstva« z morebitnim povečanjem kvot »tujih« priseljencev, so med preučevalci demografskih sprememb aktualizirali že vsaj pol stoletja staro razpravo o etničnem in državljanskem nacionalizmu. Distopična vizija prihodnosti zaradi demografskih sprememb je postala točka zatočišča razpravljavcev, ki so se ujeli v dilemi, ali prednostno obravnavati »usodo« članov večinskega naroda ali vseh državljanov nacionalne populacije. Če prva možnost govori

v prid zagovornikom zgolj pronatalističnih ukrepov, druga možnost ne izključuje povečanja števila ljudi v državi s priseljenci (prim. Knežević Hočevar in sod. 2009: 36).

Kako nacionalne politične elite dojemajo demografske trende, je Evropska komisija med drugim skušala izvedeti tudi z odprtimi vprašanji, ki jih je v Zeleni knjigi (*Green Paper*)⁹ naslovila na posamične države. Med njimi zasledimo tudi taka, ki niso izključevala migracijskega scenarija reševanja posledic nizke rodnosti, čeprav ga niso vključila kot povsem netežavnega (Green paper 2005: 6). Uradno stališče slovenske vlade, ki ga je v letu 2005 oblikovalo tedanje Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, je prispevek priseljavanja tujcev razumelo predvsem kot kratkoročno blaženje delovnega primanjkljaja na domačem trgu dela. Dolgoročno pa je bil cilj slovenske politike usmerjen v dvig stopnje delovne aktivnosti in zagotavljanje obnove prebivalstva »brez pretiranih priseljenjskih tokov«.¹⁰

Analiza tiska v obdobju 2004–2009 tudi kaže, da prevladujejo zapisi, ki poudarjajo pomen obnove prebivalstva naroda pred obnovo prebivalstva države. Taki poudarki pa vpletajo posebno predstavo o priseljenjih, ki se praviloma nanaša na sonarodnjake ali tujce slovenskega porekla. Prednostna obravnava takih kandidatov oz. »priseljencev slovenskega rodu« spominja na konstrukt »personificiranega naroda«, pri čemer je zgodovina naroda razumljena kot preteklost, ki osebno zadeva slehernega njegovega člana, ta pa je na ta način neposreden dedič in udeleženec narodove zgodovine (Hroch 1996: 38–39). To izkazuje tudi ideja o »pravici do vrnitve«, katere zagovorniki jo običajno utemeljujejo z etničnim merilom, ki ga praviloma razumejo kot biološko, versko, kulturno kategorijo ali pa kategorijo, ki je mešanica vseh treh elementov (Ascherson v Weiner in Teitelbaum 2001: 80).

Nazadnje je treba omeniti, da so med pregledami izrezki v obdobju 2004–2009 tudi zapisi, ki se v svoji argumentaciji sklicujejo na bolj vključevalen koncept nacionalne populacije, ki poleg članov večinskega naroda zajema tudi državljane manjšin ali pa državljane neslovenskega etničnega porekla. Vendar tudi manjši delež tovrstnih zapisov bolj govori v prid ugotovitvi, da je področje razprav o demografiji nacionalnega prebivalstva še vedno pretežno utemeljeno v esencialističnih predstavah kolektivnega članstva in ne v razlagah, ki se od njih oddaljujejo.

LITERATURA IN VIRI

- Demeny**, Paul (2005). Ethical and political constraints of public choices in the field of fertility. *Genus* 61(3–4): 331–345.
- Department of Economic and Social Affairs/ Population Division (ur.) (2000). *Below Replacement Fertility, Population Bulletin of the United Nations, Special Issue 40/41 1999, ST/ESA/SER.N/40–41*. New York: United Nations.
- Department of Economic and Social Affairs / Population Division (ur.) (2001). *Replacement Migration: Is It a Solution to Declining and Ageing Populations? ST/ESA/SER.A/206*. New York: United Nations.
- Gal**, Susan in Gail **Kligman** (2000). *The Politics of Gender After Socialism. A Comparative-Historical Essay*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Green**, Paper (2005). *Confronting demographic change: A new solidarity between the generations*. Brussels: Commission of the European Communities (COM 94 final).
- Hroch**, Miroslav (1996). Nationalism and national movements: Comparing the past and the present of Central and Eastern Europe. *Nations and Nationalism* 2(1): 35–44.
- Jakoš**, Aleksander (2007a). Prostorsko planiranje v novih demografskih razmerah. Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja: Zbornik 10. mednarodne multikonference Informacijska družba – IS

9 V izvirniku se naslov glasi: *Confronting demographic change: A new solidarity between the generations*.

10 Celoten dokument se nahaja na spletnem naslovu: http://ec.europa.eu/employment_social/social_situation/responses/a459252_en.pdf (15. 10. 2010).

- 2007, 8. do 9. oktober 2007: Zvezek B (ur. Janez Malačič in Matjaž Gams). Ljubljana: Institut Jožef Stefan, 32–34.
- Jakoš**, Aleksander (2007b). Dvig rodnosti in Slovenci: Vizija ali nostalgija. *Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja: Zbornik 10. mednarodne multikonference Informacijska družba – IS 2007, 8. do 9. oktober 2007: Zvezek B* (ur. Janez Malačič in Matjaž Gams). Ljubljana: Institut Jožef Stefan, 35–37.
- King**, Leslie (2002). Demographic trends, pronatalism, and nationalist ideologies in the late twentieth century. *Ethnic and Racial Studies* 25(3): 267–389.
- Kligman**, Gail (2005). A Reflection on Barren States: The Demographic Paradoxes of Consumer Capitalism. *Barren states: The Population »Implosion« in Europe* (ur. Carrie B. Douglass). Oxford in New York: Berg, 249–259.
- Knežević Hočevar**, Duška (2003a). Medijska govorica o nacionalni reprodukciji v postsocialistični Sloveniji. *Teorija in praksa* 40(2): 335–356.
- Knežević Hočevar**, Duška (2003b). Idejno ozadje esencialističnih predstav o rodnosti v treh primerih presoj nacionalne populacije. *Družboslovne razprave* 19(43): 29–46.
- Knežević Hočevar**, Duška (2004). Vanishing nation: Discussing nation's reproduction in post-socialist Slovenia. *Anthropology of East Europe Review* 22(2): 22–30.
- Knežević Hočevar**, Duška (2007). Ali je nujno v študije rodnosti in migracij pritegniti tudi preučevalce naroda, etničnosti in nacionalizma? *Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja: Zbornik 10. mednarodne multikonference Informacijska družba – IS 2007, 8. do 9. oktober 2007: Zvezek B* (ur. Janez Malačič in Matjaž Gams). Ljubljana: Institut Jožef Stefan, 46–50.
- Knežević Hočevar**, Duška, Sanja **Cukut** in Majda **Črnič Istenič** (2009). Intercultural dialogue between lip service and practice. *Dve domovini* 30: 29–49.
- Knudsen**, Knud (1997). Scandinavian Neighbours with Different Character? Attitudes Toward immigrant and National Identity in Norway and Sweden. *Acta Sociologica* 40(3): 223–243.
- Kreager**, Philip (1997). Population and Identity. *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis* (ur. David I. Kertzer in Tom Fricke). Chicago in London: The University of Chicago Press, 139–174.
- Koalicijska pogodba o sodelovanju v vladi Republike Slovenije za mandat 2004–2008* (2004). Ljubljana.
- Malačič**, Janez in Matjaž **Gams** (2007). Predgovor multikonferenci informacijska družba 2007. *Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja: Zbornik 10. mednarodne multikonference Informacijska družba – IS 2007, 8. do 9. oktober 2007: Zvezek B* (ur. Janez Malačič in Matjaž Gams). Ljubljana: Institut Jožef Stefan, i.
- Malačič**, Janez (2007). Vloga migracij v novejšem demografskem razvoju Slovenije. *Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja: Zbornik 10. mednarodne multikonference Informacijska družba – IS 2007, 8. do 9. oktober 2007: Zvezek B* (ur. Janez Malačič in Matjaž Gams). Ljubljana: Institut Jožef Stefan, 60–66.
- McCrone**, David (1998). *The sociology of nationalism: Tomorrow's ancestors*. London in New York: Routledge.
- Merše**, Tomaž (2007). Za bolj živo Slovenijo. *Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja: Zbornik 10. mednarodne multikonference Informacijska družba – IS 2007, 8. do 9. oktober 2007: Zvezek B* (ur. Janez Malačič in Matjaž Gams). Ljubljana: Institut Jožef Stefan, 64–68.
- Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (2005). *Slovenian Response to Green Paper: Confronting demographic change: A new solidarity between the generations*, http://ec.europa.eu/employment_social/social_situation/responses/a459252_en.pdf (15. 10. 2010).
- Novinarska dokumentacija *Delo*, zbirka (mapa) arhiviranih dokumentov: *Rodnost v Sloveniji* UDK.312.1(497.12), elektronsko gradivo – časopisni izrezki – za obdobje 2004–2009.
- Onkraj esencializmov: Izzivi antropologije v 21. stoletju*, <http://eikaconference.ff.uni-lj.si>; 24. november 2010 (24. 11. 2010).
- Poutignat**, Philippe in Jocelyne **Streiff-Fenart** (1997). *Teorije o etnicitetu*. Beograd: Biblioteka XX vek.

- Strategija za dvig rodnosti v Republiki Sloveniji 2006, Delovno gradivo* (2006). Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.
- Šircelj, Vojka (2006). *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja* (št. 5). Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Teitelbaum, Michael S. in Jay Winter (1998). *A Question of Numbers: High Migration, Low Fertility, and the Politics of National Identity*. New York: Hill and Wang.
- Teitelbaum, Michael S. (2000). Sustained below-replacement fertility: Realities and responses. *Population Bulletin of the United Nations: Below Replacement Fertility, Special Issue 40/41 1999, ST/ESA/SER.N/40-41* (ur. Department of Economic and Social Affairs/ Population Division). New York: United Nations, 161–182.
- Teitelbaum, Michael S. (2004). The Media Marketplace for Garbled Demography. *Population and Development Review* 30(2): 317–327.
- Teitelbaum, Michael S. (2005). Intra- and inter-national imbalances and migration. *Genus* 61(3–4): 193–212.
- Weiner, Myron in Michael S. Teitelbaum (2001). *Political demography, demographic engineering*. New York, Oxford: Berghahn Books.

SUMMARY

FACES OF MIGRATION IN DISCUSSIONS ABOUT FERTILITY

Duška KNEŽEVIĆ HOČEVAR

The paper discusses the persistence of the essentialist understanding of national populations through an analysis of fertility/migration debates. Such discussions have been topical since the 1980s, when the majority of the industrial world began recording below-replacement fertility. This demographic trend has provoked hot political and academic debates about its negative socio-economic consequences. Two likely scenarios of resolving the repercussions of below-replacement fertility are still frequently discussed: the pronatalist scenario refers to policies for increasing fertility while the migration scenario aims at improving the old-age support ratio by means of international migrants. Both scenarios are also supported by the estimates of two UN reports from the beginning of the millennium which assess contemporary population dynamics, particularly the likely consequences of low fertility and aging of populations. The authors of the second report (2001) coined the concept of 'replacement migration', which was held to be necessary for the substitution of a decrease in the total population, active working population and aging population. Such demographic estimates provoked alarmist political and media responses, particularly fears and anxieties that excessive international migrations could threaten the essence of national identities.

The fact that immigration and birth are the only legal paths to membership in a given national population has also stimulated discussions on civic vs. ethnic nationalism. The proponents of ethno-nationalist thinking commonly stick to the idea that biological reproduction and continuity are essential to imagining community, ignoring the "fact" that populations often increase or decrease due to migration.

The main hypothesis of this paper holds that essentialist interpretations of national populations, emphasising their biological "essence", are still prevalent in the field of population demography. The author firstly reviews the background of fertility/migration debates in general. She then discusses the move away from the essentialist approach to national populations through an analysis of the debate over fertility/migration in the Slovenian print media. The analysed material comprises press clippings published from 2004 to 2009. The time period studied includes the entire term of office (2004–2008) of the government which prioritised demographic issues. The comparative contextual framework includes

the results of previous research (2003), which studied media representations of natality before and after the proclamation of sovereign Slovenia in 1991; the study period comprised three decades (1970-2000).

The main result of the analysis presented here (2004-2009) supports the basic finding of the previous research (1970-2000). Particularly in the 1990s, the print media reproduced the fear that due to Slovenia's low population size, the "true national substance" was threatened. This essentialist attitude was presented as a patriotic concern for the finally achieved Slovenian national sovereignty after the break-up of socialist Yugoslavia (1991). Yet the analysis also showed that the reproduced positive self-image (of ethnic Slovenians) did not correspond with the image ascribed to the ethnic Other (the immigrants from the Balkans).

Two decades after the fall of the Berlin Wall, it is insufficient to explain essentialist rhetoric of the fertility/migration debate only through the emergence of "new nationalisms" in the ex-socialist countries. The repercussions of unfavourable demographic trends are not an issue only for such countries, but for the entire industrial world. The dystopian demographic vision remains a resort for those who are caught in the dilemma of whether to prioritise the "fate" of the members of the ethnic majority or that of all of the citizens in a given national population. If the former option favours the exclusivist proponents of pronatalist measures, the latter does not exclude the increasing of the national population by the immigrants.

However, the analysis of the print media (2004-2009) shows that the majority of the writings emphasise the replacement of the ethnic majority only compared to the replacement of the entire population of the country. Such emphases also involve a particular conception of immigrants which as a rule refers mainly to co-ethnics, or "foreigners with Slovenian roots". Finally, the analysis shows that the demography of the national population is still predominantly embedded in essentialist notions of collective membership.

A EUROPE OF HOMELANDS OR HOMELAND EUROPE: (EUROPEAN) IDENTITY ISSUES

Cirila TOPLAK^I
Mitja VELIKONJA^{II}
Jernej PIKALO^{III}
Peter STANKOVIČ^{IV}
Ksenija ŠABEC^V
Mirt KOMEL^{VI}

COBISS 1.01

ABSTRACT

A Europe of Homelands or Homeland Europe: (European) Identity Issues

This paper addresses identity issues in Europe in the context of the free flow of people within the European Union and therefore the creation and reinforcement of complex parallel individual and also collective identities. The authors' premises are current EU perspectives on migration and the interconnection of migration and identity issues. Based on the substantial body of literature on the topic, the authors confront various theorisations of collective identities with the political project on European identity, emphasising in particular European nationalisms, social and other identities in relation to European identity and the (ab)use of the latter as a political instrument. In the conclusion, the authors suggest key research issues to orient the scientific research in this field in the future.

KEY WORDS: Europe, identity, European Union

IZVLEČEK

Evropa domovin ali domovina Evropa: Dileme (evropske) identitete

Znanstveni članek naslavlja identitetne dileme Evrope v kontekstu prostega pretoka ljudi v in znotraj Evropske unije in posledično oblikovanje in krepitev kompleksnih vzporednih individualnih in kolektivnih identitet. Avtorji se pri analizi opirajo na aktualne migracijske vidike EU in povezavo med migracijami in identitetami. Skozi obsežen opus obstoječe literature o (evropski) identiteti soočajo različne teoretizacije kolektivnih identitet s političnim projektom evropske identitete, pri čemer izpostavijo zlasti evropske nacionalizme, socialne in druge identitete v odnosu do evropske identitete ter (zlo)rabo evropske identitete kot političnega orodja. V sklepu pa avtorji sugerirajo ključne smernice za znanstveno raziskovanje v tem polju v prihodnje.

KLJUČNE BESEDE: Evropa, identiteta, Evropska unija, migracije

I PhD Political History, Assistant Professor; Faculty of Social Sciences, Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana; e-mail: cirila.toplak@fdv.uni-lj.si.

II PhD Culturology, Professor; Faculty of Social Sciences, Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana; e-mail: mitja.velikonja@fdv.uni-lj.si.

III PhD Political Science, Associate Professor; Faculty of Social Sciences, Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana; e-mail: jernej.pikalo@fdv.uni-lj.si.

IV PhD Culturology, Associate Professor; Faculty of Social Sciences, Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana; e-mail: peter.stankovic@fdv.uni-lj.si.

V PhD Culturology, Assistant Professor; Faculty of Social Sciences, Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana; e-mail: ksenija.sabec@fdv.uni-lj.si.

VI Assistant; Faculty of Social Sciences, Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana; e-mail: mirt.komel@fdv.uni-lj.si.

INTRODUCTION

At present, the European Union is in yet another crisis, a crisis of institutions and policies, of democracy and demography and, supposedly and subsequently, identity. In the prevailing political discourse since the Great Enlargement of 2004, the need to stimulate European identity has been emphasised as an increasingly unavoidable precondition for the new impetus of the European integration project that has been initiated and stimulated so far by European political elites. This need has been further accentuated by European demography issues that include an important immigration flow from third countries in addition to low fertility rates and population ageing. Immigration into the European Union is by no means anything new; Europe has been a continent of migrations since Antiquity, with periods of mass emigration followed by periods of mass immigration. The latter has recently been seeing a significant increase yet again in the context of unstoppable globalization processes, including in particular populations from non-European countries and continents, while the expected, feared and in some cases hoped for internal migration within the EU has been limited to a manageable scale. Also, "many of the Member States of the EU have inherited permanent populations of foreign residents as a result of both their colonial past and various systems of guest worker systems. ... There has been increasing entry by family reunification and a dramatic growth of asylum seekers." (Morris 1997: 195) According to estimates, by 2050 this immigrant flow into (the) Europe(an Union) is going to increase by at least 50 and at most 100 million new "Europeans" (Bijak et al 2007: 11–13). Although in some European countries declining populations are about to become "overwhelming phenomena" (ibid: 27), strong political and public opposition persists to welcoming new immigrants, and immigration is continued to be considered part of the problem instead of the solution. One of the symptoms of this malaise is the absence of a common EU migration policy that leaves each Member State to manage (illegal) immigrants independently without being subjected to unified legal requirements at the EU level. It appears as if the immigrants, these "Others", are simply not considered the right answer for the European demographic and economic future, albeit they may be the only one. Numerous studies and analyses have been carried out on the interdependence of demography and economics, with population ageing and fertility on one side and immigration on the other. The fact that EU politicians and citizens are not inclined to permanently accept immigrants in their midst is in our view to be studied in the context of European identity as much as in the context of globalization-related economic and cultural threats. After all, about 30 million immigrants are supposed to live today in EU Member States, which all together include over 500 million inhabitants (www.imiscoe.org) and these figures hardly make the immigrant population appear as a real threat. The immigration issues in Europe put further pressure on the necessity to identify the geographical and cultural limits of the European Union project, i.e. who is/can be European and who can/will not. That is why we propose in this paper to review the status of European identity studies and draw possible conclusions for European immigration issues. We propose to take a closer look at European nationalism, the interaction between European identity and other collective identities and the (ab)use of European identity as a political instrument.

"EUROPEAN IDENTITY"?

Since the European Union is a very specific political project without comparable precedent, the issue must be raised as to whether we can expect and subsequently adapt our actions to the expectation that the European Union may eventually evolve into a super-state with national attributes. The observed evolution of the European integration process does not seem to lead in that direction; on the contrary. If the creation, implementation and conservation of national identities have been crucial to the creation and survival of nation-states in Europe, the supposedly self-evident analogy with the necessity of European identity is not that obvious after all.

The “Europe of nations” is a historical reality we cannot underestimate, let alone ignore today, and is something we have to live and plan for in the future. Although Euro-sceptics have promoted the argument that national identities have evolved “organically” and are therefore irreplaceable and cannot be completed by European identity, an extensive body of historiography demonstrates that national identity formation processes in Europe indeed took place in various historical periods or particular European states, but they were always conscious and political processes in the course of which national elites attempted to achieve as fast and efficient as possible national cohesion through numerous concrete measures and policies, such as the consensual invention of national history, the careful selection of desirable traditions to be perpetuated, control of official language and communication codes, intensive national-political iconography and targeted topics of educational programs. In the case of multi-national political communities, attempts were made at the articulation of a specific supra-national identity through the implementation of similar policies and measures.

A critical distance needs to be kept however, from the very possibility, necessity and desirability of an effective European identity in order to avoid prejudicing, which would only help to solidify and promote the current political discourse on European identity without exposing it to critical assessment. Despite having opted for such a topic we are fully aware that our objective scientific position may be nuanced by our views and interests as citizens of the EU, and we believe that optimally impartial scientific interest in topics that have a direct impact on our everyday life presents a particular challenge to academic excellence and a particularly valuable goal to pursue.

Proceeding from the assumption that a comparative analysis of cohabitation of different cultural and national identities in selected multiethnic/multinational/multicultural states can provide important answers for dilemmas related to the processes of building a common multiethnic/multinational/multicultural European identity, the first issue which needs to be tackled is the very meaning of the concept of “European identity”, how this concept can be defined and above all which (different) theoretical approaches have already been conceived regarding this issue. Also, in addition to the undoubtedly important academic disputes on the issue of European identity, another factor should not be neglected – European citizens’ perception of this common identity as a work in progress.

According to the public opinion survey data in the Eurobarometer, the cultural identities of separate nation-states are the predominant form of collective identification in the European Union, when compared to European cultural identity which is at present relatively weak and undetermined. The reasons for this can be identified as people’s emotional indifference towards the European Union, prevalent attachment to their national/regional/local identities, heterogeneous perspectives of separate European states about the way European identity should be established (French, British and German as the most profiled), and the democratic deficit of the European Union (Šabec 2006: 214–216). Additional reasons could be the processes of European integration, transnationalisation and globalization. Two non-coincidental developments in Europe (and elsewhere) are indicative in this respect: the gradual abolition of borders and global processes of individualisation on the one hand, and the explicit manifestation of separate local, regional and national identifications on the other, even in the form of militant outbursts of xenophobia, invigorated by constantly reformed, selected and transformed collective memory (Robertson 1995; Appadurai 2000; Goldsworthy 2003). Revisionist ideas and attempts at reforming the past, including the redefinition of the Holocaust, grow out of populist right-wing movements and are increasingly becoming parts of legitimate discourse (Kuljić 2002: 48). Serious attempts to deny the Holocaust have wide repercussions in the political sphere, mass media discourse and even in the education process. However, the European Union and its institutions, non-governmental organizations, international universities, donations, foundations, and projects endeavour to shape the so-called common European identity, which inevitably requires at least a certain degree of consensual collective memory (historical culture as a synthesis of experiences of the past and perspectives of the future, according to Rösen (2006)), of our common past.

A dilemma has been raised in the past decade regarding whether a common identity is a precondition for greater political and economic integration of the nations of Europe. In this respect, many researchers have wondered if in the case that this common identity is indeed deemed necessary or at least desirable, it should necessarily include unified symbolic geography (myths, values, symbols, remembrance days, anthems, flags, memory of glorious military feats, war memorials etc.) and a “common past” (Toplak 2003: 127). Some scholars argue that economic and political union can only be founded upon a common European cultural identity that will endow legitimacy to EU-induced institutions and decisions.¹ Others, however, argue that the emergence of a shared social identity, whether it originates from a national or supranational centre, is not premised upon common culture but grows out of a shared experience of political citizenship.² From this perspective, the extension and deepening of EU competencies and institutions at the subnational level as expounded by multi-level governance, arguably contributes to increasing citizens’ attachment to the European sphere without, necessarily, any corresponding decline of national or regional identity (Marks 1997: 85; Marks 1999). Ole Wæver (1995), for instance, sees the possibility of constructing a supranational European identity – a sort of European citizenship – only in the field of politics and economics, while at the same time adhering to national identities at the cultural level and leaving the decisions on culture to the national governments. The general argumentation here is that while Europe is witnessing the emergence of an increasingly global economic sphere, the cultural sphere is becoming more and more national or regional. However, it does not consider this division into identity levels entirely unproblematic, as it is probably not even possible to make a clear distinction between culture and politics.

NATIONAL IDENTITIES vs. EUROPEAN IDENTITY

In the social, political, cultural and historical sciences, most researchers understand collective identities as constituted by the collective group to which individuals belong and identify with. Accordingly, national identities are conceived as derivatives or prerequisites of nation-state formation and, transposed to Europe, a European identity is seen as an attachment to the evolving European transnational governance system. Within this perspective and parallel to the opposition between the nation-state and the possibility of a European super-state, two opposite theoretical approaches determine studies of the relationship between national identities and a potentially emerging European identity. According to the first, the new European identity is perceived as a substitute for national identity, while according to the second, it is a supranational concept.³

The second approach seems more pluralistic and acceptable in terms of contemporary identities, which coexist at the individual as well as collective level. According to Edgar Morin (1989) and other supra-nationalists, if outbursts of nationalism, xenophobia, ethnic conflicts and violence are to be

1 So far this common cultural identity is non-existent, and in the context of enduring national allegiances this could be understood as a problem, as it contributes to reinforce the Union’s infamous democratic deficit (Grimm 1997; Smith 1997).

2 In these instances social identity is a product of civic participation in institutions that helps forge a common sense of belonging to a broader European demos (Habermas 1997; Weiler 1997).

3 The first approach therefore defines the European Union as a system of governance which absorbs elements of national governance and assumes a trans- or post-national European identity, which in turn increasingly replaces the pre-existing national identities. The basic premise here is that national identities are progressively declining against a strengthening European identity. The second approach conceives of the European Union as a transnational or supranational structure superposing the constituting Member (nation) States and therefore views the emerging ‘Europeanness’ as only an additional layer to the fundamental national identity. The premise here is that the emerging European identity is in fact only an additional identification and is therefore, at least for the time being, still relatively weak, when compared to the primary and strong national identifications (Rizman 2003: 119).

avoided, European identity should have no mobilisational value (i.e. should not be constructed on a memory of glorious military feats, war memorials, remembrance days etc., which lies at the core of every European national identity), just as it should by no means promote the sense of superiority of Europeans to any significant Others (Mead 1997; Hall 1997). The European supra-nationalist project is according to these authors incompatible with any such monumental 'struggle for freedom' model because the European political project is explicitly founded on a anti-war stance, and since the glorification of the alleged European feats of arms would clash fundamentally with the values which stand at the core of the supranational conception of European identity (tolerance, liberalism, democracy and universal human rights). But with no memory of military glories and no hostile other (Asians, Africans, Americans etc.), European supra-nationalists are left with few other tools of traditional national identity construction. Some of them, Jean-Baptiste Duroselle for instance, have attempted to identify some common European 'phases of shared experience' or common past (from the megaliths to the era of Imperialism), while others, Morin among them, admit that the European past offers no narrative of this kind. Instead, Morin recruits the future for the cause of Europe and its common identity. According to Pavković (2000: 115) however, this seriously undermines the political utility of the project (Pavković 2000: 127–128).

The contradiction between European identity and existing national identities, however, may be rather superficial, and according to Anthony D. Smith (1992), actually depends on the understanding of the phenomenon of nationalism itself. If understood in Romantic terms as a seamless, organic cultural unit, then the contradiction becomes acute, but if a more voluntaristic and pluralistic conception is accepted as an analytical point of departure, understanding the nation as a rational association of common laws and culture within a defined territory, the contradiction is minimized. In this version there is room for competing identity focuses and the conflict between the national identity claims and those of a European identity becomes more situational and pragmatic, even if it could never be eliminated in a political crisis.

OTHER IDENTITIES vs. EUROPEAN IDENTITY

Based on a comprehensive overview of the research work which has already been done on the construction of a common European identity, the issue of national and supra-national identities needs be connected to the wider issue of socially constructed identities. Some work has already been done in this direction, but in many respects researchers have focused primarily on historical or political issues, neglecting the very basic question of the constructed nature of social identities.⁴

According to the concept of concentric circles of allegiance, various individual and collective identities (gender, age, regions, occupations, religions, class, professional, civic and ethnic allegiances etc.) and memories can be multiplied (Smith 1991), complementary and cohabiting. These identifications may reinforce national identities but at the same time also cut across them.

Under normal circumstances, most people live with multiple identifications; only occasionally does one or another of these identities come under pressure from external circumstances, or from a conflict with one of the individual's, family's or group's other identities. Conflicts between loyalty to a national state and solidarity with an ethnic community may in this sense bring about accusations of dual loyalties (Smith 1992: 59). There is always the potential for such identity conflicts. That they do not occur often is due to the certain fluidity involved in the processes of individual identifications, and the advantage of possible supranational identifications is that they presuppose the recognition of multiple

4 The precise meanings of terms "supra-nation" and "sub-nation" need be identified as well the theoretical background of the interrelation of these concepts, focusing on the concept of "ethnicity with an experience of residence in multicultural and multinational societies" i.e. the "passion ethnicity" as suggested by L. Gumilev and identifying factors and mechanisms of interaction of passion ethnicities with supra-national entities.

loyalties. National identifications, however, possess distinct advantages over the idea of a unified European identity: they are vivid, accessible, well established, long popularized, and still widely believed in, whereas Europe is deficient both as an idea and as a process. According to Smith (1992: 62) Europe lacks a pre-modern past which can provide it with emotional sustenance and affect it with interest and historical and cultural depth. Multilayered identities should therefore allow for the simultaneous celebration of local, national, and continental elements, which means in practice that, for example, Catalan, Spanish, and European allegiances need not be mutually exclusive. But if Europe is merely a sum total of its various national identities and communities, there is something quite arbitrary about aggregating such identities, as certain otherwise unrelated communities happen to reside in a geographical area which is conventionally designated as the continent of Europe. If 'Europe' and 'European' signify something more than the sum total of the populations and cultures that happen to inhabit a demarcated geographical space, something which might be called 'specifically European experiences' have to be identified with respect to this continent.

It could be argued accordingly that there are shared traditions, both legal and political, and shared heritages, both religious and cultural, such as Roman law, political democracy, parliamentary institutions, Judeo-Christian ethics, Renaissance humanism, rationalism and empiricism, romanticism and classicism. Not all Europeans share in all of them, but at one time or another, all of Europe's communities have participated in at least some of these traditions and heritages to some degree. Instead of the official European cultural formula – unity in diversity – Smith (1992: 70) proposes a European family of cultures made up of a syndrome of partially shared, overlapping and boundary-transcending historical and political traditions and cultural heritages. Indeed there has always been such cultural cross-fertilization in Europe but what needs to be established is how far those shared traditions and heritages have become part of each of Europe's national identities and how much different national traditions have embraced and assimilated these trans-European cultural heritages. As already mentioned, a distinction should be made between families of cultures and political or economic unions. The latter are usually deliberate creations (consciously willed unities, rationally constructed sets of institutions), while the former tend to develop over long time-spans and are the product of particular historical circumstances.

In this context there are multiple answers to the question of how the supposed European identification could be forged. One argument suggests a mass standardized public education system (based above all on a common European past), however there are only national systems at this point, and besides, writing a narrative on a common European past is dangerous in itself as it promotes hegemonic Eurocentric metadiscourse (Velikonja 2005: 92). Heikki Mikkeli (1998) argues that there are actually at least three factors which challenge this idea. Firstly, the narrative of the 'idea of Europe' has an inbuilt vision of the progress of a set, largely invariable ideal towards a legitimate European Union. This narrative is by nature teleological, progressive and deterministic in a way that the real history of Europe has not always been, or at least not in every respect. Secondly, it is predominantly the 'history of the victors': it is the story of the gradual, global conquering of a superior civilization which allots little room to the less honourable episodes in the history of Europe. Thirdly, it does not critically address the nature of Europe, its inner divisions and conflicts, or its relationships with the rest of the world (Mikkeli 1998: 243).

As such, European identity would need to provide a symbolic order wherein a centripetal force might be able to counteract, yet not abolish the centrifugal forces of primary identifications (national, ethnic, regional, local).⁵ From this perspective European identity should be merely an invented tradition (Hobsbawm 2003), which contains a fragile hope that its far-reaching, inclusive agenda might appeal to a majority of the citizens and peoples of Europe. This is partly due to Europe's lack of a common language, and partly due to the fact that the European Union has not yet managed to build a satisfac-

5 As Michael Billig (1995) argues, nationalism and/or patriotism will remain constitutive and integrative elements in the everyday classification of majority and minority social groups within particular nation-states well into the 21st century.

tory series of images, values, convictions, concepts, and ideals that would transcend an individual's immediate existence. From this perspective, Europe will probably mean sharing institutions and agencies overseeing financial and labour transactions, while cultural spheres will remain limited to reciprocal tolerance, mutually encouraged passivity and lack of active interest in each other's immediate experience (Kymlicka 2000).

Simo Knuuttila regards the conflict of values as typical characteristics of Europeanness, such as the case of the tradition of political thought characterized by increasing competition between the community model, derived from the Antiquity, and the individual model, developed in the late Middle Ages, arguing that these conflicting perspectives are still causing tension today. Knuuttila (in Mikkeli 1998) also emphasizes the fact that the Europeans have generated common values that have simply accumulated without being ordered to form a harmonious synthesis. The dilemma of the sense of Europeanness lies precisely in this mass of values, yet to be organized into a balanced entity, and the economic and political European Union may therefore, according to Knuuttila, prove to be rather short-lived; earlier coalitions of this type in Europe have tended not to survive for long.

The issue of European supranational identity is also related to the more general topic of social identities. Questions regarding 'identity' have attracted a great deal of theoretical interest within the human and social sciences and there are scores of different attempts to understand or at least to address the issue from the most varied theoretical, as well as disciplinary, viewpoints. In various forms of sociological analysis, for example, the dominance of 'class' as the master identity of society has been challenged by the growth of various new social movements (e.g. feminisms, black struggles and the ecological movement) (du Gay, Evans and Redman 2002: 1), which has compelled researchers to acknowledge that the social fabric consists of many more layers than just one, and that these do not necessarily relate only to relations within the sphere of production.⁶

These two lines of the argument, along with their developments in the field of contemporary cultural studies of identity, make a convincing case that identities are constituted through the reiterative power of discourse to produce what it also names and regulates; that identities are constituted in and through 'difference' and that, as a result, they are inherently 'dislocated'; and that 'subjects' are 'interpellated' by or 'sutured' to the position made available in discourse through the operation of the unconscious (du Gay, Evans and Redman 2002: 1). Many research projects have been conducted and arguments developed along these lines (Rose 2005, Bhabha 2004; Craib 1998; Segal 2006; Gilroy 2002; Benson 1997; to name but a few), but recently there have been some challenges to this 'constructivist' perspective, primarily from the position of, as Martin Barker calls it, the science of sex (Barker 2002: 115). According to Barker, recent developments in evolutionary biology and psychology suggest there is at least a segment of human behaviour which cannot be explained away in terms of exclusively cultural factors, as some of it appears to be biologically driven (Barker 2002: 116). It is true that biochemistry and genetics are themselves languages and forms of cultural classification, which somehow diminish the impact of their developments, but much of the recent work on the issue of social identities is trying to come to terms with this new challenge from the natural sciences. Nevertheless, for the most

6 The issue has been raised by Louis Althusser, who proposed that our social identities, or as he has called them, subject positions, do not reflect our supposed trans-historical essences, but rather represent points of cultural reference, where subjects recognize themselves as a consequence of continuous processes of interpellations by 'ideological state apparatuses' (Althusser 2000: 53–110). The critique of the integral, self-sustaining subject which lay in the heart of post-Cartesian Western metaphysics, triggered by Althusser, has developed subsequently in two basic directions. On the one hand, there is a line of arguments related to psychoanalysis, stressing that the subject is not as self-conscious, integral and self-sustaining as it has been previously supposed, as it appears that subjects are to a significant extent subjected to unconscious drives completely beyond their control. The second line of argument conversely draws from the heterogeneous body of predominantly francophone theory (the works of Michel Foucault, Jacques Derrida etc.) and claims that individuals are essentially subjects of language.

part, researchers remain firmly committed to the position of cultural constructivism (cf. Butler 2004; Hall 2002; Woodward 1997), and this is also the case of authors who discuss the issues of national identities that typically understand national identities as distinctively modern inventions or, as Benedict Anderson famously put it, 'imagined communities'. This applies to eminent researchers like Gellner, Anderson, Hobsbawm or Breuilly (cf. Gellner 2006; Anderson 2006; Breuilly 1993; Hobsbawm 1997) as well as to younger writers like Chatterjee, Walby and Verdery (cf. Chatterjee 1993; Walby 2006; Verdery 1998).

EUROPEAN IDENTITY AS POLITICAL INSTRUMENT

The construction of a European identity obviously represents a legitimate attempt to establish a more integrated association of European Union Member States reaching beyond the preliminary economic and political integration processes. However, the problem in this respect is, at least according to some authors, that this is an elitist project by the institutions of the European Union, based on the assumption that the economic and political integration procedures will be inevitably and invariably followed by the formation of a common European cultural identity (cf. Siedentop 2003: 150). A certain top-down approach is probably a necessity (after all proved by the processes of the construction of national identities), however, the concept of collective identity cannot be exclusively prescribed by European political institutions or implemented from above as a matter of practical politics. An attempt to create a European identity in such way is most likely doomed to fail if there is no corresponding element 'from below'. According to Jörn Rüsen (2006: 1–2), European identity beyond or above the established national, regional, and local historical cultures of the European countries cannot be simply implemented by the European institutions; it cannot represent an effective element in the cultural life of the European peoples unless it is grounded in the living and mentally powerful established historical cultures and memories. Spain and Belgium are just two examples within the European Union where the supra-national dimensions of identities are rather weak or are even in the process of dissolution. According to Rüsen, since these countries already refuse supra-national (Spanish and Belgian) identifications imposed on regional identities (Catalan and Basque, Flemish and Walloon) by their governments or ruling elites, it is very likely that they will also refuse an imposed European identity enforced by the institutions of the European Union.

Jürgen Habermas (2001) argues in this respect that further development of the European Union requires both the mobilizing of a political project and a formal Constitution submitted to a popular referendum. The overwhelming majority of the population that is currently resistant or hesitant can only be won for Europe if "the project is extricated from the pallid abstraction of administrative measures and technical discourse [and] is politicized". Economic justifications must be therefore combined with an interest in and affective attachment to a particular ethos or the attraction of a specific European way of life. During the last decades of the 20th century, (Western) European citizens developed a distinctive form of life based on a particular material infrastructure. Today, against perceived threats of globalisation, they are willing to defend the welfare state, which is the backbone of society still oriented towards social, political and cultural inclusion. This is the orientation that is capable of embedding economic arguments for a stronger Union into a much broader vision. Rapid economic growth was the basis for the welfare state that provided the framework for the regeneration of post-war European societies, but the most important outcome of this regeneration has been the production of ways of life that have allowed the wealth and national diversity of a multi-secular culture to become attractively renewed (Habermas 2001: 4). Habermas suggests a normatively loaded ('social-democratic') reading of the economic justification for the European project. Furthermore, a European constitution would enhance the capacity of the Member States to act jointly, without prejudices regarding the particular courses and contents of what policies might be adopted, to seek a certain re-regulation of the global economy, to counterbalance its undesired economic, social and cultural impacts, and therefore to have a reason for building a

stronger Union with greater international influence. According to Habermas, there are two lessons to be learned from the history of European nation-states. If the emergence of a national consciousness involved a painful process of abstraction, leading from local and dynastic identities to national and democratic ones, why should this artificial kind of civic solidarity come to a final halt just at the borders of established nation-states?

The argument for the constitution, however, is something that Ulrich Beck (2006: 1–7) disagrees with, as he claims that many people fear that those who are pressing for a European constitution are actually promoting the abolition of Europe, as it would rob it of its cosmopolitan diversity as well as its particular traits. The point is that Europe's reality can arise and can be understood only in contradiction to the established national(istic) political concepts (Beck 1998; Beck 2000). The key concept which can open the door to the new European reality is therefore the idea of cosmopolitan Europe, which is at the same time pre-national and post-national. For Beck, cosmopolitanism is a particular form of tackling cultural difference: in contrast to hierarchical subordination, universalist and nationalist homogeneity, and post-modern particularism, cosmopolitanism recognizes and respects otherness. In this context he warns against the argument about the European common origin and past and specifically European historical achievements, such as the Enlightenment: to define Europe in terms of origin, even if that means the Enlightenment, is a mistake. Whoever resurrects the principle of a Western-Christian lineage from the mass graves of Europe has misunderstood the inner cosmopolitanisation of Europe. He not only denies the reality of approximately 17 million people living in the EU who cannot lay claim to this ethnic-cultural heritage of 'being European' because they are, for instance, Muslims or coloured, but perceive themselves as culturally and politically European; he also misunderstands the microcosmic world society of Europe. In the world of the 21st century, there is no longer a closed space of the Christian West (Beck 2006: 5). In the face of growing trans-national interweaving, Europe has become an open network with fluid boundaries, in which the outside is already the inside. In accordance with this argument, Velikonja (2005) claims that Europe/the European Union should have been subjected to continual scrutiny and presented in a critical manner as a pragmatic and changing social construction, as a community of members of various sizes and strengths and as a scene of the confrontation of many interests, historical particularities and hardly compatible visions of the future. "It should be interpreted contextually rather than in an essentialist manner, as a union whose dialectic elements include divisions and antagonisms, as well as the strategies for overcoming and harmonizing these, both outwardly and inwardly, [...] and as a union with multiple contingent possibilities for development, several possible constructions, legitimacies, values and, ultimately, inclusions, rather than as an inwardly united and impenetrable fortress" (Velikonja 2005: 100).

CONCLUSION

The dilemmas regarding the artificial construction of European identity need be put into the wider context of different attempts in the recent past to construct identity more or less artificially from the top down beyond traditional national allegiances (the cases of Belgium, Austro-Hungary, Germany, Yugoslavia, Soviet Union and Great Britain). The existing debates within scientific communities on the issue of European identity would therefore transcend the limits of theoretical/hypothetical arguments, where they are at present, into the context of real experiences with similar processes and would accordingly provide well-founded conclusions on the possibility and efficiency of such processes.

We assume it to be particularly relevant and telling for the formation, evolution and conservation of distinctive supra-national identities when they emerged from a union of and co-existed with "minor" (comparatively quantitatively speaking) European national communities that had to conceive their identity processes in the context of a multi-national political community and in some sort of "co-habitation" with a supra-national identity. Relevant case studies appear to be those originating from national/ethnic communities in Europe that have developed a distinct identity within multi-national communi-

ties such as the Catalans in Spain; French and Flemish in Belgium; Slovenes, Croats, etc. in Austria-Hungary and then Yugoslavia; Czechs, Slovaks in Austria-Hungary and then in Czechoslovakia; Irish, Scots, and Welsh in Great Britain; Greeks in Cyprus etc. These ethnic or national communities share a historical experience of a series of more or less successful supra-national frameworks even before "Europe". We all were and some still are part of multi-national states that developed particular nationalistic policies and implemented carefully orchestrated identity formation processes (the subordination of smaller communities to the dominant one: the examples of Austria-Hungary, Spain, Ireland, Yugoslavia at times) or "supra-national policies and identity formation processes (the search for some sort of "identity balance" as in the case of Belgium and the Kingdom of Yugoslavia and Socialist Yugoslavia).⁷

In addition, one of the crucial issues for the future development of the idea of Europe needs be addressed, i.e. the uneasy co-existence of the concept of the "classical" modernist nation-building process and national identity, and multidimensional globalisation processes that inherently force national identities into continuous redefinitions and in some aspects even undermine them. Despite the rhetoric of multiculturalism, respect for national and local specifics, protection of minorities etc., the observed construction of a contemporary European identity to a large degree implicitly follows the pattern of European nationalisms from the late 18th century onwards (having as the ultimate goal "one nation in one territory in one state"). Similar to "old" national identities, the "new" European identity appears rather exclusive, self-centred and yet universalistic (and is already being fiercely criticised as part of "fortress Europe" and the "new Eurocentrism"). The merger of various identities into one highly homogenised national identity and simultaneous differentiation from neighbours or even "the rest of the world" was possible in the past, while today it seems not only obsolete but clearly dangerous, especially in view of European immigration issues. In order to design a workable and progressive common EU migration policy, EU Member States will not only have to come to terms with European nationalism, European colonialism and related racism, as well as Europe as a migrant society, but will need to recognize these features as constitutive elements of the European "character" (to use another of Anderson's terms) that may bring a cathartic crisis of European identity. "Identification with the European Union will involve selection of dispositions, inseparable from voice, memory, self-consciousness and mission." (De Beus 2001: 295). Immigrant populations are not to intervene in this process as an outside pressure.

Expressed in simpler terms, Europeans are Europeans because of migrations not in spite of them.

REFERENCES

- Althusser**, Louis (2000). *Izbrani spisi*. Ljubljana: *cf.
- Anderson**, Benedict (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London and New York: Verso.
- Appadurai**, Arjun (2000). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Modernity*. London and Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Attali**, Jacques (1994). *Europe(s)*. Paris: Fayard.
- Barker**, Chris (2002). *Making Sense of Cultural Studies: Central Problems and Critical Debates*. London: Sage Publications.
- Beck**, Ulrich (2000). *What Is Globalization?* Cambridge: Polity Press.

⁷ Essential dialectics also to be considered in this context include the relations and frictions between the "Europe" of the European Union and "non-Europe" outside EU borders, yet on the European continent i.e. fragmentation and disintegration processes parallel to European integration processes. Each concept of "Europe" has created new "non-Europes" that have tried to integrate "Europe" and obsessively demonstrated their "Europeanness" in the ideological discourse as well as in actual politics.

- Beck, Ulrich** (2006). Those Who Play the National Card Lose. <http://www.goethe.de/ges/eur/thm/eui/en1767656.htm> (March, 2007).
- Beus, Jos de** (2001). Quasi-National European Identity and European Democracy. *Law and Philosophy* 20(3): 283–311.
- Bhabha, Homi K.** (2004). *Nation and Narration*. London: Routledge.
- Bijak, Jakub, Dorota Kupiszewska, Marek Kupiszewski, Katarzyna Saczuk and Anna Kicingier** (2007). Population and Labour Force Projections for 27 European Countries 2002–2052: Impact of International Migration on Population Ageing. *Eur J Population* 23: 1–31.
- Billig, Michael** (1995). *Banal Nationalism*. London: SAGE Publications.
- Breuilly, John** (1993). *Nationalism and the State*. Manchester: Manchester University Press.
- Chatterjee, Partha** (1993). *The Nation and Its Fragments: Colonial and Postcolonial Histories*. Princeton: Princeton University Press.
- Craib, Ian** (1998). *Experiencing Identity*. London: Sage Publications.
- Delanty, Gerard** (1995). *Inventing Europe: idea, identity, reality*. Houndmills: Macmillan Press.
- Delanty, Gerard and Chris Rumford** (2005). *Rethinking Europe: social theory and the implications of Europeanisation*. London: Routledge.
- Du Gay, Paul, Evans, Jessica and Peter Redman** (eds.) (2002). *Identity: A reader*. London: Sage Publications.
- Gellner, Ernest** (2006). *Nations and Nationalism*. London: Blackwell Publishing.
- Goldsworthy, Vesna** (2002). Invention and In(ter)vention: The Rhetoric of Balkanization. *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation* (ed. Dušan I. Bjelić, Obrad Savić). Massachusetts: The MIT Press, 25–38.
- Grimm, Dieter** (1997). Does Europe Need a Constitution? *The Question of Europe* (ed. Peter Gowan and Perry Anderson). London: Verso, pp. 239–258.
- Habermas, Jürgen** (1996). *Between Facts and Norms*. Cambridge: Polity.
- Habermas, Jürgen** (2001). Why Europe needs a Constitution? *New Left Review* 11 September/October: 5–26.
- Hall, Stuart** (1997). *Representation: Cultural Representation and Signifying Practices*. London: Sage.
- Hobsbawm, Eric** (1997). *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kastoryano, Riva** (2004). What Identity for Europe? <http://www.lehigh.edu/~incntr/publications/kastoryano.wp.pdf>, 14. 4. 2007.
- Kuljić, Todor** (2003). Kolektivni spomin in globalizacija. *Revija 2000* 153/154/155: 45–63.
- Kymlicka, Will** (2000). *Multicultural Citizenship: a liberal theory of minority rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Le Goff, Jacques** (1994). *La vieille Europe et la nôtre*. Paris: Seuil.
- Marks, Gary** (1997). A Third Lens: Comparing European Integration and State Building. *European Integration in Social and Historical Perspective – 1850 to the Present* (ed. Jytte Klausen and Louise A. Tilly). Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, 23–43.
- Marks, Gary** (1999). Territorial Identities in the European Union. *Regional Integration and Democracy* (ed. Jeffrey J. Anderson). Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, 69–91.
- Mead, George Herbert** (1997). *Um, sebstvo, družba*. Ljubljana: Krtina.
- Mikkeli, Heikki** (1998). *Europe as an Idea and an Identity*. New York: Palgrave-St. Martin's Press.
- Morin, Edgar** (1989). *Kako misliti Evropu*. Sarajevo: Svjetlost.
- Morris, Lydia** (1997). Globalization, Migration and the Nation-State: the Path to a Post-National Europe? *The British Journal of Sociology* 48(2): 192–209.
- Pavković, Aleksandar** (2000). Constructing a European Identity: Problems of Supranationalism. *Why Europe? Problems of Culture and Identity* (ed. Joe Andrew, Malcolm Crook and Michael Waller). London: Macmillan Press Ltd, 115–128.

- Rizman**, Rudi (2003). Nacionalna in evropska identiteta: kohabitacija, sinergija ali konflikt? *Prihodnost Evropske unije* (ur. Slavko Gaber, Zlatko Šabič, Mitja Žagar). Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije, 112–123.
- Robertson**, Roland (1995). Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. *Global Modernities* (ed. Mike Featherstone, Scott Lash, Roland Robertson). London: SAGE Publication, 25–44.
- Rüsen**, Jörn (2006). Future Directed Elements of a European Historical Culture. <http://www.talaljuk-ki.hu/index.php/article/articleprint/428/-/1/21/> (April 2007)
- Siedentop**, Larry (2001). *Democracy in Europe*. London: Penguin Books.
- Smith**, Anthony D. (1991). *National Identity*. London: Penguin Books.
- Smith**, Anthony D. (1992). National identity and the idea of European Union. *International Affairs* 68(1): 55–76.
- Šabec**, Ksenija (2006). *Homo europeus: nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope*. Ljubljana: FDV (Zbirka Kult).
- Toplak**, Cirila (2003). *Združene države Evrope: zgodovina evropske ideje*. Ljubljana: FDV (Zbirka Politični procesi in inštitucije).
- Velikonja**, Mitja (2005). *Eurosis – a Critique of the New Eurocentrism*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Verdery**, Katherine (1998). *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*. Blue Ridge Summit: Rowman & Littlefield Publishers.
- Waeber**, Ole (1995). Identity, Integration and Security. Solving the Sovereignty Puzzle in E.U. Studies. *Journal of International Affairs* 34: 103–132.
- Woodward**, K. (1997). Concepts of identity and difference. *Identity and Difference* (ed. Kathryn Woodward). London: Sage Publications, 7–62.

POVZETEK

EVROPA DOMOVIN ALI DOMOVINA EVROPA: DILEME (EVROPSKE) IDENTITETE

Cirila TOPLAK
Mitja VELIKONJA
Jernej PIKALO
Peter STANKOVIČ
Ksenija ŠABEC
Mirt KOMEL

Evropska unija se je danes znova znašla v krizi, tako institucij kot politik, tako demokracije kot demografije, posledično in domnevno pa tudi identitete. Evropska identiteta se je od velike širitve leta 2004 v političnem diskurzu izpostavljala kot vse bolj neogiben predpogoj za ponoven zagon evropskega integracijskega projekta, ki je bil dotlej predvsem v domeni evropskih političnih elit. Potrebo po krepitvi identitete so še dodatno podkrepili demografski problemi Evropske unije, zlasti znaten dotok priseljencev iz tretjih držav ob nizki rodnosti in staranju prebivalstva. Priseljivanje v Evropo seveda ni nov pojav; Evropa je bila celina migracij že od antike in obdobja množičnega izseljevanja in priseljevanja so si v zgodovini sledila. Priseljivanje se je v zadnjem času okrepilo predvsem zaradi neustavljivih globalizacijskih procesov, ki so zajeli tudi populacije neevropskih držav, medtem ko notranje migracije v Evropski uniji, čeprav so se jih številni bali ali veselili, ostajajo na obvladljivi ravni. Po prevladujočih ocenah naj bi se populacija Evropske unije pomnožila do leta 2050 z najmanj 50 in največ 100 milijoni priseljenih "novih Evropejcev". Čeprav zmanjševanje števila prebivalstva v nekaterih evropskih državah postaja že zaskrbljujoč fenomen, politično in javno mnenje vztrajno nasprotuje dobrodošlici priseljencem in priseljevanje se še naprej šteje za demografski problem in ne rešitev. Eden izmed simptomov tega nelagodja je odsotnost skupne evropske migracijske politike, zaradi česar so države članice prepuščene lastni inici-

ativi pri uravnavanju dotoka (ilegalnih) priseljencev in se jim ni treba podrežati skupnim pravilom na ravni EU. Čeprav so priseljenci morda edina rešitev za demografske težave Evrope, se zdi, da teh »Drugih« za zdaj nikakor ni mogoče vključiti v ekonomsko in demografsko prihodnost celine.

Migracije in še zlasti nepripravljenost evropske politike in javnosti nanje je po mnenju avtorjev članka treba obravnavati v kontekstu evropske identitete in ne le v kontekstu z globalizacijo povezanih domnevnih ekonomskih in kulturnih groženj. Navsezadnje, v več kakor petsto milijonski populaciji Evropske unije približno 30 milijonov priseljencev ne more predstavljati realne "nevarnosti". Zato pa priseljska problematika predstavlja realno spodbudo za identifikacijo geografskih in kulturnih meja evropskega integracijskega projekta oziroma za poskus odgovora na vprašanje, kdo je oziroma je lahko Evropejec in kdo ne more biti oziroma ne bo, kajti tukaj je vir razumevanja aktualnih nacionalnih migracijskih politik držav članic EU ter odziva javnega in političnega diskurza na priseljevanje.

S tem namenom avtorji članka skozi obsežen opus obstoječe literature o (evropski) identiteti soočajo različne teoretizacije kolektivnih identitet s političnim projektom evropske identitete, pri čemer izpostavijo zlasti evropske nacionalizme, socialne in druge identitete v odnosu do evropske identitete ter (zlo)rabo evropske identitete kot političnega orodja. V sklepu pa ugotavljajo, da je za razumevanje procesov umetne konstrukcije evropske identitete nujna kontekstualizacija raznih predhodnih poskusov krepitve kolektivnih identitet, presegajočih tradicionalno nacionalno pripadnost, od zgoraj navzdol, kot na primer v imperialni Veliki Britaniji Belgiji, Avstroogrski, Nemčiji 19. stoletja ali Jugoslaviji in Sovjetski zvezi 20. stoletja. S tem bi teoretične in hipotetične akademske razprave o evropski identiteti »prestopile« v realnost primerljivih zgodovinskih izkušenj, ki dajejo sklepati o dejanski možnosti in učinkovitosti tovrstnih poskusov.

Sočasno pa bi te razprave morale nujno nasloviti tudi aktualen nelagodni soobstoj »klasičnih« nacionalnih identitet in kompleksnih globalizacijskih procesov, ki silijo nacionalne identitete v stalno redefiniranje, v določeni meri pa jih tudi ogrožajo. Kajti kljub multikulturni retoriki ter spoštovanju razlik in manjšin, zaznan pristop k krepitvi evropske identitete le malo odstopa od identitetnih vzorcev modernih evropskih nacionalizmov (s ciljem »enega naroda v eni državi na sklenjenem ozemlju«). Tako kot »stare« nacionalne identitete, se tudi »nova« evropska identiteta zdi izključujoča in vase zaverovana, koncept pa je zato že deležen številnih ostrih kritik kot integralen element »trdnjave Evrope« in »evrocentrizma«. Zlivanje različnih regionalnih identitet v eno homogeno nacionalno identiteto in sočasno diferenciacijo od sosedov ali celo »preostalega sveta« je bilo mogoče koncipirati in izpeljati v preteklosti, danes pa se zdi tako gledanje ne le zastarelo, ampak prav nevarno, še zlasti z vidika priseljskih tokov v Evropsko unijo. Če bodo države članice EU hotele sprejeti delujočo in progresivno skupno evropsko migracijsko politiko, bodo morale najprej obračunati ne le z evropskimi nacionalizmi, evropskimi kolonializmom in povezanim rasizmom, ampak tudi sprevideti Evropo ko družbo migracij ter prepoznati vse navedene prvine kot sestavine »evropskosti«, kar morda lahko privede do katarzične krize evropske identitete. Priseljske populacije v tem procesu ne bi smele predstavljati negativnega zunanega pritiska. Povedano še z manj besedami – Evropejci smo Evropejci zaradi migracij in ne njim navkljub.

Povzetek pripravila: Cirila Toplak

THE REACTIONS OF IMMIGRANTS FROM THE SOUTH SLAVIC LANDS AND THEIR DESCENDANTS IN THE USA TO THE DISSOLUTION OF YUGOSLAVIA (1989–1993)

Matjaž KLEMENČIČ¹

COBISS 1.01

ABSTRACT

The Reactions of Immigrants from the South Slavic Lands and their Descendants in the USA to the Dissolution of Yugoslavia (1989–1993)

The paper describes the activities of the organizations of individual ethnic groups in the US from the regions of former Yugoslavia. These groups on the one hand supported Serbian interests and centralized and unified Yugoslavia, and on the other supported the interests of the other former Yugoslav republics to establish independent states.

KEY WORDS: Yugoslav diaspora, immigrant organizations, USA, former Yugoslavia

IZVLEČEK

Reakcije jugoslovanskih izseljencev in njihovih potomcev v ZDA na razpad nekdanje Jugoslavije (1989–1993)

V prispevku je orisano delovanje organizacij posameznih priseljenskih skupnosti v ZDA z območja nekdanje Jugoslavije. Te so na eni strani podpirale srbske interese in s tem enotno Jugoslavijo, na drugi pa interese drugih nekdanjih jugoslovanskih republik po ustanavljanju neodvisnih držav.

KLJUČNE BESEDE: jugoslovanski izseljenci, izseljenske organizacije, ZDA, nekdanja Jugoslavija

INTRODUCTION

This paper addresses the attitudes of immigrants to the US from the former Yugoslav lands to the events that led to the federation's dissolution, as well as the active role of immigrants from these regions and their descendants in the USA in influencing US policy with regard to Yugoslavia's dissolution. Generally the group of immigrants most responsive to the events in the Old Country was the first generation of immigrants; however, the immigrants' attachment to the Old Country was evident in all generations. Identification with the problems of the homeland was the greatest and activities increased during periods of crisis (Higham 1978: 3-4). The 1990s were seen as the years of a propaganda war or "War of Words" by all Yugoslav immigrant communities in the USA (Taylor 1992: 6). The leaders of individual ethnic groups—with very few exceptions—defended the policies of their republics or their "national leaders" in the homeland. The immigrants wrote letters to newspaper editors and US politicians and sought support from elected officials who were descendants of immigrants from their respective ethnic groups.

¹ Professor of History, Ph.D., Faculty of Arts, University of Maribor, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor, Slovenia; e-mail: Matjaz.Klemencic@siol.net.

The first part discusses the diaspora from the former Yugoslavia in the USA, its divisions and organizations at the crossroads of the 1990s, when the process of dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) began. Slovene, Croatian, Serbian, Macedonian and Albanian Americans are also part of the American electorate. To some extent the members of these ethnic groups were elected to the US Congress, state legislatures and city councils, and could try to influence the policies towards their homeland, or they could also influence the other members of Congress and the administration by simply writing letters to them as voters.

The US Congress and the administration listened to citizens who were (or had ancestors who were) from the former Yugoslavia. Discussions in the pages of American ethnic daily and weekly newspapers or other media reflected the viewpoint of one or the other side in their interpretation of the Yugoslav crisis.

US politicians, including those who were born in the region or had their roots there, have always listened to their constituents when formulating their "Yugoslav" policy. Yes, they listened; but US policy was not primarily based on impulses from immigrant communities. It was the policy of a superpower. It almost always followed the European Union's policy towards the region. In the beginning of the 1990s, the US made initiatives to solve the problems caused by the dissolution of the SFRY, but not only that; Americans decisively imposed solutions based on their military strength. Above all, it is very important to stress the role of the reactions of immigrant communities to the events in the old homelands in the revival of ethnic consciousness among Slovene, Croatian, Serbian, Albanian, and Macedonian Americans in the 1990s.

A special section deals with the question of returnees and their influence on political events in the old homeland. There is no doubt that the money that the political parties in the SFRY received from emigrants to fight their electoral battles at the beginning of the 1990s, in the first free and democratic elections after World War II, played an important role.

THE VOLUME, DIVERSITY, AND DISPERSAL OF THE EMIGRANTS FROM THE REGION OF THE FORMER YUGOSLAVIA

Mass emigration from the South Slavic lands took place from the mid-19th century onward. At the crossroads of the 1990s, ca. 1.1 million emigrants and their descendants from the region lived in the USA. According to the 1990 US Census, there were 544,270 Croats, 20,365 Macedonians, 116,795 Serbs, 124,437 Slovenes, 257,994 "Yugoslavs," and 47,710 Albanians in the USA according to ethnicity (1990 Census).

Emigrants from the territories of the former Yugoslavia and their descendants can be categorized according to the reasons for emigration or according to the period of their emigration. With regard to the **reason for emigration** they can be divided to: (a) those who emigrated for political reasons and (b) those who emigrated for economic reasons. With regard to the **period of emigration**: (a) "old" economic emigrants – emigrants and descendants of those who emigrated before World War II; (b) "political émigrés" – those who emigrated for political reasons (i.e. fear for their lives or political repression from the Communist system) after World War II, and their descendants; (c) economic emigrants – those who emigrated in the 1950s illegally according to Yugoslav law; (d) legal economic emigrants – those who emigrated from the 1960s onward; (e) "new emigrants" – those fleeing the wars in the region of the former Yugoslavia in the 1990s.

In this paper, the immigrants themselves are described as first generation, their children as second generation, their grandchildren as third generation, etc. In spite of the fact that linguistic identity is lost, in many cases, by the second generation, ethnic identity may be preserved until the fifth generation or longer.

From the 1920s onwards, Yugoslav diplomats tried in vain to convince the emigrants to identify themselves as “Yugoslavs” and to organize pan-Yugoslav organizations. The immigrants themselves continued to identify, however, as Serbs, Croats, Slovenes, etc. and most of their organizations remained ethnically based.

ORGANIZATIONS OF IMMIGRANTS IN THE NEW HOMELAND

After immigrants settled in the USA, they organized their ethnic parishes, built their national homes and organized fraternal benefit societies. Especially those who came after World War II, but also the “old” immigrant stock, organized politically as well (Klemenčič 1995: 131–264).

The oldest form of organization was the **fraternal benefit societies**, which were actually insurance companies. They were established because at the time there was no health insurance in the US. They have kept some of their functions (providing health and life insurance) up to the present day. With their profits, these organizations supported the immigrants’ cultural and publishing activities. They also supported political activities in labor/industry battles and immigrants’ activities with regard to the events in the homeland during periods of crisis.

Today, eight Slovene fraternal organizations still exist in the USA. The largest among them are the Slovene National Benefit Society, founded in 1904, the American-Slovenian Catholic Union, founded in 1894, and the American Mutual Life Association, founded in 1910 (Klemenčič 1996a: 21–32). Among Croatian fraternal benefit societies, the Croatian Fraternal Union, founded in 1894, deserves mention (Čizmić, 1994); while among Serbian fraternal organizations, one of the most important is the Serb National Federation, founded in 1901.¹

Among **ethnic parishes** there were Catholic and Evangelical ethnic parishes for Croatian and Slovene immigrants and Orthodox parishes for Serb, Montenegrin, and Macedonian immigrants. In the Orthodox Church, immigrants’ parishes were organized in their own dioceses, based on the ethnicity of the parishioners. Both Catholic parishes and Orthodox ethnic churches kept their services in the mother tongues of the immigrants, despite the fact that the priests (especially in the case of Catholics) soon started to conduct mass in English. Catholic and Orthodox parishes also supported cultural societies; there are schools in many parishes and parish-supported language schools for second- and third-generation students. With these additional activities, they contributed towards preserving of ethnic identities, culture, language, customs, and other values of individual ethnic groups.

National homes (cultural centers) are special buildings that serve as meeting places for immigrants for political purposes as well as for cultural performances like concerts, plays, etc. Political events were held supporting various political options at home or in the US elections, especially when the candidates were members of one of the ethnic groups from the former Yugoslavia.

Immigrants also founded various **political organizations**. They included political clubs that supported political parties in the old homeland and also Democrats and in some cases even Republicans. Some Leftists organized the clubs of the Yugoslav Socialist Federation. After World War II, additional political organizations of the émigré community were formed, counting on the financial support of the “old” immigrants. For example, Slovenes formed world-wide organizations such as the National Committee for Slovenia, the Movement for a Slovene State, continued political activities in form of political parties such as the Slovene People’s Party, the Slovene Democratic Party, etc. Up to the beginning of the 1980s they tried to form a vision of a “different” kind of Slovenia. Some of them were already demanding

¹ 92nd Anniversary – Serb National Federation, June 15, 1901 – June 15, 1993. *American Srbobran* (hereinafter referred to as AS) 86(16150): 5-6 (9 June 1993).

an independent Slovene state, while others demanded the democratization of Yugoslavia and fought for Slovenia to remain in a newly-formed, multiparty democratic Yugoslavia. At the beginning of the 1990s Slovene Americans established a special organization, "United Americans for Slovenia," in order to be active in support of the recognition of Slovenia as an independent state (Klemenčič 1998: 175–193).

Even more colorful were the political organizations of American Croats. The Croatian diaspora strongly supported the struggle to establish a unified, free, independent and democratic state of Croatia. The organization United American Croats was founded for that purpose after World War II as an umbrella organization for major Croatian American organizations. In 1969, the First Croatian Congress for North America was held and organized the North American Council for Independence of Croatia (Čizmić, Miletić, Prpić 2000: 411–437). The Croatian Democratic Union (HDZ) also organized chapters in the USA and Canada. The first HDZ convention for America and Canada took place on 20 January 1990 in Cleveland, Ohio. The HDZ chapters in the USA and Canada raised nearly \$1 million to support the democratic forces replacing the Communist Party in the Republic of Croatia in democratic elections (Čizmić, Miletić, Prpić 2000: 477–487). At the same time, Slovene Americans raised \$100,000 to give support to democratic opposition parties in Slovenia (Klemenčič 1993: 333–344).

From the 1970s onwards, but especially at the crossroads of the 1990s, American Croats organized many demonstrations in major American cities where substantial communities of Croats lived. Those demonstrations were held under the slogan "*Never Again Yugoslavia – Independent Croatia in the European Community*" (Čizmić, Miletić, Prpić 2000: 489).

At the beginning of the 1990s, there were more than thirty organizations for Serbian Americans. Most of them were anti-Communist and anti-Yugoslav. They continued to develop the cult of the Chetnik movement and Orthodoxy. On the basis of all this they also kept alive the idea of Greater Serbia (Bošković 1985: 63–119; Grečić, Lupšina 1994).

Macedonian Americans were members of the Macedonian Patriotic Organization for the USA and Canada (MPO), established in 1922, and advocated an independent Macedonian state, but for a very long time believed that the language spoken by Macedonian Slavs was Bulgarian. The second organization, the United Macedonians Organization (UMO) was established in 1959. This was an organization of US and Canadian citizens of Macedonian descent, who consider Macedonian as a separate language and Macedonians as a separate ethnic group. They had friendly ties with the Socialist Republic of Macedonia (Klemenčič 2005a: 590–591).

American Albanians, of whom more than half came from Kosovo in the 1990s, were organized politically in organizations such as the League of Prizren, Albanian Democratic Union, National Committee for Free Kosovo, Albanian American Civic League, etc. Most of them advocated the Greater-Albanian idea; their programs differed only in the means through which they would reach their final goal (Bošković 1985: 111–116).

SERBIAN-AMERICAN ACTIVITIES BEFORE THE DISSOLUTION OF YUGOSLAVIA

Even before the dissolution of Yugoslavia, Serbian Americans fought battles in Congress over the issue of Kosovo. They succeeded on many issues thanks to Rep. Helen Delich Bentley (R-MD), a Serbian American. After being active in the Nixon presidential campaign, she chaired the Federal Maritime Commission. She left that office in 1975 to become a business consultant and, in 1984, was elected to Congress representing Baltimore and Hartford counties in Maryland. She was re-elected four more times, and Serbian Americans from all over the US helped fund her re-election campaigns.

From the beginning of the dissolution of Yugoslavia, Serbian Americans vigorously defended their interests in the territories of former Yugoslavia, especially Kosovo. They had cordial relations with the

Communist leadership of the Republic of Serbia, led by Slobodan Milošević, and a Serbian-American official delegation led by the President of the SNF, Božidar Rade Stone (Stojanović), and Rep. Bentley attended the famous celebration of the 600th Anniversary of the Battle of Kosovo in 1989.² At the same time they tried to capitalize on the importance of Serbian-American scientists such as Mihailo Idivorski Pupin and Nikola Tesla to the development of the USA in order to gain support for the Serbian cause in then Yugoslavia.³ They also tried to erect a monument to Draža Mihailović as a rescuer of American pilots during World War II.⁴

Rep. Bentley persistently lobbied for what she considered the “Serbian Truth” in interpreting the Kosovo question and also the questions of the rights of the Serbs in Croatia. She also solicited the support of other members of US Congress from districts where large numbers of the electorate were of Serbian descent. Those members of Congress always had difficulties, however, since in addition to Serbian Americans, their constituents also included Croatian, Slovene and Albanian Americans. Some members of Congress who were described by the organ of the Serb National Federation, *American Srbobran*, as “good friends of the Serbs” included for example Dante Fascell (D-FL), Lee Hamilton (D-IN) and Gus Yatron (D-PA), a Greek American, Orthodox by faith and already as such, according to Serbian-American views, predestined to be a good friend of the Serbs.⁵

After Rep. John Blatnik (D-MN), a Slovene American, convinced President Truman that the conflict between Tito and Stalin was “genuine and real,” American support of Yugoslavia was constant from 1948 on, in spite of ups and downs, even though the Yugoslav government was Communist (Klemenčič, Žagar 2004: 201; Lees 1997). Serious problems in Yugoslav-US relations arose for the first time at the end of the 1980s, when during debates in the US Congress on aid to Yugoslavia, discussion centered on respect for human rights in Kosovo and the rest of Yugoslavia. This issue became a topic during the presidential campaign, when then presidential candidate George Bush answered the call of Rep. Joseph J. DioGuardi (D-NY), an Albanian American, for respect of human rights in Kosovo and voiced his enthusiastic support of democratization processes in Slovenia in a letter:

... I, too, believe we should encourage the national government of Yugoslavia to do all it can to ensure the preservation of human and political rights and the autonomy of all nationality groups in Yugoslavia. I am pleased and share your enthusiasm for the recent trends in Slovenia ... Clearly, that Republic’s move towards a more liberal political and economic climate is most welcome. However, I remain concerned about ethnic Albanians in Kosovo...⁶

Serbian Americans were not pleased with this letter and wrote to then Vice-President Bush to express their views about Yugoslavia and the crisis in Serbian-Albanian relations.⁷ Rep. Bentley, who led Bush’s electoral campaign in Maryland, also protested. She wrote about the “forcing out of Serb culture in Kosovo” and that “Bush’s support of the Albanian cause will influence 1.2 million American Serbs when

2 Serbian-American Delegation at 600th Anniversary of Kosovo. AS 83(15947): 1, 3 (5 July 1989).

3 Roe, Robert A. (1989). Celebrating the 134th Anniversary of the Birth of Scientist-Inventor Nikola Tesla. AS 84(16008): 8 (5 September 1990), reprinted from *Congressional Record – House*, 11 July 1990; Gekas, George W. (1989). In Recognition of Michael I. Pupin. AS 83(15965): 4, (8 November 1989), reprinted from *Congressional Record – House*, 4 October 1989.

4 A Tribute to Gen. Draza Mihailovich. AS 84(15989): 3 (18 April 1990), reprinted from *Congressional Record – House* (29 March 1990).

5 Bentley Calls Serb/Americans to Arms vs. H. RES. 352. AS 84(16005): 3 (15 August 1990).

6 Letter from George Bush to Joseph J. DioGuardi, September 27, 1988. AS 82(15915): 1 (9 November 1988).

7 Letters from Slobodan Curcic (Princeton University) et. al to George Bush, Vice-President of the United States of America, October 25, 1988. AS 82(15914): 2 (2 November 1988); Clergy Brotherhood of the Serbian Orthodox Church of the USA to Vice-President George Bush, October 26, 1988. *Ibid*, 1.

they cast their votes in the forthcoming presidential election”⁸ Even before 1991, Rep. Bentley had opposed any attempts at Congressional resolutions in which various members of Congress criticized Serbian policy on Kosovo. For example, in September 1989 she opposed a resolution introduced by Rep. Thomas P. Lantos (D-CA) during the debates on a Fiscal Year '90 State Department Authorization Bill in which he accused Serbia of fomenting unrest in Kosovo. Rep. Bentley asked American Serbs to write letters to members of Congress to protest against it.⁹ As a result of those protests, a joint Conference Committee composed of the leadership of the Senate Foreign Relations Committee and House Foreign Affairs Committee voted on November 7, 1989 to delete all references to the Kosovo crisis from the above mentioned bill. Mrs. Bentley personally lobbied each member of the Conference Committee, who noted in conversation with her the appeals of the Serbs to delete the Kosovo provisions from the bill. In accordance with the current policy of the US administration's support of united Yugoslavia her efforts were supported by the US State Department and some other members of Congress.¹⁰

On April 24, 1990, the Human Rights Caucus of the US Congress, under the chairmanship of Rep. Thomas Lantos (D-CA), took up the subject of Yugoslavia and Kosovo. Quite a few US Senators, including Robert Dole (R-KS), Larry Pressler (R-SD), Alfonse D'Amato (R-NY), Claiborne Pell (D-RI), and US Representatives Hank Brown (R-CO), Ben Gilman (R-NY), William Broomfield (R-MI), John Porter (R-IL), Helen Delich-Bentley (R-MD), and Jim Moody (D-WI) took part in the session. Delegations of concerned parties were also invited. Former US Congressman Joseph DioGuardi, an Albanian lobbyist, was the spokesman for the Albanian group, and Rep. Bentley for the Serbian group. The Serbian side brought as witnesses members of the Orthodox hierarchy from Kosovo and important writers and scientists, among them Dobrica Ćosić.¹¹

In July 1990, 300 American Serbs meeting in Washington, DC overwhelmingly passed two resolutions calling for increased democracy and human rights for fellow Serbs in Yugoslavia. The resolutions were given by the Serbian Americans present to Dr. Aleksandar Prlja, the Foreign Minister of the Republic of Serbia, to be carried to the government of that republic. Dr. Prlja attended the sessions as a guest. In addition to the two resolutions, the Serbian American community asked Dr. Prlja to confront the Communist leaders, informing them that "...we here in the United States anxiously anticipate the dissipation of the Communist stronghold in Serbia. Furthermore, the Red Star, a symbol of Communist monopoly, should be removed from the official flag of Serbia..."¹²

Rep. Bentley also led a delegation of American Serbs who observed the first free and multi-party elections in Serbia on December 9, 1990. In a special statement, she appealed to all eligible Serbs to take advantage of their ability to vote in the first real free, fair, multi-party election in which opposition parties were participating.¹³

At the crossroads of the 1990s the Serb supporters including Rep. Bentley successfully fought for "Serbian interests" in the US. Neither of the houses of the US Congress passed any measures against Milošević and the West also did not react, because it had only one aim – to keep Yugoslavia united in one piece (Klemenčič, Žagar 2004: 287–293). During the years 1991 and 1992, American Serbs tried to

8 Letter from Helen Delich Bentley to Vice-President George Bush, October 21, 1988. AS 82(15914): 7 (2 November 1988).

9 Pismo g-dje Delić Bentli Srbima. AS 83(15958): 9 (20 September 1989); Delich Issue – 2nd Call: Serbian Americans – All – Must Act Now. AS 83(15959): 1 (27 September 1989).

10 House-Senate Conference Deletes Provisions Offensive to Serbian-Americans from State Department Bill. AS 83(15965): 1 (8 November 1989).

11 US Human Rights Caucus Met On Kosovo – April 24, 1990. AS 84(15991): 1 (2 May 1990).

12 Serbian-Americans Call for Democracy and Human Rights for Serbs in Yugoslavia. AS 84(16004): 2 (1 August 1990).

13 Congresswoman Bentley Urges Serbians to Vote in Slated Free Multi-Party Elections. AS 84(16021): 3 (5 December 1990); Bentley Leads (Serbian/American) Observer Group in the Republic of Serbia. AS 84(16023): 1, 5 (19 December 1990).

prove the justifiability of Serbian demands – articulated by Milošević – that all the Serbs of former Yugoslavia (Serbs in Croatia, Bosnia and Herzegovina, and Kosovo) had the right to live in one state. Therefore American Serbs sharply opposed anything that was not in accordance with these plans.

THE EFFORTS OF AMERICAN CROATS, SLOVENES, AND MACEDONIANS FOR THE RECOGNITION OF CROATIA, SLOVENIA, AND MACEDONIA AS INDEPENDENT STATES

As mentioned in the introduction, after Yugoslavia's dissolution began with the ten-day war in Slovenia and continued with Yugoslav Wars of Succession, the immigrants and their descendants looked for support for their respective homelands particularly from elected officials who were descendents of immigrants from their respective ethnic groups. They wrote letters to newspaper editors and US politicians. Politicians of Slovene descent included US Congressmen Dennis Eckart (D-OH), James Oberstar (D-MN), and US Senator George J. Voinovich (R-OH), whose mother was Slovene and father was Serbian. Among politicians of Serb descent we have already mentioned Rep. Helen Bentley. Among Croatian Americans, former Minnesota Governor Rudy Perpich deserves mention.

Until Slovenia, Croatia, and Bosnia and Herzegovina were recognized by most of the world's countries (including the USA in April 1992), and until the Former Yugoslav Republic of Macedonia was accepted into the United Nations in April 1993, most of the activities of Slovene, Croatian and Macedonian Americans were channeled into pressuring the USA to recognize the independence of these states (Klemenčič 1995: 379–380). They succeeded in persuading some large American cities (Cleveland, Indianapolis, Los Angeles, etc., in which many Croatian and Slovene Americans live) to issue resolutions recognizing the independence of Slovenia and Croatia by the end of June/beginning of July 1991 (Klemenčič, Kristen 1999: 14–15). Most Croatian and Slovene Americans voted for Bill Clinton in 1992 because most of them were Democrats, and also because of Clinton's criticism of George H. W. Bush's policy with regard to the Balkans.

American Slovenes and Croats

When Slovene politicians at the crossroads of the 1990s started the process after the successful conclusion of which Slovenia became an independent state, leading members of the Slovene government visited important centers of the Slovene immigrant communities, including in the US. Their aim was to explain to the immigrants and their descendants the political activities of the Slovene government and ask for their support for the Slovene Declaration of Independence (Klemenčič 2005b: 87).

When US Secretary of State James Baker visited Yugoslavia in June 1991, he pleaded for a united and democratic Yugoslavia. By taking such an unrealistic approach, Baker encouraged the Serb-dominated Yugoslav People's Army to fight to maintain a united Yugoslavia (Klemenčič, Žagar 2004: 292). Baker's visit was condemned in the Croatian and Slovene ethnic press and in other media.¹⁴

Slovenes throughout the world reacted to the actions of the Yugoslav army in Slovenia after Slovenia declared independence in June 1991 by means of protests addressed to the governments of their states. Solidarity among American Slovenes during the intervention of the Yugoslav army against Slovenia was complete. Their dismay and personal impatience towards the events in Slovenia were apparent in their numerous phone calls to friends in Slovenia.

As early as June 27, 1991, Ohio Congressman of Slovene descent Dennis Eckart drew the atten-

14 For example: Ob Bakerjevem obisku Jugoslavije. *Ameriška Domovina* 93(25): 1 (20 June 1991).

tion of the US Congress to the problem of the attack of the Yugoslav army in Slovenia. He demanded the support of the State Department and the US President for democracy and economic reforms in Slovenia. He also called for action to prevent violence in this republic, "the homeland of my parents and grandfathers" (Eckart 1991: 16757).

On July 1, 1991, when the action of the Yugoslav army against the Slovenes reached its peak, representatives of Slovene ethnic organizations met in Cleveland and organized the *United Americans for Slovenia*. The activities of this organization were intensive for nine months, and its Committee held a meeting almost every week, exerting pressure on the government of the United States to recognize Slovene independence. Edmund J. Turk, the former president of the Cleveland City Council and a former district judge, was elected president of United Americans for Slovenia. As many as 659 different societies and groups of American Slovenes had joined this organization by the end of 1991 (Klemenčič, Kristen 1999: 16).

On July 4, 1991, numerous volunteers gathered in the rooms of the American Mutual Life Association in Cleveland to organize a letter-writing campaign to American state legislators, to members of the US Congress, and to the US President and members of his administration to demand US recognition of the Republic of Slovenia (Klemenčič, Kristen 1999: 17). Slovene Americans also sought the help of the two members of Congress who were of Slovene descent, Reps. Eckart and Oberstar. Senator John Glenn (D-OH) and Rep. Eckart sent a joint resolution to President George Bush expressing their request that Slovenia and Croatia be recognized. As early as June 28, 1991, George Voinovich, then governor of Ohio, asked President George Bush in a letter to intercede in connection with the activity of the Yugoslav army in Slovenia. In his letter of July 3, Voinovich reminded Bush that during his presidential campaign in 1988, Bush had talked about the problem of oppressed nations, of the Lithuanians in particular, and that people were asking themselves why he did not react in the case of Yugoslavia in the same way as he had in Iraq.¹⁵ Representatives of the fraternal benefit organizations sent numerous letters of protest demanding the recognition of Slovene independence to President Bush and to the senators of those US states where these organizations had their headquarters.¹⁶

During the June 1991 war for Slovenia and especially during the war in Croatia, American Slovenes and Croats and their organizations organized demonstrations in support of Slovene and Croat independence. Demonstrations took place in many cities from coast to coast, as well as in front of the United States Capitol and the United Nations. When the three-month moratorium for further implementation of Slovene independence ended on 8 October 1991, Slovene Americans used a special hotline and made thousands of phone calls to the White House (Klemenčič 1995: 376–382). American Slovenes and Croats continued to pressure the American government to recognize Croatia and Slovenia. Slovene Americans organized a phone-in to the White House for the recognition of Slovenia on February 10 and 12, 1992. The US recognized Croatia, Slovenia, and Bosnia and Herzegovina in April 1992 (Klemenčič 1996b: 409), and it was celebrated by Slovene and Croatian Americans from coast to coast.

Macedonian Americans

During the period of the widening of the political and economic crises and interethnic conflicts in Yugoslavia at the end of the 1980s, interest among Macedonian Americans in the events in the old homeland increased significantly. Some Macedonian Americans thought that the time had come for the realization of the idea of a united and free independent Macedonia. The MPO in particular advocated a "Free

15 Archive of Slovenska Izseljenska Matica, Ljubljana. Letter from George V. Voinovich to US President George Bush, 28 June 1991; Letter from George V. Voinovich to US President George Bush, 3 July 1991.

16 Archive of Slovenska Izseljenska Matica, Ljubljana. Letter from American Mutual Life Association to US Senator John H. Glenn, 28 June 1991.

and Independent Macedonia – a Switzerland of the Balkans,” which would comprise Vardar, Aegean and Pirin Macedonia,¹⁷ taking its slogan from the title of Ivan Mihailoff’s book (Mihailoff, 1950). In this Macedonia, all of its ethnic groups would coexist in peace. In spite of the fact that they considered the language spoken by Slavs in Macedonia a Bulgarian dialect,¹⁸ the MPO advocated an independent Macedonian state. Even in the 1990s, their political philosophy could be compared with the foundations on which the Swiss Confederation is based:

... the Swiss, just as the Macedonians, are a *Volk* because geography, history, political structures, and linguistic diversity have made them one. The Swiss, whether French, German, or Italian in language, participate in one national entity ... Such will be the case in a free and independent Macedonia. The Macedonians are one because their venerable history makes them one ... (Lebamoff 1990: 1, 3)

The endeavors of Macedonian Americans to help achieve the independence of Macedonia and activities for its international recognition were not an easy task, especially due to the small size of the group. This fight was also difficult due to the historically proven fact that the powers did not like new states to be established in Europe. Under these circumstances Macedonia in diaspora had two goals to achieve, namely to convince the political leadership of Macedonia to declare independence as soon as possible and then to achieve its international recognition as an independent state (Klemenčič 2005a: 586).

All these dilemmas caused the political leadership of Macedonia to declare its independence six months after the other former Yugoslav republics did, i.e. on 19 November 1991. The *Macedonian Tribune* reported proudly and happily on the declaration of Macedonian sovereignty (however, still within Yugoslavia), which took place in January 1991 after the Macedonian parliament was constituted following free and democratic elections.¹⁹ Macedonian Americans—like Croat and Slovene Americans—tried to assist their homeland in their endeavors for international recognition by writing letters to distinguished politicians and institutions.

The proclamation of Macedonian independence revitalized the Macedonian question as a whole. In particular, Greece opposed its international recognition, especially under the name Macedonia, because, according to the Greeks, the name showed territorial pretensions of the Republic of Macedonia to Aegean Macedonia (Danforth 1995: 47–48; Klemenčič 2005a: 595).

In order to exert pressure for the international recognition of Macedonia, the president of the MPO, Ivan A. Lebamoff, sent a resolution of the Detroit MPO Convention to heads of state around the world asking for the recognition of Macedonian independence. Many responded (Klemenčič 2005a: 592–593). A few days after the Macedonian parliament declared the independence of Macedonia. A delegation of the MPO visited Washington, DC in an attempt to persuade the US government to recognize Macedonia as an independent state. The delegation was received by both US senators from Indiana, Daniel Coats and Richard Lugar, and also by some members of the House of Representatives from Indiana.²⁰

The representatives of the MPO met on 19 December 1991 in Toronto with the representatives of the new Macedonian immigrants who promoted Macedonian as a separate language codified in the homeland, i.e. the United Macedonians Organization. The meeting began with the simple statement that both parties were not there to solve the differences that existed between them, but to strengthen areas in which they agreed. They discussed a common goal – a free and independent Macedonia. The result of this meeting was a resolution in which they demanded the international recognition of the Republic of Macedonia as an independent state. In this petition they emphasized that the people of

17 MPO – New Colossus. *Macedonian Tribune* (further quoted as *MT*) 63(3052): 1 (24 August 1989).

18 For the historical standpoints of the MPO on the Bulgarian identity of Macedonians see Lybyer (1944).

19 Vardar Macedonia, with newly elected multiparty parliament, is ready for political change. *MT* 65(3088): 1 (7 February 1991); Vardar Macedonia declares sovereignty. *MT* 65(3089): 1 (21 February 1991).

20 MPO presses for free Macedonia in D.C. *MT* 65(3108): 1 (28 November 1991).

Macedonia share a common language, tradition, and history and that the undue influence of Belgrade, Athens, and Sofia is just as undesirable in the Republic of Macedonia as Russification was in the Soviet Union. They faxed it to Macedonia and Bulgaria and mailed it to more than 600 of the most influential politicians all over the world (Klemenčič 2005a: 597).

At the beginning of 1992, Greeks at home and in diaspora demonstrated against recognition of Macedonian independence, above all against the name of the new state – “Macedonia.” They protested that Macedonia was an ancient Greek name and that “Macedonians” had stolen this name from them. Macedonians also demonstrated, but they had to do that very carefully. There are many more Greeks in the world than Macedonians. In many places disturbances of peace and order occurred, and police had to intervene to separate Greek and Macedonian demonstrators (Danforth 1995: 30–32).

The Greek Orthodox Archdiocese of North and South America demanded that Macedonian independence not be recognized by the USA.²¹ MPO President Lebamoff sent a letter of protest against this position to the patriarchs and bishops of the Orthodox Church worldwide and to numerous newspapers. He also asked Macedonian Americans to enhance their propaganda activities to get Macedonia internationally recognized as soon as possible. So in the first half of 1992, Macedonian Americans started a mass campaign for international recognition of Macedonia. They wrote numerous articles in American newspapers and made many phone calls to US Senators in which they demanded international recognition of Macedonian independence (Klemenčič 2005a: 599–600).

There were a lot of misunderstandings. For example, Sen. Alfonse D’Amato (R-NY) addressed Lebamoff as a distinguished member of the Greek-American community. Lebamoff responded that he is not a Greek and Macedonians are not Greeks, and continued:

... We are Slavs, who speak a dialect very similar to the Bulgarian language. Our alphabet is Cyrillic. While some Macedonians consider themselves Bulgarians from Macedonia, there is another group who consider themselves purely Macedonian.

Those Macedonians living in the part of Macedonia that is in Greece are considered by the Greek government to be either Bulgarians or Slav-speaking Greeks. In essence they are not Greeks. They are Bulgarian or Macedonian Slavs, who have been dominated by Greek politics since 1913, when Macedonia was divided among Yugoslavia (it was actually Serbia – M. K.), Bulgaria and Greece, pursuant to the Treaty of Bucharest of 1913.

The Greek claim that Macedonia is Greek is denied by history...²²

MPO members carefully followed the events in the US Congress. The MPO reacted to a speech by Senator Lugar (R-IN), in which he asked that the United States step forward to lead the UN and NATO to strict enforcement of a cease-fire in Yugoslavia before it was too late. The MPO asked Senator Lugar to propose that the country send US troops to Macedonia. MPO President Lebamoff also wrote about his proposal to Macedonian President Gligorov. Sen. Lugar’s reaction to the MPO proposal was positive. Rep. Fascell, Chairman of the House Committee on Foreign Affairs, also reacted positively.

During the summer and autumn of 1992 quite a few articles were published in major American newspapers on the problems connected with America’s not recognizing of Macedonia. They were reprinted in the *Macedonian Tribune*. The issue of (non-)recognition of Macedonia was also discussed on 1 October 1992 in the US House of Representatives. Member of Congress Jill L. Long (D-IN) also sponsored the MPO resolution. In November 1992, the MPO asked Macedonian Americans to call the White House Hotline and ask President Bush to recognize the Republic of Macedonia immediately (Klemenčič 2005a: 603).

All the above mentioned activities and also the political activities of Macedonian politicians from Macedonia finally yielded some results. On 8 April 1992 Macedonia was admitted to the UN, although

21 Letter from Iakovos, Archbishop of North and South America to Parishioners, February 6, 1992. *MT* 66(3120): 5 (14 May 1992).

22 Ivan A. Lebamoff to US Senator Alfonse M. D’Amato, April 7, 1992, *MT* 66 (3121): 8, 11 (May 28, 1992).

not under its constitutional name but under the temporary name “Former Yugoslav Republic of Macedonia.” Macedonian-Greek misunderstandings did not cease after Macedonia became a UN member. It took the US until November 2004 to recognize Macedonia under its constitutional name. US recognition of the name “Republic of Macedonia” again caused great unhappiness among Greeks. Greeks even today remain of the opinion that Macedonia is only a Greek northern province.

ACTION IN THE US CONGRESS AND ITS INFLUENCE ON AMERICANS FROM YUGOSLAVIA AND THEIR DESCENDANTS

The US Congress influences American foreign policy, especially the Senate Committee on Foreign Relations. Quite a few hearings on US policy regarding Yugoslavia can be found in the *Congressional Record* for the first half of the 1990s. US senators and representatives, Americans connected with Yugoslavia by their ancestry, and representatives of organizations from Yugoslavia presented their views at these hearings. Congress passed resolutions, especially during the budget debate, when US assistance was in question and members could introduce conditions for it.

On February 21, 1991, the US Senate Committee on Foreign Relations, chaired by Joseph Biden, held a hearing on “The Civil War in Yugoslavia: The US Response.” The first three speakers were Sen. Dole and Reps. Moody and Bentley. Sen. Dole said, among other things:

... In my view, the United States urgently needs to review its policy toward Yugoslavia to determine the best means for encouraging the growth of democracy and the restoration of full human and individual rights for all of the people in Yugoslavia...

... I think that the divisions we see in Yugoslavia today are not only ethnic, but political as well—and these political divisions are deep. Old-style communism is pitted against new-born democracy and at this point, we don't know which side will win ...²³

Then Rep. Moody explained that his involvement with Yugoslavia began in 1958, when he served as the CARE representative there.²⁴ Rep. Bentley explained the Serb side of the story.²⁵ The position of the US Department of State was presented by James Dobbins who emphasized that that the United States wanted to promote continued unity of Yugoslavia, and not to aid any secession movement. He also said that Croatia or Slovenia would have to first secure the consent of all the republics of Yugoslavia, including Serbia, to break away.²⁶

This was followed by the “Public Panel,” where the views of ethnic groups were heard. Rade Stone, President of the SNF, explained the Serb view; former US Congressman Joseph DioGuardi the Albanian; former Minnesota Governor Rudolph Perpich the Croatian; and Slovene Heritage Foundation President Karl Bonutti the Slovene view.

DioGuardi stated that the Serbs had created a modern Warsaw Ghetto in Kosovo. He also accused Serbia of chauvinism and communism.²⁷ Karl Bonutti spoke about the Slovenian government's plans for

23 Remarks of Senator Bob Dole before the Senate Foreign Relations Committee on Yugoslavia. AS 85(16033): 5 (6 March 1991).

24 “Statement of the Honorable Jim Moody (D-Wis.) before the Senate Foreign Relations Committee, Subcommittee on European Affairs, February 21, 1991,” AS 85 (16032): 4 (February 27, 1991); “US Policy on Yugoslavia Outlined,” MT 65 (3093): 1, 5 (April 18, 1991).

25 “Senate Meets On Serb Affairs,” AS 85 (16032): 5 (February 27, 1991).

26 Ibid.

27 US Senate Hearing, February 21, 1991. AS 85(16035): 6–7 (20 March 1991).

the future. He argued that federal democracies—like in the US—are unfair in ethnically diverse countries like Yugoslavia. This is so, he claimed, because the presence of one large group transforms the system into a de facto “democratic dictatorship.”²⁸ Rudy Perpich, former governor of Minnesota, stated that since its last election, Croatia had been on the road to democracy and a free market, as well as integration with the European Community. He claimed that Croatia was subject to outside pressures from various parties, including the Yugoslav army, and warned of the possibility of a political coup in Belgrade. Like Rep. Bentley before him, he asserted that the US could and should promote peaceful resolution of the conflict in Yugoslavia.²⁹

Sen. Dole had in February 1991 announced a bill that would allow the US to reward non-communist Yugoslav republics by giving them direct aid, an idea that appeared to contradict US policy.³⁰ In S. RES. 106 on Human Rights in Yugoslavia, which Sen. Dole proposed two months later, on April 18, 1991, he wrote that federal authorities in Yugoslavia do not fulfill the criteria of US Congress for receiving material aid from the USA. He also demanded that the US Congress pass a law in accordance to which the US would cease all economic and technical assistance in case of a military coup in Yugoslavia.³¹ Rep. Bentley this time unsuccessfully organized Serbs in America to protest against the Dole proposal as well as against support that Kosovo Albanians were given during discussion in the House of Representatives on foreign aid.³²

In October 1991, debates took place in the US Senate on Bill S. 1793, to restrict US assistance for Serbia or any part of Yugoslavia controlled by Serbia until certain conditions (democratization and respect for the rights of minorities—M.K.) were met.³³ According to *American Srbobran* it represented the most anti-Serb proposal ever to reach the Senate floor. Therefore, *American Srbobran* asked Serbian Americans to send letters of protest to their members of Congress and also to the editors of major American newspapers and to radio and TV stations.³⁴ The historical facts of World War II, including Croatian crimes against the Serbs, and also pressures by the Albanian majority towards the Serb minority in Kosovo were cited as reasons.³⁵ This time as well they were unsuccessful.

Representative Bentley also protested against H R. 5258 of May 21, 1992, which provided for the withdrawal of most favored nation status from the Federal Republic of Yugoslavia (FRY) and for the resumption of such status if certain conditions were fulfilled; i.e., the FRY ceased its armed conflict with the other ethnic peoples of the region formerly comprising the SFRY and agreed to respect the borders of the six republics that comprised the SFRY under the 1974 Yugoslav Constitution.

Rep. Bentley stated further that she phoned Yugoslav Prime Minister Milan Panić, who expressed grave concern that “the present economic sanctions will result in thousands more deaths of children and elderly this winter because of lack of heat and that the 550,000 refugees from Bosnia-Herzegovina and Croatia, including 90,000 Muslims, living in Serbian homes, will suffer more than they already have.” She finished by urging the members of Congress to take a closer look at the bill and at the situation on the ground in former Yugoslavia, and urged their nay vote on H.R. 5258.³⁶

28 Prof. Bonutti before Senate Committee. *Ameriška Domovina* 93(8): 1 (21 February 1991).

29 US Senate Hearing, February 21, 1991: Croatsians—Looking to the Future, by Rudy Perpich. AS 85(16035): 6 (20 March 1991).

30 Senator Dole champions aid for democracy in Yugoslavia. *MT* 65(3090): 1 (7 March 1991).

31 US Senator Robert Dole Pushed Sen. Res. 106 Anti-Serbia, April 18, 1991. AS 85(16041): 5 (1 May 1991), reprinted from *Congressional Record – Senate*, S4175, 18 April 1991.

32 Helen Delich Bentley Call: To All Serbs. AS 85(16045): 1 (29 May 1991).

33 Senator D’Amato presses for sanctions against Serbia. *MT* 65(3107): 1 (14 November 1991).

34 All Serbs—Called Upon—To Now Write to Your US Senator and Congressperson. AS 85(16064): 9 (16 October 1991).

35 Letter from Natalia Markovic to Honorable Senators D’Amato, Dole, Glenn, Pell, Gore, Nickles, Pressler, Riegle and Seymour; also to Senators Lugar, Coats, Dixon and Simon, 16 October 1991. AS 85(16067): 7 (6 November 1991); Letter from Milorad Sofrenovic to the Editor, 7 November 1991. AS 85(16068): 5 (13 November 1991).

36 Statement of the Honorable Helen Delich Bentley in Opposition to H.R. 5258. AS 85(16113): 7 (30 September 1992).

Later Rep. Bentley succeeded in preventing the passing of some resolutions and bills in the US Congress that would harm Serbian interests. Serbian Americans supported her election campaigns financially. In 1994, rather than try for reelection to Congress, she tried her luck in the gubernatorial election in Maryland, where she lost. As reasons the media cited her age—she was already 71 years old—and her support of the “Serbian cause” in Congress.

Helen Bentley also initiated the “Serbian American National Information Network” (SerbNet), which was organized to propagate the “Serbian cause” to the US media and US governmental organizations.³⁷ SerbNet, needing financial support for its activities, appealed to Serbian Americans; some individuals supported the organization with contributions of over \$ 400.³⁸

The results of the SerbNet activities were soon evident. They published their views in local newspapers and also tried to raise the ethnic pride of the Serbian Americans. At the same time they started an even more aggressive propaganda campaign to help the “Serbian cause.” When in August 1992 US politicians began seriously thinking about military intervention in the FRY, SerbNet published a one-page statement, in the *New York Times* as well as elsewhere, in which they asked the Republican and Democratic candidates, President Bush and Governor Clinton, “Why Take Sides in a Civil War? Instead, Be the Peacemaker in Bosnia.” With this they invited the Serbs to demonstrate in front of the UN building in New York in August 1991.³⁹ Some American newspapers started to publish Serb-friendly articles.

Yugoslav Prince Aleksandar Karadjordjević, an émigré in the USA, carefully monitored the events in the regions of the former Yugoslavia. In May 1991, he had said in an interview for the *Milwaukee Journal* that constitutional monarchy would be the best solution to end the inter-ethnic conflicts in Yugoslavia. “Despite the thinking, it remains in many respects under the yoke of old-fashioned Communism,” he said. “Under the guise of nationalism the Communist old guard and new guard—particularly in Serbia but also in Croatia and Slovenia—is attempting to return to power by generating ethnic conflicts.”⁴⁰

Later Prince Aleksandar commented again on events in the region. At the end of April 1993, when UN sanctions were imposed on the FRY, he wrote to UN Secretary General Boutros-Boutros Ghali to say that “sanctions will not work to reach the goals.”⁴¹

MASS DEMONSTRATIONS OF AMERICANS FROM FORMER YUGOSLAVIA

As already mentioned, in the early 1990s, Slovene and Croatian Americans demonstrated on the streets of major American cities to demand recognition of their respective states. Serbian Americans also demonstrated on August 15, 1992, in front of the UN building in New York, under the slogan “Serbs have the right to independence on their historic territory;” and demanded that the UN intervene in favor of a peaceful division of Bosnia and Herzegovina. They demanded also the right of the Serbs in Krajina to self-determination and the end of sanctions against Serbia.⁴²

In February 1993, Serbian Americans organized demonstrations in Washington, DC, where 2,000

37 Serbs—All Must Stand Up. SerbNet, Local Chapters—Must To Be Organized—Now. AS 86(16085): 1 (11 March 1992).

38 Public Relations Fund Appeal To All Serbs: Financial Action—By All—Is Needed—Now. AS 86(16099): 1 (17 June 1992); SerbNet Chapter of Central PA—Serb Relief Fund. AS 86(16102): 2 (8 July 1992).

39 Why Take Sides in a Civil War? AS 86(16105): 11 (5 August 1992).

40 Yugoslavia’s Prince Favors Return to Monarchy. AS 85(16046): 8 (5 June 1991), reprinted from the *Milwaukee Journal*, 16 May 1991.

41 Saopštenje kancelarije Nj.K.V. prestolonaslednika Aleksandra: Pismo prestolonaslednika Generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija, 26. aprila 1993. AS 87(16146): 16 (12 May 1993).

42 Svima Srbima poziv na demonstracije. AS 86(16105): 15 (5 August 1992).

people participated. They protested against American policy in Bosnia and Herzegovina and Croatia, and demanded that CNN, the *New York Times*, and *USA Today* “speak the truth.”⁴³

HUMANITARIAN AID FROM CROATIAN AND SERBIAN AMERICANS TO THEIR RESPECTIVE GROUPS IN THE HOMELANDS

Emigrants from the region of former Yugoslavia were not only actively involved in the politics of their homelands. They were also active in gathering financial and material aid.

Most of the help which the Slovene diaspora gave to Slovenia through financial means came during and immediately after the Yugoslav Army's attack on Slovenia. Slovene Americans reacted as they had during the two World Wars and undertook to raise funds. Their activities were carried out by Slovene fraternal benefit societies. Money raised by selling Slovene flags was intended to cover the costs of political activities and help to repay the damage caused by the actions of the Yugoslav army in Slovenia. In this way more than \$ 2 million was raised in 1991 and 1992 (Klemenčič 1996b: 391–409).

Croatian immigrants gathered humanitarian aid by collecting money or food, medicine and clothing through various funds and organizations (Committee for Charitable Help in Croatia, Croatian Fraternal Union Fund, Fund of Croatians in the Diaspora for Help in Croatia, etc.) in the first half of the 1990s. All the organizations cooperated closely with the Croatian Caritas, American Red Cross, etc. In Ohio alone, they raised more than \$ 40 million and sent 130 tons of medicine, food and other supplies. Other immigrant groups also participated in this charitable action, such as some Slovene fraternals, Macedonian churches, etc.

As of March 1992 the Cleveland Croatian Americans had shipped 1,600 tons of clothing and food to Croatia. Humanitarian aid collected in the United States was worth tens of millions of dollars. It is estimated that each Croatian family in the diaspora contributed more than \$3,500. This included help to the Croatian army. They bought military equipment, primarily helmets and uniforms. In addition, thousands of individuals sent thousands of dollars in cash directly to their relatives and friends and also to Croatian Caritas, the Red Cross, and other institutions.

Serbian Americans tried to help their homeland with humanitarian aid as they did during the First and Second World Wars. Already in the mid-1980s, Serbian Americans were interested in the situation of the Serbs in other Yugoslav republics. In the 1990s they were busy collecting money to complete the largest Orthodox Church in the World, St. Sava Memorial Church, at Vračar in Belgrade. *American Srbobran* published many appeals for money.⁴⁴ They raised millions of US dollars worldwide.⁴⁵ Money was also collected by fraternal organizations. In February 1989, Serb Patriarch German thanked SNF President Stone for donations by members of the SNF. With the last donation, contributions by SNF members came to more than \$217,000.⁴⁶

The military activities started in Croatia in the summer of 1991 and the media reported on thousands of refugees. Serbian Americans started to gather money for relief for Serbian refugees. In August 1991, Serbian dioceses founded the Church Relief Committee. They collected above all bedding and

43 For Love of Their Fellow Serbs, American Serbs March on Washington. AS 87(16138): 9 (17 March 1993).

44 Easter Appeal: Srbin i Srpkinja—Will You Help St. Sava? AS 82(15884): 3 (30 March 1988); St. Sava Vracar—Is Important. Unity—With St. Sava. AS 82(15917): 1 (23 November 1988); Did You Give To The Vracar Church? Do So—Now, to Accelerate to Completion. AS 83(15955): 1 (30 August 1989).

45 St. Sava Vracar Committee Report. AS 82(15892): 1 (25 May 1988).

46 Serbian Patriarch Acknowledges SNF Contributions of \$217,226.04. AS 83(15932): 1 (15 March 1989).

clothing, personal hygiene products, food, medicine, and money.⁴⁷ The New Gračanica Metropolitanate Diocese for America and Canada purchased a 100-bed hospital for refugees in Serbia.⁴⁸ The first part of the relief was brought to the homeland by Metropolitan Irenej of New Gračanica, who visited Serbia during October 7-19, 1991.⁴⁹

RETURNEES IN GOVERNMENTS AND PARLIAMENTS OF THE NEWLY ESTABLISHED STATES IN THE FORMER YUGOSLAVIA (1990–1993)

Democratically elected leaders of the newly established states invited some who had emigrated from their homelands or their descendants to work in the new governments. The best known is Milan Panić, owner of a pharmaceutical firm in Los Angeles. With the permission of the US State Department, he became the prime minister of Serbia in 1992. He was a candidate for President of the Republic of Serbia (FRY) in 1992. Radmila Milentijević, a university professor of political science, became a member of the government without portfolio and later minister of information in the FRY government during the reign of Slobodan Milošević.

Gojko Šušak, a restaurant owner from Canada, was minister of defense in the Croatian government of President Franjo Tuđman. Zdravka Bušić, a librarian at Case Western Reserve University and Oberlin College, returned to Croatia in 1990 and served in Tuđman's cabinet as his Chief-of-Staff and later as an adviser and archivist. In 1995, she was elected to the Croatian Parliament, serving as chair of the Committee for Interparliamentary Relations. In some cases the US government did not allow US citizens to leave to become actively involved in the politics of the newly established countries. The best known is the former governor of Minnesota, George J. (Rudy) Perpich, who in 1990 was refused permission from the US Department of State and thus could not become Croatian Minister of Foreign Affairs.

The returned emigrants who became members of governments and parliaments made a contribution to the developments in the new countries. In Serbia, for example, Panić brought hope for a democratic solution without bloodshed in the Federal Republic of Yugoslavia; his attempt, however, failed.

Gojko Šušak came from Herzegovina and was a representative of the nationalistic right-wing HDZ. As such he appealed to fellow emigrants to gather funds in order to arm Croatian volunteers among the Croatian émigré community and was also in favor of the division of Bosnia. He served as Croatian Minister of Defense.

CONCLUSION

The recognition of Slovenia, Croatia, and Bosnia and Herzegovina by the European Union and other countries in January 1992, and by the United States in April 1992, and the admittance of Macedonia to the United Nations, were not primarily the result of pressure by the Slovene, Croatian and Macedonian communities in the USA and elsewhere in the world. However, it is important to recognize how those communities tried to influence the United States' and other countries' policies toward their old countries, and demonstrates that whenever the old countries were in crisis, the immigrant groups' cohesive-

47 Clothing, (Winter) Bedding, Food, Medicine and Money Donations Needed for United Serb Church Relief Effort. AS 85(16063): 5 (9 October 1991).

48 New Gračanica Metropolitanate Diocese for America and Canada Purchases 100 Bed Hospital for Refugees in Serbia. AS 85(16063): 5 (9 October 1991).

49 Metropolitan Irenej Takes Aid to the Serbian People! AS 85(16069): 5 (20 November 1991).

ness was at its highest point. This cohesiveness will help these immigrant communities to learn about themselves and to survive a little longer. The activities of the immigrants from Yugoslavia and their descendants in the 1990s prove that ethnic consciousness of immigrants and their willingness to support their ancestral homelands lasts beyond the third generation.

REFERENCES

- 1990 *Census of Population – Supplementary Reports: Detailed Ancestry Groups for States*. Washington, D.C.: Economics and Statistics Administration, Bureau of the Census, October 1992.
- Bošković, Milo** (1985). *Šesta kolona: nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*. Novi Sad: NIŠRO Dnevnik.
- Čizmić, Ivan** (1994). *History of the Croatian Fraternal Union of America, 1894–1994*. Zagreb: Golden Marketing.
- Čizmić, Ivan, Ivan Miletić and George Prpić J.** (2000). *From the Adriatic to Lake Erie: A History of Croatians in Greater Cleveland*. Eastlake: American Croatian Lodge, Inc. »Cardinal Stepinac«; and Zagreb: Institute of Social Sciences Ivo Pilar, 411–437.
- Danforth, Loring M.** (1995). *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World*. Princeton: Princeton University Press.
- Eckart, Dennis** (1991). Support Democracy and Market Reform for all Peoples. *Congressional Record* 137 (101): 16757 (27 June 1991).
- Higham, John** (1978). Introduction: The Forms of Ethnic Leadership. *Ethnic Leadership in America* (Ed. John Higham). Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 3–4.
- Grečić, Vladimir and Marko Lupšina** (1994). *Svi Srbi sveta*. Beograd: IP Princip; at http://www.serbianunity.net/culture/library/svi_srbi_sveta/index.html (15 January 2004).
- Klemenčič, Matjaž** (1993). Reactions of Slovene and Croatian Immigrants: The American Press and Scientists about the Events in Slovenia and Croatia Prior to their Recognition. *Kleine Nationen und ethnische Minderheiten im Umbruch Europas: Ergebnisse der Internationalen Wissenschaftlichen Konferenz in Maribor, Slowenien, 3.–5. Februar 1992* (eds. Sergej Flere and Silvo Devetak). München: Slavica Verlag, 333–344.
- Klemenčič, Matjaž** (1995). *Slovenes of Cleveland: The Creation of a New Nation and a New Community; Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio*. Novo mesto: Dolenjska založba.
- Klemenčič, Matjaž** (1996a). Fraternal Benefit Societies and the Slovene Immigrants in the United States of America. *Etnični fraternalizem v priseljenskih deželah/Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries* (Ed. Matjaž Klemenčič). Maribor: University of Maribor, 21–32.
- Klemenčič, Matjaž** (1996b). Izselsjenske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni Srednji Evropi: primer Slovencev – part 1. *Zgodovinski časopis* 50(3), 391–409.
- Klemenčič, Matjaž** (1998). Slovenska izselsjenska zgodovina kot del slovenske nacionalne zgodovine: inavguralno predavanje ob izvolitvi v naziv rednega profesorja na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 8. 4. 1998. *Zgodovinski časopis* 52(2): 175–193.
- Klemenčič, Matjaž** (2005a). Delovanje makedonskih izseljencev iz ZDA in Kanade za neodvisnost in mednarodno priznanje Makedonije. *Studia Historica Slovenica* 5(1–2–3): 585–605.
- Klemenčič, Matjaž** (2005b). Delovanje slovenskih izseljencev v ZDA za neodvisno Slovenijo. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Part 4: Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije* (eds. Matjaž Klemenčič and Milica Trebše-Štolfa). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 85–156.
- Klemenčič, Matjaž and Samo Kristen** (1999). Zapisniki 'United Americans for Slovenia': delovanje slovenskih izseljencev v ZDA za neodvisno Slovenijo. *Razprave in gradivo* 34, 9–28.

- Klemenčič, Matjaž** and **Mitja Žagar** (2004). *The Former Yugoslavia's Diverse Peoples: A Reference Sourcebook*. Santa Barbara: ABC-Clio.
- Lebamoff, Ivan A.** (1990). *Tumbling Walls Revisited*. *Macedonian Tribune* 64(3064): 1, 3 (February 22, 1990).
- Less, Lorraine M.** (1997). *Keeping Tito Afloat: The United States, Yugoslavia, and the Cold War*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Lybyer, Albert Howe** (1944). *Macedonia at the Paris Peace Conference*. Indianapolis: Central Committee of the Macedonian Political Organization of the United States and Canada.
- Mihailoff, Ivan** (1950). *Macedonia, A Switzerland of the Balkans* – translated by Christ Anastasoff. Indianapolis: MPO.
- Taylor, Charles** (1992). *Multiculturalism and 'The Politics of Recognition': An Essay*. Princeton: Princeton University Press.

POVZETEK

REAKCIJE JUGOSLOVANSKIH IZSELJENCEV IN NJIHOVIH POTOMCEV V ZDA NA RAZPAD NEKDANJE JUGOSLAVIJE (1989–1993)

Matjaž KLEMENČIČ

Izseljenci z območja nekdanje Jugoslavije so v splošnem podprli voditelje njihovih narodov ob razpadanju Jugoslavije. Tako so Srbi podprli politiko režima Slobodana Miloševića in njene namene, da bi vsi Srbi živeli v eni državi. Na drugi strani pa so slovenski, hrvaški, makedonski in albanski priseljenci v državah njihove priselitve podpirali želje voditeljev njihovih narodov po samostojnosti.

V članku je prikazano delovanje organizacij posameznih priseljenjskih skupnosti v ZDA z namenom, da bi na eni strani podprli srbske interese in s tem enotno Jugoslavijo, na drugi pa interese drugih skupnosti po ustanavljanju novih držav na območju nekdanje Jugoslavije. Poleg tega sta prikazana tudi vpliv in delovanje nekaterih najpomembnejših voditeljev priseljenjskih skupnosti ter politikov, ki po poreklu izhajajo iz krogov izseljenjskih skupnosti z območja nekdanje Jugoslavije. Ti so vplivali na priznavanje novih realnosti na tleh razpadle Jugoslavije.

V države nekdanje Jugoslavije so se tudi vrnili posamezni izseljenci in tam odigrali dokaj pomembno politično vlogo. V članku je prikazan tudi ta vidik vpliva izseljencev v procesu razpadanja in na politiko držav, ki so nastale na območju nekdanje Jugoslavije.

SODOBNE MIGRACIJE V MNENJIH SLOVENSKE JAVNOSTI

Simona ZAVRATNIK¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK¹

Sodobne migracije v mnenjih slovenske javnosti

V besedilu avtorica obravnava percepcije slovenske javnosti o migracijah, integraciji imigrantov ter multikulturalnosti. Izhaja iz koncepta integracije kot dvosmernega procesa medkulturne komunikacije, v katerem prihaja do nove kvalitete doseganja družbene kohezije. Ocene slovenske javnosti predstavlja v okviru treh migracijskih topik: 1. splošna stališča do migracij in migrantov – migranti kot grožnja ali nujni korektiv trga dela, 2. pozicioniranje Slovenije v sodobnih globaliziranih migracijskih tokovih in 3. integracijske politike kot instrument premikanja notranjih družbenih meja.

KLJUČNE BESEDE: migracije, integracija, javno mnenje, anketna raziskava, empirični podatki

ABSTRACT

Contemporary Migrations through Public Opinion

The article deals with the Slovene public's perception of the issues of migrations, integration of immigrants, and multiculturalism. It derives from the concept of integration as a two-way process of intercultural communication, which generates a new quality for achieving social cohesion. The views of Slovene public opinion are arranged under three migration topics: 1. general attitudes towards migrations and migrants – migrants as a threat or an essential labour market corrective, 2. positioning Slovenia in contemporary globalised migration trends, and 3. integration policies as an instrument for shifting internal social borders.

KEYWORDS: migration, integration, public opinion, survey research, empirical data

¹ Raziskovalka, znanstvena sodelavka, doktorica sociologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 5, SI-1000 Ljubljana in na Inštitutu za slovensko izseljenstvo in migracije na ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: simona.zavratnik@fdv.uni-lj.si.

¹ Besedilo je nastalo v okviru projekta »Strokovne podlage, strategije in teoretske tematizacije za izobraževanje za medkulturne odnose ter aktivno državljanstvo«, ki poteka na Inštitutu za slovensko izseljenstvo in migracije na ZRC SAZU in ga financirata Evropski socialni sklad in Ministrstvo za šolstvo Republike Slovenije.

UVOD: SODOBNE MIGRACIJE IN INTEGRACIJA TER EMPIRIČNA MNENJSKA MERJENJA

Tematika sodobnih globalnih migracij in spremenjenih migracijskih trendov² v sociološko obravnavo prinaša nove vidike raziskovanja povečanega obsega in strukture globalizirane mobilnosti, hkrati pa nov tip globalnih migracij prinaša tudi zrazito politizacijo in ideološkost politik upravljanja z migracijami, reguliranja zunanjih in notranjih meja – to je vstopa ter družbene integracije, vprašanj (ne)prehodnosti statusov in nenazadnje vprašanj doseganja in vzdrževanja družbenega konsenza o (ekonomski) nujnosti ter (politični) sprejemljivosti migrantov v novih družbah ter njihovim ranljivim položajem. Spremembe migracijskih trendov postavljajo nove izzive upravljanju migracij, politikam multikulturalnosti in doseganju družbene kohezije. Pri tem naj poudarimo pogled Stevena Vertovca, ki je že leta 1999 v delu *Migration and Social Cohesion* opozoril na kritično pomanjkanje družbene kohezije; da v družboslovju bolj kot o njeni vsebini obstaja konsenz o njenem manjku. Vertovec (*ibid.*) meni, da je minimum skupne definicije družbene kohezije podan z elementoma kooperativnih družbenih interakcij in skupnega vrednostnega sistema, pri čemer pa je hkrati ključno vprašanje: kaj dejansko tvori procese sodelovanja in sistem vrednot ter kako jih vzdržujemo. Avtor meni, da je vprašanje formulacije in doseganja skupnih vrednot, ki lahko povezujejo ljudi, predvsem politično vprašanje, ki ga je treba utemeljevati v političnih konceptih, kot so nacionalna država, etnična/nacionalna identiteta, država blaginje, civilna družba, kulturni kapital, ipd. Glavni izzivi sodobnih migracij so izzivi liberalni nacionalni državi, ključna vprašanja pa so, kako se bo liberalna politika soočila s problemi državljanstva, vključno z dimenzijo socialnega državljanstva imigrantov, participacije ter vprašanj tolerance, manjšinskih pravic, multikulturalizma in ksenofobije, če omenimo le najbolj ključne dimenzije. Za razumevanje demokratičnega državljanstva denimo Rudi Rizman ugotavlja, da »nikoli ni bilo omejeno na pravni ali formalni status oseb ali njihovo polno članstvo v določeni politični skupnosti. Državljanstvo vsebuje tudi dimenzijo kulturne identitete« (Rizman 2000: 6). Dejstvo, da kulturna identiteta šteje, je ključnega pomena za politike upravljanja z migracijami in s kulturno različnostjo, prav tako je to tista točka, okoli katere so producirane temeljne opredelitve tujstva, pripadnosti in izključenosti. V slovenskem kontekstu je slednje pomembno zlasti z vidika percipiranja avtohtonosti in tujosti ter v tej zvezi s pojavnostjo diskriminatorskih diskurzov ter praks do tistih, ki niso »naši«, ki torej niso avtohtoni. Podoba tujca oziroma ne kateregakoli tujca, temveč konkretnje imigrantskega delavca, begunca ter prosilca za azil, je v mnenjih slovenske javnosti zaznamovana vsaj z nesprijemanjem, če ne že z nestrpnostjo ali s sovražnim govorom³ do drugih in drugačnih. Odnos slovenskega okolja do migrantov – ki v največjem deležu niso »najbolj zaželeni in dobrodošli tujci«, temveč prej vprašljivi »prišleki z vnaprej sumljivimi nameni« – zaznamuje diskrepanca med zaželenimi migrantskimi elitami ter »zgolj« nujno potrebno delovno silo, slednje pa z neugodnimi razmerami gospodarske recesije postaja še bolj izrazito. V teh politično in ekonomsko neugodnih razmerah je še toliko pomembnejše, kako nastajajo okviri integracijskih politik v novih, z globalnimi migracijami »premešanih družbah« in iz kakšnih temeljev bodo črpale konkretne politične strategije upravljanja z migracijami.

Skupna imenovalca analiz sodobnih integracijskih politik v evropskem prostoru sta, kot se zdi,

2 Glej več: Stephen Castles in Mark J. Miller sta v delu *The Age of Migration: International population movements in the modern world* (1998) sodobnost opisala kot obdobje migracij, ki so postale globalne po obsegu, diverzificirane glede na strukturo in obseg ter izjemno (s)politizirane. Čeprav avtorja obsežno obravnavata še druge pomembne spremembe v razsežnostih migracijskih gibanj v sodobnosti – npr. naraščajočo feminizacijo migracij oziroma številčno pomemben vstop žensk v migracijska gibanja – pa se zdi ključna sprememba na točki naraščanja političnega pomena migracij; sodobne migracije so iz obrobne ekonomske postale prvovrstna politična tema.

3 Podrobnejše analize, glej npr. Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti. Prispevki prinašajo analize najodmevnejših primerov nestrpnosti v slovenski družbi, naperjene proti marginaliziranim družbenim skupinam, med njimi zlasti pogosto migrantom, Romom, pripadnikom islamske veroizpovedi ter »izbrisanim«.

predvsem dva: različnost programov in praks v državah ter nastajajoči trend obveznih integracijskih programov za priseljence. Romana Bešter ugotavlja, da v dilemi prostovoljni ali obvezni programi postaja vse bolj verjetno, da bo razvoj šel »v smer uvajanja obveznih integracijskih programov ali vsaj v smer uvajanja obveznih preverjanj poznavanja vsebin, ki jih ponujajo integracijski programi (znanje jezika, poznavanje pravnega in družbenega reda države sprejema, ipd.)« (Bešter 2009: 51). Razlike med okolji, ki jih sporočajo tako poročila političnih institucij, zlasti Evropske komisije,⁴ kot akademska literatura, so povezane predvsem s političnimi (infrastruktura, pravni in institucionalni okvir integracijskih politik) in kulturnimi (družbena »sprejemljivost« priseljevanja, toleranca in sobivanje, multikulturalnost) tradicijami v državah. V besedilu izhajamo iz dokaj splošne definicije, po kateri integracijo definiramo kot večsmereni proces izgradnje novih socialnih odnosov med imigrantom/imigranti in novo družbo ter njenim institucionalnim okoljem. Gre za vključevanje migrantov in njihovo sodelovanje v modelih vsakdanjega družbenega življenja, kar pomeni, da te transakcije segajo na področje ekonomskega, političnega in kulturnega vključevanja in s tem prispevajo k izgradnji nove kvalitete družbene kohezivnosti. Vključevanje v novo družbo imigrantom prinaša določene pravice in dolžnosti. V naši opredelitvi sledimo temeljnemu načelu politike vključevanja priseljencev v EU,⁵ pri čemer je integracija definirana kot: dinamičen, dvosmeren proces medsebojnega prilagajanja; zajema spoštovanje temeljnih vrednot Evropske unije, poudarja pomen vključevanja na trg dela; ključna sta znanje jezika ter poznavanje zgodovine in institucij nove družbe; poudarek je na izobraževanju migrantov in njihovih potomcev; vključuje enakopraven dostop do institucij ter javnega in zasebnega blaga in storitev; poudarja medkulturni dialog in medkulturno izobraževanje; izhaja iz spoštovanja kulturne in verske različnosti; poudarja aktivno participacijo imigrantov pri integracijskih politikah in ukrepih; vključuje politično participacijo na vseh ravneh, in nenazadnje – teži k vzpostavitvi evalvacijskih mehanizmov integracijskih politik.

Čeprav je v slovenskem prostoru tematika integracije migrantov obravnavana v številni literaturi,⁶ pa teoretske in empirične evidence ne prinašajo celovitega odgovora na vprašanje odnosa slovenske javnosti do fenomena migracij. Tako ne razpolagamo s kontinuiranim monitoringom mnenj javnosti, stališča do migracij pa spremljamo bolj naključno kot sistematično. Na tem mestu uporabljamo pojem »javno mnenje« kot institucionalizirano javno mnenje, ki ga beležimo v obliki empiričnega javnomnenskega glasovanja, kakršno je najpogostejša oblika sociološkega empiričnega raziskovanja javnih zadev. Pri vključevanju mnenj javnosti v empirično raziskovanje se opiramo na pozicijo Slavka Splichala (1997: 17), ki pokaže, da je ideja javnega mnenja:

neločljivo povezana s tehnikami, sredstvi in z institucijami izražanja in reprezentiranja (javnega) mnenja. Ne glede na to, ali pojem javnega mnenja predpostavlja javnost kot družbeno kolektivteto ali pa le (statistični) agregat posameznikov, in ne glede na to, ali je javno mnenje utemeljeno na racionalnem razpravljanju ali pa le na množični razširjenosti elitnega mnenja, ki lahko temelji celo na prisili – vedno je javno mnenje (vsaj) javno izraženo mnenje, ki reprezentira (večino) ljudi oziroma državljanov.

Kljub kritikam javnomnenskega raziskovanja, od njegove nedemokratičnosti do dileme o opazovanju vs. »izdelovanju« javnega mnenja,⁷ je empirično raziskovanje javnega mnenja ostalo eno osrednjih torišč socioloških spraševanj o družbeno pomembnih, za širšo javnost relevantnih temah. Pri zastavitvi

4 Več: *Handbook on Integration, European Communities*, 2007, DG Justice, Freedom and Security.

5 Več: Bešter 2009: 44–46.

6 Glej predvsem *Percepcije slovenske integracijske politike* (Komac in Medvešek 2005). Nekateri avtorji so obravnavali specifične populacije migrantov ter integracijske politike, fokusirane na te skupine migrantov, npr. begunce (glej: Vrečer; Zavrtnik; Pezdir idr.), prosilce za azil (glej: Pajnik, Gregorčič, Lesjak-Tušek; Lipovec-Čebrov; Medved idr.), ekonomske migrante (glej: Medica, Lukič in Bufon; Pajnik, Bajt in Herič idr.) ali specifične topike, npr. vprašanje mladoletnih migrantov, ženske migrantke (glej: Lukšič-Hacin; Zavrtnik; Pezdir; Pajnik, Bajt; Knežević Hočevar, Cucut; Milharčič Hladnik in Mlekuž idr.).

7 Podrobneje o sporih okoli javnomnenskih glasovanj glej: Splichal 2005: 279–333; 1997: 17–38.

empirične raziskave o percepcijah migracij smo izhajali iz predpostavke, da v javnosti obstaja »konsenz« in vednost o tej temi⁸ ne glede na pričakovano konfliktnost individualnih mnenj. Predpostavljali smo, da javnost ima stališča do migracij in multikulturalizma ter da je tako izhodišče podano s politizacijo ter z evropeizacijo sodobnih migracij.

Z besedilom želimo prispevati k bolj fokusiranemu proučevanju in beleženju mnenj javnosti, in sicer na podlagi nekaterih empiričnih rezultatov anketne raziskave »Migracije, integracija in multikulturalnost – empirični nabor podatkov«,⁹ ki je bila zastavljena kot merski instrument z namenom longitudinalnega merjenja stališč reprezentativne javnosti in je v številnih točkah primerljiva s podobnimi evropskimi raziskavami. Slednje je pomembno metodološko izhodišče pri komparativnem spremljanju stališč do migracij s strani širših javnosti, navsezadnje tudi »evropske javnosti« – kar je v kontekstu izrazite javnomnenjske evropeizacije migracijskih vprašanj in evropskih politik na področju reguliranja migracij analitična nujnost.

Za tak pristop pridobivanja empiričnih podatkov smo se odločili navkljub morebitnim pastem, ki jih javnomenjsko raziskovanje tako kompleksnih, družbeno senzibilnih ter konfliktnih tematik lahko prinaša. Mojca Pajnik opozarja na potrebo po korektivu agregiranih mnenj pri proučevanju migracij, torej dopolnjevanje javnomnenjskega raziskovanja z npr. diskurzivnimi analizami, ki lahko pokaže na »različnost nastajanja mnenj« (Pajnik 2008: 220). Utemeljenosti zadržkov glede mnenjskega raziskovanja migracij (in drugih za javnost konfliktnih tem) ne smemo prezreti, vendar je hkrati treba kreirati rešitve prav na najbolj kritiziranih točkah: mnenjsko raziskovanje mora temeljiti na konsistentnem teoretskem in metodološkem modelu, ki je sposoben reflektirati stališča respondentov glede na aktualen družbeni kontekst. Longitudinalni monitoring, ki kot enega ključnih instrumentov pridobivanja podatkov uporablja raziskavo na več časovnih točkah, bi lahko tudi pridobil pri senzibilnosti zaznav sprememb mnenj javnosti skozi čas, prav tako lahko – vsaj do določene mere – tak instrument zazna tudi fluidnost mnenj javnosti.¹⁰

Telefonska anketa je bila izvedena jeseni 2007 na naključnem vzorcu¹¹ polnoletnih prebivalcev Slovenije. Odgovarjalo je 838 respondentov, vzorec pa je reprezentativen glede na spol in starost anketiranih.

8 Konsenz o družbeni pomembnosti teme je podan s preverjanjem mnenj individualiziranih nosilcev te iste javne razprave; npr. posameznih akterjev civilne družbe, individualnih nosilcev ključnih (pozitivnih) ali (negativnih) mnenj v lokalnih skupnostih, v parlamentu, ipd.

9 Anketa je bila izvedena v okviru CRP-a Konkurenčnost 2006, V5-0285 1510: »Integracijske politike – vzpostavitev evalvacijskega modela in instrumentov longitudinalnega monitoringa«, nosilka Simona Zavrtnik, ZRS Koper, 2006–2008. Raziskavo sta financirala Ministrstvo za notranje zadeve in Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Vprašalnik je bil zasnovan kot specializiran merski instrument, v katerem so bile operacionalizirane naslednje topike: mnenja o migracijskih procesih v slovenskem in evropskem prostoru, stališča do integracije migrantov, multikulturalnosti, socialni distanci, ksenofobiji, človekovih pravicah ter vlogi različnih institucij pri upravljanju z migracijami.

10 Po opravljeni prvi anketni raziskavi menimo, da bi bila fluidnost mnenj v javnosti lahko bolj izražena z vključitvijo nekaterih dodatnih odprtih vprašanj v vprašalnik. Na tej točki naj bi bil vprašalnik dopolnjen pred naslednjim merjenjem (pogojnik izraža finančno odprtost in nepredvidljivost glede nadaljevanja raziskave).

11 Populacija, ki smo jo proučevali in na katero se nanašajo ugotovitve, so polnoletni državljani Republike Slovenije. Vzorec smo izvedli z metodo enostavnega slučajnega vzorčenja na telefonskem imeniku Slovenije iz leta 2006 – v vzorec smo vključili prebivalce Slovenije, ki živijo v gospodinjstvih z vsaj enim fiksnim telefonskim priključkom. Načrtovan vzorec je bil 1.000 anketirancev, realiziran pa 838 anketiranih. Oblikovali smo strukturiran vprašalnik, ki vključuje 35 vprašanj, od tega 8 demografskih. Pred izvedbo telefonskega anketiranja smo opravili pilotno raziskavo na vzorcu 50 respondentov. Telefonsko anketiranje je potekalo med 25. 9. 2007 in 15. 10. 2007 na Univerzi na Primorskem, Znanstveno-raziskovalnem središču Koper. Izvajalo ga je dvanajst usposobljenih anketarjev pod vodstvom metodologa, sodelavca pri projektu. Za zagotovitev reprezentativnosti podatkov so bili anketni odgovori iz podatkovne baze statistično obteženi (po demografskih spremenljivkah spol in starost). Podatki so reprezentativni po spolu in starosti ter primerljivi z značilnostmi populacije glede na izobrazbeno strukturo. Več o metodološkem pristopu in realiziranem vzorcu v poročilu: *Integracijske politike – vzpostavitev evalvacijskega modela in instrumentov longitudinalnega monitoringa*, UP ZRS, 2008: 6–14.

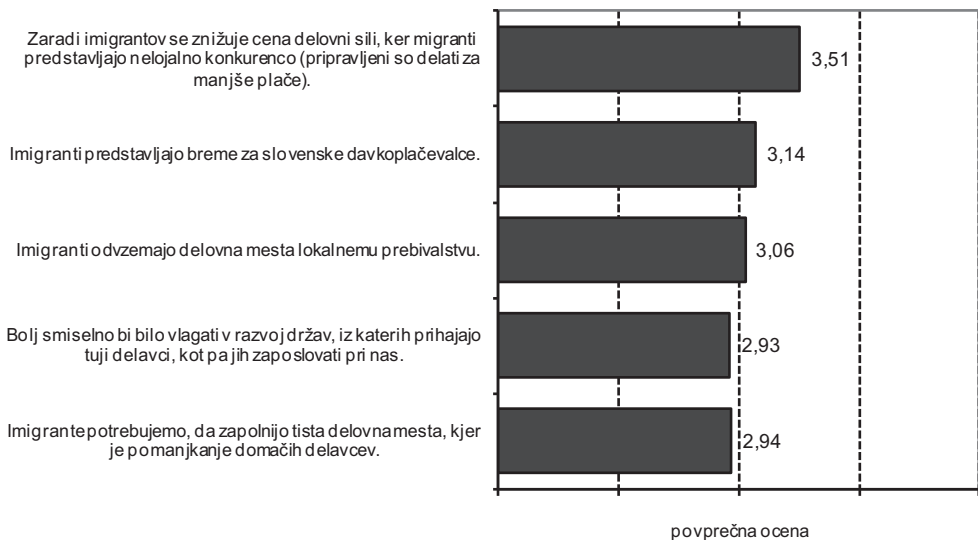
MIGRANTI KOT GROŽNJA ALI/IN KOT EKONOMSKI KOREKTIV TRGA

Upravljanje z migracijskimi tokovi postaja ena osrednjih problematik na politični agendi nacionalnih držav in nadnacionalnih povezav, s tem pa se (re)definirajo tudi percepcije o (pozitivni/negativni) vlogi mednarodnih migrantov v tranzitnih in ciljnih državah. V tem kontekstu je v zadnjem obdobju še posebej pomembno vprašanje t. i. ekonomskih migracij oziroma vključevanja imigrantov na trg delovne sile. Demografski trendi v državah članicah Evropske unije, za katere je značilna nizka rodnost, podaljševanje pričakovane življenjske dobe oziroma staranje populacije, vplivajo na spreminjanje strukture trga dela, saj se delež delovno aktivnega prebivalstva zmanjšuje, obenem pa naj bi bile migracije zadovoljiv odgovor na »demografsko krizo« EU. Slovenija naj pri tem ne bi bila izjema. Vendar pa rezultati raziskave FEMAGE, ki med drugim analizira tudi relacijo rodnosti in stališč do migrantov, dajejo nedvoumen odgovor o migrantih kot »akterjih« reševanja demografskega primanjkljaja: namreč da »prebivalci Slovenije ne povezujejo migracij z reševanjem učinkov nizke rodnosti« (Knežević Hočvar, Cukut, Černič Istenič 2009: 37).

Vključevanje migrantov na trg delovne sile pogosto spremljajo intenzivne polemike v javnosti; pogosto je mogoče zaslediti mnenja o tem, da imigranti odvzemajo delovna mesta domačemu prebivalstvu ali da so nelojalna konkurenca domači delovni sili. V anketni raziskavi smo s sklopom trditev o ekonomskih migracijah testirali stališča javnosti do zaposlovanja migrantov in njihove vloge v slovenskem okolju. V prevladujočih percepcijah javnosti so imigranti korektiv trga dela; torej prevzemajo tista dela, ki jih domače prebivalstvo v nobenem primeru ne želi, hkrati pa ne posegajo po družbeno zaželenih delovnih mestih, ki so »namenjena« domačim delavcem. Ne glede na dejstvo, da imigranti prispevajo k ustvarjanju dodane vrednosti in tako rekoč »rešujejo« nekatere ekonomske sektorje, so v političnem diskurzu pogosto predstavljeni kot grožnja državi blaginje. Mojca Vah in Marina Lukšič-Hacin (2008) z različnimi empiričnimi evidencami argumentirata, da priseljevanje ne vodi h kolapsu evropskih držav blaginje, niti raziskave ne potrjujejo, da so imigranti zgolj prejemniki socialnih transferjev. Avtorici opozorita na spremenjene koncepcije solidarnosti, ki je temelj delovanja države blaginje, pri čemer se

Strinjanje s trditvami - povprečna ocena:

(1 - sploh ne soglašam, 2 - ne soglašam, 3 - niti niti, 4 - soglašam, 5 - močno soglašam)

Graf 1: Mnenja o ekonomskih učinkih migracij

ključno vprašanje postavlja na točki »ali člani ene etnične skupine lahko razvijejo občutke solidarnosti do članov druge etnične skupine« (*ibid.* 2008: 19). Za nacionaliste, kot ugotavljata, tak tip solidarnosti ni možen in je tako že pojem multikulturne države blaginje sam po sebi kontradiktoren. Čeprav empirični podatki kažejo drugače, so imigranti v vlogi pripravnega orodja, ki rabi političnim ambicijam nacionalističnih strank (*ibid.*). Pomemben se zdi tudi argument, da je v razmislek o solidarnosti poleg kategorij rase, etničnosti ali nacionalizma treba vnesti, ali bolj rečeno, vrniti koncept družbenega razreda.

Rezultati naše raziskave kažejo deklarirano podporo dvema negativnima trditvama, ki implicirata imigrante kot dejavnik nelojalne konkurence domačemu prebivalstvu in kot breme za državo blaginje oziroma za davkopllačevalce. Po mnenju dobre polovice anketiranih (54,5 odstotka) se zaradi imigrantov znižuje cena delovne sile, ker so imigranti pripravljeni delati za nižje plače in so kot taki nelojalna konkurenca domači delovni sili. Nadalje 43 odstotkov anketiranih soglaša s trditvijo, da so imigranti breme za slovenske davkopllačevalce. Statistično značilne razlike se pojavijo glede na izobrazbo anketiranih, pri čemer nižje izobraženi bolj podpirajo obe negativni izjavi.

Pri trditvi, da imigranti odvezemajo delovna mesta lokalnemu prebivalstvu, ni velikih razlik med pozitivnimi in negativnimi odgovori, vendar se delež odgovorov nekoliko preveša v korist tistih, ki z izjavo soglašajo (42,3 odstotka) v primerjavi s tistimi, ki ne soglašajo (36,5 odstotka). Statistično značilne razlike so prisotne pri variabli izobrazba; anketirani z višjimi stopnjami izobrazbe se z navedeno trditvijo strinjajo v manjši meri kot tisti z nižjimi stopnjami izobrazbe.

Povprečni vrednosti strinjanja respondentov sta skoraj identični pri izjavah o zaposlovanju imigrantov na deficitarnih področjih ter pri trditvi, ki namesto zaposlovanja delavcev v slovenskem okolju preferira vlaganje v razvoj v izvornih imigrantskih okoljih. Pri slednji trditvi so odgovori precej enakomerno porazdeljeni, največji delež predstavljajo neopredeljeni (31 odstotkov), opazimo pa lahko nekoliko večjo podporo nesoglašanju z izjavo. Pri zaposlovanju imigrantov v tistih segmentih trga dela, kjer primanjkuje domačih delavcev, so mnenja porazdeljena precej enakomerno. Takšna porazdelitev ima vsaj dva kontekstualna dejavnika, okoli katerih se izoblikujejo stališča javnosti. Prvi kaže na zavedanje realnih potreb trga dela po zaposlitvi vrzeli v določenih poklicih in panogah in je ciljno-racionalni motiv, medtem ko drugi kaže na prisotnost zaščite domačega delavca pred imigrantom in je emocionalni motiv, ki izhaja iz zakoreninjenih strahov in stereotipov.

Iz zgornjih rezultatov je mogoče razbrati, da vključevanje in sodelovanje imigrantov na trgu dela vzbuja vsaj delno nelagodje in občutek ogroženosti med domačim prebivalstvom. Podobne rezultate prinaša Evropska družboslovna raziskava SJM 2002/2 (Toš idr.). Denimo pri vprašanju »Kaj menite, ali priseljenci v splošnem odvezemajo delovna mesta delavcem v Sloveniji ali predvsem pomagajo ustvarjati nova delovna mesta?« je večina respondentov (35,1 odstotka) – podobno kot v pričujoči raziskavi – menila, da priseljenci predvsem odvezemajo delovna mesta lokalnemu prebivalstvu. S trditvijo »Zaradi priseljencev – ljudi, ki prihajajo v Slovenijo živeti in delati – se znižujejo povprečne plače« je močno soglašalo 31,5 odstotka anketiranih. Opažamo, da je delež anketiranih, ki menijo, da vključevanje tujih delavcev na trg dela v Sloveniji negativno vpliva na višino plač, precej narasel, kar gre pripisati okoliščini, da po vstopu v Evropsko unijo v Sloveniji išče zaposlitev več tujih delavcev, obenem pa zviševanje življenjskih stroškov in naraščajoča prekarnost zaposlitvenih pogojev vplivata na percepcije ljudi, ki za negotove ekonomsko-socialne razmere pogosto iščejo krivce tudi med tujimi delavci. Podobne ugotovitve prinašajo rezultati omenjene FEMAGE raziskave, po kateri je kar 45 odstotkov respondentov izrazilo strah, da tujci zasedajo službe domačemu prebivalstvu, tuje delavce pa vidijo predvsem kot izvajalce tistih del, ki jih lokalno prebivalstvo ne želi opravljati (Knežević Hočvar, Cukut, Černič Istenič 2009: 36–37).

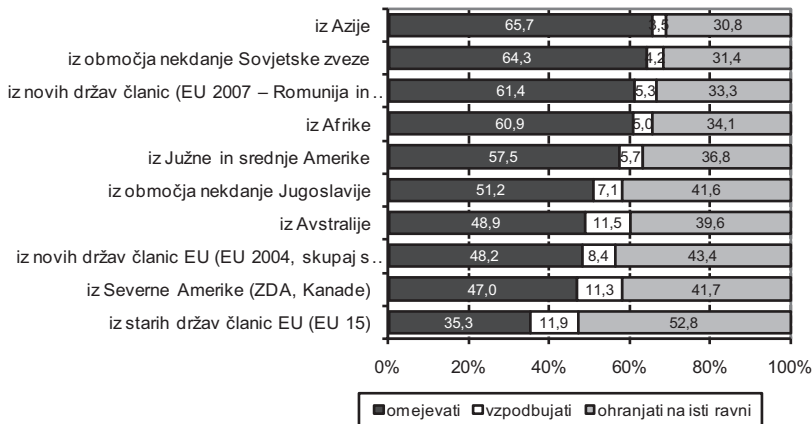
Empirični podatki kažejo, da je »razpoloženje javnosti« do migrantov tesno povezano z ekonomskim položajem v državi, ki narekuje večjo ali manjšo sprejemljivost, zaželenost ali toleriranje tujih delavcev. V stališčih javnosti se odslikavajo nemalokrat zbanalizirane diskusije o migrantih kot grožnji nacionalnim ekonomijam, kulturi, državi, skratka dejavnikom, ki imajo opraviti z nacionalno identiteto in moralnimi panikami, ki jih producira politika, reproducirajo pa mediji. Pozicija, v katero je po splošni oceni javnega mnenja postavljen imigrant v slovenskem okolju, je tako še najbližje dopustnemu

»korektivno trga dela«. Posledično je tak status imigranta situacijsko variabilen ter povsem odprt tako ekonomskim kot kulturnim impulzom, ki ga sprotno definirajo.

SODOBNE MIGRACIJE: POZICIONIRANJE SLOVENIJE

Empirične raziskave kažejo, da je javno mnenje naklonjeno segmentiranemu sprejemanju migrantov, tako glede geografskega kot socialno-ekonomskega izvora, na takšno segmentiranost pa so vezana tudi stališča do integracijskih politik. (Ne)uspešnost integracije priseljencev v večinsko družbo je odvisna od različnih dejavnikov, med katerimi je treba posebej poudariti odnos javnosti do priseljevanja tujcev oziroma stališča in predsodke, ki jih do imigrantske populacije izraža večinska družba. Stališča slovenske javnosti do migrantov glede na geografski izvor pokažejo splošno odklonilnost, zlasti je to indikativno pri imigrantih z območja nekdanje skupne države Jugoslavije, ki predstavljajo večino imigrantov v Sloveniji. Odklonilnost do imigrantov, ki so realno gledano edini številčno nekoliko bolj prisotni imigranti, sporoča močne negativne percepcije, »realno grožnjo«, medtem ko so negativne percepcije do imigrantov iz revnejših in kulturno različnih (neevropskih) okolij že del pregovorne zaprtosti slovenske družbe do kulturne različnosti in so kot taki »imaginarna grožnja« kulturni identiteti. Splošno stališče anketiranih je, da bi bilo treba obseg migracij iz različnih delov sveta omejevati, izjema

Ali menite, da bi morala Slovenija obseg migracij iz naslednjih delov sveta omejevati, vzpodbujati ali ohranjati na isti ravni kot je sedaj?

Graf 2: Stališča do reguliranja migracij glede na geografski izvor

so le migranti iz starih držav članic EU, pri katerih je bil največji delež anketiranih (52 odstotkov) mnenja, da bi jih bilo treba ohranjati na isti ravni. Anketirani bi najbolj omejevali obseg migracij iz Azije, z območja nekdanje Sovjetske zveze, iz Afrike ter iz novih držav članic EU 2007, torej Romunije in Bolgarije; najmanj pa tiste iz starih držav članic EU (37 odstotkov). Statistično značilne razlike so prisotne glede na starost in izobrazbo: tako anketirani v starostni skupini od 18 do 28 let v primerjavi s preostalimi starostnimi skupinami v manjši meri izražajo mnenja, da bi morali omejevati obseg migracij, medtem ko se za omejevanje migracij najbolj zavzemajo anketirani v starostni skupini od 51 do 61 let. Za pripadnike mlajših generacij raziskave ugotavljajo, da so bolj kozmopolitsko usmerjeni in tudi sami bolj pripravljeni migrirati,¹² zato predvidevamo, da so tudi manj naklonjeni omejevanju priseljevanja. Razloge za večjo

12 Podatki naše ankete kažejo, da so mladi v velikem deležu pripravljeni migrirati – kar 47 odstotkov v starostni skupini med 18. do 28. letom, med njimi je največ dijakov in študentov. Med potencialnimi migranti (vsemi, ki so izrazili pripravljenost za migracijo) bi jih največ odšlo zaradi boljše zaposlitve, temu pa sledi motiv študija v tujini.

podporo omejevanju migracij v starostni kohorti med 51. in 60. letom starosti gre pripisati socialno-ekonomskemu položaju te generacije, ki je praviloma dvojno obremenjena: po eni strani je socialno-ekonomsko odgovorna za mlajšo generacijo svojih otrok, obenem pa tudi za starejšo generacijo svojih staršev. Poleg dejavnika starosti je statistično pomemben dejavnik izobrazbe oziroma kar njuno prepletanje. Anketirani z nižjimi stopnjami izobrazbe (OŠ ali manj) se v večji meri kot preostali zavzemajo za restriktivnejšo imigracijsko politiko iz naslednjih področij: EU 15, EU 2004, z območja nekdanje Sovjetske zveze, nekdanje Jugoslavije, obeh Amerik, Azije, Afrike in Avstralije. Odgovori anketiranih pa so ne glede na izobrazbo podobni v primeru stališč do priseljevanja iz Romunije in Bolgarije. Razlogi so v družbenopolitičnem kontekstu (referenčna točka je leto 2007, ko je bila izvedena anketa): Romunija in Bolgarija sta bili kot novopridruženi članici Evropske unije (kjer načeloma velja prost pretok delovne sile, razen izjemoma prehodnih obdobja za nove članice), medijsko najbolj izpostavljeni državi, ena najbolj pogostih medijskih podob pa je bila povezana s sporočanjem o dveh državah, iz katerih se bo prebivalstvo »množično izseljevalo v druge države članice EU in preplavilo trg dela«. Medijsko posredovana populistična sporočila (povečini desničarskih) političnih strank, ki niso bile naklonjene razširitvi EU na vzhodne države, so vplivala na percepcije te »grožnje«. Tvegajmo s hipotezo, da je priseljevanje Romunov in Bolgarov dojeta kot realen problem, medtem ko priseljevanje iz drugih delov sveta še vedno deluje bolj kot »fantazmatska grožnja« priseljevanja drugih in drugačnih. Omejevanje fizične prisotnosti tistim, ki imajo dejansko možnost vstopa na trg dela je med respondenti dojeta kot konkretno »tukaj in zdaj« tveganje.

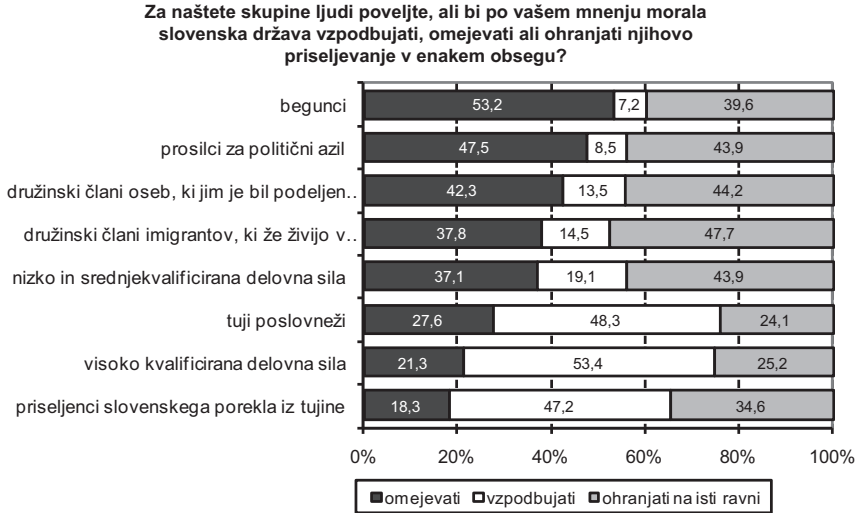
Druga značilnost anketnih rezultatov je, da tako rekoč ni zaznati potrebe po spodbujanju migracij. Deleži tistih, ki menijo, da bi bilo treba obseg migracij spodbujati, so zelo nizki, od nekaj do največ 12 odstotkov pri najbolj zaželenih priseljencih iz starih držav članic EU. Tretja opcija, to je odgovor migracije je treba »ohranjati na isti ravni«, je tista opcija, ki glede na podobne izkušnje z anketnimi raziskavami velja ob predpostavki, da se obseg in struktura migracij bistveno ne spremenita. Pogosto ta stališča izražajo toleriranje obstoječih migrantov, pri čemer so vzroki zelo različni: od ekonomske potrebe, ki jo anketirani prepoznajo in jo sprejemajo, do kulturne podobnosti, ipd. Rezultati kažejo, da je ta opcija najbolj prisotna pri najbolj zaželenih migrantih, medtem ko so odstotki najnižji pri tistih, ki so najvišje na lestvici nezaželenih priseljencev.

Pri vprašanju o reguliranju migracij so poleg geografske dimenzije za respondente pomembni tudi različni družbeni statusi, ki obeležujejo tako kategorizirane skupine migrantov (pa najsi gre za politične statuse, etnična obeležja ali statusne spremenljivke, kot so izobrazba, poklic, ipd.).

Rezultati kažejo temeljno dihotomijo: na eni strani močno prisotna zaprtost slovenske javnosti, ki negativno percipira vse klasične skupine (političnih) migrantov (begunci, azilanti, člani družin migrantov) po principu »nihče ni dovolj dober za nas«, na drugi strani pa – ko gre za konkretizirane socialne statuse, to so izobraženi migranti, poslovneži in etnični Slovenci – so percepcije večinsko pozitivne. Zdi se, da ima za respondente že samo priseljevanje negativni prizvok, izjemoma je tak prizvok spremenjen, ko gre za priseljevanje elit in etnično/kulturno enakih.¹³ Nakazana dihotomija potrjuje zaželenost elit (država jih potrebuje za zagotavljanje napredka in socialnega blagostanja), medtem ko je nekvalificirana delovna sila dojeta po načelu »nujnega zla«. Celota odgovorov v grafu odseva utilitaristično logiko mnenj javnosti, pri čemer je v ozadju ciljno-racionalni princip: javnost nedvoumno sporoča, da določ-

13 Takšno stališče je prisotno pri treh kategorijah – visoko kvalificiranih migrantih, poslovnějšíh in etničnih Sloven- cih. Anketni podatki kažejo, da več kot polovica vprašanih (54 odstotkov) podpira spodbujanje priseljevanja visoko kvalificirane delovne sile, 25 odstotkov pa jih meni, da bi jo bilo treba ohranjati na isti ravni. Podobno kot pri prejšnjem vprašanju največji del anketiranih, 48 odstotkov, meni, da bi bilo treba spodbujati priseljevanje tujih poslovnéžev, ki bi investirali v slovensko gospodarstvo. Najmlajši respondenti v starostni skupini od 18 do 28 let v primerjavi z drugimi nekoliko bolj zagovarjajo trditev, da bi morali spodbujati priseljevanje tujih poslovnéžev, ki bi investirali v slovensko gospodarstvo (56 odstotkov) in v manjši meri menijo, da bi njihovo priseljevanje morali omejevati (17 odstotkov). Priseljevanju ljudi slovenskega porekla je naklonjenih večinskih 47,5 odstotka, medtem ko jih 35 odstotkov meni, da bi bilo treba ohranjati sedanjí obseg priseljevanja.

ne ciljne skupine migrantov potrebujemo. Poleg elit so respondenti podprli potrebo po delavcih z nižjo izobrazbo (43 odstotkov je podprlo priseljevanje v enakem obsegu kot doslej). Med tistimi, ki se zavzemajo za spodbujanje priseljevanja (takih je 19 odstotkov), so predvsem mladi med 18. in 28. letom ter so (ob najstarejših) nižje izobraženi. Medtem ko so ohranjanju migracij na enakem obsegu bolj naklonjeni anketirani z višjo izobrazbo.

Graf 3: Reguliranje migracij glede na družbene statuse migrantov

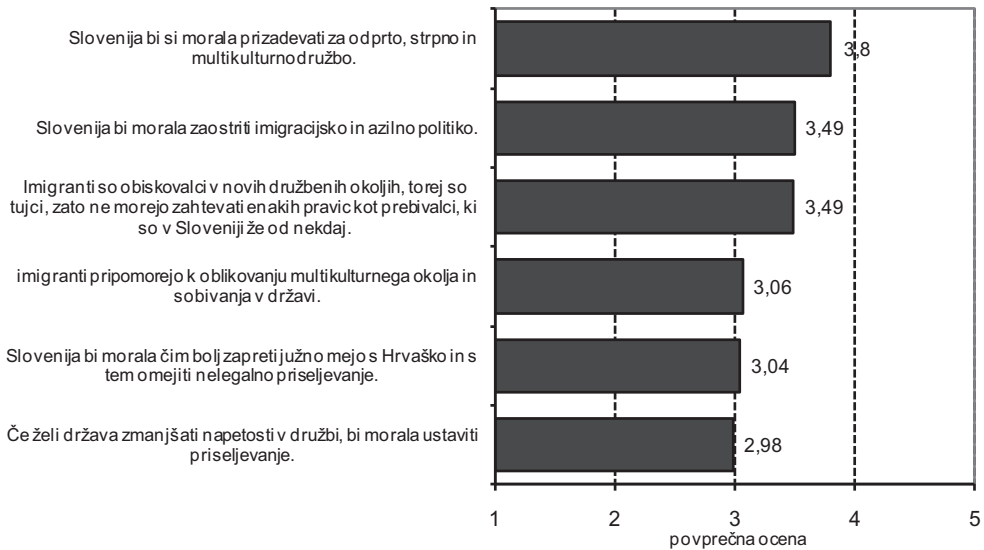
Povsem drugačna slika se pokaže pri tistih skupinah, ki »ne delajo za nas« in so prikazane v zgornjem delu grafa. Tako dobra polovica anketiranih meni, da je treba omejevati priseljevanja beguncev ter skoraj polovica omejevanje priseljevanja prosilcev za azil. Tudi združevanju družin mnenja slovenske javnosti niso naklonjena; tako je večinsko izražena podpora ohranjanju trenutnega stanja (44 odstotkov pri združevanju begunskih družin in 48 odstotkov pri združevanju drugih imigrantskih družin). Tudi v teh primerih se pokaže, da je večja »naklonjenost migrantom« prisotna pri višje izobraženih. Slednje se pokaže kot splošna značilnost pri več anketnih vprašanjih, ki jo je treba povezovati z večjo družbeno senzibilnostjo višje izobraženih, to je s poznavanjem tematike migracij in človekovih pravic ter tudi s sprejemanjem in z odprtostjo kulturne različnosti, prav tako pa z »nekonkurenčnostjo«, saj imigrantski delavci (realno ali imagionarno) ne »ogrožajo« tega segmenta domačega prebivalstva.

Migracijske politike v sodobnih družbah delujejo po načelu klasifikacije migrantov na zelene in nezaželene, pri čemer se večina znajde med slednjimi. Iz rezultatov anketne raziskave lahko sklepamo, da je javno mnenje v Sloveniji naklonjeno zgolj priseljevanju visoko kvalificirane delovne sile oz. tujim poslovnežem, ki bi z investiranjem v slovensko gospodarstvo pripomogli k večji konkurenčnosti in gospodarskemu razvoju, ter priseljencem slovenskega porekla iz tujine. Gre za strogo racionalno, utilitarni izbiro, po kateri je priseljevanje dobro, v kolikor so imigranti koristni oziroma »delajo za nas«, ali pa za »blut und boden« princip, po katerem je za naklonjenost priseljevanju bistvenega pomena dejstvo, da so tisti, ki se priseljujejo, »naši«. Po drugi strani so se anketirani v večinskem deležu odločali za omejevanje priseljevanja beguncev in prosilcev za azil. Zdi se, da izbire anketiranih precej samoumevno sledijo vladnim politikam: te namreč v prvi vrsti odsevajo nacionalni ekonomski interes, precej šibkeje pa je zaznati promocijo človekovih pravic ter svoboščin, temelječih na mednarodnih pravnih aktih.

Stališča javnosti do umeščanja Slovenije v globaliziranih migracijskih tokovih so v anketni raziskavi dopolnjena s percepcijami javnosti o značilnostih politik priseljevanja v slovenski prostor. Reguliranje migracij je namreč pomembno definirano tako z zunanji kot notranji mejami, pri čemer zunanji selektivni mehanizmi povečini pomenijo omejevanje vstopa čez nacionalne ali schengenske meje,

medtem ko so notranje ločnice definirane s članstvom oziroma vključevanjem/izključevanjem na relaciji mi–oni, domačini–tujci. Za obe vrsti meja, geografske in socialne, je značilno, da v primeru migrantov percepcije javnosti sovpadajo: prehajanju meja nismo naklonjeni, prepuščanje meja pa je selektivno in pogojevano. Iz spodnjega grafa je razvidna visoka podpora dvema tipoma izjav, ki sta v koliziji, vendar se zdi, da jih anketirani ne dojemajo kot kontradiktorni.

Strinjanje s trditvami - povprečna ocena:
(1 - sploh ne soglašam, 2 - ne soglašam, 3 - niti niti, 4 - soglašam, 5 - močno soglašam)

Graf 4: Stališča do imigracijske in integracijske politike

Prva značilnost je večinska podpora (kumulativno 64 odstotkov) anketiranih pri izjavi, da bi si Slovenija morala prizadevati za odprto, strpno in multikulturno družbo (le slaba desetina vprašanih se z izjavo ne strinja). Druga značilnost je visoka podpora anketiranih izjavi, da bi morala Slovenija zaostri imigracijsko in azilno politiko, kar kumulativno zagovarja več kot polovica (52 odstotkov) vprašanih. Statistično značilne razlike glede na izobrazbo kažejo, da z višanjem stopnje izobrazbe pada stopnja podpore restriktivnim azilnim in migracijskim politikam. Iz dvojice teh izjav je mogoče razbrati relativno visoko podporo kulturni različnosti in strpnosti, kar pa prihaja v kolizijo z zagovarjanjem restriktivnih politik do migracij in omejevanjem vstopa. Zdi se, da anketirani te korelacije pravzaprav ne zaznavajo oziroma tematik ne povezujejo neposredno. Prav na teh točkah se pokaže, da so percepcije lahko precej različne, ko gre za deklarativno ali »splošno« izražanje podpore ali ko pride do konkretiziranega opredeljevanja splošnega principa ali vrednostne norme.

Temeljni razkorak med deklarirano strpnostjo in restriktivnim urejanjem migracij, ki pa se vendarle nagiba v pred restriktivnim politikam, potrjujejo tudi druge ocene anketiranih. Tako je prisotna večinska podpora izjavi, da so migranti obiskovalci v novih družbah, tujci, prišleki, zaradi česar v pravicah ne morejo biti izenačeni z »avtohtonim« prebivalstvom. Več kot polovica respondentov (54,5 odstotka) izraža strinjanje, nestrinjanje je prisotno pri dobri petini. Statistično značilne razlike glede na izobrazbo kažejo, da so strinjanju bolj naklonjeni anketirani z nižjo izobrazbo. Rezultat je pričakovan, odslikava pa tudi slovensko percipiranje avtohtonosti kot pomembnega elementa nacionalne identitete in državitvornosti. Migranti kot »začasni prišleki« argumentu avtohtonosti nikakor ne morejo ustrezati; slednje pa je pomembno zlasti z vidika, da je ta koncept vezan na priznavanje (posebnih) političnih pravic. Čeprav v anketni raziskavi pojem avtohtonosti ni bil neposredno uporabljen, se zdi, da se ni mogoče izogniti njegovim ljudskim pojmovanjem; slednje pa je usoda tudi nekaterih drugih konceptov, nenazadnje tudi npr. multikulturalnosti.

Nadalje je podpora izjavi, da imigranti pripomorejo k oblikovanju multikulturnega okolja in sobivanja v državi, precej porazdeljena in na tej točki pričakovano ni konsenza javnosti. Statistično značilne razlike glede na izobrazbo kažejo, da stopnja strinjanja s trditvijo narašča z višanjem izobrazbe. Podobno se mnenja o tem, da bi morala država za zmanjšanje napetosti v družbi ustaviti priseljevanje, porazdeljujejo precej enakomerno po tretjinskih deležih. Pri tem izjavi bolj nasprotujejo mlajši (med 18. in 28. letom starosti), bolj podpirajo pa jo anketirani z nižjo izobrazbo.

(Ne)podpora reguliranju migracij na zunanji schengenski meji z namenom preprečevanja nelegalnega priseljevanja se izraža dihotomno: deleža zagovornikov in nasprotnikov sta skoraj enaka (da bi morala Slovenija čim bolj zapreti južno mejo s Hrvaško se ne strinja 38 odstotkov anketiranih, strinja pa se jih 39 odstotkov). Zaprtju južne slovenske meje so bolj naklonjeni anketirani z nižjo izobrazbo. Pomemben signal, ki ga sporočajo mnenja javnosti, je, da ni samoumevnosti pri zapiranju evropskega od neevropskega prostora. Schengenska meja je prezentna kot meja med »Evropo in Balkanom« in je kot taka tudi pomemben mentalni označevalec, marker vključenosti, skupnega prostora EU, ki se nahaja znotraj in je brez meja, ter izključenosti, zunanjega prostora, ki za vstop potrebuje »soglasje« (npr. vizum, delovno dovoljenje).

Zdi se, da podpora zgoraj naštetim, medsebojno nasprotujočim si trditvam kaže, da je Slovenija »dobro ujela« shizofreni evropski odnos do migracij, ki ga po eni strani zaznamuje deklarativno zavze-manje za demokratično, inkluzivno, strpno in multikulturno družbo, po drugi strani pa izvajanje represivnih in selektivnih imigracijskih politik, ki so lahko v popolnem razkoraku s temeljnimi človekovimi pravicami in svoboščinami. O tem priča tudi večinska podpora trditvi, da imigranti v novih družbenih okoljih ne morejo zahtevati enakih pravic kot prebivalci (Slovenci), ki v določenem okolju živijo že od nekdaj. Takšna kontrapozicija med »prišleki« in »staroselci« pa je v nasprotju vsaj s pravico do nediskriminatorne obravnave.

INTEGRACIJSKE POLITIKE: PREMIKANJE DRUŽBENIH MEJA

Ko imigranti na poti v ciljno državo uspešno preidejo zunanji selektivni mehanizem meje, so soočeni z drugo vrsto družbenih meja, ki pogojujejo članstvo v večinski družbi. Vključevanje imigrantov v družbo na ravni vsakdanjega življenja poteka v veliki soodvisnosti z odnosom večinskega prebivalstva do imigrantov.

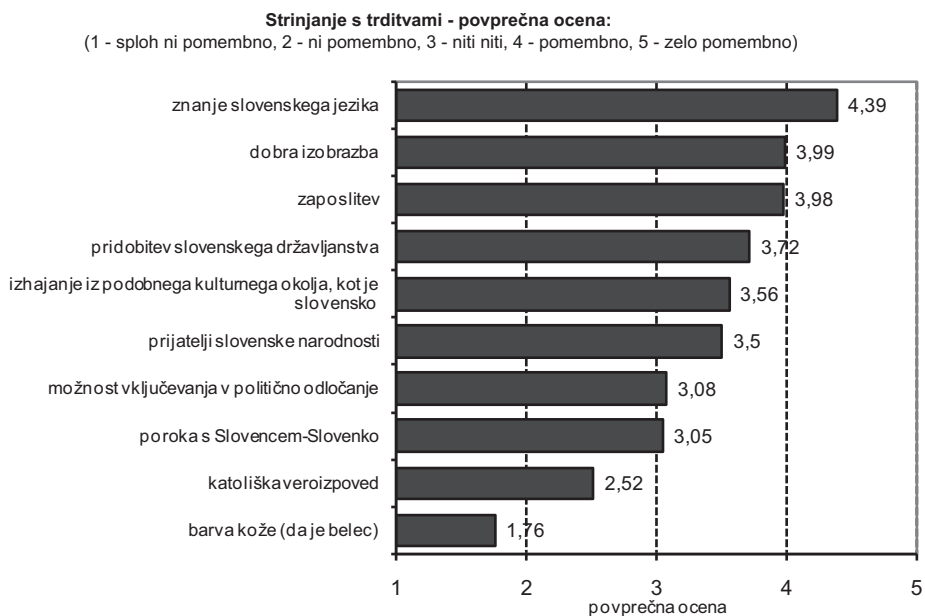
Mnenja javnosti so koncentrirana okoli temeljnega pokazatelja etnične identitete ter skrbi o posledicah za državo blaginje. Respondenti so za najpomembnejše dejavnike uspešnega vključevanja v slovensko družbo opredelili znanje jezika, ustrezno visoko izobrazbo in zaposlitev, medtem ko sta najmanj pomembna dejavnika barva kože in katoliška veroizpoved. Zdi se, da je javno mnenje zavrnilo rasizem ter religijsko monolitnost. Prvi dejavnik je treba vsaj deloma relativizirati v prevladujočem »belem« okolju, kjer sta veliko bolj zakoreninjena ksenofobija in nacionalizmi, uperjeni proti tujcem iz bližnjih okolij. Statistično značilne razlike kažejo, da anketirani z višjo izobrazbo pripisujejo manjši pomen katoliški veroizpovedi, hkrati pa ocenjujejo enakopravno vključevanje na slovenski trg dela, dostop do socialnih stanovanj in vključevanje oziroma dejavnost v kulturnem ter političnem življenju za pomembnejše dejavnike vključevanja imigrantov.

Vprašanje o pogojih za sprejemanje imigrantov je bilo zastavljeno tudi v komparativni Evropski družboslovni raziskavi ESS 2002/2003. Mitja Hafner-Fink (2004: 69) ugotavlja:

da so v vseh 13 državah najpomembnejša tri merila: a) sprejemanje načina življenja v državi; b) pridobljeno znanje in sposobnosti, ki jih država potrebuje; c) znanje uradnega jezika države. Po drugi strani pa so najmanj

pomembna ta tri merila, ki naj bi jih izpolnjeval priseljenc: a) dejstvo, da prihaja iz krščanskega okolja; b) dejstvo, da je belec; c) dejstvo, da je premožen. Temu vzorcu v celoti ustrezajo tudi odgovori slovenskih anketirancev.

Rezultati kažejo nekatere značilne razlike pri percepcijah kriterijev za sprejem imigrantov med »vzhodnimi« in »zahodnimi« državami. Tako denimo vzhodne države, vključno s Slovenijo, kot pomembnejši

Graf 5: Pomembnost dejavnikov za uspešno vključevanje imigrantov v slovensko družbo.

Tabela 1: Pomembnost dejavnikov za uspešno vključevanje imigrantov v slovensko družbo

	Delež odgovorov »zdi se mi zelo/pomembno«
znanje slovenskega jezika	87,2 %
dobra izobrazba	75,3 %
zaposlitev	75,2 %
pridobitev slovenskega državljanstva	63,2 %
izhajanje iz podobnega kulturnega okolja	59,6 %
prijatelji slovenske narodnosti	46,2 %
možnost politične participacije	36,9 %
poroka s Slovencem/Slovenko	36,5 %
katoliška veroizpoved	26,0 %
barva kože (belec)	7,6 %

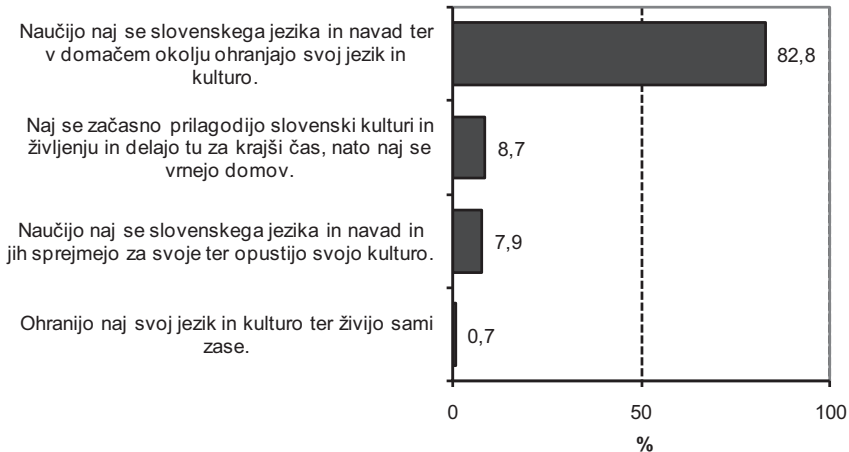
dejavnik uspešnega vključevanja imigrantov v družbo izpostavljajo sorodstvene mreže. Vzhodna skupina držav odstopa tudi pri presoji večje pomembnosti ekonomskih kriterijev, saj so ti bistveno manj pomembni za zahodnoevropske države (več: Hafner-Fink 2004: 69–70). Izpostaviti velja še eno razliko, in sicer pri merilih, ki govorijo o rasni in verski diskriminaciji, kjer je ponovno viden razkorak med vzhodno in zahodno skupino držav: pri sprejemu imigrantov odgovori v postsocialističnih državah kažejo na večji pomen verskih in rasnih dejavnikov kot v zahodnoevropskih državah.

Obe empirični raziskavi kažeta pogojevanje vključevanja imigrantov v nova okolja z jasno izraženi-

mi kulturnimi in ekonomskimi kriteriji, pri čemer se zdi, da »vzhodni model« vztraja na kombinaciji temeljnega kulturnega označevalca (jezika) ter ekonomske neodvisnosti. Slednje potrjujejo tudi rezultati v prvem razdelku, kjer so anketirani izrazili visoko podporo izjavi o imigrantih kot bremenu za socialno državo.

Poleg pomembnosti različnih dejavnikov za vključevanje imigrantov so respondenti ocenjevali tudi pričakovana oziroma zaželena ravnanja imigrantov.

Kako naj po vašem mnenju ravnaajo priseljenci, ki že dalj časa živijo v Sloveniji? Prosimo povejte, katera od štirih trditev vam je osebno najbližja oz. jo najbolj podpirate?

Graf 6: Zaželena ravnanja priseljencev v slovenskem okolju

Večina anketiranih se zavzema za kulturno adaptacijo, ki je konceptualno ozadje izjave, da naj se priseljenci naučijo slovenskega jezika in navad, v domačem okolju pa naj ohranjajo svoj jezik in kulturo. Pomemben indikator je, da so anketirani popolnoma zavrnilo strategijo segregacije, po kateri naj priseljenci ohranjajo svoj jezik in kulturo ter živijo v ločenih, paralelnih družbenih svetovih. Prav tako ima nizko podporo strategija asimilacije ter začasnega »gostovanja«, ki je tudi zaznamovano z »začasnim asimiliranjem«. Med respondenti z nižjo stopnjo izobrazbe je nekoliko večji delež takih, ki menijo, da bi priseljenci morali opustiti svojo izvorno kulturo in se asimilirati.

SKLEP

Intenzivnost in vse večji obseg sodobnih globaliziranih migracij postavlja aktualne migracijske politike pred velike izzive. Kompleksnost skoraj ne bi mogla biti večja: upravljanje migracij v evropskih državah je brez izjeme konfliktna tema, pa naj gre za lokalne, nacionalne ali EU politike. Senzibilnost teme in politik je povezana z izrazito ideološkostjo in novo politizacijo, ki se je pojavila na prelomu tisočletja, ko so migracije iz klasične ekonomske postale prvovrstna politična tema. Torišča sporov – obojih: vladnih politik in mnenj javnosti – se odvijajo na treh ravneh: 1. na ravni državljanstva, kjer so prisotna različna gledanja, pa tudi spori glede priznavanja državljanskih pravic imigrantov; 2. na ravni kulture, kjer so v središču (ne)strinjanj politike multikulturalizma, vključenost/izključenost tujcev in vsega kulturno različnega; 3. ter na ravni funkcioniranja države blaginje ter distribucije socialnih transferjev med prebivalci. Čeprav so v različnih študijah analize posvečene posameznim vidikom (kar je v luči kompleksnosti in heterogenosti fenomena migracij tudi povsem razumljivo), pa se zdi, da brez komplementarne in nehi-

erarhične obravnave konceptov kulturne identitete, političnih in socialnih pravic izpuščamo del poti, ki nas pelje k odgovoru o družbeni koheziji. Empirični rezultati anketne raziskave ne govorijo v prid tezi, da bi bila stopnja družbene solidarnosti ter konsenz o skupnih vrednotah okoli migracij, integracije imigrantov in multikulturalnosti v slovenskem okolju na zavidljivo visoki ravni.

Pri tem se zastavlja vprašanje pričakovanih trendov v mnenjih javnosti: bo javno mnenje statično, se bodo ohranjale več desetletij stare, mitologizirane predstave o migracijah, bodo imeli odločilen vpliv procesi urbanizacije in globalizacije, bodo prevladala diverzificirana stališča, ki imajo pomembnejšo referenčno točko denimo v politični pripadnosti ali družbenem razredu? Empirične evidence kažejo v smer treh verjetnih trendov: Prvi je t. i. »evropsko-domačijski scenarij«, po katerem bodo mnenja javnosti pričakovano racionalna ter usklajena z aktualnimi evropskimi migracijskimi in azilnimi politikami. Taka stališča so v anketi močno prisotna; predstavljajo tipična »evropska stališča« in »evropske vrednote«. H kriteriju domačijskosti se javnost nagiba npr. na točkah, ko gre za pozicioniranje države na robu EU, pri percepcijah pravic imigrantov ter pričakovanih ravnanjih imigrantov v novem kulturnem okolju. Drugi trend bi poimenovali »kozmpolitanski-multikulturni scenarij«, po katerem bo prišlo do spreminjanja stališč, večje odprtosti do migracij in kulturne različnosti. Nosilci sprememb v mnenjih so mladi in višje izobraženi prebivalci urbanih središč. Ta optimistični scenarij ima izhodišče v prepoznavanju solidarnosti kot ključne družbene vrednote. Empirični podatki taka mnenja le šibko ali manjšinsko nakazujejo. Tretji trend bi bil »scenarij latentnih konfliktov«, pri čemer gre za pasiven pristop javnosti ali zanikanje migracij, ki izhajata iz nesprijemanja imigrantov. Mnenja javnosti (v naši anketi precej prisotna) migrante vidijo kot »grožnjo stabilnosti« trga dela, države blaginje in nacionalne kulture. Pri tem so migranti prepoznani kot splošni krivci za družbene probleme. Taka nereflektirana obravnava je v slovenskem prostoru poznana iz desetletij skupne jugoslovanske države in je pripeljala do latentnih konfliktov, ki so vidni pri potomcih druge in tretje generacije imigrantov.

Zaključimo lahko, da empirično mnenjsko raziskovanje stališč do migracij v slovenskem prostoru sporoča naslednje: nedvomno so splošna stališča do migracij in »razpoloženje« javnosti do migrantov tesno povezani z ekonomsko-socialnimi razmerami v državi ter s tem tudi z večjo ali manjšo sprejemljivostjo, zaželenostjo in toleriranjem migrantov. V stališčih javnosti se odslikavajo nemalokrat zbanalizirane diskusije o migrantih kot grožnji nacionalnim ekonomijam, kulturi, državi, skratka dejavnikom, ki imajo opraviti z nacionalno identiteto in moralnimi panikami, ki jih producira politika, reproducirajo pa mediji. V tovrstnih vsebinah imigranti praviloma nastopajo v pasivni vlogi prišlekov, tujcev, ki so predstavljajo potencialno grožnjo ali vsaj nelagodje. Področje ekonomije in ciljno-racionalni dejavniki so javnomnenjsko »preglasovani«, v ospredju pa stopa politični diskurz, ki je lahko bolj ali manj toleranten, bolj ali manj multikulturno usmerjen, voden z emotivnim nabojem varovanja »domače ekonomije in kulture«. Pozicija, v katero je po splošni oceni javnega mnenja postavljen imigrant v slovenskem okolju, je tako še najbližje dopustnemu »korektivu trga dela«. Posledično je tak status imigranta situacijsko variabilen ter povsem odprt tako ekonomskim kot kulturnim impulzom, ki ga sprotno definirajo.

LITERATURA

- Bešter**, Romana (2003). Politike vključevanja priseljencev v večinsko družbo. *Migracije – globalizacija – Evropska unija* (ur. Mojca Pajnik in Simona Zavrtni Zimic). Mirovni inštitut, Ljubljana.
- Bešter**, Romana (2009). Integracijski programi za priseljence v izbranih državah Evropske unije, *Razprave in gradivo* 59: 43–65.
- Castles**, Stephen in Mark J. **Miller** (1998). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. London: Macmillan Press.
- Cukut**, Sanja (2008). Izkušnje migrantk v Sloveniji pred in po njeni osamosvojitvi. *Dve domovini* 28: 73–92.

- Hafner-Fink**, Mitja (2004). Državljanstvo, (nacionalna) identiteta in odnos do tujcev. *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči* (ur. Brina Malnar in Ivan Bernik). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV-CJMMK, 55–80.
- Komac**, Miran in Mojca Medvešek (ur.) (2005). *Percepcije slovenske integracijske politike*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Komac**, Miran (ur.) (2007). *Priseljenci*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Medica**, Karmen, Goran **Lukič** in Milan **Bufon** (ur.) (2010). *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče.
- Knežević Hočevar**, Duška, Sanja **Cukut** in Majda **Černič Istenič** (2009). Intercultural dialogue between lip service and practice. *Two Homelands* 30: 29–49.
- Lipovec Čebtron**, Uršula (ur.) (2002). *V zoni prebežništva*. Antropološke raziskave prebežnikov v Sloveniji. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta.
- Lukšič-Hacin** Marina in Jernej **Mlekuž** (ur.) (2009). *Go girls! When Slovenian women left home*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Medved**, Felicita (2000). Politika migracij in azila v transgresiji Evropske unije. *Razprave in gradivo* 36/37: 207–226.
- Milharčič Hladnik**, Mirjam in Jernej **Mlekuž** (ur.) (2009). *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Pajnik**, Mojca, Petra **Lesjak-Tušek** in Marta **Gregorčič** (2001). *Prebežniki, kdo ste?* Mirovni inštitut, Ljubljana.
- Pajnik**, Mojca in Simona **Zavratnik Zimic** (ur.) (2003). *Migracije – globalizacija – Evropska unija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pajnik**, Mojca (2008). Mnenja o migrantih v tisku: Potreba po korektivu javnomnenjskega raziskovanja. *Annales* 18/1: 219–232.
- Pajnik**, Mojca, Veronika **Bajt** in Sanja **Herič** (2010). Migranti na trgu dela v Sloveniji. *Dve domovini* 32: 151–167.
- Pezdirc**, Tatjana (2004). Transnacionalne aktivnosti – primer migrantov iz Bosne in Hercegovine in njihovih potomcev v Sloveniji. *Časopis za kritiko znanosti* 217/218: 184–194.
- Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti / Intolerance monitor report, serija poročil med leti 2001–2008*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Schlenzka**, Nathalie, Simona **Zavratnik Zimic** idr. (ur.) (2006). *Female marriage migrants: Awareness raising and violence prevention*. Berlin: Edition Parabolis.
- Splichal**, Slavko (1997). Political Institutionalisation of Public Opinion through Polling. *The Public* 4(2): 17–38.
- Splichal**, Slavko (2005). *Javno mnenje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Rizman**, Rudolf M. (2000). The relevance of nationalism for democratic citizenship. *The Public* 7(1): 5–14.
- Toš**, Niko idr. (2002). *SJM 2002/2 Evropska družboslovna raziskava*. Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, UL-IDV. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vah**, Mojca in Marina **Lukšič-Hacin** (2008). Contemporary implication of multiculturalism policies for European welfare states. *Dve domovini* 28: 7–21.
- Vertovec**, Steven (1999). *Migration and Social Cohesion*. Northampton: An Elgar Reference Collection, Cheltenham.
- Vrečer**, Natalija (2007). *Integracija kot človekova pravica: Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Zavratnik**, Simona (1996). *Social integration vs. social exclusion: The case of Bosnian refugees in Slovenia, Austria and Ireland*. MESP, magistrska naloga.
- Zavratnik Zimic**, Simona (2004). *Migration trends in selected EU applicant countries. Slovenia: the perspective of a country on the 'Schengen periphery'*. Dunaj: International Organization for Migration.

Zavratnik, Simona, Ana Kralj, Zorana Medarič in Blaž Simčič (2008). *Migracije, integracija in multikulturalnost – kontekstualizacije sodobnih migracij skozi javno mnenje. Zaključno poročilo ciljno-raziskovalnega projekta »Integracijske politike – vzpostavitev evalvacijskega modela in instrumentov longitudinalnega monitoringa«.* Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče.

Zavratnik, Simona, Ana Kralj, Zorana Medarič in Blaž Simčič (2009). *Migrations, integration and multiculturalism / Migracije, integracija in multikulturalnost.* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov, <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/migim07.xml>.

SUMMARY

CONTEMPORARY MIGRATIONS THROUGH PUBLIC OPINION

Simona ZAVRATNIK

The article deals with the Slovene public's perception of the issues of migrations, integration of immigrants, and multiculturalism. It is empirically based on the research survey "Migration, integration, and multiculturalism – empirical data collection", set up as a tool for longitudinal measuring of the opinions of a representative sample of the general public, and in many aspects comparable to similar European surveys. The survey was performed on a representative sample of adult inhabitants of Slovenia in 2007.

Conceptually, integration is defined as a two-way process of intercultural communication that creates a new quality for achieving social cohesion, in line with the open and inclusive approaches to the integration of immigrants on which the common fundamental principles of the EU are based. The article highlights the deviation at the implementation level: in practice, the immigration legislation of the EU largely features restrictive principles.

The empirical part of the article addresses three migration topics. The first addresses the public's general attitudes to migrations and migrants: migrants as a threat and/or an economic corrective of the labour market. The data show support for two negatively toned statements, which imply that immigrants are a factor of unfair competition for the domestic population and a burden on the taxpayers. Respondents also agreed with the statement that immigrants take away jobs from the local population. A certain degree of agreement existed about the statement that we need immigrants in segments of the labour market where there is a shortage of domestic workers (the opinions are quite evenly distributed between agreement, non-agreement, and undecided). The position which general public opinion in Slovenia assigns to immigrants is closest to the notion of an acceptable "labour market corrective".

The second theme concerned positioning Slovenia in contemporary migration trends. Here, public opinion favours the segmented admission of immigrants, based on both geographical origin and socio-economic background. Rejection of immigration is obvious where it involves people from the former Yugoslav republics (which constitute the majority share of the immigrant population in Slovenia) and immigration from non-European countries, but with an important distinction: immigrants from Africa and the East (Asia, Russia, the former republics of the Soviet Union) meet with significantly higher rejection than immigrants from the "pan-European world" (including the Americas and Australia). Concerning social status, public opinion favours immigration of elites (highly qualified workers and entrepreneurs) and ethnic Slovenes, but rejects refugees, asylum seekers, and the family members of these two categories. Public opinion also presents two conflicting statements: a more restrictive asylum and migration policy is required versus Slovenia should work towards a tolerant and multicultural society.

The third topic deals with integration policies and thus with the internal social borders between immigrants and the majority population. The respondents considered the following factors as the most important for successful integration into Slovene society: knowledge of the language, adequate education and employment; skin colour and the Catholic religion were considered less important factors. Most respondents agreed with the statement that immigrants should learn the Slovene language and

customs, but preserve their own language and culture in their domestic environment (cultural adaptation strategy). An important indicator is that the respondents unanimously rejected a segregation strategy by which the immigrants would preserve their language and culture and live in separate, parallel societies.

REKVIJEM ZA HARMONIKU: SLOVENCİ U KONTEKSTU MASOVNE ODMAZDE U KRALJEVU

Silvija KREJAKOVIĆ^I
Urška STRLE^{II}

COBISS 1.01

APSTRAKT

Rekvijem za harmoniku: Slovenci u kontekstu masovne odmazde u Kraljevu

Rad se bavi sudbinom Slovenaca u II svetskom ratu, fokusiranjem na mikroplan: Kraljevo sa okolinom. Analizirani su autentični izvori o izbeglicama različite provenijencije u kontinuitetu 1941–1944, sa posebnim osvrtom na najtragičniji događaj na ovom području, masovno streljanje u oktobru 1941. Težeći personalizaciji žrtava kontekstualizirani su podaci o slovenačkim izbeglicama i njihovim sunarodnicima koji su se naselili u Kraljevu u međuratnom periodu i bili žrtve ratnog zločina jedinica Vermahta.

KLJUČNE REČI: migracije, deportacije, Slovenci, Kraljevo, masovna odmazda

ABSTRACT

Requiem for the Accordion: Slovenes in the Context of the Mass Retaliation in Kraljevo

The article discusses the fate of Slovenes in the Second World War by focusing on a microlocale: Kraljevo and its surroundings. Various authentic sources on refugees in the period 1941-1944 were analyzed with special emphasis on the most tragic event in this region, the mass shooting in October 1941. With the aim of personalising the victims, details about Slovenian refugees and their countrymen – residents of Kraljevo since the period between the two world wars, and victims of the war crime committed by Wehrmacht units – are put into wider context.

KEY WORDS: migrations, deportations, Slovenians, Kraljevo, mass retaliation

IZVLEČEK

Rekvijem za harmoniku: Slovenci v kontekstu množičnega streljanja v Kraljevu

Članek se tematsko ukvarja z usodo Slovencev v drugi svetovni vojni s poudarkom na dogodkih v Kraljevu in okolici. V njem so analizirani avtentični viri o vojnih beguncih različnega izvora iz obdobja med letoma 1941 in 1944 in najbolj tragičen dogodek na tem območju, masovno streljanje oktobra 1941. Z namenom personalizacije so kontekstualizirani podatki o slovenskih beguncih in njihovih rojakih, ki so od medvojnega obdobja živeli v Kraljevu in so bili žrtve vojnih zločinov enot vermahta.

KLJUČNE BESEDE: migracije, deportacije, Slovenci, Kraljevo, množično streljanje

I Dipl. istoričar, viši kustos Silvija Krejaković, Narodni muzej Kraljevo, Trg Sv. Save 2, SRB-36000 Kraljevo. E-pošta: silvija.krejakovic@gmail.com.

II Dr. istorije, asistent sa doktoratom, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana. E-pošta: ursulus@yahoo.com.

UVOD (PIANO)

U zonama ratnih dejstava, koja su u Drugom svetskom ratu zahvatala područja mnogo šire od linije vojnih frontova, nemerljiv je broj ratom uništenih ljudskih sudbina. Civilno stanovništvo stradalo je u ratnim operacijama i, mnogo pogubnije, od različitih represalija, koje su neposredno ili posredno proistekle iz ostvarivanja rasističke ideologije.

Fokus istraživanja ratne prošlosti zadržaćemo na mikroplanu Kraljeva sa okolinom, na traumatičnim sekvencama kada su civili u pitanju: izbeglištvu i masovnoj odmazdi u *lageru*,¹ oktobra 1941, kada su konkretizovane naredbe i saopštenja najviše nemačke komande o streljanju 100 talaca za 1 poginulog, odnosno 50 za ranjenog vojnika Trećeg rajha.² Streljanje Slovenaca, ratnih izbeglica kao i onih koji su došli u Kraljevo pre izbivanja rata, u masovnoj odmazdi u *lageru* – ekstremnom ratnom zločinu nad civilima od strane 717. divizije Vermahta (ista jedinica izvršila je masovno streljanje i u Kragujevcu 19–21. oktobra 1941) – referentno je za studiju slučaja. Članak sumira razloge i okolnosti streljanja, pokušava da personalizuje žrtve koje stoje iza bezimenih brojeva, te baci svetlo na metodološke i interpretativne dileme u toku istraživačkog procesa.

Rad je zasnovan na istraživanju autentičnih fragmenata (evidencije *Komeserijata za zbrinjavanje izbeglica*; spiskovi streljanih različite provenijencije; lični dokumenti i predmeti; akta vojnih komandi i civilnih uprava) o životu i stradanju civila, koji su ispod mitskih slojeva „jučerašnje prošlosti“, sačuvani u Istorijskom arhivu i Narodnom muzeju u Kraljevu.³ Prilikom ovog poduhvata niz pitanja je iskrsavao pred današnjeg istraživača prošlosti. Memorijalna građa referentna u istoriografiji i naučnim istraživanjima kao „stopa čvrstog tla“, nekontaminirana ideologijom, opstajala je unutar apologetike „pobedničke“ i potonje „revizionističke istorije“. Njena višeslojna tumačenja predstavljala su zahvalne povode za novoistorijske obračune o ulozi različitih ratujućih, vojnih pokreta. Mesto za „lokalne teme“ grada u ratu i stradanje običnog „malog“ čoveka bez oružja, a najveće ratne žrtve, ostavljano je na marginama „velike istorije“ presudnih vojno-političkih događaja. Pisane su monografije odreda i brigada, izrađivane hronologije i pregledi NOR-a, izučavan Aprilski rat, borbe za oslobođenje, uloga KPJ i Vrhovnog štaba (Dimić 1994: 35–54). Posledice su bile vidne: udaljavanje od realnosti, pojava novih mitova, prenaplašena političnost, ideološka isključivost, gubitak istorijskog mišljenja i njegova zamena partijskim stavom.

1 *Lager* – mesto zatvaranja i streljanja talaca u oktobru 1941. nazvano po skladištima Vojske Kraljevine Jugoslavije u krugu Fabrike vagona u Kraljevu i kao nemački termin za logor. NMK, dokumentacija.

2 Letak: Vanredno stanje sa prekim sudom, Kraljevo, 15.10 1941, NMK, zbirka: plakati i leci (1941–1944), inv. br. predmeta: 86.

3 U zbirkama istorijskog odeljenja NMK sačuvani su: lični dokumenti i predmeti streljanih talaca u lageru; potvrde nemačke Komande mesta Kraljevo – izdate porodicama streljanih; dnevni vojni izveštaji 717. posadne divizije; plakati i leci 1941–1944. Oiginalni, autentični spiskovi streljanih (10.–28. 4. 1942.) radnika i službenika: Železničke radionice (Fabrike vagona) i Fabrike aviona; Šumsko-industrijskog preduzeća Miljka Petrovića; zaposlenih u ustanovama: Tehničkog i odeljenja Finansijske kontrole pri Sreskom načelstvu; PTT, Sreskog suda; Državnog tužilaštva; Okružnog suda u Kraljevu; Žičkog crkvenog suda; Šumske uprave; železničkih radnika i osoblja: železničke stanice; ložionice; XIV sekcije za održavanje pruge; u prosveti: Učitelja narodnih škola i školskih nadzornika; Srednje poljoprivredne škole; Gimnazije; članova Žandarmerijske čete i Vatrogasne čete; Objedinjujući: Spisak lica sa teritorije sreza žičkog koja su izginula za vreme komunističkih nereda – iz provenijencije Sreskog načelstva u Kraljevu, datovan 28. 5. 1942. Među izvorima 1. reda su i Protokoli umrlih Srpske pravoslavne crkve, vođeni po parohijama i Matice pokojnih rimokatoličkog Župskog ureda u Kraljevu, Spisak izbeglica u Kraljevu (1942.); Spisak poginulih Opštine Ribnica (1943.) i Delovodnik zločina okupatora (1944.) Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora.

OKTOBARSKA TRAGEDIJA I MIT (CRESCENDO)

Pogled lokalne historiografije Kraljeva na masovnu odmazdu imao je sve karakteristike opšte historiografije, ispisivane po „inspirativnom“ uputstvu koje su vođe jugoslovenske revolucije nudile. Otuda i ne čudi najveći doprinos neistoričara, poput generala Pavla Jakšića, komandanta *IV kraljevačkog bataljona*, i Nikole – Koče Jončića, partizanskog prvoborca, u nastanku prvih temeljnijih radova o okupaciji Kraljeva, kao i njihovo angažovanje na prikupljanju sećanja, dokumenata i predmeta.⁴ Razlozi za prikupljanje istorijske građe nisu bili naučni, već prigodni, kako bi se obeležilo 20-godišnjica ustanka (Dimić 2003: 207). Nikola – Koča Jončić, izneo je i prve sumnje u proklamovane “istine” o streljanju 6.000 osoba u Kraljevu, oktobra 1941:

Pod pretpostavkom da je do oktobra u grad došlo 2.500 do 3.000 izbeglica, a pošto trgovački deo grada i jedan broj potrebnih radnika i službenika nisu zahvaćeni streljanjem, a neki su se sklonili iz grada, dolazi se do podatka da je najviše moglo biti streljano oko 3.000 do 3.500 lica. Tome treba dodati još 200 do 300 ljudi iz sela oko Kraljeva (Jončić 1971: 285).

Uprkos iznetim podacima i sačuvanim spiskovima, mitologizacija izbeglištva hranila je neosnovanu predstavu o oktobarskoj tragediji do grandioznosti, veštom manipulacijom slikama „nepreglednih izbegličkih transporta“, koji su baš tih oktobarskih dana stigli na stanicu u Kraljevu. Proklamovani broj od 4.000 do 5.000 streljanih nadopunjava je obezimenjenim izgnanicima *pronađenim* unutar izbegličkih vagona.⁵ Kako su u vreme blokade grada, uvedene zbog napada ustaničkih odreda iz okolnih sela na 717. posadnu diviziju Vermahta u gradu, što je poslužilo kao neposredan povod za masovnu odmazdu, pažnji savremenika, evidencijama u transportnim listama, železničkim spiskovima streljanih, izbegle železničke kompozije? Da su među lagerske žrtve ubrajani i stradali van ovog stratišta i van datovanja u 1941, potvrdile su kvantifikacije proizašle iz analize izvora, proces elektronskog arhiviranja u bazi podataka o žrtvama II svetskog rata (1941–1944) (Krejaković 2009: 249–283). Ovo potvrđuje i primer navođenja i poistovećivanja sa isključivo lagerskim žrtvama 64 slovenačke žrtve, stradale tokom II svetskog rata na kraljevačkom području u novinskim izveštajima, dok autentični izvori i memorijalni radovi savremenika poput Rudi Štajnbuhera, imenuju najviše 52 osobe slovenačkog porekla streljane u lageru, među kojima je broj onih koji su u Kraljevu živeli od međuratnog perioda bio nekoliko puta veći od streljanih izbeglica. Istražujući ratni zločin u Kraljevu, koji predstavlja paradigmu za zločin protiv čovečnosti, istoričar Venceslav Glišić, na osnovu izveštaja o gubicima 717. divizije i odmazdama koje su usledile po proporcijama 100:1, pretpostavlja “da ukupan broj žrtava [...] iznosi oko 2.000” (Glišić 1970: 64).

Uzroci mitologizovanja broja stradalih nadilaze potrebe pragmatičnog odnosa prema stradanju (ratna odšteta nikad nije isplaćena porodicama žrtava od strane nemačke države). Vremenska bliskost sa najstrašnijim zločinom u istoriji grada, u svesti savremenika hranila je predstavu o streljanju pola njegovih žitelja. Proklamovani brojevi utvrđivali su se na podacima da je Kraljevo dočekalo okupaciju sa 12.000 do 15.000 stanovnika. Percepcija smrti i odnos porodice prema precima i pokojnicima, ukorenjeni u kolektivnoj svesti, pojačavani su političkim debatama, prigodnim govorima na mestu kolektivnog stradanja i literaturom u kojoj je smrt opsesivna tema (Kiš 1990: 229). *Egzemplarna smrt* ispunjavala je javni prostor kao simbol društvenog jedinstva onovremene Jugoslavije, njenih u “bratstvu i jedinstvu” spojenih republika i pokrajina (Manojlović-Pintar 2007: 904). Mitologizacija stvarana u minulim decenijama svedoči o tome kako se jedno društvo reprezentovalo. Realna slika tragedije izgubila se u nizu mitskih predstava, zamagljujući vreme i mesto realnog događaja.

4 Nikola Koča Jončić, borac odreda “Jovan Kursula” iz Kraljeva, po osnivanju Narodnog muzeja u Kraljevu (1950.) zadužen za istorijsku zbirku.

5 Broj streljanih u člancima kraljevačkog lista *lbarske novosti* je varirao od „nekoliko hiljada rodoljuba” do preko 7.500. Broj od 6.000 streljanih se ustalo posle 1960. godine.

Prigodno datovanje *centralne komemorativne svečanosti*, ili *manifestacije Oktobarskih svečanosti* (14. oktobra), poistovećeno je sa hronologijom samog streljanja u lageru, koje istorijski izvori eksplicitno datuju od 15. do 20. oktobra 1941. *Streljanje 14. oktobra*, postalo je paradigma za masovnu odmazdu koja je trajala 4 dana – u nedelju, 19. oktobra streljanja nije bilo (Simić 1983: 12–45). Muzičko-scenski spektakli i politički govori, svakog 14. oktobra, održavani su na širokoj, zelenoj površini, osmišljenoj da okruži spomenički kompleks (presečena stabla koja simbolizuju prekinute živote) a koja se završava amfiteatrom, mestom za brojni auditorijum. Prostor između železničkih šina i Grdičke kose, u krugu oko lokomotivske hale Fabrike vagona, gde su taoci bili zatvarani i, potom, izvođeni na streljanje, od Lager-skog groblja i Groblja streljanih, pretvoren je u Spomen-park. Marjanu Penešu, sinu jednog od streljanih Slovenaca – Alojza Peneša, Spomen-park je ličio na nešto “što najmanje nosi obeležja svetišta žrtvama”, kada je u oktobru 1979. sa sinovima posetio Kraljevo:

Želeo sam da pokažem deci gde leži njihov deda daleko od svoje rođene Slovenije. Moja deca su uporno tražila mesto gde je zapisano ime njihovog dede Alojza Peneša, što sam im ja obećavao da će videti na mestu gde je streljan. Sve što sam video, izgledalo je kao da smo stigli u arenu sa gladijatorima za vreme rimskog carstva, gde kao da tek sada očekuju svoje žrtve. Od srca mi se rodilo pitanje zašto te žrtve nisu dobile ono poštovanje koje zaslužuju.⁶

Potiranje spomeničkog i kulturološkog jugoslovenskog nasleđa u novoj ideologizaciji 90-ih reflektovalo se na “partizansku prošlost”, ali i na zajedničko stradanje multietničkog civilnog korpusa. Ponovljene matrice događaja iz prošlosti uverile su savremenike u cikličnost istorije na primerima izbegličkih kolona poteklih iz Bljeska i Oluje. Istovremeno, sakralizovana je isključivost nacionalnog stradanja na poprištima i stratištima II svetskog rata, poput kraljevačkog, u ponovo uspostavljenoj religioznosti.

Godine 2001. na skupu istoričara u Narodnom muzeju u Kraljevu, Glišić je ogorčen što i posle 30 godina od njegovog rada, a 60 iza događaja, nije utvrđen pouzdan broj streljanih u *lageru*:

O čemu smo vodili besplodne diskusije licitirajući od 2.000 do 6.000 streljanih talaca, umesto da sačinimo njihov spisak po imenu i prezimenu kako su to uradili Jevreji za svoje žrtve. Veliki ratni zločin nemačke vojske, za ono vreme bio je kao da je bačena atomska bomba na Kraljevo. Danas se svet užasava nad zločinom terorista u Nju-jorku, a o zločinu u Kraljevu koji je proporcionalno veći, malo se zna u svetu” (Glišić 2003: 222).

Istoriografski izazov, sukob između istraživanog „ljudskog lika žrtve“ (personalizacija žrtve) i proklamovane numeričke (kolektivne) žrtve u medijskom i kolokvijalnom martirijumu, otvorio je Pandorinu kutiju. Čemu podušja, crkvena zvona, obredi, ako ne znamo kome ih dajemo i podižemo? Za racionalno poimanje prošlosti bila su neophodna imena iza brojeva.⁷ U nanovo mitologizovanom igrokazu, samo je autentična građa u kombinaciji sa memorijalnom građom mogla da pruži odgovore na „pitanje nad pitanjima“ – *šta se dogodilo u periodu okupacije*. Ovaj rad je mali prilog pokušajima da pružimo odgovor.

SLOVENAČKI NASELJENICI U KRALJEVU (PIANO)

Nemoguće je odrediti vreme kada je na tlo Kraljeva stao prvi Slovenac/Slovenka. Prisutnost većeg broja Slovenaca, koju istorijski izvori beleže u 20-im i 30-im godinama XX veka, deo je obimnijeg migracionog fenomena, podstaknutog uspostavljanjem severnojadranske granice i priključenja nekadašnjeg Austrij-

6 *Ibarske novosti*, Spomen-park u Kraljevu između projekta i ostvarenja, rubrika: povodi, 1979, 11. 10 (XXXII, br. 1364, 2).

7 Prikupljanje podataka o civilnim i vojnim žrtvama II svetskog rata u toku čitave okupacije, je aktuelan proces u NMK (Baza podataka o žrtvama II svetskog rata na kraljevačkom području).

skog primorja Kraljevini Italiji nakon Prvog svetskog rata. Nova politička stvarnost i eskalacija različitih oblika političkog maltretiranja i nasilja u Julijskoj krajini doveli su do odlaska velikog broja nižih državnih zvaničnika, železničara, sveštenika, intelektualnih radnika i ostalih, koji su zbog očuvanja svoje kulture pali u nemilost italijanskih vlasti (Kacin Wohinc, Verginella 2008: 9–14). Tamošnji žitelji, pretežno Slovenci i Hrvati, selili su se uglavnom na područje novonastale jugoslovenske države, ali i širom Evrope i Amerike (najviše u Argentinu).

Preduslovi da se deo tih migracionih struja zaustavi u Šumadiji stvarani su privrednim razvojem i jačanjem administrativno-upravne uloge Kraljeva od početka XX veka. Demografski priliv, čemu je najviše doprinela izgradnja Železničke radionice (1922) i Fabrike aviona (1926), Kraljevo je načinio etnički i verski heterogenom sredinom, u kojoj su se prožimale nacije, jezici, kulture iz svih oblasti zajedničke države i van nje. Nicanje fabrika uticalo je na razvoj ostalih, srodnih industrijskih grana, posebno građevinarstva. Dobri uslovi rada i zarada, privukli su neophodan stručni kadar, kvalifikovane i nekvalifikovane radnike, iz svih krajeva onovremene Jugoslavije, kao i rusku emigraciju, naročito od 1932, od kada je obučena domaća radna snaga trebalo da samostalno primenjuje licencu stranih ulagača. U predvečerje Drugog svetskog rata, Kraljevo je imalo gimnaziju, drugu po redu poljoprivrednu školu u Srbiji, zanatsku školu, bolnicu, opštinu, apoteke, ciglanu, mnogo trgovačkih i zanatskih radnji i gostiona, dve štamparije (Virijević 2006: 42–70).

Svakako da je seobi Slovenaca u Kraljevo doprinela i državna politika integralnog jugoslovenstva zbog koje je stručni, vojni i birokratski kadar premeštan po celoj državi. Tako je kraljevačka radionica državne železnice razmenjivala stručne radnike sa srodnim radionicama u Mariboru, Zagrebu, Sarajevu, Subotici, Smederevu i Zrenjaninu. Osim Slovenaca sa Primorske (tada deo Italije), u Kraljevu su bili prisutni i Slovenci sa Štajera, uglavnom bivši radnici Mariborske železničke radionice sa svojim porodicama. Ocenjuje se da je pred rat bilo otprilike 800 Slovenaca u Kraljevu (Steinbücher 1988: 38–41). Nemerljiva je uloga tada formirane slovenačke zajednice u prihvatu izbeglica, o čemu će dalje biti reči.

Izvori beleže četvorostruki porast stanovništva u periodu od 20 godina (1921–1941). Među žiteljima Kraljeva 1931. zabeleženo je 655 rimokatolika, što je činilo skoro 10 % gradskog stanovništva. Bili su to pretežno Slovenci, i u manjem broju Česi, Slovaci i Hrvati (Virijević 2006: 42–43). Crkva sv. Mihovila, osveštana da u bogoslužju okupi rimokatoličke vernike, 19. novembra 1933. godine, bila je mesto utehe i prepoznavanja bliskosti sa sredinom u koju su došli,⁸ u ratnim godinama čak i stecište necenzurisane razmene vesti o sudbinama sunarodnika, te mesto gde su se mogle dobiti informacije o hrani i stvarima za svakidašnju potrebu (Steinbücher 1988: 46–47).

SLOVENAČKE IZBEGLICE PREMA SRBIJI (MEZZO-FORTE)

U okupacionoj podeli aprila 1941, teritorija Dravske banovine predstavljala je ekspanzioni cilj nemačkog nacizma, te italijanskog i mađarskog fašizma. Sledstveno tezi o nemačkom „istorijskom“ i „etničko-kulturnom“ prostoru na teritoriji koju su Nemci i pre „anšlusa“ smatrali svojim, koncizno napisane *smernice za preseljavanje Slovenaca* u šest tačaka, stavljale su slovenačko stanovništvo pred grube i detaljne preglede i rasno ocenjivanje (Ferenc 1979; Milošević 1981: 22). Etnički, socijalni i politički kriterijumi u smernicama kao „akcionom planu“ raseljavanja, određivali su lica, odnosno porodice ocenjene kao „rasno dragocene“, a „nacionalno nepouzdanе“, za preseljenje u Rajh. Izvan procesa vraćanja „degermanizovanog“ stanovništva“ u građane nemačkog rasnog identiteta, našlo se „tuđe“ stanovništvo – 260.000 Slovenaca, određenih u organizacionim šemama za raseljavanje u južne krajeve nekadašnje države (Ferenc 1979; Koljanin 2005). Broj Slovenaca u planu za iseljenje eventualno je smanjen za trećinu zbog potreba nemačke privrede (Milošević 1981: 33). Više se nije postavljalo pitanje da li će Slovenci biti deportovani, već gde, kada i kako će deportacije biti sprovedene. Planovi raseljavanja razrađeni su u daljim socijalnim

8 Zapisnici sa sednica Podružine ženskog društva u Kraljevu, sv. 2, NMK, zbirka: arhivalije (1918–1941).

raslojavanjima, pri čemu je iz nemačke oblasti u Srbiju iseljeno slabije materijalno produktivno stanovništvo.⁹

Oružane akcije partizanskih jedinica, koje su tokom jula i avgusta paralಿಸale drumski i železnički saobraćaj po Jugoslaviji, odložile su planirane deportacije. Opasnost od prebega stanovništva u partizanske redove, podstakla je preseljenje više od 10.000 Slovenaca u 33 transporta u NDH do sredine oktobra 1941 (Milošević 1981: 39). Recipročno je iz NDH, legalnim putem, u Srbiju preseljeno više nego 12.000 osoba. Permanentni strah od likvidacije motivisao je mnogo je veći broj izbeglica iz NDH da ilegalno prelaze u Srbiju (Milošević 1981: 40).

Kako redovna beogradska štampa nije izlazila na početku okupacije, podaci o prvim izbeglicama koji su neorganizovano dolazili u Srbiju, oskudni su i nepotpuni.¹⁰ Podsticaj koji su mogli da imaju građani razorenih srpskih gradova i seosko stanovništvo – koje je u svojim običajima i navikama, sa Slovencima imalo zajedničko samo harmoniku, kojom se sviraju i *polka* i *kolo* – da prihvate prve transporte slovenačkih izbeglica, nije precizno objašnjiv, sem u poštovanju različitosti od ranije prisutne slovenačke kolonije i saosećanju u egzistencijalnoj ugroženosti zajedničkim neprijateljem (Ristović 2008: 181–185). Pristizanje izbegličkih transporta nameta je kao imperativ pitanje organizacije njihovog smeštaja, ishrane, evidentiranja.¹¹ Pred ovim izazovima, po naredbi Milana Aćimovića, ispred Saveta komesara, od

Fotografija 1: Platna knjižica na ime Petera Franka, Slovenca, overena u Železničkoj radionici u Kraljevu, 4. XI 1942 (izvor: NMK, zbirka: arhivalije, inv. br. 1034).

9 Zbornik NOR, VI–1, VII, 308. Komanda 11 armijskog korpusa, Informacioni bilten br. 21, Ljubljanska pokrajina, 12. jul i 23. avgust 1941.

10 Beogradsko glasilo *Novo vreme* počelo je da izlazi od 16. 5 1941. Prvi broj *Obnove* izašao je tek 16. 7 1941.

11 Zbornik NOR, VI–1, VII, 266, 267. Komanda 11 armijskog korpusa, Informacioni bilten br. 21, Ljubljanska pokrajina, unutrašnja situacija, 12. jul 1941: „Slovenci su bratski dočekani, a vrlo bogata i imućna slovenačka kolonija u Srbiji, prikupila je, pojedinačno upisujući, velike iznose za pomoć tim prognanicima. Izgleda takođe da u Srbiji ima obilje hrane i da zbog toga taj priliv ljudstva nije izazvao poremećaj u ekonomiji.“

24. Maja 1941, našao se Generalni komitet za naseljavanje Slovenaca, koji je organizaciono prethodio Komesarijatu za izbeglice i preseljenike. Za izvanrednog komesara, na čelu oformljenog Komesarijata, od 20. 10 1941. postavljen je Toma Maksimović.¹²

STANICA KRALJEVO (CRESCENDO)

Za mnoge izbeglice upućene u centralnu Srbiju, posle privremenog prihvata u Jagodini, Čupriji, Paraćinu, Vrnjačkoj Banji, Arandjelovcu, Trsteniku, Kragujevcu, daljim rasporedima, poslednja stanica bila je u Kraljevu. Prihvat prvih izbeglica u Kraljevu, organizovao je Odbor za zbrinjavanje izbeglica formiran tokom juna 1941, samoinicijativom materijalno imućnijih, a humanizmom podstaknutih građana, koji su se brojnim apelima i ličnim primerom, angažovali na prikupljanju priloga u novcu, hrani, odeći i ogrevu.¹³ Pomoć ugroženima ovim putem, bila je izuzetno važna, u vreme kada institucije na državnom nivou još nisu stvorile ni jedinstveni plan rasporeda naseljavanja izbeglog stanovništva (Milošević 1981: 258).

Okupaciona štampa navodi da je do jula 1941. u Kraljevo pristiglo 1.500 izbeglica.¹⁴ Šest meseci kasnije, broj izgnanika popeo se na 2.230.¹⁵ Zadržavanje na neponovljivim, ličnim povestima ljudi koje je rat pretvorio u objekte ideoloških, političkih i diplomatskih igara, a mitologizacija posleratnog perioda u brojeve, predstavlja personalizovani pristup ratnoj stvarnosti u kojoj je svaki izbeglica ponaosob, imao svoje ime, prezime, poreklo, porodicu, sudbinu. Od izuzetne važnosti, pri ovakvom pristupu u istraživanju teme izbeglištva su dopune kojima sećanja savremenika obogaćuju zvanične, tabelarne pregledne osnovnih biografskih podataka u sadržaju autentičnih spiskova izbeglica *Komesarijata za izbeglice i preseljenike*.¹⁶ Popisi izbeglica koje su, po teritorijalnom rasporedu, uradili odbori (sreski i okružni) Komesarijata, pouzdano i precizno utvrđuju broj izbeglica, pregled mesta i oblasti iz kojih su izgnani, kao i onih u koje su izbegli pristizali. Po podacima do 9. septembra 1942. na teritoriji Kraljeva sa neposrednom okolinom (Ribnica, Grdica, Adrani) bilo je 2.837 evidentiranih prognanika.¹⁷ Lični podaci, imenom navedeni članovi domaćinstva, zabeleženi su u sadržaju rukopisom naslovljenih rubrika za 993 porodica, među kojima je bilo 41 domaćinstvo sa nekadašnjeg slovenačkog područja. U demografskom korpusu koji je utočište našao u Kraljevu do navedenog datovanja spiska, najveći broj činili su „preseljenici“ sa Kosova (272 domaćinstva), izbeglice iz Makedonije (227 porodica), iz fašističke NDH (245 domaćinstava 46 hrišćanskih porodica izbeglo je iz Sandžaka (Krejaković 2003). Zbog multietničkog sastava navedenih oblasti pretpostavlja se sa su među njima bili i Slovenci. U svojim je sećanjima na egzodus u Kraljevo, Rudi Štajnбуher, pre rata železnički činovnik u Mariboru, dodao na obezličene statističke podatke meso i krv (Steinbacher 1988). Dodana vrednost njegove knjige je baš u dokumentarnom prikazu položaja proteranih, jer iskustvima svoje porodice, povezuje sa pričama svojih prijatelja, poznanika te brojnih

12 *Novo vreme*, god. I, 22. 10 1941,2, vest o postavljanju Tome Maksimovića, direktora fabrike obuće „Bata“ za Izvanrednog komesara novoformiranog Komesarijata za izbeglice i preseljenike.

13 Dokument: Apel za pomoć izbeglicama, overen pečatom Odbora za zbrinjavanje izbeglica u Kraljevu, sa potpisima članova, NMK, zbirka: arhivalije, inv. br. 1096. U sadržaju dokumenta „umoljava se“ prilog od 1000 dinara od vlasnika hotela „Pariz“, koji je potrebno do 10. 6 1941. dostaviti Odboru preko Crvenog krsta u „crkvenoj kući“, porti Crkve „Sv. Trojice“ u Kraljevu.

14 *Novo vreme*, god. I, 5. jul 1941.

15 *Novo vreme*, god. II, 12. februar 1942.

16 U stalnoj postavci NMK (od 15. 5 2008.) izloženi su dokumenti izbegličke porodice Franko iz Maribora: nemačka propusnica za put u Srbiju, izdata 11. 7 1941. (inv. br. 1033); lekarska potvrda za dozvolu putovanja, izdata nakon pregleda 21. 6 1941. (inv. br. 1031); izbegličke legitimacije, datovane 9. 4 1942. (inv. br. 1035); platna knjižica Železničke radionice sa podacima za Petera Franka od 1. 5 1942. do 1. 9 1944. (inv. br. 1032).

17 Spisak izbeglica 1941. Sreskog odbora Komesarijata za zbrinjavanje izbeglica i preseljenika, je prvo zaključen 9. 9 1942 (jedino datovanje zabeleženo ispod 795. domaćinstva, ili upisa 2285 osobe), ali je nastavljeno do 993 domaćinstva odnosno 2852 izgnanika, NMK, zbirka: arhivalije, inv. br. 1029.

kolega iz železničke radionice sa situacijom u Kraljevu uopšte, gde su uslovi za život, smeštaj, prehranu, i zapošljavanje bili sve teži svakim danom okupacije.

Tradicionalnoj razmeni ruralnih, poljoprivrednih i urbanih proizvoda na relaciji gradske, mahom radničke sredine, sa ruralnim predgradjima i selima, sa okupacijom se pridružila i razmena aktuelnih informacija o ratnom događanju; jačao se i pokret otpora te odlazak u šume. Sabotaže i stalno frekventniji napadi na okupacione jedinice su početkom septembra izazvali blokadu mesta Kraljeva, što je ometalo nesmetano kretanje ljudi, time i hrane, novca i drugih proizvoda. Od kraja septembra okupacione vlasti zahtevale su detaljne i tačne spiskove stanovništva, posebno zaposlenih muškaraca, a početkom oktobra počele su se prve internacije. Eskalacija nemira među stanovnicima Kraljeva, koja je dosegla svoj vrhunac za vreme streljanja, predstavlja u Štajnbuherovim memoarima na progon neospornu prekretnicu.

Fotografija 2: Izbeglička legitimacija Marije Franko, Slovenke, overena u Sreskom načelstvu u Kraljevu 9. IV 1942 (izvor NMK, zbirka: arhivalije, inv. br. 1035 (anvers i revers)).

KRVAVI OKTOBAR (FORTISSIMO)

Edo Gnuišek se je sa prstima obe ruke naslonio na staklo prozora i čuo sam kad je rekao: „Sine moj!“ Ja sam stajao na hodniku i čekao. I čuo sam kao što sam čuo već toliko puta dnevno. Čuo sam grmljenje mitraljeza i zatim pojedinačne pucnjeve. Tad sam mislio da će mi pući srce. Mnogo lakše, mnogo lakše bilo bi mi, ako bi ti meci prošli kroz moje telo. Dane, mesece, godine i godine nisam se mogao otarasiti te slike (Steinbücher 1988: 88).¹⁸

Na personalnom principu, kao pouzdanom podatku analize i poređenja do sada utvrđenih istorijskih izvora, zabeleženi su podaci za 2.190 lagerskih žrtava. Starosna struktura streljanih u do sada utvrđenom broju iznosi 198 osoba ispod 18 godina. Čak 1280 osoba imalo je između 25 i 45 godina, što je najplodotvorniji period u životu svakog čoveka. Socijalna struktura podataka kaže da je 21% lagerskih žrtava bilo zaposlenih u Fabrici aviona, 31% Železničkoj radionici (Fabrika vagona), Železničkoj ložionici i službama na železnici. Pored mašinovođa, bravara, aviomehaničara, inženjera, šegrta, strugara, streljani su i sudije, profesori, zemljoradnici, učenici, berberi, domaćice, učiteljice, trgovci, kafedžije, muzičari mahom Romi.¹⁹

Sudbine Slovenaca objedinjene su u zlohudnom vremenu sa ostalim taocima zatvorenim u lokomotivskoj hali i streljanim u krugu Železničke radionice.²⁰ Njihova imena navedena su u spiskovima koje su fabričke i opštinske uprave dostavile Okružnom načelstvu u Kraljevu. Objedinjujući spisak nastao u

¹⁸ Prevodio Nenad Čekrlić.

¹⁹ NMK, baza podataka o žrtvama u lageru.

²⁰ Podaci u tabelarnom pregledu navedeni prema: NMK, baza podataka o žrtvama u lageru.

provenijenciji ovog nadležstva (jurisdikcija nad nekoliko srezova među kojima i Žičkim gde Kraljevo sa širom okolinom), nepunu godinu iza streljanja (28. maja 1942), imenovao je i nezaposlene civile streljane u lageru kao i stradale na druge načine van lagera do navedenog datovanja. Poslednji broj u ovoj ukupnoj „evidenciji smrti“ u lageru i van njega, tokom 1941. kao najpogubnije godine po civile u Srbiji i u prvim mesecima u 1942. je 1791 žrtava.²¹

Spiskovi nastali posle streljanja na evidenciji radnika „koji se nisu javili na posao do kraja 1941. godine“ – kao i objedinjujući spisak nastao u Načelstvu Žičkog sreza koji beleži i nezaposlene žitelje grada, prikupljene racijom na ulicama – sadrže dragocene biografske podatke. Iako su nastali vremenski najbliže streljanju, spiskovi nisu lišeni brojnih propusta, manjkavosti i rukopisnih grešaka, pre svega zbog brzine kojom su po naredbi Načelstva morali da budu dostavljeni, kako bi u njegovoj provenijenciji do 28. maja 1942. nastala objedinjujuća evidencija stradalih. Oni po svojoj prirodi i nameni ne sadrže ništa više od škrtih biografskih podataka, tako da je u istraživačkom radu i kontekstualizaciji, a radi sagledavanja ljudskog lika žrtve, bilo neophodno u pomoć pozvati memorijalne radove. Upravo zbog toga u istraživanju teme, pokazala se neophodnom nadgradnja, pronađena u memorijalnom delu Rudi Štajnbuhera, sa mnoštvom širih podataka i kontekstualizacijom koju ne pružaju autentični pisani izvori. Spisak od 52 osobe koje je naveden u knjizi, nastao je uglavnom po njegovom ličnom sećanju i razgovorima sa poznanicima i prijateljima; zbog vremenskog rastojanja i nestabilne prirode memorije je moguće da je dolazilo i do grešaka.²² Memorijalna građa je u prednosti kada je u pitanju „davanje krvi i mesa“ dokumentarnoj građi, koja nosi uverenje zbog njene preciznosti u podacima, svrhe nastanka, kao izvorima najbližim događajima koje istražujemo. Manjkavost spiskova, je takođe u izostajanju širih geografskih toponima za mesta rođenja streljanih, kao i nacionalne, etničke pripadnosti. Rečju, nasleđe unifikacione politike jugoslovenstva (banovine) pružalo se i na administrativno-upravnu delatnost u okupaciji.

Da nije dragocenog rada Rudi Štajnbuhera, ostali bi uskraćeni za preciznije utvrđivanje nekoliko slovenačkih toponima i mnogo važnije, iz njih poniklih, nekoliko imena, među evidentiranim žrtvama lagerskog streljanja. Naime, podaci u autentičnim izvorima, ne poznaju finese prisutne u ličnom prepoznavanju savremenika, poput one da je Stalekar Karel, rođen u Brnu, u Češkoj, koga izvori evidentiraju među streljanima kao Čeha, zapravo i slovenačkog porekla, od oca Slovenca koji je kao austrougarski vojnik u Brnu upoznao Čehinju, buduću Karelovu majku. Takođe, da je streljani Vidmar Edvard, Slovenac, rođen u mestu Godovič, a ne u mestu Godovići, kako je rukom zapisano u jednom od izvora. S druge strane, Laci Horvat, koga izvori precizno navode sa mestom i datovanjem rođenja u Velikoj Kanjiži (Nagykanizsa), teško da se uklapa u spisak streljanih Slovenaca koji daje navedeni rad; problem je u nedostatku personalnog konteksta, jer Štajnbuher osim njegovog imena i zanimanja ne spominje ništa drugo. Dakle, ako priznajemo da su za memoarske izvore značajni fragilnost i klizavost, moramo istovremeno prihvatiti postojanje „slepih mrlja“ i kada su u pitanju (t.z. primarni) pisani izvori.

21 Spisak stradalih lica Žičkog sreza, Okružno načelstvo u Kraljevu, 28. maja 1942, Narodni muzej Kraljevo, zbirka:arhivalije, inv. br. 99

22 U njegovom spisku, kao Slovenci navedene su i osobe za koje etnička pripadnost nije pouzdana: Hauberg Josip, rođen 14. 5 1909. Beograd, elektičar, Žel. ložionica; Izvori za navedene podatke iz spiskova: Žel. ložionica, pod br. 163; Rimokatolički Župski ured, pod br. 23; Načelstvo Žičkog sreza, pod br. 261;

Bobić Zvonimir, 1914. Split; mehaničar Fabrike aviona; Izvori za navedene podatke iz spiskova: Fabrika aviona, pod br. 18; Rimokatolički Župski ured, pod br. 29;

Načelstvo Žičkog sreza, pod br. 821;

Kirn Albert, od oca Franja, 24. 5 1898. Donji Vakuf; Izvori za navedene podatke: Rimokatolički Župski ured, pod br. 73;

Žuža Danilo, Ljubinje, limar Fabrike aviona, Izvori za navedene podatke iz spiskova: Fabrika aviona, pod br. 92; Načelstvo Žičkog sreza, pod br. 895; Parohijski spisak (6. Parohija) Srpske pravoslavne Crkve, pod br. 309

Katić Franjo, 21. 11 1900, Kolonić, Bosanski Petrovac; Izvori za navedene podatke iz spiskova: Rimokatolički Župski ured, pod br. 43; Načelstvo Žičkog sreza, pod br. 1514;

Laci Horvat, 30. 6 1899. Velika Kanjiža (tada mađarska okupaciona zona). Izvori za navedene podatke: Rimokatolički Župski ured, pod br. 70.

Списак

Списак Словенца - припадника који су живели или на територији срџа Зичког у издвојеним и установама.

№	Име и презиме	Страна	Узраст	Пол	Забелешка
1	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
2	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
3	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
4	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
5	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
6	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
7	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
8	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
9	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
10	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
11	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
12	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
13	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
14	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
15	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
16	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
17	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
18	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
19	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
20	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
21	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
22	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
23	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
24	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
25	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
26	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
27	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
28	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
29	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
30	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
31	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
32	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	
33	Бенедик Јелена	срџа	24	ж	

Fotografija 3: Spisak Slovenaca koji su zaposleni na teritoriji sreza Žičkog (nadležstva i ustanove), 2. jul 1945 (izvor: IAK, Fond: skupština sreza Kraljevo (1944–1967)).

tembra 1944), poginuo je veliki broj civila (u bazi podataka o žrtvama II svetskog rata su imena 54 stradala civila) među njima i slovenački katolički sveštenik Rudolf Mercilovšek koji je od 1938. godine radio u kraljevačkoj katoličkoj crkvi sv. Mihovila (Steinbücher 1988: 203). Tada je oštećen i porušen zvonik crkve i jedno krilo.

Prodor jedinica NOVJ u Srbiju i borbe koje su se vodile u neposrednom susedstvu nisu dozvoljavale povratak izbeglicama u ranija prebivališta. Zabrana legalnog povratka nije sprečavala ilegalne prelaskе iz Srbije preko teritorije NDH u Sloveniju. Na pojave prelaska bez dozvole komesarijata, direktno je upozorio komesar za izbeglice i preseljenike Toma Maksimović u obaveštenju upućenom načelnicima 28 srezova, 5 gradskih uprava i ispostavi u Nišu. Mnogi izbeglice uključili su se u borbene redove NOVJ. U iščekivanju oslobođenja zemlje, izbeglice i preseljenici održavaju više skupova radi zajedničkog povrat-

EPILOG (MEZZOPIANO)

Sveobuhvatnu sliku ljudskog stradanja u oktobru 1941. u Kraljevu čine i posredni fragmenti zločina počinjenog protiv čovečnosti – porodice koje su izgubile hranitelje, ratna siročad, negativna demografija po broju streljanih koji su tek trebali da postanu očevi i majke, opustošena privreda... Kraha humanosti od prve ratne godine kada je osim lagerskog u skoro svim selima na kraljevačkom području postojao niz manjih stratišta, ispoljavao se i u godinama okupacije koje su usledile, pogađajući civile, a među njima i socijalno najugroženiji demografski sloj – izbeglice. Slovenci su nemaštinu, strah od učestalih odmazdi okupacione svakodnevice, strepnju od racija i sprovođenja policijskog časa, volju da se uključe u akcije pokreta otpora, kao izbeglice sa "najdužim stažom" među izgnanicima, podelili sa lokalnim stanovništvom.

Po izveštajima Komesarijata, od 1. marta 1942. na teritoriji kraljevačkog okruga koji je obuhvatao široko područje (Kraljevo, Guča, Preljina, Ivanjica, Čačak), nalazilo se ukupno 3.013 izbeglica, među kojima 879 Slovenaca; u samom Kraljevu, do navedenog datuma zabeleženo je ukupno 2.155 izgnanika, među kojima 168 Slovenaca (Hamović 1994: 484). U poslednjoj ratnoj godini na kraljevačkom okružju, evidentirano je ukupno 7.462 izbeglica, među kojima 470 Slovenaca.²³ Brojevi su u periodu između 1941–1944 varirali zbog visoke fluktuacije ljudi koja je reflektovala njihovu strategiju prilagođavanja ratnom vremenu i mogućnosti preživljavanja.

Bekstvo ljudi iz grada intenzivirano je posle bombardovanja saveznika (u 3 bombardovanja Kraljeva: 22. jula, u noći 10/11. avgusta i 2. sep-

²³ Arhiv AVI, Fond NDH, k 40, br. reg. 4/2–1, 31. 3 1942.

ka. Na skupu u martu 1944. održanom u Beogradu, predstavnici izgnanika govore i donose *Rezoluciju* u ime 400.000 izbeglica u Srbiji.²⁴ Kada je oružje utihnulo, a izbeglištvo prestalo da postoji eliminisanjem uzroka koji su do njega doveli, mogućnost uposlenja zadržala je deo nekadašnjih slovenačkih izgnanika u Kraljevu.²⁵

Spone koje su povratnike u Sloveniju, u godinama koje su usledile, vezivale sa mestom nekadašnjeg utočišta, proizašle su iz vremena okupacije, zajedničkih ratnih nevolja. Vozovi na relaciji nekadašnjih trasa izbegličkih transporta, nazivani *vozovima bratstva-jedinstva*, kao manifestacija zbratimljenih gradova u Srbiji i Sloveniji, uspostavljeni su na nekadašnjem sapatništvu, ljudskom senzibilitetu i sećanju, mnogo čvršće nego što su to predstavljali zahtevi aktuelne ideologizacije.²⁶ Još uvek živi lični odnosi, kulturna i privredna saradnja između srpskih i slovenačkih gradova, ali i humani gest pomoći za sanaciju posledica zemljotresa od 3. novembra 2010. godine, koju su Republika Slovenija i posebno, grad Maribor uputili Kraljevu, ovo nedvosmisleno potvrđuju.

UMESTO ZAKLJUČKA (CADENZA)

U kvantifikaciji (tabela 1.) slovenačkih izbeglica, poštovan je redosled i invokacija rukopisom popunjenih rubrika spiska Odbora Komesarijata za izbeglice i preseljenike, a objedinjujući kriterijum bila je mešana odrednica sabirnog logora. Većina izbegličkih porodica bile su prvobitno zatvarane u sabirni logor u Mariboru, dok su dve porodice deportovane u Kraljevo iz privremenih logora u Ptuj i jedna u Celju.²⁷

Personalizacija žrtava oktobarskog streljanja nije namenjena samo određivanju njihovog tačnog broja, već i stvaranju osnove za bolje razumevanje tragičnih događaja kroz kontekst osobnih priča. Istoričar koji želi da razume neki istorijski period mora pokušati da sazna kako su ljudi tada funkcionisali, razmišljali, reagovali na događaje i prilagođavali im se. Naime, nekolicina Slovenaca spasila se od streljanja koristeći slabosti birokratskog sistema nemačke Komande mesta i svoje znanje nemačkog jezika, a bar dvojici, Zmagu Hrenu i Matku Rotaru uspelo je da pobegnu. Spiskovi streljanih o tome ne govore. Njihova svrha bila je da zabeleže stanje posle događaja, poput evidencija ili „knjiga mrtvih“. U pomoć prizvana memorijalna građa pružila je, pored navedenih primera i dragocene podatke u utvrđivanju slovenačke etničke pripadnosti streljanih, čija su imena, bez etničkih karakteristika bila upisana u autentičnim spiskovima.²⁸ Sa druge strane sećanja očevidaca možda nisu tako sistematična, osim toga nastala su kasnije, po sećanju koji vremenom nestaje ili poprma drugačije obrise. Navedeni primeri, dokaz su neophodnosti poređenja i dopunjavanja obe vrste izvora, u istom cilju – personalizaciji žrtava, kao memorijalnom zalogu za budućnost.

U slučaju personalizacije podstaknute analizom istorijskih izvora, suočeni smo međutim i sa zamkama koje se tiču etničke pripadnosti – pritajeno usidrenim (posredno ili samo izuzetno navedenim u primarnim izvorima) u specifičnim banovinskim teritorijalnim podelama predratne Jugoslavije i okupa-

24 Rezolucija: „...srpski domaćini iz sela i grada, naročito besprimerna ljubav i gostoprimstvo Srbina seljaka, zadivili su nas i zadužili nas beskrajno...“, AVI, Fond NDH, k 88, br. reg. 53/5.

25 Komesarijat za izbeglice i preseljenike kao ustanova vlade Milana Nedića, po oslobođenju je preimenovan u Ured za izbeglice (od 11. 1944. do 3. 2 1945.) Razrađene ustanove Komesarijata kojih je u celoj Srbiji bilo 32, preuzelo Povereništvo socijalne politike ASNOS; AS, Fond G-217, Min. soc. staranja NRS, br. 107, neregistrovano

26 Prvi „Voz bratstvo-jedinstvo“ krenuo je 1961. Iz Kraljeva je ka Mariboru 1976. krenulo 1.100 predstavnika 31 opštine u Srbiji, među kojima su 28 bile potpisnici Povelja o bratimljenju sa opštinama u Sloveniji. Kraljevo je, zbratimljeno sa Mariborom bilo redovan domaćin u posetama ne samo zvaničnika, već i rodbine streljanih Slovenaca, NMK, dokumentacija i zbirka plakata.

27 Porodice Mihajlović i Vukadinović, za koje se može pretpostaviti srpska nacionalnost, došle su u Srbiju kao izbegličke, transportom iz sabirnog logora u Mariboru.

28 U tabelarnom prikazu, za 11 osoba označenih zvezdicom, zahvaljujući radu Rudi Štajnbuhera, utvrđeno je da se radi o streljanim Slovencima, što je neprocenjiv doprinos istraživanju teme.

cionim promenama granica. Istoriografija je često doprinosila ideologiji koja implicira etničko homogeno stanovništvo određene oblasti, zapostavljajući složene migracione procese i multietničku stvarnost, nezavisne od toga gde su postavljene zactane međe i granične rampe. Nemogućnost jednoznačne kategorizacije ljudi prema etničkim odrednicama prisutna je i u kraljevačkim spiskovima izbeglica i streljanih Slovenaca. Takvo razmišljanje pruža odgovor na pitanje šta rade porodice Vukadinović i Mihajlović među izbeglicama iz Slovenije.²⁹ I tako je moguće objasniti zašto je Štajnbuher na primer Kirn Andreja, rođenog u bosanskom Donjem Vakufu, ili Hauberg Josipa, rođenog u Beogradu, umestio među slovenačke žrtve.³⁰

Tabela 1: Izbeglice iz Slovenije u Kraljevu 1941 (izvor: NMK, *Spisak izbeglica* — Okružnog odbora Komesarijata za izbeglice i preseljenike (1941–1942)).³¹

ev.br.	ime i prezime	god. rođ.	mesto rođenja	srodstvo sa star. dom.	uposlenje
40	Batagelj Pavel J.	1890	Potočak, Gorica	starešina dom.	Žel. radionica
30	Bertoncelj Paula	1899	Kranj	starešina dom.	Drž. željeznice
828	Bračko Sabina	1887	Maribor	starešina dom.	
582	Čeljer Ivan	1890	Krško	starešina dom.	Žel. ložionica
583	Čergol Mario	1888	Trst	starešina dom.	Drž. željeznice
	Čergol Kristijan	1920		sin	
	Čergol Marija	1885		supruga	
575	Cerkvenič Isidor	1911	Trst	starešina dom.	Drž. željeznica
	Cerkvenič Štefanija	1910		supruga	
846	Čevia Anton	1889	Trst	starešina dom.	Žel. radionica
	Čevia Karolina	1895		supruga	
	Čevia Vera	1923		kći	
811	Čížek Augustina	1913	Italija	starešina dom.	Fabrika aviona
615	Damajmko Milica	1922	St. Lorenc na Pohorju	starešina dom.	
562	Faturg Mara J.	1915	Maribor	starešina dom.	Drž. željeznica
	Faturg Stana	1937		kći	
561	Franko Peter	1889	Jasenice	starešina dom.	Žel. radionica
	Franko Marija	1891		supruga	
	Franko Srečko	1923			
560	Frelih Joško O.	1890	Kranj	starešina dom.	
	Frelih Jožica	1898		supruga	
	Frelih Danica	1922		kći	
	Frelih Velibor	1929			
104	Gniušek Edlungd	1893	Ptuj	starešina dom.	Drž. željeznice
	Gniušek Angela			supruga	
105	Gniušek Vera E.	1919	Maribor	starešina dom.	nezaposlena
115	Gomtar Feliks I.	1902	Ildrija	starešina dom.	Drž. željeznice
111	Gončer Ivan G.	1905	Gotovlje	starešina dom.	Drž. željeznice
	Gončer Ana	1909	Celje	supruga	
566	Hren Zlagoslav D.	1893	Sežana	starešina dom.	Drž. željeznica
	Hren Terezija	1863		majka	
563	Hvala Stanko J.	1915	Gorica	starešina dom.	

29 Gledaj fusnotu 29.

30 Gledaj fusnotu 24.

31 Prepis iz spiskova uključuje sve eventualne greške koja su nastala kod zapisivanja toponima i ličnih imena.

ev.br.	ime i prezime	god. rođ.	mesto rođenja	srodstvo sa star. dom.	uposlenje
221	Jarc Alojz P.	1908	Ljutomer	starešina dom.	Fabr. aviona
681	Kobilica Franc	1895		starešina dom.	Žel. ložionica
	Kobilica Katarina	1904		supruga	
	Kobilica Sonja	1934		kći	
634	Kobilica Zora F.	1922	Maribor	starešina dom.	Fabrika aviona
239	Kos Rudolf S.	1921	Maribor	starešina dom.	
260	Kozalj Josip J.	1900	Leskovec, Ptuj	starešina dom.	Drž. železnice
	Kozalj Angela	1931		kćer	
	Kozalj Marija	1904		supruga	
	Kozalj Rožica	1940		kćer	
250	Kristl Dimitrije F.	1902	Ljubljana	starešina dom.	Drž. železnice
	Kristl Stamenka	1913		supruga	
	Kristl Sonja	1927		kćer	
	Kristl Slobodan				
226	Kuhar Jozef J.	1890	Ptuj	starešina dom.	Drž. železnice
	Kuhar Frana	1897		supruga	
	Kuhar Jozef	1920		sin	
743	Laharnar Rudolf	1904		starešina dom.	Žel. radionica
322	Maciuh Anton	1909	Celje	starešina dom.	Fabrika aviona
	Maciuh Magda	1909		supruga	
	Maciuh Marijan	1933		sin	
320	Mihajlović Miroslav	1912	Zdravinje	starešina dom.	
	Mihajlović Svetlana	1914		supruga	
	Mihajlović Ljiljana	1938		kćer	
	Mihajlović Mirjana	1943		kćer	
331	Moše Pavelj J.	-	Gorice, Italija	starešina dom.	Žel. radionica
	Moše Alma	1928		kćer	
	Moše Milena	1928		kćer	
327	Mravlok Amalija L.	1883	Zreče, Slovenija	starešina dom.	penzioner
404	Pošar Franc	1890	Trst	starešina dom.	Žel. radionica
	Pošar Ema	1896		supruga	
	Pošar Dušan	1928		sin	
	Pošar Stojan	1930		sin	
406	Prilec Filip	1908	Hotinja Vas, Maribor	starešina dom.	
	Prilec Milvoj	1937		sin	
	Prilec Terezija	1910		supruga	
650	Rošmar Franc	1906		starešina dom.	Srp. drž. straža
	Rošmar Marija	1907		supruga	
	Rošmar Štefanija	1930		kći	
	Rošmar Franc	1937		sin	
588	Šlibor Marija	1920	Ljubljana	starešina dom.	Fabrika aviona
595	Štajnbaher Rudolf	1903	Trst	starešina dom.	Drž. železnica
	Štajnbaher Marija	1910		supruga	
	Štajnbaher Bojan	1936		sin	
407	Štern Ljudmila	1929	Maribor		
	Štern Štefana	1931	Maribor		
64	Veroček Franc J.	1883	Sela, Ptuj	starešina dom.	Drž. železnice
	Veroček Elizabeta	1885		supruga	

ev.br.	ime i prezime	god. rođ.	mesto rođenja	srodstvo sa star. dom.	uposlenje
	Veroček Darko	1923		sin	
750	Vukadinović Milica	1905	Bled	starešina dom.	Učiteljica
	Vukadinović Nadežda	1935		kći	
	Vukadinović Ružica	1938		kći	
179	Zadnik Josip F.	1888	Vilovsko	starešina dom.	Drž. železnice
	Zadnik Jana	1884		supruga	
	Zadnik Danica	1919		kćer	
	Zadnik Zora	1917		kćer	

Tabela 2: Slovenci streljani u lageru u Kraljevu 15-20. oktobra 1941 (izvor: NMK, baza podataka o žrtvama II svetskog rata).³²

Redni broj	Prezime i ime	God. rođ.	Mesto rođenja	Zanimanje	Mesto zaposlenja
1.	Arnsak Jože*	1903.	Blanca	krojač	Fabrika aviona
2.	Aleksič Anton	1908.	Središče, Murska Sobota	bravar	Žel. radionica
3.	Batagelj Janez	1925.	Maribor	učenik	
4.	Batagelj Pavel	1890.	Kranj/Sežana	stolar	Žel. radionica
5.	Cimerman Josip	1879.	Tržič	bravar	
6.	Čížek Karlo	1909.	Sveti Jurij	stolar	Žel. radionica
7.	Čuk Ernest	1920.	Šoštanj	električar	Fabrika aviona
8.	Čuk Ludvig	1909.	Rača, Maribor	radnik	Fabrika aviona
9.	Čebolin Albin*	1905.	Divača	stolar	Žel. radionica
10.	Fatur Stanislav	1904.	Trst	poslovođa	Žel. radionica
11.	Gabrijelčič Ignac	1895.	Slovenska Gorica	zidar	Žel. radionica
12.	Gniušek Borut	1921.	Maribor	tehničar	Fabrika aviona
13.	Godar Štefan	1897.	Murska Sobota	zidar	
14.	Grdina Anton*	1892.	Movraž	zidar	Fabrika aviona
15.	Godec Jožef*	1913.	Poljčane		
16.	Hibl Emil	1892.	Trst	poslovođa	Žel. radionica
17.	Jenič/Janič Svetozar	1915.	Trst	bravar	Fabrika aviona
18.	Jermol Alojz	1892.	Idrija	bravar	Fabrika aviona
19.	Kartnik Ferdinand*	1916.	Jesenice	bravar	Fabrika aviona
20.	Kovačič Drago	1910.	Trst	činovnik	Žel. radionica
21.	Kramberger Miroslav	1910.	Maribor	činovnik	Žel. radionica
22.	Krlej Franc	1915.	Maribor	bravar	
23.	Kunti Franc	1916.	Sežana	bravar	Žel. radionica
24.	Lah Vasilij	1920.	Maribor	inženjer	Fabrika aviona
25.	Lovrenčič Alojz	1896.	Ilirska Bistrica	činovnik	Žel. ložionica
26.	Lorbek Alojz*	1898.	Lenart	slovopisac	Žel. radionica
27.	Margon Anton*	1898.	Trnje	ložač	Žel. ložionica
28.	Možina Valentin*	1908.	Slavina	zidar	Žel. radionica
29.	Novak Alojz	1904.	Ptuj	zidar	Fabrika aviona
30.	Novak Josip	1903.	Ljubljana	bravar	Žel. radionica
31.	Peneš Alojz	1906.	Celje	bravar	Fabrika aviona

32 Ovaj se saznam u nekoliko primerima odlihuje od onog od Štajnbuhera. Opet se pojavljaju greške u zapisima toponima i ličnih imena koja su ovde zapisana na podlozi originalnih spiskova.

Redni broj	Prezime i ime	God. rođ.	Mesto rođenja	Zanimanje	Mesto zaposlenja
32.	Perhavec Florijan*	1909.	Vipava	farbar	Žel. radionica
33.	Perič Slavko	1910.	Opatje, Gorica	bravar	Fabrika aviona
34.	Perper Vinko	1911.	Krško	vojni narednik	
35.	Petrovič Franc	1920.	Dravograd	trg. pomoćnik	
36.	Primožič Josip	1913.	Trst	radnik	Fabrika aviona
37.	Ramšak Simon	1909.	Poljčane	probni pilot	Aerodrom Kraljevo
38.	Rustja Josip	1902.	Ajdovščina	stolar	Žel. radionica
39.	Stefančič Arnšak	1924.	Slovenska Gorica	radnik	Aerodrom
40.	Stibil Franjo	1906.	Slovenska Gorica	stolar	
41.	Štalekar Karel*	1920.	Brno	strugar	Žel. radionica
42.	Štekar Radko	1923.	Slap, Ajdovščina	limar	Fabrika aviona
43.	Tretjak Ivan	1923.	Maribor	radnik	Fabrika aviona
44.	Turk Franc	1920.	Škofja Loka	tehničar	Fabrika aviona
45.	Vidmar Eduard*	1906.	Godovići		
46.	Vilfan Franc	1896.	Ljubljana	stolar	Žel. radionica
47.	Virant Miroslav	1910.	Bohinjska Bela	činovnik	Služba pošte i telegrafa
48.	Zorko Alojzij (Slavko)	1920.	Slovenska Gorica	radnik	Žel. radionica
49.	Zupančič Feliks-Srečko	1907.	Žužemberk	bravar	Žel. ložionica
50.	Žvab Vinko*	1915.	Vrhovlje	strugar	Fabrika aviona

* U tabelarnom prikazu, za 12 osoba označenih zvezdicom, zahvaljujući radu Rudi Stajnbuhera, utvrđeno je da se radi o streljanim Slovencima, što je neprocenljiv doprinos istraživanju teme.

LITERATURA

- Bauer, Yehuda (2008). Is the Holocaust explicable? *Izraelsko-srpska naučna razmena u proučavanju holokausta* (ur. Jovan Mirković). Beograd: MŽG, 147–167.
- Dimić, Ljubodrag (1994). Istoriografija i ideologija – jugoslovensko iskustvo 1945–1955. *Godišnjak za društvenu istoriju*, god. I, sv. 1, 35–54.
- Dimić, Ljubodrag (2003). Rat i istoriografija. *Kraljevo oktobra 1941* (ur. Dragan Drašković i Radomir Ristić). Kraljevo: IAK, NMK, 197–220.
- Ferenc, Tone (1979). *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama 1941–1945*. Beograd: Partizanska knjiga.
- Glišić, Venceslav (1970). *Teror i zločini nacističke Nemačke u Srbiji 1941–1944*. Beograd: Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije.
- Glišić, Venceslav (2003). Još jednom o velikom zločinu u Kraljevu 1941. *Kraljevo oktobra 1941* (ur. Dragan Drašković i Radomir Ristić). Kraljevo: IAK, NMK, 221–229.
- Hamović, Miloš (1994). *Izbjegništvo u Bosni i Hercegovini (1941–1945)*. Beograd: Biblioteka posebnih izdanja.
- Jončić, Koča (1971). *Kraljevački oktobar 1941*. Beograd: Ekonomska politika i KPZ.
- Kacin Wohinc, Milica i Marta Verginella (2008). *Primorski upor fašizmu 1920–1941*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kiš, Danilo (1990). *Enciklopedija mrtvih*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Koljanin, Milan (2005). Nemačka okupaciona politika i genocid nad Jevrejima u Srbiji. *Genocid u XX veku na prostorima jugoslovenskih zemalja* (ur. Jovan Mirković). Beograd: MŽG, 110–133.
- Krejaković, Silvija (2003). Izbeglice u Kraljevu (1941–1944). *Kraljevo oktobra 1941* (ur. Dragan Drašković i Radomir Ristić). Kraljevo: IAK, NMK, 69–85.
- Krejaković, Silvija (2005). *Plakat u okupiranom Kraljevu (1941–1944): katalog izložbe*. Kraljevo: NMK.

- Manojlović-Pintar**, Olga (2007). Smrt i kultura sećanja. *Privatni život kod Srba u XX veku* (ur. Milan Ristiović). Beograd: Klio, 897–908.
- Marinković**, Radovan M. i Miroslav Mile **Mojsilović** (1978). *Svedočanstva/Pričevanja*. Čačak: Čačanski glas.
- Milanović**, Dragoljub (1973). *Kraljevo i njegovo uže gravitaciono područje*. Beograd: Srpsko geografsko društvo.
- Milošević**, D. Slobodan (1981). *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije (1941–1945)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Mitrović**, Andrej (1973). Novi poredak i jugoistočna Evropa (Nemačka i Italija prema jugoistoku Evrope početkom drugog svetskog rata). *Ustanak u Jugoslaviji 1941. i Evropa* (ur. Vasa Čubrilović). Beograd: Zbornik SANU, 185–209.
- Petranović**, Branko (1992). *Srbija u II svetskom ratu (1939–1945.)*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
- Ristiović**, Milan (2008). Progonjeni i njihovi saučesnici: solidarnost i pomoć Jevrejima u Srbiji. *Izraelsko-srpska naučna razmena u proučavanju holokausta*. Beograd: MŽG, 169–209.
- Simić**, Mihailo (1983). *Kraljevo oktobra 1941: svedočenja i sećanja*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Steinbücher**, Rudi (1988). *Oj, zdaj gremo. Slovenski izgnanci v Kraljevu*. Ljubljana: Založba Borec.
- Virijević**, Vladan (2006). *Kraljevo, grad u Srbiji (1918–1941.)*. Kraljevo: IAK.

Objavljena arhivska građa:

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Vojnoistorijski institut JNA Beograd, tom 1, knj. 2, 1949; tom VI, knj. 1, 1952.

Biševac, Blagomir, Arhivska građa o događajima oktobra 1941, Zbornik radova *Kraljevo oktobra 1941*, Kraljevo, 2003.

Neobjavljena arhivska građa:

NMK, zbirka: arhivalije i predmeti streljanih u lageru,

NMK, zbirka: plakati, leci (1941–1944)

NMK, zbirka: realije i memorijalni predmeti (1941–1944)

SO Kraljevo, Odeljenje matične službe: Protokoli umrlih Srpske pravoslavne crkve; Matice pokojnih, Rimokatoličkog župskog ureda crkve Sv. Mihovila u Kraljevu, (1941–1945).

IAK, fond: Opština kraljevska 1918–1941, k: 2

IAK, fond: Skupština sreza Kraljevo (1944–1967), k: 7

AVI, fond: M. Nedića, dok. Komesarijata za izbeglice i preseljenike, k 28, br. reg. 26/1–13

AVI, fond: NDH, k 88, br. reg. 53/5.

Spisak skraćenica:

VII – Vojno-istorijski institut

AVI – Arhiv Vojno-istorijskog instituta

IAK – Istorijski arhiv Kraljevo

NMK – Narodni muzej Kraljevo

MŽG – Muzej žrtava genocida

SUMMARY

REQUIEM FOR THE ACCORDION: SLOVENES IN THE CONTEXT OF THE MASS RETALIATION IN KRALJEVO

Silvija KREJAKOVIĆ

Urška STRLE

The article presents the history of the settlement of the Slovenian community in Kraljevo, a town in central Serbia, which experienced rapid demographic growth during the inter-war period due to rapid industrial development and the resulting immigration flows. On the eve of WWII the Slovenian community in Kraljevo consisted mainly of Slovenes from the former Austrian Littoral, who moved to Yugoslavia and other places around the world in order to escape Italian Fascism. The Slovenes in Kraljevo made significant contributions to Kraljevo's development, taking up active roles in industry, trades and services.

At the outbreak of WWII several thousand exiles and refugees came to Kraljevo, including a large group of Slovenes, mostly from Lower Styria, who were exiled by the German occupation authorities in the summer of 1941. The Slovenian refugees were to a considerable extent sheltered by the townspeople, who included the large number of Slovenes who were already living in Kraljevo before WWII. Before establishing the Commissariat for Refugees and Displaced People at the state level, the Board for Sheltering Slovenian Refugees was established in Kraljevo, which provided accommodation, firewood, food and footwear for the refugees and made appeals for solidarity.

Due to acts of sabotage and attacks on the occupation army by rebel groups from the neighbouring villages, the inhabitants of Kraljevo felt the full force of the German High Command's order to shoot 100 hostages for every soldier of the Third Reich killed or 50 hostages for every soldier wounded. In the biggest tragedy in the history of Kraljevo, which occurred in October 1941, a mass reprisal against civilians was committed by the 717th Infantry Division of the Wehrmacht; hundreds of workers, farmers, craftsmen, students, teachers and others were killed regardless of their origin. The list of civilians shot also includes data on victims of Slovenian origin. The shooting of Slovenes, both wartime refugees as well as those who had come to Kraljevo before the war, in a mass act of revenge in the *Lager*, is the reference point for the case study.

The article analyses authentic sources with the intent to personalise the victims behind the nameless numbers, and sheds light on the methodological dilemmas of the research process. The personalisation of the victims of the October shootings is not meant only to establish their exact number, but also to provide a basis for a better understanding of these tragic events through the context of personal stories.

Translation: Nataša Pavlović and Marko Farič

TANČICA V PRIMEŽU ORIENTALIZMA: DRŽAVNA POSEGANJA V ISLAMSKE OBLAČILNE PRAKSE

Špela KALČIČ¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Tančica v primežu orientalizma: Državna poseganja v islamske oblačilne prakse

Državna poseganja v način oblačenja s sprejemanjem državnih zakonov, različnih predpisov o primerosti oblačenja v različnih javnih inštitucijah ali s propagiranjem in podpiranjem določenih oblačilnih stilov imajo v številnih državah, tako v islamskem svetu kot tudi na Zahodu, bogato tradicijo. Z reguliranjem oblačenja državne oblasti v najrazličnejših družbenopolitičnih kontekstih korenito posegajo v vsakodnevno življenje ljudi in v njihove osebne oblačilne odločitve, s čimer vzdržujejo ali vzpostavljajo zaželjene družbene razmere. V središču omenjenih oblačilnih regulacij pa so že od nekdaj predvsem ženske. Med najbolj kontroverznimi in najbolj pogosto državno reguliranimi oblikami oblačenja žensk v 20. in 21. stoletju so prav gotovo različne oblike muslimanskega pokrivanja in zakrivanja.

KLJUČNE BESEDE: tančica, orientalizem, državno reguliranje oblačenja, (evropski) islam, (bosanski) muslimani

ABSTRACT

Veil Gripped by Orientalism: State Interference in Islamic Clothing Practices

State interference in clothing practices, whether in the form of passing a new law, regulations on acceptable ways of dressing in different public institutions or propaganda regarding a certain style of dress have a long tradition in numerous Islamic as well as Western countries. By regulating dress codes, state authorities of the most diverse socio-political backgrounds radically interfere with people's everyday life and their personal clothing choices, which functions to maintain or establish desired social circumstances. Since time immemorial, women have been at the centre of such clothing regulations. One of the most controversial and by states the most often regulated forms of women's clothing in the 20th and 21st centuries is without doubt the various forms of veiling among Muslim women.

KEY WORDS: veil, Orientalism, legal regulations of clothing, (European) Islam, (Bosnian) Muslims

UVOD

V zahodnih naracijah o islamu je vprašanje položaja žensk v islamskih družbah zavzelo osrednjo vlogo v času, ko so se Evropejci uveljavili kot kolonialna sila na muslimanskih območjih. Podoba zatirane mu-

¹ Dr. antropologije, znanstvena sodelavka, Inštitut za razvojne in strateške analize (IRSA), Dunajska 113, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: spela.kalcic@gmail.com.

slimanke se je polno razcvetela v 19. stoletju obenem s širjenjem britanskega in francoskega imperija v muslimanski svet. Orientalistični diskurzi so muslimanke radi prikazovali kot zaprte, zakrite in zatirane, tančica pa je pri tem rabila kot orodje, s pomočjo katerega se je muslimane slikalo kot šovinistične in zaostale (prim. Ahmed 1992: 152; Mabro 1996; Kahf 2002: 2–9). S takšnim izkrivljanjem podobe oddaljenega sveta so evropske velesile upravičevale svojo kolonialno prisotnost v oddaljenih prekomorskih kolonijah. V Evropi je namreč veljalo prepričanje, da je dominacija »bolj razvitih« zahodnih družb nad inferiornimi kulturami in družbami pač upravičena. Medtem ko so Angleži doma skladno z viktorijansko doktrino ženske omejevali na prostor doma in gospodinjstva opravila, so v muslimanskih kolonijah s feminističnim diskurzom ponazarjali splošno zaostalost muslimanov in islamskih družb (prim. Ahmed 1992: 145, 152–153; gl. tudi Lewis 1996). Nič čudnega torej, če na Zahodu še danes »hara« prepričanje, da so tančico izumili muslimani in da ta pooseblja neenakopraven položaj muslimanskih žensk.

KOS BLAGA, KI BURKA DUHOVE

Že sama poimenovanja, s katerimi Zahod opisuje način oblačenja, pri katerem ženska pokrije lase in morda zakrije tudi obraz, kažejo na monolitno, stereotipno in eksotizirano dojetje fenomena. Uporabljena generična poimenovanja ne predpostavljajo nobene raznolikosti, niti raznorodnosti oblačilnih praks. *Veil* (angl.), *velo* (fr.), 'tančica' in 'zakrivalo' (slo.), *feredža* (sh., slo ...), *burka* ali *nikab* (ar., angl., fr., sh., slo. ...) kratkoma simbolizirajo islam in opresijo. Vendar se različne prakse pokrivanja glave in zakrivanja obraza izvajajo z najrazličnejšimi kosi oblačil, ki s seboj nosijo najrazličnejše, ne samo verske pomenne. Fadwa El Guindi v svoji študiji *Veil: Modesty, Privacy and Resistance* (1999) našteje okoli 1.000 različnih poimenovanj za kose oblačil, s katerimi si ženske, pa tudi moški, že od pamtiveka na najrazličnejših koncih sveta pokrivajo glave in zakrivajo obraze.

Praksa še zdaleč ni omejena na muslimane. Pokrivala in zakrivala so razširjena v mnogih neislamskih družbah, ideološko fundamentalna tako judovski kot krščanski viziji ženskosti in pobožnosti, časovno evidentiranje pa kaže na njihov obstoj že precej pred objavo islama. V bližnjevzhodnih, mediteranskih in balkanskih družbah je bila praksa razširjena že v predislamskem času, pokrivala pa so se tako ženske kot tudi moški. Prakse pokrivanja in zakrivanja so bile zgodovinsko evidentirane v sumerski, asirski, perzijski, judovski, grški, rimski in bizantinski družbi, in kljub navidezni podobnosti v vseh omenjenih družbah niso nujno nosile enakih konotacij. Zakrivanje obraza pri muslimanih naj bi bilo po nekaterih zgodovinskih interpretacijah kontaminacija islama z lokalnimi tradicijami na območju nekdanje Perzije in Bizanca (prim. Nasr 2002: 245 in Vergin v Ahmed 1996: 153). Na interpretacije Korana in posredno tudi na razumevanje muslimank v družbi pa so pogosto vplivale tudi biblijske zgodbe (Kassam 2000: 226–227). O tem, da bi ženske svojo čednost, bogaboječnost in podrejenost možu morale izražati s pokrivanjem las, je zapisano v *Novi zavezi*. Prvo pismo Korinčanom veleva:

Vsakemu moškemu je glava Kristus, glava ženske je moški, glava Kristusa pa Bog. Vsak moški, ki moli ali prerokuje s pokrito glavo, dela sramoto svoji glavi. Vsaka ženska pa, ki moli ali prerokuje z odkrito glavo, dela sramoto svoji glavi, ker je to prav tako, kakor če bi bila ostrižena. Če se namreč ženska ne pokriva, naj se še striže! Če pa je za žensko sramotno, da bi se strigla ali brila, naj se pokriva. Moškemu ni treba, da bi si pokrival glavo, ker je podoba in slava Boga. Ženska pa je slava moškega. Ni namreč moški iz ženske, ampak ženska iz moškega, in ni bil moški ustvarjen zaradi ženske, temveč ženska zaradi moškega. Zato mora ženska imeti na glavi oblast – zaradi angelov (Prvo).

Pravoslavke si še danes ob vstopu v cerkev lase pokrijejo z ruto, tako kot veleva eden med cerkvenimi predpisi. Praksa se je tudi v vsakdanjem življenju ohranila med amišinjami in menonitkami, prav tako tudi med judinjami iz reda hasidov. V rabinski literaturi je razgaljena ženska glava označena kot golota in

velja za nespodobno. Drugače je v islamu, kjer pokrivanja¹ ni mogoče interpretirati skozi prizmo sramu, povezanega s spolnostjo in telesnostjo. Izvorni islam namreč ne pozna enakega koncepta sramu, kot ga poznata krščanstvo ali judaizem (prim. El Guindi 1999: 80–83). V Prerokovem času je bilo pokrivanje v prvi vrsti zapovedano z namenom, da bi se muslimanke že na videz ločile od nemuslimank, bile tako prepoznane ter zaščitene pred nadlegovanjem, in ne zaradi tega, da bi z ruto potrdile submisijo svojim možem ali Bogu. Ljudska razumevanja ženske čednosti, ki moškemu prinaša čast, so se med muslimani pojavila šele pozneje in pod vplivom izključno moških interpretacij Korana in hadisov.²

VLADANJE Z REGULIRANJEM OBLAČENJA

Državna poseganja v način oblačenja s sprejemanjem državnih zakonov, različnih predpisov o primerosti oblačenja v različnih javnih inštitucijah ali propagiranjem in podpiranjem določenih oblačilnih stilov imajo v številnih državah, tako v islamskem svetu kot tudi na Zahodu, bogato tradicijo. Po mnenju Williama J. F. Keenana naj bi bilo vladanje z nadziranjem in uravnavanjem oblačenja staro ravno toliko kot tudi vladanje samo (2001: 179). Že asirski zakoniki, datirani med letoma 1450 in 1250 pr. n. št., so določali primerno oblačenje v določeni situaciji in kazni, ki so sledile v primeru kršenja zakona (prim. El Guindi 1999: 14–16). Ti predpisi so se nanašali na ženske in so določali pravila pokrivanja. Medtem ko so se npr. plemkinje morale pokrivati, je bilo sužnjam in prostitutkam pokrivanje prepovedano. V asirski družbi je bilo pokrivanje znak ekskluzivnosti, statusa in privilegija, z oblačilnim zakonom kot takim pa so se vzdrževale slojne bariere (El Guindi 1999: 14–16). Pokrivanje kot statusni simbol je bilo prisotno v številnih drugih, muslimanskih in nemuslimanskih razslojenih družbah, ki so sledile asirski. Kot znak visokega položaja pa se je, in se ponekod še vedno, uporabljalo zakrivanje obraza.³

Z reguliranjem oblačenja državne oblasti v najrazličnejših družbenopolitičnih kontekstih koreniito posegajo v vsakodnevno življenje ljudi in njihove osebne oblačilne odločitve, s čimer vzdržujejo ali vzpostavljajo zaželjene družbene razmere (gl. Lindisfarne 2002). V središču takšnih oblačilnih regulacij pa so že od nekdaj predvsem ženske. Med najbolj kontroverzni in najbolj pogosto državno reguliranimi oblikami oblačenja žensk v 20. in 21. stoletju so prav gotovo različne oblike muslimanskega pokrivanja in zakrivanja. Poseganja v način oblačenja muslimank pri tem delujejo v obeh smereh, pokrivanje ali zakrivanje obraza tako zapovedujejo kot tudi prepovedujejo. Kot kaže bogata etnografska evidenca za številne islamske države, ali države, v katerih živijo muslimani kot manjšina, sprejemanje takih zakonov navadno ni v interesu ljudi, na katere se takšni predpisi in zakonske odredbe o oblačenju nanašajo, temveč predvsem v interesu aktualnih državnih ideologij, poleg tega pa se pogosto uvajajo prav v prelomnih trenutkih, kakršne so menjave režimov, vojne, kolonizacija ali enostavno predvolilne politične kampanje, ipd. (gl. npr. Ahmed 1992; Mabro 1996; Baker 1997; Norton 1997; Chatty 1997; Abu-Lughod 1998 in 2002; El Guindi 1999; Milišić 1999; Neuburger 2000; Kahf 2002; Lindisfarne 2002).

1 V pričujočem besedilu ločujem med »pokrivali« in »zakrivali« oziroma med praksami »pokrivanja« in »zakrivanja«. Izraz »zakrivanje« oziroma »zakrivalo« se v slovenskem jeziku uporablja predvsem v zvezi s praksami zakrivanja obraza (gl. npr. geslo »zakriti« ali »zakrivanje« v SSKJ 1994). Ker razpravljam o različnih vrstah oblačil in načinih oblačenja, pri katerih ne gre vedno za zakrivanje obraza, raje uporabljam bolj generična in vrednostno nevtralna izraza »pokrivanje« oziroma »pokrivalo«. Izraz »zakrivalo« oziroma »zakrivanje« uporabljam le, kadar želim povedati, da gre za zakrivanje obraza.

2 Arabsko: *hadis*; 'prenos, tradicija' – poročila o izrekih in dejanjih preroka Mohameda in njegovih slednikov, ki so temelj sune. Hadisi so bili zbrani šele po smrti preroka Mohameda. Med prenašalci hadisov je mnogo žensk, zbirali in razlagali pa so jih izključno moški.

3 Npr. na Balkanu, Bližnjem vzhodu in Magrebu, kjer so si ženske še na začetku prejšnjega stoletja zakrivalo obraze ne glede na versko pripadnost islamu, krščanstvu ali judaizmu; in med Tuaregi, kjer si obraz zakrivajo moški in ne ženske.

Turška oblast, na primer, je pokrivanju nenaklonjena že vse od ustanovitve republike leta 1923 in Kemal Atatürkove ukinitve kalifata.⁴ S sekularizacijo Turčije je bil zakonsko prepovedan fes,⁵ zakrivala pa so v kontekstu sekularizacije, modernizacije in vesternizacije postala močno nezaželjena. V duhu poudarjanja turške evropskosti so bila v 20. stoletju v javnih inštitucijah in na univerzah večkrat prepovedana, zaradi česar so Turkinje v osemdesetih tudi demonstrirale, na univerze pa, če ni šlo drugače, hodile pokrite z lasuljami (gl. Norton 1997; Lindisfarne 2002). S pomočjo zagovornikov islamskih vrednot je nazadje prišel na položaj predsednik Erdogan, ki je ruti, kljub nasprotovanju mnogih, a le za kratek čas, povrnil licenco. Podobni politični trendi so bili v igri v Iranu in Afganistanu. V Iranu je leta 1936 tradicionalni čador⁶ v imenu modernizacije in vesternizacije prepovedal Reza Šah Pahlavi. Dovolil je le evropsko krojene klobuke, versko milico pa pooblastil za razgaljanje ženskih glav, ki so se na ulicah kljub temu pojavile pokrite. Ko je leta 1979 z islamsko revolucijo in ustanovitvijo islamske republike na oblast prišel Imam Homeini, je bil čador v kontekstu indigenizacije islamske tradicije ponovno uzakonjen kot obvezen. Ženske so se ponovno pokrile, tudi tiste, ki tega niso želele (gl. Baker 1997). V Afganistanu je leta 1996 konzervativna talibanska oblast zakonsko ne samo zapovedala nošenje čadareja,⁷ temveč ženskam, ki so se do tedaj lahko oblačile po zgledu zahodnih modnih trendov, se izobraževale in bile nasploh emancipirane, prepovedala tudi delati. Z vzponom islamistov med desetletno državljansko vojno je pokrivanje postalo znak identitete islamistične talibanske opozicije, ki je za prikrivanje svoje skorumpiranosti (ZDA, Iran, Pakistan in Savdska Arabija), dozdevno v imenu islama, izumljala izprijene zakone, ki so veljali predvsem za ženske (gl. Lindisfarne 2002).

V PRIMEŽU ORIENTALIZMA

Funkcija orientalizma že od njegovega pojava v času evropskega kolonializma ni nič drugega kot širjenje prirejenih resnic o koloniziranem Drugem, s katerim upravičujejo »višje« politične cilje tistih, ki z njim operirajo (prim. Said 1996). Vendar pa se prirejenih resnic o vsesplošni zatiranosti muslimank ne zlorablja le v političnih diskurzih na Zahodu, v stiku z njim so jih v procesih dekolonizacije posvojili tudi ponekod v islamskem svetu. Kot navaja Lila Abu-Lughod (1998: 23), so bile v državah na Bližnjem vzhodu v procesih modernizacije in vesternizacije, do katerih je prišlo kot reakcija na soočenje s kolonializmom, ki je operiral z orientalističnimi diskurzi o zaostalosti islama, katerega naj bi poosebljala segregacija in pokrivanje muslimank, prav ženske v središču programov ustvarjanja modernosti. Običaje, ki so jih sprva napadali kolonialisti, so namreč v dokaz njihove naprednosti začeli kritizirati še lokalni politiki, ki so z dekolonizacijo prevzeli vodenje novonastalih držav. Tako je npr. zahodno izobraženi Kasim Amin, vodja modernističnega gibanja v Egiptu, v tridesetih letih prejšnjega stoletja v kontekstu vesternizacije države ženske poskušal »osvoboditi« in je zakrivanje označil kot veliko zlo. Kampanja za »osvoboditev« žensk je odmevala med takratnimi egipčanskimi feministkami, ki so v javnosti začele odkrivati obraze, postopoma pa so se na ulicah egiptovskih mest začela uveljavljati tudi oblačila po zahodnih zgledih. A pri vsem skupaj je šlo le za navidezno odpravo simbolov, ki so v očeh kolonialistov poosebljali zaostalost islamskih kultur (prim. Chatty 1997: 132–133; prim. El Guindi 1999: 177–185). Tako kot islamski konzervativneži, ki so si prizadevali za ohranitev tradicionalnih islamskih praks, torej tudi tančic na ženskih obrazih, so pravzaprav tudi egipčanski modernisti temeljno vlogo ženske videli v njenem izpolnjevanju fizičnih, mentalnih in moralnih potreb moža in otrok, utemeljenih v tradicionalnih pojmovanjih in in-

4 Arabsko: *hilafa*, turško: *hilafet*; inštitucija kalifa, islamskega vladarja in božjega zastopnika na zemlji.

5 Turško, beseda arabskega porekla. Klobučevinasta moška čepica valjaste oblike.

6 Perzijsko: *čader*; tradicionalno iransko žensko oblačilo, navadno črne ali temno modre barve, ogrinjalo, ki žensko pokrije od glave do pet.

7 Arabsko; žensko oblačilo, ki ga iz medijev poznamo pod oznako burka (iz arabske besede *burqu*: 'zakrpati, zašiti') in pokrije glavo, telo, z mrežo pa tudi obraz.

terpretacijah islama, ne pa v islamu samem (prim. Chatty 1997: 133). Koran namreč ženskam podeljuje dovolj pravic, da so te v 20. stoletju lahko v njem našle vir svojega feminizma in emancipacije.

Orientalizem se je izkazal kot efektivno politično orodje za uvajanje navidezne modernosti ali liberalnosti v deželah z muslimanskim prebivalstvom. Tudi pri uvajanju univerzalno enakopravnega reda v novonastali povojni Socialistični federativni republiki Jugoslaviji je Komunistična partija dosledno operirala z naracijami o muslimanski zaostalosti, ki naj bi preprečevala aktivno vključevanje žensk v delovne procese in s tem zavirala razvoj federacije. V Bosni in Hercegovini, na Kosovu, v Sandžaku in Makedoniji, povsod, kjer so živeli muslimani, je kmalu po drugi svetovni vojni vprašanje emancipacije žensk in njene kompatibilnosti z islamom postalo sestavni del političnih debat o razvoju in napredku te nove, obnove potrebne države. Tako je v deželi z orientalno preteklostjo pri ustvarjanju podobe države z evropsko identiteto, na podoben način, a z drugačnim ciljem kot evropske kolonialne sile, komunistični režim s pridom izrabljajl orientalizem. Zgodba o spreminjanju pravil oblačenja ob menjavah vladarjev in sistemov, ki se je v Bosni in Hercegovini dogajala med 15. in 20. stoletjem, nazorno prikaže, kako se z reguliranjem oblačilnih praks v »korist« ljudi lahko vlada in simultano uresničuje »višje« politične cilje.

SLOJNO RAZSLOJENA OSMANSKA BOSNA IN HERCEGOVINA

Med osmanskim podjarmljenjem Balkana v 15. stoletju so prebivalci na območju današnje Bosne in Hercegovine ne le množično sprejeli islam, temveč tudi mnoge običaje, ki so jih s seboj prinesli predstavniki Osmanskega imperija (gl. Beljkašić-Hadžidedić 1990; 1999). Osmanski vplivi so pustili svoj pečat v različnih sferah vsakdanjega življenja vseh prebivalcev Bosne, ne glede na njihovo versko pripadnost, in to tako v arhitekturi, ureditvi interierja, prehrani kot tudi v načinu oblačenja. Osmanski vpliv je bil opazen tako na obleki muslimanov kot tudi katolikov, pravoslavcev in judov, ki so v 15. stoletju živeli na teritoriju današnje Bosne. Šlo je predvsem za vpliv osmanske vojaške uniforme na moško civilno nošo in za sprejemanje iz Istanbula prihajajočih modnih vplivov. Ti so se sprva uveljavljali v mestih, najprej med višjimi sloji prebivalstva, nato med nižjimi in pozneje še na podeželju (prim. Beljkašić-Hadžidedić 1999: 205–217). Oblačila v tistem času niso poudarjeno signalizirala različnih verskih pripadnosti bosanskega prebivalstva, temveč predvsem njihovo ekonomsko razslojenost ali ruralno oziroma urbano poreklo. Kot kažejo nekatere takratne kronike, so osmanske oblasti to enotnost pravzaprav želele preprečiti, tako da so večkrat intervenirale z administrativnimi ukrepi, v katerih so določale, kdo sme kaj nositi oziroma česa ne sme. Ta določila so se nanašala predvsem na barve oblačil. Kristjani in judje npr. niso smeli nositi rdeče ali zelene barve, ki sta bili rezervirani za muslimansko prebivalstvo, medtem ko so bila zanje določena oblačila temnejših barv, kot so temno modra ali črna (prim. Bašeskija 1769/70, v: Sorabji 1989: 36). Ta barvna določila so v Bosni sčasoma prešla v tradicijo in danes se na bosanskem podeželju ženske različnih veroizpovedi še vedno prepoznavajo med seboj prav po barvah, ki jih izbirajo za svoja oblačila, pa čeprav so oblačila, ki jih nosijo, pogosto enaka, na primer ruta, bluza in dolgo krilo.

Tudi pokrivala se v tistem času niso zgolj muslimanke, temveč ženske vseh veroizpovedi, tako v mestih kot na podeželju. Po mnenju Ljiljane Beljkašić-Hadžidedić (gl. 1997) naj bi bilo to tako zaradi tedaj uveljavljenega prepričanja, da mora imeti spodobna ženska, ne glede na svojo versko pripadnost, v javnosti vedno pokrito glavo. Različne oblike pokrivanja so kazale predvsem na ekonomski status posameznice ali pa na njeno urbano oziroma ruralno poreklo. Kot navaja Biljana Beljkašić-Hadžidedić (1987: 17–18), naj bi bile še zlasti očitne razlike med ženskami s podeželja in tistimi iz mest, saj naj bi si le bogate meščanke v nasprotju s podeželankami, ki so si z različnimi vrstami pokrival pokrivala predvsem lase, zakrivala tudi obraz. Pokrivala, ki so jih ženske v mestih nadevale, kadar so zapustile dom, so

razodevala njihove različne ekonomske statuse: ženske nižjih slojev so se ovijale v boščo,⁸ veliko laneno doma stkano ruto, ki je žensko pokrila od glave do kolen; mlajše ženske iz premožnejših družin so nosile lahuri šal, velik šal iz kašmirja, potiskan s cvetličnimi vzorci in z resasto obrobo; ženske iz višjih in včasih tudi srednjih slojev pa so nosile feredžo,⁹ ki jo je v 19. stoletju pod vplivom istanbulskih modnih trendov izpodrinil zar, tako da so ob koncu stoletja v mestih feredže nosile samo še starejše ženske.

Tako feredža kot zar sta oblačili, ki zakrivata obraz. Danes je izraz feredža v Sloveniji uveljavljen kot generično poimenovanje za kakršnokoli obliko pokrivanja med muslimankami,¹⁰ a je bila feredža, ki so jo ženske nosile v času Osmanskega imperija, pravzaprav oblačilo do gležnjev z dolgimi širokimi rokavi in velikim, po hrbtu padajočim ovratnikom. Njegova velikost in ornamentiranost sta izkazovali predvsem ekonomski položaj ženske, ki je takšno feredžo nosila (Beljkašič-Hadžidedić 1987: 17).¹¹ Feredža se je nosila v kombinaciji s setom različnih rut, ki so pokrivale različne predele glave: jašmak, ruta iz belega muslina, je zakrivala del obraza pod očmi (Škaljić 1989: 364), čember, večja ruta iz belega šifona, je pokrivala čelo in glavo, tako da so oči ostale odkrite (Škaljić 1989: 170), čez vse skupaj pa se je nosilo veliko belo laneno ruto, imenovano dušeme, ki se jo je pritrdilo na vrhu glave. Na začetku 19. stoletja je jašmak zamenjala peča, dekoriran kos tkanine, ki je pokrila ves obraz razen oči (Beljkašič-Hadžidedić 1987: 18). Peča spominja na nikab,¹² obrazno zakrivalo arabskega izvora, ki se je razširilo med nekaterimi muslimankami tudi zunaj arabskega sveta. Zar, ki je v 19. stoletju zamenjal feredžo, nekoliko spominja na afganistanski čadare in je dolgo, široko vrhnje oblačilo, neke vrste ogrinjalo s kapuco, ki ima na obrznu delu všito črno tančico, pečo oziroma valo (Beljkašič-Hadžidedić 1987: 18).

Feredža in zar sta se na podeželju, kjer pa se njuna raba nikoli ni močno razmahnila, pojavila šele ob koncu 19. stoletja.¹³ Ženske na podeželju so si pokrivalo glavo, medtem ko je bilo zakrivanje obraza med njimi prej izjema kot pravilo. Nosile so se različne vrste rut, različnih velikosti, materialov, barv in vzorcev, kot so šamija, jemenija, aspurlija, krpa, ipd.; pogosto so se nosile v plasteh, ena preko druge. Razširjene so bile predvsem šamije, ki so se lahko nosile preko teferića (fesu podobna nizka kapa). Zunaj hiše so večinoma nosile boščo, medtem ko so s feredžo ali z zarom razpolagale le nekatere bogatejše ženske, nosile pa so ju, kadar so zapustile domačo vas. Zar in feredža sta bila na podeželju redkost, zato so si ju ženske med seboj tudi sposojale. Njuna raba je bila najverjetneje statusni simbol in znak družbenoekonomskega položaja.

Egalitarna SR BIH

Po propadu Osmanskega imperija v 19. stoletju in avstro-ogrski okupaciji Bosne leta 1878 je, kot navaja Ljiljana Beljkašič-Hadžidedić (1987: 18), orientalno modo počasi začela spodrivati moda z Zahoda, katere smernice so prihajale predvsem z Dunaja in iz Budimpešte, pokrivanje pa so začele opuščati predvsem judinje in kristjanke. Nošenje zara in feredže se je med muslimankami ohranilo vse do leta 1950, ko je Zakonodajni odbor Ljudske skupščine LR BiH oblikoval predlog Zakona o prepovedi nošenja zara in feredže (Zakon o zabrani nošenja zara i feredže; gl. Radić 2002). Ta je bil sprejet na osmem rednem zasedanju

8 Osmanski vplivi na oblačilne prakse so se zrcalili tudi v oblačilni terminologiji. Večina terminov za različne vrste bosanskih oblačil, ki so se uveljavila v osmanskem obdobju, imajo tako svoje etimološke izvore v turščini.

9 Turško: *feraçe*.

10 Slovar slovenskega knjižnega jezika za izraz *feredža* navaja, da je to 'v muslimanskem okolju tančica, s katero si muslimanke pokrivajo obraz' in 'nekdaj dolgo, široko vrhnje oblačilo muslimank' (SSKJ 1994: 213).

11 Feredže so se pojavile v 17. stoletju. Praviloma so bile skrojene iz volnenih materialov, vendar se je zanje lahko uporabilo tudi kak tanjši material (Beljkašič-Hadžidedić 1987: 17–18). Prevladovala so v črni ali temno modri barvi (Škaljić 1989: 279), v zgodnejšem obdobju tudi v zeleni ali rjavi (Beljkašič-Hadžidedić 1988/89: 117).

12 Arabsko: *niqāb*.

13 V okoliških vaseh Tešnja so ljudje zar prvič videli šele med 1. svetovno vojno, ko so se v Tešanj zatekli sarajevski begunci (Beljkašič-Hadžidedić 1986/87: 149).

Ljudske skupščine BiH 28. septembra 1950 v Sarajevu (gl. Milišić 1999). Prepovedoval je nošenje zara, feredže in kakršnokoli zakrivanje obraza, poleg tega pa tudi nagovarjanje ali siljenje žensk k zakrivanju. Ženske, ki so si kljub temu zakrivala obraz, in posameznike, ki so svoje žene, sestre, hčere, ipd. k temu silili, je predvidoma kaznoval z do trimesečno zaporno kaznijo ali denarno kaznijo, ki je lahko znašala do 20.000 dinarjev. Tiste, ki so pri zakrivanju žensk vztrajali s silo ali celo širili propagando o njem, sta čakala do dveletni odvzem prostosti s prisilnim delom ali denarna kazen do 50.000 dinarjev (Zakon 1950).

Uradni razlog za uvedbo zakona je bila zahteva po univerzalni ekonomski in politični enakopravnosti vseh državljanov novonastale države, ki je bila del političnega programa Komunistične partije Jugoslavije (KPJ). »Osvoboditev«, izobraževanje in aktivno vključevanje žensk v delovne procese so bili v tem kontekstu razumljeni kot logičen del omenjenega programa, zakrivanje obraza pa kot objektivna prepreka, ki jo je bilo treba pri doseganju tega cilja odstraniti. Zakon se tako vpeljuje z naslednjo utemeljitvijo:

... da se odpravi stoletni znak podrejenosti in zaostalosti ženske muslimanke, da se olajša ženski muslimanki polno uživanje pravic, izbojevanih v narodnoosvobodilni borbi in socialistični izgradnji dežele, in da se ji omogoči polna enakopravnost in širša udeležba v družbenem, kulturnem in gospodarskem življenju dežele ... (1. člen, Zakon 1950).

Zakon je bil sprejet po dolgotrajnih in kontroverznih debatah med komunisti in bosansko ulemo.¹⁴ Začele so se po prvi svetovni vojni, ko so nastajali številni članki o pokrivanju muslimank (gl. npr. Sulejmanpašić 2003[1918]; Đumišić 2003[1919]; Karabeg 2003[1928]; Đozo 2003[1936/37]). Ukvarjale so se predvsem z vprašanjem zakrivanja obraza, predvsem s stališča interpretacije Korana in hadisov, torej vprašanja, ali je zakrivanje obraza obveznost ali ne, in z vprašanjem zveze med zakrivanjem obraza in emancipacijo žensk. Različni avtorji so na zastavljeni vprašanji odgovarjali različno, po drugi strani pa so zakrivanje obraza zagovarjali tako verski predstavniki kot tudi laiki (prim. Beljkašić-Hadžidedić 1997). Takrat je tedanji reis ul-ulema¹⁵ Džemaludin ef. Čaušević izrazil mnenje, da zakrivanje obraza ni verska dolžnost, njegovo stališče pa je bilo potrjeno tudi na Kongresu muslimanskih intelektualcev leta 1928, kjer je bila odločitev o zakrivanju obraza prepuščena samim muslimankam.¹⁶

Po drugi svetovni vojni se je tako med laiki kot verskimi predstavniki močno razširilo pojmovanje, da je zakrivanje obraza »ostanek preteklosti, relikv fevdalne družbe in preživet družbeni pojav«. Ukinitve nošenja zara in feredže je bilo razumljeno kot prvi pogoj emancipacije muslimank, ki naj bi jim omogočila aktivno sodelovanje v povojni gospodarski izgradnji države, ki je potrebovala delovno silo (prim. Radić 2002). Tako se je leta 1947 začela organizirana akcija za snemanje zara in feredže, ki jo je podprla takratna oblast (prim. Milišić 1999; prim. Radić 2002).¹⁷ Akcijo je vodila Antifašistična fronta žensk (AFŽ), najpomembnejša naloga te organizacije, ki si je prizadevala za emancipacijo in opismenjevanje muslimank, pa naj bi bila ravno izkorenitev zara in feredže, ki sta bila razumljena kot zavirajoča sila zastavljenega napredka (prim. Milišić 1999). V akciji so sodelovale tudi muslimanske delegatke, ki so na Drugem kongresu AFŽ-ja Bosne in Hercegovine leta 1947 same dale pobudo za snemanje zara in ga na njem tudi ceremonialno odložile (prim. Milišić 1999). Akcijo so podpirali tudi najvišji organi Islamske verske

14 Arabsko: *ulamā*; islamski intelektualci.

15 Arabsko: *raisu-l-ulama*, turško: *raisu-l-ulema*; naziv *reis ul-ulema* je uvedla Avstro-Ogrska leta 1882, ko je bila ustanovljena institucija *reis ul-uleme*, vodje muslimanov, s sedežem v Sarajevu, z namenom, da se bosanske muslimane loči od tedanjega centra v Istanbulu. Avstrijski cesar je z uvedbo te institucije prekinil prakso, na podlagi katere so verskega poglavarja muslimanov, imenovanega mufti, tudi na ozemlju avstro-ogrške monarhije postavljali Osmani (prim. Kalčić 2004: 278).

16 Bosanski muslimani namreč sledijo hanafitski islamski pravni šoli, ki zakrivanja obraza ne pojmuje kot obvezno (Roald 2002: 267).

17 Akcija se je sicer izvajala ne vseh območjih Jugoslavije, poseljenih z muslimanskim prebivalstvom, torej v Bosni in Hercegovini, na Kosovu, v Sandžaku in Makedoniji (Radić 2002).

skupnosti (Radić 2002). Pri tem je treba poudariti, da so, kakor domneva Radmila Radić (prim. 2002), na enotnost verskih predstavnikov pri udeležbi v akcijah AFŽ-jev v tistem času najverjetneje vplivali različni politični pritiski. Akcija je bila kljub podpori verskih predstavnikov in naporom AFŽ-ja neuspešna, zaradi česar ji je na samem koncu sledilo sprejetje Zakona o prepovedi nošenja zara in feredže (1950).

Vendar muslimanke po sprejetju zakona niso dosegle obljubljenе emancipacije. Kot ugotavlja Radmila Radić (2002), so odstranitev zara in feredže lažje sprejele mlajše ženske, za večino pa je ta sprememba pomenila nasilje nad njihovimi osebnimi pravicami. V manjših mestih naj bi nekatere ženske povsem prenehale hoditi na ulico, saj naj ne bi imele česa obleči ali pa so jim to prepovedovali očetje in možje, ki se z zakonom niso mogli sprijazniti. Nekatera dekleta naj bi tako celo prenehala hoditi v šolo (prim. Milišić 1999; prim. Radić 2002). Zakon, ki se je zavzemal za emancipacijo, opismenjevanje, izobraževanje in vključevanje žensk v delovne procese, je tako dosegel prav nasprotno od napovedanega, saj je nekatere ženske dobesedno zaprl v njihove domove, depriviral izobrazbo in dosegel natanko tisto, proti čemur naj bi se boril.

Tako uradni dokumenti, ki jih navajata Radićeva (2002) in Senija Milišić (1999) in se nanašajo na ukinjanje zara in feredže v Jugoslaviji, stalno izpostavljajo emancipacijo muslimank in njihovo aktivno vključevanje v delovne procese, pa čeprav so te, kot navaja Ljiljana Beljkašić-Hadžidedić (prim. 1997), že konec 19. in v začetku 20. stoletja imele aktivno vlogo v gospodarstvu. Po navedbah za Sarajevo so se zaposlovale v različnih obrtéh, npr. v tkalnicah preprog, ipd., prav tako pa so se, kot navaja Radićeva (prim. 2002), nekatere tudi šolale. Ljiljana Beljkašić-Hadžidedić (1997) ugotavlja, da so številni avtorji v času pred sprejetjem zakona pisali o življenju višjih slojev mestnega prebivalstva, ne glede na njegovo versko pripadnost in žensko prakticiranje feredže ali zara, slednje pa prikazovali kot tipično muslimansko. Tako so ustvarjali orientalistične podobe o zakritih, zaprtih in zatiranih muslimankah kot poosebljenju islamske zaostalosti. Sama ugotavlja prav nasprotno, da se namreč položaj muslimank na podeželju ni kaj dosti razlikoval od položaja katoliških in pravoslavnih žensk. Te naj bi, tako kot njihovi možje, opravljale večino poljedelskih in živinorejskih del ter skupaj s svojimi možmi enakopravno odločale pri pomembnejših vprašanjih, povezanih z družinsko ekonomijo. Včasih so ob daljši odsotnosti svojih mož, ki so odpotovali zaradi različnih opravkov, prevzele tudi vodenje domačije. Ženske v mestih naj bi bile na splošno, bolj kot tiste na podeželju, vezane na dom, in to ne glede na njihov način oblačenja, njihov položaj pa naj bi se, ne glede na versko pripadnost, razlikoval predvsem po pripadnosti različnim družbenim slojem. V gospodarstvu naj bi tako sodelovale predvsem ženske iz nižjih in srednjih slojev, ki so morale moškimi pomagati pri preživljanju družine, in ne le pravoslavne in katoliške ženske ali judinje.

ORIENTALIZEM V SLUŽBI KOMUNIZMA

Glede na navedena dejstva lahko domnevamo, da se tudi zakon, ki ga je leta 1950 sprejela Ljudska skupščina LR BiH, v svojem bistvu ni zavzemal za emancipacijo muslimank, ki so nosile zar ali feredžo, temveč je sledil predvsem novi državni komunistični ideologiji. Ta si je prizadevala za modernizacijo države, deklarativno egalitarnost in nasploh gojila negativen odnos do vsakršne religije, kot navajata Noel Malcolm (1996: 193–213) in Fuad Saltaga (v: Bringa 1997: 241), pa še zlasti do islama, ki ga je v novi Jugoslaviji komunistična oblast pojmovala kot primitiven, nazadnjaški, agresiven, militanten, fundamentalističen in azijski. Podobno ugotavlja tudi Tone Bringa (1997: 61, 77), ki opozarja, da je jugoslovanski šolski sistem subtilno, a konsistentno posredoval tudi sporočilo o tem, da je »muslimanskost« preživela stvar, ki jo je z izobraževanjem treba modernizirati.

Diskurz o emancipaciji ob uvajanju Zakona o prepovedi nošenja zara in feredže v povojni Jugoslaviji je torej treba razumeti v kontekstu orientalističnih političnih razprav o islamu, ki se, kot je razbrati iz bogate etnografske evidence (gl. npr. El Guindi 1999; Lindisfarne 2002; Baker 1997; Norton 1997; Milišić 1999; Chatty 1997; Abu-Lughod 2002; Ahmed 1992; Kahf 2002; Mabro 1996; Neuburger 2000), pogosto aktivirajo v času političnih sprememb. Podobno kot na Bližnjem vzhodu (Abu-Lughod 1998: 23) so bile

tudi v SFR Jugoslaviji v procesu modernizacije na tapeti predvsem muslimanke. Razmer v Jugoslaviji sicer ne gre izenačevati s kolonializmom na Bližnjem vzhodu, vendar vzporednic z orientalističnimi diskurzi o zaostalosti islama, ki naj bi ga posebljale muslimanke, prisotnih v tedanji politiki, nikakor ne gre zanemarjati. Povojni jugoslovanski režim je aktivno produciral orientalizme za svoje politične potrebe, ti pa so se začeli oblikovati že med odhodom Osmanov z Balkana.

Kot navaja Božidar Jezernik (1998: 272), so se ob koncu 19. stoletja z vzpostavljanjem nacionalnih držav in nacij na Balkanu začeli intenzivni procesi konstruiranja nacionalnih identitet. V njih je bila močno prisotna težnja po izražanju pripadnosti Evropi in identifikaciji s slovanskim svetom, obenem pa je simultano potekal proces zanikanja preteklosti, povezane z petstoletno osmansko prisotnostjo na Balkanu. V tem kontekstu so potekali tudi procesi intenzivnega brisanja kulturnih prežitkov Osmanskega imperija. Božidar Jezernik tako opisuje procese načrtnega pozabljanja osmanske prisotnosti na Balkanu, v katerih so se mesta s pečatom orientalne arhitekture, ki so ostala za Osmani, rapidno spreminjala v sodobna, moderna mesta po evropskih zgledih:

Tudi najmanjša izmed mest na Balkanskem polotoku, v katerih so živeli muslimani, so imela svoja javna kopaljšča. Ko so ti odšli, kopaljšča nihče več ni vzdrževal in so na hitro propadla ali pa so bila celo namenoma uničena. [...] V Srbiji, na primer, so bili izbrisani sploh vsi sledovi turške okupacije, in to tako temeljito, da je celo samo turško ime srbske prestolnice, ki je bila pod turškim nadzorom od leta 1521 do 1867, potonilo v pozabo^[18] [...] V novi arhitekturi na Balkanu ni bilo več prostora za džamijo. Ne le, da je postala simbol minulih časov, temveč so jo dojemali tudi kot simbol zaostalosti. [...] Džamije pa niso bile edini simboli zaostalosti, temveč so dobile tak značaj tudi vse druge značilne zgradbe turške arhitekture. V južnih republikah nekdanje Jugoslavije so po drugi svetovni vojni podrli celo »kavarne lenih«, kjer so se včasih shajali Turki [...] Balkan si je močno prizadeval, da bi bil videti zahoden in moderen, in to podoba so njegovi prebivalci kazali svetu. Ker je Evropo pojmoval kot kontrast Turčiji in kot obdarjeno z vsemi možnimi pozitivnimi atributi, je Vzhod ocenjeval glede na njegovo podobnost oziroma različnost od Zahoda. Manj kot je bil podoben Zahodu, bolj je bil inferioren; in če je postal bolj podoben Evropi, je to pomenilo napredek. [...] Takoj ko so Turki odšli, je evropeizacija dobila polet in balkanski duh je bil izgnan, zgodovino pa je nadomestila mitologija. [...] V nekdanjih časih so se evropski obiskovalci v balkanskih mestih počutili, kot da so vstopili na »čudoviti Vzhod« z džamijami in minareti, zakritimi ženskami in moškimi v krasnih oblačilih s hlačami hlamudračami, ogrinjali in fesi; le redki so nosili evropska oblačila. [...] V Skadru, na primer, so leta 1875 ženske, bodisi kristjanke bodisi muslimanke, skrbno skrivale svoje obraze. Nobena si ni drznila ven nezakrita, ne da bi bila deležna žalitev. Če se je pojavila v javnosti z odkritim obrazom, je tvegala polno izgubo dobrega imena. [...] Hkrati s spremembami v arhitekturi je potekala tudi zamenjava noše. Namesto turške mode in neskončne raznovrstnosti narodnih noš je prihajala v rabo »veliko manj ljubka pariška moda«. [...] »Čeprav je bil Balkan turški petsto let«, je zapisala Mary Edith Durham, »ni to zapustilo na njem nobenega vidnega znamenja. Grobo rečeno, Turek je prebil teh pet stoletij začasno utaborjen na njem kot okupacijska armada!« (prim. Jezernik 1998: 268, 269, 271, 272, 275).

Argumentacije za prepoved nošenja zara in feredže so bile tako tesno povezane z orientalističnimi predstavami o zaostalosti islama, v katerih so bile muslimanke izpostavljene kot bitja brez pravic do aktivnega sodelovanja v življenju, kot take pa so posebljale islam kot zaviralno silo modernizacije novonastale Jugoslavije in bile izkoriščene v prid nove državne ideologije. Verjetno gre prav takšnim orientalističnim predstavam o islamu in njegovi zaostalosti, ki so se na območju nekdanje Jugoslavije razširile po odhodu Osmanov, ter pritiskom s strani novega, religiji nenaklonjenega jugoslovanskega režima, ki je proti islamu izkoriščal argument o njegovi zaostalosti, pripisati tudi razloge za postopno izginotje muslimanskih oblačilnih »artefaktov« med bosanskimi muslimani nasploh, saj sam leta 1950 sprejeti zakon ni bil

18 »Sodobna srbska avtorica Miljana Laketić, ki piše o zgodovini srbskega glavnega mesta, pravi, da ga ne pozna. »Poskušala sem odkriti njegovo ime,« je zapisala, »a brez uspeha« (Jezernik 1998: 268).

v nasprotju z verskimi predpisi o oblačenju muslimank, ki jih predpisuje hanefitski mezheb,¹⁹ islamska pravna šola, ki ji sledi bosanska ulema. Prepovedano je bilo namreč le zakrivanje obraza, ne pa tudi pokrivanje las in telesa, kot ga predvidevajo hanefitske interpretacije islamskih virov. Po letu 1950 so se postopoma začela uveljavljati sekularna oblačila, dimije,²⁰ ki so jih v času Osmanov pod vplivom istanbulske modne trendov začele sprva, ne glede na versko pripadnost, nositi ženske višjih slojev. Konec 19. stoletja so se dimije uveljavile tudi na podeželju (gl. Beljkašič-Hadžidedić 1987; 1999). Ker so se v glavnem ohranile le med podeželskimi muslimankami, so postale v očeh mnogih simbol zaostalosti. Tone Bringa in Cornelia Sorabji tako ugotavljata, da dimije konec osemdesetih let 20. stoletja poosebljajo »muslimanskost« in jih imajo tako kristjani kot tudi urbani muslimani za znak zaostalosti (Bringa 1997: 65; Sorabji 1989: 36, 46).

TANČICA VRAČA UDAREC

Od srede 20. stoletja je revitalizacija religioznih tradicij vidna poteza sodobnega islama; številni muslimani poskušajo nanovo osvojiti svojo religiozno identiteto. Oblačilni kod je pri tem postal opazen del islamskega preporoda (prim. El Guindi 1999: xvi, xix, xvii): v sedemdesetih letih 20. stoletja so takrat pretežno po zahodnih modnih smernicah oblečene Egipčanke v znak protesta do zahodnega omalovaževanja muslimanov zdizajnrале hidžab:²¹ žensko oblačilo, skreirano na temelju ženskih interpretacij Korana in hadisov. Oblačilo je sicer na podoben način kot oblačila njihovih mam in babic predvidevalo pokrivanje celega telesa, vratu in las, včasih, odvisno od posameznične interpretacije primarnih islamskih virov tudi v kombinaciji z zakrivalom, a ni imelo svojega ekvivalenta v oblačilni tradiciji egipčanskih žensk (prim. El Guindi 1999: 131, 132, 133). Ženske, ki so prevzele navidez konzervativni izgled, nad katerim so se zgražali mnogi Egipčani, ki si ga niso znali razložiti, so bile aktivne in vidne v družbi, se izobraževale na univerzah, zasedale delovna mesta v najrazličnejših poklicih, bile usmerjene v kariero in moderne. Z nošenjem hidžaba pa so obenem poudarjale svojo muslimansko identiteto in emancipacijo, le na videz paradoksalno, utemeljeno prav v Koranu in hadisih.²² Tako je v situaciji nasilne vesternizacije pokrivanje dobilo konotacijo upora do vsiljenih identitet, zahodnega potrošništva in materializma ter zavrnitve zahodnega kulturnega imperializma (prim. El Guindi 1999: 143, 145 in Akbar, v: Watson 1994: 151). Pokrivanje je postalo tudi protest proti ideologijam zahodno orientiranih egipčanskih elit in vesternizaciji nasploh (prim. Watson 1994: 152), nošenje hidžaba pa simbol islamskega preporoda, ki se je iz Egipta razširilo po arabsko govorečem Vzhodu, islamski Aziji in islamski Afriki (El Guindi 1999: 68–69, 129), pozneje pa tudi med muslimankami na Zahodu.²³ Hidžab je sčasoma postal globalni simbol islamske identitete, ki obelodanja, da so ženske, ki ga nosijo, muslimanke po lastni volji in ne zavoljo

19 Turško, arabsko: *mazhab*; v sunitskem islamu so uveljavljeni štiri mezhebi: hanbelijski, hanefitski, šafijski in malikijski.

20 Turško: *dimi*; 'široke, nabrane, krilu podobne hlače'.

21 Arabsko. Beseda hidžab izhaja iz istega korena (h-j-b) kot glagol *hajaba*, kar pomeni 'zastreti, prikriti, zakriti, ločiti, osamiti, oblikovati ločnico'. Beseda med drugim označuje tudi način sodobnega pokrivanja muslimank, 'ogrinjalo, zaveso, zastor, zagrinjalo in pregrado' (El Guindi 1999: 157).

22 Iz islamskega gibanja v sedemdesetih letih 20. stoletja se je v Egiptu in drugod na bližnjem vzhodu razvil islamski feminizem, pri katerem gre za prizadevanje po emancipaciji žensk, katerih pravice naj bi bile zagotovljene že v samem Koranu. Ker so tega tradicionalno interpretirali moški, naj bi bile pravice, dane ženskam od Boga, potisnjene v ozadje ali zanikane. Islamski feminizem tako pravice žensk utemeljuje na islamskih načelih in vrednotah (El Guindi 1999: 183–184). Več o islamskem feminizmu Lila Abu-Lughod (1998; 2002) in Elizabeth Warnock Fernea (1998).

23 Viviane Angeles (1998) omenja Filipine, Linda B. Arthur (2000) Indonezijo, Margot Badran (1998) Kuvajt, Fadwa El Guindi predvsem Egipt pa tudi Alžirijo, Palestino in Iran, Elizabeth W. Fernea (1993) Egipt, Anne Sofie Roald (2002) piše o Evropi s poudarkom na Skandinaviji, May Seikaly (1998) o Bahrainu ter Joseph Stimpfl (2000) o Maleziji in Singapurju.

svojih mož, tradicije ali državnih trendov. Pomen pokrivanja muslimank je bil tako iz ožjega lokalnega konteksta prestavljen v širši globalni kontekst sodobnega (anti)imperializma ter očiščen tradicionalnih statusnih in etničnih konotacij. Danes muslimanke v zahodnoevropskih državah nošenje hidžaba komentirajo v kontekstu stika z Zahodom in zahodnimi vrednotami. Pri tem navajajo argumente, kot so »nasprotovanje spolnemu izkoriščanju razgaljenega ženskega telesa v reklamnem oglaševanju«, »poudarjanje islamske identitete zaradi kljubovanja asimilacijskim težnjam večinske družbe« in nenazadnje »kljubovanje uveljavljeni negativni podobi islama na Zahodu« (prim. Höglinger 2004). Če danes na Bližnjem vzhodu in v Magrebu hidžab izraža protest proti vesternizaciji in zahodnemu materializmu, na Zahodu demonstrira predvsem pravico do religiozne drugačnosti. In bolj kot je ta kršena, več žensk posega po njem.

Revitalizacija islama in islamskega oblačilnega koda med bosansko-hercegovskimi muslimani po navajanjih Corneliie Sorabji (Sorabji 1989: 115–116; 1993: 34) sovpada s koncem osemdesetih let 20. stoletja in komunističnega enopartijskega sistema. V tem času naj bi se nekatere versko podkovane mlajše ženske v Sarajevu začele pokrivati z rutami, tako da je obraz ostajal odkrit, in nositi dolga krila ter bluze z dolgimi rokavi. Sarajevska etnomuzikologinja Mirjana Laušević pravi, da je v glavno mesto Bosne in Hercegovine »islamska moda« začela curljati pod vplivom študentov, ki so se šolali v islamskem svetu, z zaostritvijo nacionalizmov pred samim začetkom vojne pa je postala tudi opazen način izražanja »nacionalne identitete«. ²⁴ Z vojno in zaradi nje ter pod dodatnim vplivom saudsko-iransko-islamskih humanitarnih misij (gl. Kalčić 2005; Bougarel in Clayer 2001; Bougarel 2002) se je trend prakticiranja islamskih oblačilnih praks še okrepil in razširil tudi med bošnjaško ²⁵ diasporo po svetu.

Med egiptovskimi postkolonialnimi in bošnjaškimi postsocialističnimi procesi revitalizacije islama se izrisujeta vsaj dve vzporednici: 1) Če so v Egiptu kolonizirani ljudje začeli odgovarjati v jeziku kolonizatorja in islamski repertoar postavili kot temelj, na katerem se konstruira njihova identiteta nasproti vsiljeni vesternizaciji (gl. npr. Kahf 2002; Mabro 1996; Abu-Lughod 1998; 2002; Lindisfarne 2002), so Bošnjaki na podoben način, a v drugačnem kontekstu, islam postavili za temelj identitete, ki se konstruira proti vsiljeni egalitarizaciji. Podobno kot egipčanske aktivistke so tudi Bošnjakinje redefinirale tradicionalni kod pokrivanja in ga očistile statusnih in etničnih konotacij. 2) Reislamizacijo so v obeh primerih dodatno spodbudile ekstremne politične razmere: tako egiptovski kot bošnjaški prepород namreč sovpadata z vojnim časom, ki je v ljudeh sprožil prevpraševanje o lastni identiteti, oddaljivti od islamskih vrednot ter o njihovem položaju v svetu vsiljenih ideologij in hierarhij. Tisto, kar sta konec šestdesetih let 20. stoletja za egiptovski islamski prepород pomenili šestdnevna vojna z Izraelom in t. i. »ramadanska vojna«, je za prepород bosanskih muslimanov pomenila vojna v Bosni in Hercegovini dve desetletji pozneje. ²⁶ V obeh primerih pa je prepород predvsem trenutek, ko so muslimani z islamskim oblačilnim kodom sami spregovorili o sebi in svoje vrednote postavili nasproti interesom različnih politik, ki so do tedaj brez njihovega soglasja in v svojo korist odločale namesto njih.

24 Mirjana Laušević, osebna korespondenca, Ljubljana, 11. 5. 2005.

25 Nacionalna oznaka »Bošnjak« je stopila v veljavo leta šele 1994, ko je zamenjala predhodno »Musliman«, ki je v času Jugoslavije opisovala v Bosni in Hercegovini živeče muslimane. Temu primerno jo v pričujočem besedilu prvič uporabim šele na tem mestu.

26 Fadwa El Guindi povezuje začetek verskega prepորoda v sedemdesetih letih, s katerim je povezan nov način oblačenja, z družbenopolitičnim dogajanjem, in sicer predvsem s porazom Egipta v šestdnevni vojni z Izraelom leta 1967 in zmago Egipta nad Izraelom leta 1973. Kot navaja Dawn Chatty (1997: 134), naj bi se takrat Egipčani počutili ponižane, prevarane in ogrožene na vseh ravneh. Med lokalnimi interpretacijami poraza, ki se je pojavila v tistem času, naj bi bila tudi ta, da je ta bil logična posledica oddaljivte Egipčanov od islamskih vrednot. Po zmagi nad Izraelom v t. i. »ramadanski vojni« leta 1973, ki naj bi jo, kot navajata Fadwa El Guindi (1999: 132) in Mervat F. Hatem (1998: 90), takrat razumeli tudi kot zmago v imenu islama, naj bi se rodilo »islamsko gibanje«, ki se je nato razširilo po islamskem svetu in pozneje tudi med muslimani na Zahodu. Podobne interpretacije razlogov za vojno v Bosni in Hercegovini in pogecida nad Muslimani v devetdesetih letih prejšnjega stoletja so se pojavile tudi med bosanskimi muslimani (gl. Kalčić 2007: 117–229).

ZAKLJUČEK: PRIROČNO POLITIČNO ORODJE

V Evropski uniji danes živi 16 milijonov muslimanov (Zentralinstitut). So najrazličnejših provenienc, po poreklu tako iz afriških, azijskih kot tudi iz evropskih držav. Večina med njimi so evropski državljani, ki ne glede na svojo religiozno pripadnost priznavajo ter spoštujejo zakone držav, v katerih prebivajo. Še zlasti po 11. septembru 2001 pa so politiki v različnih evropskih državah večkrat poskušali prikazati prav nasprotno: hkratno spoštovanje islamskih verskih zapovedi in načel laične ureditve naj bi se izključevalo. Politične debate o skladnosti islamskega načina življenja z življenjem v sekularni državi se ponavadi vrtijo okoli islamskih artefaktov, kakršni so tančica, minaret, mošeja ali islamski kulturni center, katerih prisotnost v večinsko nemuslimanskem okolju naj bi spodkopavala temelje laične demokracije. Katerega med slednjimi politika izrabi, je odvisno od lokalnih razmer, prav vedno pa se tovrstne debate, ki v svoji argumentaciji zvesto sledijo orientalističnemu stilu kolonialistov, aktivirajo v trenutkih, ko je treba braniti ali zavzeti določeno politično pozicijo. V Sloveniji, na primer, je bila pred volitvami v Državni zbor leta 2004 sprožena debata o nevarnosti, ki naj bi jo prinašala postavitve islamskega kulturnega centra v Ljubljani (gl. Kalčič 2006). Ta je svoj navdih najverjetneje našla v debati o uvedbi prepovedi nošenja ostenativnih verskih simbolov v javnih ustanovah, ki je v Franciji potekala v skoraj istem obdobju (2003–04). V jedru francoske debate, do katere je prav tako prišlo v predvolilnem času, je bila pravzaprav muslimanska ruta, o kateri se je v Franciji sicer prvič javno debatiralo leta 1989 (francosko: *affaire du foulard*) in nato še leta 1995. Medtem ko so politične debate o gradnji mošej in islamskih kulturnih centrov ponavadi zgrajene na argumentu o nevarnosti, ki jo za Evropo predstavlja islam kot »agresivna« religija, ki »ne ločuje med politiko in vero«, so debate o tančici zgrajene na argumentu o »šovinistični« in zato »zaostali« naravi te religije. Pri tem se izrisuje marsikatera podobnost s političnimi programi osvoboditve muslimanskih žensk in modernizacije muslimanskih dežel z začetka 20. stoletja v Magrebu, na Bližnjem vzhodu in Balkanu.

V letu 2010 je v velikem delu Evropske unije na primer potekala aktivna debata o tančici, imenovani burka. V Belgiji in Franciji, na Nizozemskem in Danskem, v Avstriji in Švici, v Nemčiji in Veliki Britaniji, v Italiji in nazadnje še v Španiji je politično vzdušje omogočilo, da je razprava o zakonski prepovedi nošenja tovrstnih oblačil padla na rodovitna tla. Pri argumentiranju prepovedi so različni politični akterji širom Evrope konsistentno navajali ene in iste razloge, ki bi jih lahko strnili v naslednjo sintagmo: »Burka je simbol zatiranja muslimanskih žensk, ki spodkopava temelje evropskega sekularizma.« V Sloveniji, kjer je še nošenje naglavne rute prav redke pojav, zganjanje takšne burke ne bi imelo učinka, zato pa je govor o pravicah žensk prišel prav obrambni ministrici Ljubici Jelušič, ki je srečanje internirank, zapornic in ukradenih otrok nacifašističnih taborišč v Portorožu poskusila izkoristiti za upravičevanje slovenskega sodelovanja pri vojaških operacijah v Afganistanu:

Danes ni koncentracijskih taborišč, ampak, ali je življenje pod burko kaj drugega kot taborišče? Ali se vam zdi prav, da se umaknemo in rečemo, da naši vojaki ne zmorejo pomagati ljudem v stiski po svetu? Ve lahko našim vojakom in našim politikom poveste, da se moramo doma in po svetu boriti za čast in svobodo in dostojanstvo najbolj ranljivih (Miheljak 2010).

Večina Slovencev bi ji na to verjetno pritrdila. Najbrž tudi večina slovenskih muslimanov. med katerimi so najštevilčnejši Bošnjaki.²⁷ Če se je pred leti, ko se je v Franciji uvajalo prepoved nošenja verskih simbolov in s tem predvsem muslimanskih rut v javnih ustanovah, temu uprla glavnina evropskih muslimanov, so se na tokratno politično debato ti odzvali veliko manj enotno. Med drugim tudi zaradi protiargumentov, ki so prišli iz vrst v Evropi živečih muslimanskih intelektualcev: Naser Khader npr., v Siriji rojeni konzervativni član danskega parlamenta, je opozoril, da je burka simbol političnega islama, ki ga večina muslimanov zavrača (Islam 2010). Khader seveda ni lagal, kljub vsemu pa je bil pristranski.

²⁷ Muslimani bosanskega porekla so se ob zadnjem popisu prebivalstva leta 2002 opredeljevali kot Bošnjaki, Muslimani, Bosanci, Neopredeljeni in kot Slovenci, saj je velika večina med njimi slovenskih državljanov. Ob seštevku kategorij, ki zanesljivo predstavljajo muslimane iz Bosne in Hercegovine, se je izkazalo, da rezultat predstavlja tri četrtine vseh samoopredeljenih muslimanov ob zadnjem popisu (gl. Popis 2002).

Burko danes tako v Evropi kot drugod po svetu nosijo tudi muslimanke, ki so se zanjo odločile prostovoljno in ne zaradi političnega islama, državnih zakonov (npr. v Savdovi Arabiji) ali okorelih tradicij, ki ljudska prepričanja zamenjujejo s tistim, kar piše v primarnih islamskih virih. Tako muslimani kot politiki in širša nemuslimanska javnost so se ob argumentacijah »za« in »proti« burki pravzaprav zapletli v mreže orientalizma. Edina razlika v tokratnem diskurzu je bila namreč v vprašanju, kdo predstavlja čigavega Drugega: če se evropski muslimani z orientalističnimi diskurzi o burki v sodobnosti poskušajo distancirati od tistih »slabih« ali kakor jim pogosto sami pravijo, »lažnih muslimanov, ki se skrivajo za Koranom« (tj. teroristov), evropski politični diskurz o burkah »brani« laično demokracijo, ki jo razume kot svobodo veroizpovedi za vse, razen za muslimane.

Danes s tančico manipulirajo prav vsi: tako muslimani kot nemuslimani, tako ženske kot moški, tako politiki kot širša javnost, pomeni, ki se ji pripisujejo, pa so odvisni od tega, kdo jo nosi, kje in v kakšnem kontekstu – kdo o njej govori, komu in s kakšnim namenom. Nič čudnega torej, če je njen pomen tako izmuzljiv. Enoznačne interpretacije enostavno ni, prav zaradi tega pa je tančica priročno politično orodje: pogled nanjo izzove čustveno reakcijo in plaz med seboj nasprotujočih si asociacij, od usmiljenja in strahu do morda rahlega dvoma o tem, ali so muslimanke, ki jo nosijo, resnično zatirane. Takšne situacije enostavno kličejo po interpretaciji »tistega, ki ve«. Na žalost pa se o tem, kako doživljajo tančico, še vedno premalokrat vpraša same ženske, ki jo nosijo. Jo nosijo po lastni volji, zaradi svojih mož, tradicije ali ker so takšni državni zakoni? Ta, s strani politike dosledno zanemarjena vprašanja, nikakor niso zanemarljiva.

Govor o zatiralni naravi zakrival in pokrival se še vedno zlorablja za opisovanje nevarnosti, ki naj bi jo islam predstavljal za »razviti« Zahod. Prav zaradi tega je zadnjo evropsko razpravo o burkah treba brati zgolj in skoraj izključno v kontekstu nabiranja političnih točk različnih evropskih strank, politikov in funkcionarjev: Belgijski spodnji dom parlamenta je aprila 2010, teden dni po tem, ko je razpadla tamkajšnja vlada, sprejel zakon o prepovedi nošenja muslimanskih oblačil, ki zakrivajo identiteto ženske v javnosti. Podobno »uspešna« je bila tudi francoska narodna skupščina, ki je julija z veliko večino potrdila zakon o prepovedi nošenja burk v javnosti, ki je začel veljati oktobra 2010. Nicolas Sarkozy je kampanjo proti burkam zagnal po tem, ko je njegova stranka, Unija za ljudsko gibanje, marca 2010 doživela poraz na regionalnih volitvah. Razprava o burki je padla na plodna tla povsod, kjer živi vsaj za pest muslimank, ki nosijo to kontroverzno oblačilo. Povsod, razen v Belgiji, so pobude za prepoved burke prišle iz desnih političnih krogov in prav povsod bodisi v času takšnih ali drugačnih predvolilnih kampanj bodisi v času politične krize, torej v času, ko so ljudje najbolj lačni kruha in iger. Politični govor o burkah zatorej tudi ni govor desnih ali levih, temveč govor vseh vrst politikov, ki morajo upravičiti svojo oblast. Pri tem se praviloma sklicujejo na pravice žensk in laično demokracijo.

In na kakšen način nameravajo muslimanke osvoboditi? Tistim, ki se zakrivajo prostovoljno in burko nosijo kot izraz svoje identitete in verskih prepričanj, nameravajo kršiti pravico svobode izražanja veroizpovedi, na kateri temelji laična demokracija. Laično urejena država naj bi bila namreč do vseh religij, brez izjeme, nevtralna in naj bi nikomur ne zapovedovala, naj se prilagodi s samozanikanjem ali z opustitvijo svoje vere. Tiste, ki v popolno zakrivanje prisiljujejo njihovi konzervativni in v islamu slabo podkovani starši ali mož, pa prepoved nošenja burk na javnih mestih obsoja na popolno izolacijo. Dobra stran burke je namreč v tem, da ženski, ki jo nosi pod prisilo, omogoča svobodno gibanje, šolanje, zaposlovanje in konec koncev finančno osamosvojitve ter emancipacijo. Državne prepovedi nošenja burk tako pod pretvezo emancipacije žensk in utrjevanja načel laične demokracije diskriminirajo ženske, ki so že tako diskriminirane, namesto da bi se lotile posameznikov, ki dejansko izvajajo nasilje nad ženskami.

LITERATURA

Abu-Lughod, Lila (1998). Introduction: Feminist Longings and Postcolonial Conditions. *Remaking Women: Feminism and Modernity in the Middle East* (ur. Lila Abu-Lughod). Princeton: Princeton University Press, 3–31.

- Abu-Lughod**, Lila (2002). Do Muslim Women Really Need Saving? Anthropological Reflections on Cultural Relativism and Its Others. *American Anthropologist* 104(3): 783–790.
- Ahmed**, Akbar S. (1996). *Od Samarkanda do Stornoveja: Živi islam*. Sarajevo: Preporod.
- Ahmed**, Lejla (1992). *Woman and Gender in Islam: Historical Roots of a Modern Debate*. New Haven: Yale University Press.
- Angeles**, Vivienne (1998). Philippine Muslim Women: Tradition and Change. *Islam, Gender, and Social Change* (ur. Yvonne Yazbeck Haddad in John L. Esposito). Oxford in New York: Oxford University Press, 209–234.
- Arthur**, Linda B. (2000). School Uniforms as a Symbolic Metaphor For Competing Ideologies in Indonesia. *Undressing Religion: Commitment and Conversion from a Cross-Cultural Perspective* (ur. Linda B. Arthur). Oxford in New York: Berg, 201–216.
- Badran**, Margot (1998). Gender, Islam and the State: Kuwaiti Women in Struggle: Pre-Invasion to Postliberation. *Islam, Gender, and Social Change* (ur. Yvonne Yazbeck Haddad in John L. Esposito). Oxford in New York: Oxford University Press, 190–208.
- Baker**, L. Patricia (1997). Politics of Dress: The Dress Reform Laws of 1920–1930s Iran. *Languages of Dress in the Middle East* (ur. Nancy Lindisfarne-Tapper in Bruce Ingham). Richmond: Curzon Press, 178–192.
- Beljkašić-Hadžidedić**, Ljiljana (1986/87). Nošnja u okolini Tešnja. *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu (Etnologija)* 41–42: 135–169.
- Beljkašić-Hadžidedić**, Ljiljana (1987). *Gradska muslimanska tradicijska nošnja u Sarajevu: Priručnik za rekonstrukciju narodne nošnje*. Zagreb: Kulturno prosvjetni sabor Hrvatske.
- Beljkašić-Hadžidedić**, Ljiljana (1988/89). Prilog poznavanju seoske muslimanske nošnje u Bosni Hercegovini. *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu (Etnologija)* 43–44: 95–148.
- Beljkašić-Hadžidedić**, Ljiljana (1990). Oriental (and Turkish) Influences on the Folk Costumes of Bosnia and Herzegovina. *Ethnological review* 26: 99–107.
- Beljkašić-Hadžidedić**, Ljiljana (1997). Učešće muslimanskih žena u tradicionalnim privrednim djelatnostima u Sarajevu krajem 19. i početkom 20. stoljeća. *Prilozi historiji Sarajeva: Radovi sa znanstvenog simpozija Pola milenija Sarajeva, održanog 19. do 21. marta 1993. godine* (ur. Dževad Juzbašić). Sarajevo: Institut za istoriju: Orijentalni institut; <http://www.iis.unsa.ba> (15. 3. 2005).
- Beljkašić-Hadžidedić**, Ljiljana (1999). Kratki osvrt na gradske i seoske nošnje u Bosni. *Tradicionalne bosnjačke igre i njihova veza sa običajima* (ur. Hajrudin Hadžić-Hadžija). Sarajevo: BKC, 205–217.
- Bringa**, Tone (1997). *Biti musliman na bosanski način: Identitet i zajednica u jednom srednjobosanskom selu*. Sarajevo: Biblioteka Dani.
- Bougarel**, Xavier in Nathalie **Clayer** (ur. 2001). *Le Nouvel Islam balkanique: Les musulmans, acteurs du post-communisme 1990–2000*. Paris: Maisonneuve et Larose.
- Bougarel**, Xavier (2002). Avtoritarna reislamizacija in nove sestave v bosanskem islamu. *Časopis za kritiko znanosti* 209–210: 207–216.
- Chatty**, Dawn (1997). The Burqa Face Cover: An Aspect of Dress in Southeastern Arabia. *Languages of Dress in the Middle East* (ur. Nancy Lindisfarne-Tapper in Bruce Ingham). Richmond: Curzon Press, 127–149.
- Đozo**, Husejin (2003[1936/37]). Da li je problem otkrivanja žene vjerskog ili socialnog karaktera? *Bosanske muslimanske rasprave: Hrestomatija III* (ur. Enes Karić). Sarajevo: Biblioteka Stvarnosti, 95–102.
- Đumišić**, Ahmet (2003[1919]). Ko smeta napretku i prosvječivanju muslimana, a osobito muslimanki? *Bosanske muslimanske rasprave: Hrestomatija III* (ur. Enes Karić). Sarajevo: Biblioteka Stvarnosti, 43–59.
- El Guindi**, Fadwa (1999). *Veil: Modesty, Privacy and Resistance*. Oxford in New York: Berg.
- Hatem**, Mervat F. (1998). Secularist and Islamist Discourses on Modernity in Egypt and the Evolution of the Postcolonial Nation-State. *Islam, Gender, and Social Change* (ur. Yvonne Yazbeck Haddad in John L. Esposito). Oxford in New York: Oxford University Press, 85–99.

- Höglinger**, Monika (2004). Verschleierter Widerstand, <http://gewi.kfunigraz.ac.at/~kuckuck/> (12. 10. 2005).
- Islam (2010). *Islam pod drobnogledom: Burka je postala osrednja tema (strokovnjakov) v Evropi*, <http://www.dnevnik.si/novice/svet/1042335274> (4. 2. 2010).
- Jezernik**, Božidar (1998). *Dežela, kjer je vse narobe: Prispevki k etnologiji Balkana*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Kahf**, Mohja (2002). *Western Representations of the Muslim Woman: From Termagant to Odalisque*. Austin: University of Texas Press.
- Kalčič**, Špela (2004). Na stvari je treba gledati v kontekstu in ne smemo jih imeti za dokončne: Pogovor z muftijem Osmanom Đogićem. *Razprave in gradivo* 45: 272–285.
- Kalčič**, Špela (2005). Changing Contexts and Identities: Redefinitions of Identity Among Bosniaks in Slovenia. *Balkanologie* 9(1–2).
- Kalčič**, Špela (2006). »Ampak to pa lahko pohvalimo, da je o miru in ljubezni spregovoril mohamedan«: Mobilizacija obmejnega orientalizma proti gradnji džamije v Ljubljani. *Razprave in gradivo* 48–49: 192–216.
- Kalčič**, Špela (2007). »Nisem jaz Barbika«: *Oblačilne prakse, islam in identitetni procesi med Bošnjaki v Sloveniji*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zbirka Zupaničeva knjižnica.
- Karabeg**, H. Ali Riza (2003[1928]). Rasprava o hidžabu (krivenju muslimanki). *Bosanske muslimanske rasprave: Hrestomatija III* (ur. Enes Karić). Sarajevo: Biblioteka Stvarnosti, 61–92.
- Kassam**, Zayn (2000). Politicizing Gender and Religion: Love for Women, Love for Islam. *Love, Sex and Gender in the World Religions* (ur. Joseph Runzo in Nancy M. Martin). Oxford: Oneworld, 223–237.
- Keenan**, William J. F. (2001). Dress Freedom: The Personal and the Political. *Dressed to Impress: Looking the Part* (ur. J. F. William). Oxford in New York: Berg, 179–196.
- Lewis**, Reina (1996). *Gendering Orientalism*. London in New York: Routledge.
- Lindisfarne**, Nancy (2002). Starting From Below: Fieldwork, Gender and Imperialism Now. *Critique of Anthropology* 22(4): 403–423.
- Mabro**, Judy (1996). *Veiled Half-truths: Western Travellers' Perceptions of Middle Eastern Women*. London in New York: I. B. Tauris.
- Malcolm**, Noel (1996). *Bosnia: A Short History*. London and Basingstoke: Papermac.
- Miheljak**, Vlado (2010). *Slovenska burka*, <http://www.dnevnik.si/debate/kolumne/1042387877> (15. 9. 2010).
- Milišič**, Senija (1999). O pitanju emancipacije muslimanske žene u Bosni i Hercegovini. *Prilozi* 28: 225–241.
- Nasr**, Seyyed Hossein (2002). *Srce islama: Trajne vrijednosti za čovječanstvo*. Sarajevo: El-Kalem.
- Neuburger**, Mary (2000). Veils, Shalvari, and Matters of Dress: Unravelling the Fabric of Women's Lives in Communist Bulgaria. *Style and Socialism: Modernity and Material Culture in Post-War Eastern Europe* (ur. Susan E. Reid in Crowley David). Oxford in New York: Berg, 169–188.
- Norton**, John (1997). Faith and Fashion in Turkey. *Languages of Dress in the Middle East*. (ur. Nancy Lindisfarne-Tapper in Bruce Ingham). Richmond: Curzon Press, 149–178.
- Popis (2002). *Popis*, <http://www.stat.si/popis2002/si/default.htm> (29. 11. 2004).
- Prvo pismo Korinčanom 11, <http://www.biblija.net/biblija.cgi?set=2&l=sl&pos=1&qall=0&idq=1&idp=0=1&m=1%20Kor%2011&hl=1%20Kor%2011%2C3> (5. 1. 2011).
- Radić**, Radmila (2002). Država i Islamska verska zajednica 1945/1970. godine, <http://www.ifbosna.org.ba> (15. 3. 2005).
- Roald**, Anne Sofie (2002). *Women in Islam: The Western Experience*. London in New York: Routledge.
- Said**, Edward (1996). *Orientalizem: Zahodnjaški pogledi na Orient*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Seikaly**, May (1998). Woman and Religion in Bahrain: An Emerging Identity. *Islam, Gender, and Social Change* (ur. Yvonne Yazbeck Haddad in John L. Esposito). Oxford in New York: Oxford University Press, 169–189.

- Sorabji, Cornelia** (1989). *Muslim Identity and Islamic Faith in Socialist Sarajevo*. Neobjavljena doktorska disertacija. Cambridge: University of Cambridge.
- Sorabji, Cornelia** (1993). Ethnic War in Bosnia? *Radical Philosophy* 63, *A Journal of Socialist & Feminist Philosophy*. Pomlad: 33–35.
- SSKJ (1994). *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS.
- Stimpfl, Joseph** (2000). Veiling and Unveiling: Reconstructing Malay Female Identity in Singapore. *Undressing Religion: Commitment and Conversion from a Cross-Cultural Perspective* (ur. Linda B. Arthur). Oxford in New York: Berg, 169–82.
- Sulejmanpašić, Dževad beg** (2003[1918]). Muslimansko žensko pitanje (Jedan prilog njegovu rješenju). *Bosanske muslimanske rasprave: Hrestomatija III* (ur. Enes Karić). Sarajevo: Biblioteka Stvarnosti, 5–39.
- Škaljić, Abdulah** (1989). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Warnock Fernea, Elizabeth** (1993). The Veiled Revolution. *Everyday Life in the Muslim Middle East* (ur. Donna Lee Bowen in Evelyn A. Early). Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press, 119–122.
- Warnock Fernea, Elizabeth** (1998). *In Search of Islamic Feminism: One Woman's Global Journey*. New York: Doubleday.
- Watson, Helen** (1994). Women and the Veil: Personal Responses to Global Process. *Islam, Globalization and Postmodernity* (ur. Ahmed S. Akbar in Donnan Hastings). London in New York: Routledge, 141–159.
- Zakon (1950). *Zakon o zabrani nošenja zara i feredže*, <http://www.geocities.com/alemjag> (15. 4. 2005).
- Zentralinstitut Islam-Archiv-Deutschland Stiftung e.v., <http://www.islamarchiv.de/> (15. 1. 2011).

SUMMARY

VEIL GRIPPED BY ORIENTALISM: STATE INTERFERENCE IN ISLAMIC CLOTHING PRACTICES

Špela KALČIČ

State interference in clothing practices, whether in the form of passing a new law, regulations on acceptable ways of dressing in different public institutions or propaganda regarding a certain style of dress have a long tradition in numerous Islamic as well as Western countries. By regulating dress codes, state authorities of the most diverse socio-political backgrounds radically interfere with people's everyday life and their personal clothing choices, which functions to maintain or establish desired social circumstances. Since time immemorial, women have been at the centre of such clothing regulations. One of the most controversial and by states the most often regulated forms of women's clothing in the 20th and 21st centuries is without doubt the various forms of veiling among Muslim women.

Interference in Muslim women's dress codes work both ways; various forms of veiling can be compulsory or banned. A wide range of ethnographic evidence for numerous Islamic countries as well as countries where Muslims live as a minority shows that such changes in legislation usually do not follow the interests of the people they refer to, but are mainly in the interest of the current states' ideologies. Furthermore, they are very often introduced at critical turning points such as regime changes, wars, colonisation or simply election campaigns. Thus Orientalism has proved to be the most effective political tool for introduction of apparent modernity or liberality in countries with Muslim populations.

Upon the introduction of the universal equal order to the newly established post-war Socialistic Federal Republic of Yugoslavia, the Communist party also used narratives about Muslim backwardness, which was supposedly preventing the active participation of Muslim women in the work processes and thus hindering the development of the federation. Soon after the Second World War in Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Sandžak, Macedonia and everywhere in Yugoslavia where Muslims used to live, the question of the emancipation of women and its compatibility with Islam became a constituent part

of the political debates about the development and progress of this new country which was in need of restoration. Thus, in a country with an Oriental past, a communist regime used Orientalism in a similar way as European colonial powers, but with a different goal, i.e. to create an image of a country with a European identity. The story of the changing of clothing rules along with the changing of rulers and systems which took place in Bosnia and Herzegovina between the 15th and 20th centuries demonstrates how it is possible to rule and simultaneously exercise "higher" political goals by interfering with "favourable" regulations into people's clothing practices.

Orientalist discourse on the oppressive nature of the veil is nowadays still used to describe the danger that Islam apparently poses to the "developed" West. Especially since September 11 2001, politicians of different European countries have often tried to demonstrate that respect for Islamic religious commandments and simultaneous respect for laic legal regulations is incompatible. Thus in 2010 a debate arose over the veil called the burqa in the majority of the European Union. In Belgium and France, the Netherlands, Denmark, Austria, Switzerland, Germany, Great Britain, Italy and finally also in Spain a "favourable" political climate enabled the debate about banning the burqa to fall on fertile soil.

KROŽENJE MOŽGANOV: NOV CILJ V POVEZOVANJU DRŽAV Z DIASPORAMI

Breda MULEC¹

COBISS 1.02

IZVLEČEK

Kroženje možganov: Nov cilj v povezovanju z diasporami

Avtorica skuša pojasniti pojave bega možganov, priliva možganov in kroženja možganov. Kroženje možganov je nov cilj nacionalnih strategij v povezovanju držav z diasporami, saj se s preseljevanjem svojih znanstvenikov in strokovnjakov sooča večina držav. Razloge za preseljevanje pojasnjuje avtorica s pomočjo opravljenih študij tujih avtorjev, obstoječih statističnih podatkov in obširne javne debate, ki se je pričela v Sloveniji, pri čemer poskuša odgovoriti na vprašanje, ali se v Sloveniji soočamo z begom možganov, in navaja zadnje ukrepe Slovenije. V nadaljevanju članka avtorica navaja primere dobrih praks za kroženje možganov in pobude mednarodnih organizacij ter analizira omrežja, ki rabijo komuniciranje z znanstvenimi diasporami. Del omrežij je tudi spletno komuniciranje s pomočjo novih spletnih komunikacijskih tehnologij.

KLJUČNE BESEDE: migracije, beg možganov, znanstvena diaspora, znanstvena elita, kroženje možganov

ABSTRACT

Brain Talent Circulation: A New Aim for Countries Connecting with Diasporas

The author tries to explain the phenomena of brain drain, brain gain and brain circulation. Since many countries are confronted with brain circulation, it has become a new aim of national strategies in connecting countries with diasporas. To explain the reasons for these migrations, the author used foreign studies, existent statistic information and the extensive public debate, which started in Slovenia. On this basis, she tries to answer the question whether Slovenia is facing brain drain or not, and states the most recent measures taken in the country. The author also mentions some examples of good practices and initiatives of international organizations considering brain circulation and then analyses networks, which are used for communicating with scientific diasporas. A part of these networks is also online communication with the help of new online communication technologies.

KEY WORDS: migration, brain drain, scientific diaspora, brain talent circulation

BEG, PRILIV IN KROŽENJE MOŽGANOV

›Beg možganov‹ (*Brain Drain*) je pojav odseljavanja znanstvenikov in strokovnjakov iz nerazvitih in ne-produktivnih okolij v tujino. Države priliva možganov lahko njihovo znanje uspešno uporabijo (›priliv

¹ Dr. pravnih znanosti, asistentka z doktoratom; Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, Komenskega 11, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: breda.mulec@gov.si.

možganov« oz. *Brain Gain*).¹ Sodelovanje držav z znanstveno diasporo je odvisno od stopnje uspešnosti in konkurenčnosti visokošolskega in znanstvenega prostora v posamezni državi ter od njene politike do lastne diaspore. V državah z uspešnim in s konkurenčnim visokošolskim ter znanstvenim prostorom znanstveniki in strokovnjaki najdejo zaposlitev in karijerne priložnosti; iz nerazvitih in neproduktivnih okoljih se trajno odselijo (*Brain drain*). Pri odselitvi iz manjših, a konkurenčnih okolij pa kljub odhodu v tujino ohranijo stik z matico in vsaj deloma ostanejo vključeni v domače projekte. Uspeh pri obvladovanju teh emigracij imajo tiste države, ki so se odločile za »kroženje možganov« (*Brain Talent Circulation*).² Emigracija iz razvitih okoljih je po navadi začasna. Kroženje možganov je lahko s skupnimi znanstvenoraziskovalnimi projekti in s poglobitvijo znanstvenega ter raziskovalnega sodelovanja pridobitev za znanstveno diasporo, državo izvora in državo prejemnico.

Obravnavo omenjenih pojavov še zdaleč ni enoznačna. Nacionalne strategije, ki danes obravnavajo beg možganov z ukrepi nasilnega zadrževanja kadrov, ne morejo biti uspešne. Globalizacija in vedno večja mednarodna konkurenca sta tista dejavnika, zaradi katerih odseljevanje ali, bolje rečeno, preselejevanje znanstvenikov in strokovnjakov ni zgolj posledica klasičnega bega možganov, ampak je tudi posledica želje posameznika po novih znanjih in izkušnjah. Države naj bi zato vzpostavile ustrezno platformo za raznolika sodelovanja in povezovanja oz. za kroženje znanstvenikov in strokovnjakov.

PRESELJEVANJE ZNANSTVENIKOV IN STROKOVNJAKOV

Države v razvoju se soočajo z visoko stopnjo odseljevanja znanstvenikov in strokovnjakov. Med državami v razvoju se po podatkih iz leta 2000 z največjim odseljevanjem znanstvenikov, raziskovalcev in strokovnjakov v države z visoko razvitimi ekonomijami soočajo Filipini (1.126,260). Filipinom sledijo Indija (1.037,626), Mehika (922,964) in Kitajska (816,824) (Calgar Ozden; Maurice Schiff 2005: 170). Največ strokovnjakov in znanstvenikov najde zaposlitev in dobre karijerne priložnosti v ZDA. Tam ostane 90 odstotkov kitajskih doktorandov in 86 odstotkov indijskih doktorandov še pet let po koncu doktorskega študija ter okoli 61 odstotkov doktorandov iz drugih držav (Finn 2001–2005). Zgovoren je tudi podatek, da je bil med letoma 1985 in 1999 med prejemniki Nobelove nagrade za kemijo velik delež raziskovalcev, rojenih v Aziji ali v Evropi, ki živijo in delajo v ZDA (32 odstotkov) (International Mobility of Highly Skilled: 4).

Tudi nekatere evropske države se soočajo s problemom odseljevanja strokovnjakov in znanstvenikov v tujino. Da bi bila konkurenčna Japonski in ZDA, potrebuje Evropska unija letno okoli 800.000 novih raziskovalcev. Evropska komisija je na problem opozorila z objavo Zelene knjige o pristopu EU k soočanju z ekonomsko migracijo (Green Paper on an EU Approach to Managing Economic Migration). EU je zlasti privlačna za nizkokvalificirane delavce, saj se v države EU preseli skoraj 87 odstotkov nizkokvalificiranih delavcev (EC Communication on the conditions of entry and residence of third – country nationals).

V primerjavi z drugimi evropskimi državami zagotavljajo Velika Britanija, Švedska, Nizozemska, Nemčija in Francija boljše razmere za raziskovalne dejavnosti. To je tudi razlog, da se večina angleških, švedskih, nemških in nizozemskih podoktorskih študentov in raziskovalcev po koncu študija v ZDA vrne v svojo domovino (International Mobility of Highly Skilled: 1–2). Vsaj polovica raziskovalcev iz nekaterih drugih evropskih držav (npr. Italija, Poljska, Romunija in Albanija) ostane v ZDA tudi po koncu doktorskega študija.

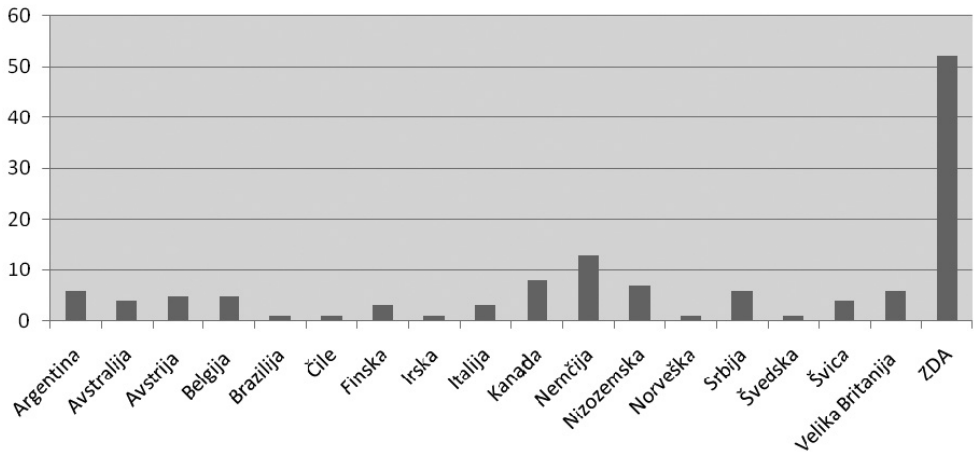
Med letoma 1995 in 2004 se je iz Slovenije v tujino odselilo okoli 73 raziskovalcev iz skupno 30 organizacij, kar pomeni 2,4 odstotka raziskovalcev na organizacijo (Bevc, Koman, Murovec 2006: 181–186). Profili, kjer je emigracija največja, so naravoslovno-matematični in tehnični, ki so ključni za razvoj države, trend odseljevanja iz RS pa narašča. Trajno emigriranih je okoli polovica vseh izseljenih raziskovalcev.

1 Pojem »priliv možganov« oz. *Brain Drain* v slovenskem prostoru zaenkrat še ni uveljavljen.

2 *Brain Talent Circulation* je angleški pojem, ki se je uveljavil v mednarodni stroki. V slovenski stroki pojem še ni uveljavljen, zato avtorica članka predlaga slovenski pojem »kroženje možganov«.

Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu ocenjuje, da po svetu deluje vsaj 10 odstotkov vseh slovenskih raziskovalcev, ob predpostavki, da je v RS 12.000, zunaj RS pa vsaj 1.200 raziskovalcev. Ti so novi visokoizobraženi slovenski izseljenci, poleg tega pa je večje število znanstvenikov in vrhunskih strokovnjakov potomcev slovenskih izseljencev. Največ slovenskih znanstvenikov in strokovnjakov deluje v ZDA in Kanadi (Akcijski načrt: 2). Prav tako so ZDA osrednja ciljna destinacija večine slovenskih znanstvenikov in strokovnjakov z namenom usposabljanja ali dela.

Slovenski znanstveniki in strokovnjaki po državah

Slika 1: Slovenski znanstveniki in vrhunski strokovnjaki v tujini (dostopni podatki; vir: lastna zasnova).³

VZROKI ZA PRESELJEVANJE

Vzroki za preselitev znanstvenikov in strokovnjakov iz držav CEE v tujino so nizki prihodki raziskovalcev, slabe delovne razmere in raziskovalno okolje s slabo opremljenimi laboratoriji, nizek status znanosti, pomanjkanje sredstev na področju raziskav ter omejene možnosti za sodelovanje s širšimi znanstveno-raziskovalnimi okolji (Kaczmarczyk 2006: 13). Tudi države v razvoju se iz podobnih razlogov soočajo z visoko stopnjo odseljavanja znanstvenikov in strokovnjakov (Cizelj 2010: 2). Raziskovalci svoje znanje in izkušnje nadgradijo v tujini, ki jim daje več priložnosti (prav tam: 12). Ti migracijski procesi pa so tudi posledica globalizacije in lahko bistveno prispevajo k novim in boljšim znanjem posameznega znanstvenika in k razvoju regij, v kolikor imajo države sprejete ustrezne migracijske politike in razvojne programe. Tovrstno krožno migracijo poznajo nekatere evropske (Nemčija, Nizozemska in Švedska) in neevropske države, ki so uspešno zajezile pojav bega možganov.

Ali se v Sloveniji soočamo z begom možganov?

Resolucija o Nacionalnem raziskovalnem in razvojnem programu za obdobje 2006–2010 opozarja, da ob nespremenjenem odnosu do znanja in v primeru prepočasnega spodbujanja okolja za raziskave in razvoj lahko pričakujemo povečan trend bega možganov.

³ Grafični prikaz je narejen na podlagi nepopolnega seznama, objavljenega na spletni strani Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu. Na njem so samo slovenske znanstvenice in znanstveniki, raziskovalke in raziskovalci, ki so izrecno dovolili objavo svojih podatkov.

V Sloveniji opažamo pomanjkanje ustreznih finančnih spodbud in razmer za dobre karijerne možnosti ter premajhen poudarek na podoktorskem usposabljanju najboljših kandidatov. Plača in položaj ne temeljita na delovnih dosežkih in odličnosti, saj imajo zaposleni na univerzi status javnih uslužbenec. Univerze, visokošolske in različne raziskovalne inštitucije so še vedno premalo odprte ter se otepaajo konkurence. Povsem drugače je v državah uvoznicah visokoizobražene delovne sile (npr. v ZDA), kjer ima prednost odličnost v znanju in izkušnjah. Vlaganje v slovensko znanost obsega 1,54 odstotka BDP, razdelitev sredstev med raziskovalce poteka bolj razdrobljeno po sistemu škropilnice kot pa po kriteriju kakovosti (Akcijski načrt: 3). Slovenski znanstveniki in vrhunski strokovnjaki v tujini menijo,⁴ da sta v Sloveniji nujna prepričanja visokošolskega prostora in večja konkurenčnost, ki mora temeljiti na resničnih dosežkih, svojo mesto v njem mora imeti tudi angleščina, ki je še zlasti v naravoslovnih vedah vodilni jezik. To zahteva prilagoditev dodiplomskih in še posebej podiplomskih študentov na predavanja v angleščini. Po mnenju v tujini delujočih slovenskih znanstvenikov in strokovnjakov v Sloveniji glede odličnosti ostajamo le pri besedah. Ne zavedamo se, da znanost ni sociala in da je treba dati priložnost najboljšim mladim, ne pa kar vsem, ki se za to potegujejo. V prejšnjem sistemu je bila v slovenski znanosti varnost in le malo selekcije, zdaj pa ni niti varnosti niti selekcije. V Sloveniji so po njihovem mnenju zaposleni na univerzah pojmovani predvsem kot pedagoški delavci, premalo je poudarka na raziskovalnem delu, zato tudi posamezni oddelki ne morejo najeti odličnega raziskovalca, če zanj ne najdejo pedagoških ur, in podobno. Znanstveniki naj bi ne bili državni uradniki, saj zadostuje njihova pogodba z univerzo, poleg tega naj bi sami poskrbeli za dodatna sredstva za raziskovalno delo iz državnih ali zasebnih virov in iz njih financirali šolnine za svoje študente ter zagotavljali denar za svojo raziskovalno skupino. Prav tako so bili kritični do podiplomskega študija, ki ni ne dovolj kakovosten ne dovolj selektiven. Potrebna je ostrejša selekcija in izbira najboljših pri vstopu na univerzo, pri vstopu na podiplomski študij, pri vstopu na podoktorsko delo in pri stalni zaposlitvi na univerzi; teh mora biti sorazmerno malo. Množičnost univerzitetnega študija ne jamči mednarodno primerljive kakovosti. Za napredovanje je potrebno ozko grlo, skozi katerega naj bi se prebili le najbolj sposobni kandidati, ki bi izpolnjevali mednarodna merila. Profesorji bi morali po njihovem mnenju rotirati in biti resno ocenjevani. Najboljše kandidate bi morali pošiljati na doktorski študij na elitne ameriške univerze. V Sloveniji naj bi imeli eno majhno elitno univerzo in po ameriških merilih največ devet visokošolskih ustanov. Vsi navedeni vidiki so pomembni tudi za vračanje mladih slovenskih raziskovalcev in znanstvenikov. Najbolj moteče zanje je, da sistem v praksi ni odprt in da obstaja kopica birokratskih ovir, ki so domačim kandidatom prihranjene. V tujini razen vizuma različni kandidati, tujci in domači, predložijo enako zbirko zahtevanih dokumentov, pri čemer ni nihče privilegiran. Razpisi novih akademskih mest niso dovolj pregledni in pravočasni, jasnejša bi morala biti tudi pravila igre o kariernih možnostih. Prijava projektov na razpise v Sloveniji je otežena, saj se v razpisnih pogojih zahteva, da so prijavitelji v Sloveniji že izvajali projekte.

KROŽENJE MOŽGANOV IN PRIMERI DOBRIH PRAKS

Države, ki so se uspešno soočile z odseljivanjem vrhunskih strokovnjakov in znanstvenikov, so se odločile za politiko spodbujanja 'kroženja možganov' oziroma *Brain Talent Circulation*. Uspeha torej niso dosegle z ukrepi, ki bi zavezali mlade doktorande k vrnitvi v domovino, temveč z reformiranjem visokega

⁴ Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu je septembra 2010 povabil slovenske znanstvenike in vrhunske strokovnjake v tujini, naj povedo svoje mnenje o slovenski znanosti in visokem šolstvu ter glede na svoje izkušnje v tujih okoljih predlagajo potrebne spremembe. Večina od tistih, ki so se odzvali na povabilo urada, je vsaj del študija opravila v Sloveniji in ima za seboj vsaj desetletje dela v tujini ter lahko primerja razmere doma in v tujini. Njihove poglede, ki so objavljeni na spletni strani urada: <http://www.slovinci.si/sl/znanost.aspx>, sta na skupni konferenci 5. novembra 2010 predstavila ministra akad. dr. Žekš in Golobič.

šolstva in znanosti, da sta postala mednarodno konkurenčna in privlačna za strokovnjake, znanstvenike in raziskovalce, ne glede na državo, v kateri delujejo. Ko je takšno okolje enkrat vzpostavljeno, so bile uspešne tiste države, ki so zagotovile okvir za pretok informacij med člani znanstvene diaspore in matično in ki so podpirale različne pobude (*bottom-up pristop*), kjer imajo pri vključevanju članov znanstvene diaspore v dolgoročne projekte pomembno vlogo domači, a konkurenčni NGO-i (Faller 2010: 1–30). Veliko pobud za uspešno kroženje možganov vsaj v začetnih fazah ni bilo uspešnih zaradi pomanjkanja celovite nacionalne strategije do znanosti, migracij in svojih znanstvenikov po svetu. Ukrepi so pretirano poudarjali posamezna področja in programe, povezane s posamezniki, brez otipljivih akcij in učinkov. Preveč se je poudarjalo posamezna orodja, kot so npr. digitalna omrežja (prav tam).

Konkurenčno in ustvarjalno znanstveno in raziskovalno okolje ter uspešno sodelovanje s svojimi znanstveniki v tujini so vzpostavili Kitajska, Indija, Južna Koreja, Taiwan in Singapur (Turner 2003: 13). Kot zelo uspešne je treba izpostaviti Južno Korejo, v Evropi pa Nizozemsko in Nemčijo.

Južna Koreja je okrepila sodelovanje z znanstveno diasporo, povečala konkurenčnost v svojem raziskovalnem in visokošolskem sistemu ter se iz države z velikim begom možganov razvila v državo z uspešnim kroženjem možganov. V 70. letih je pričela izvajati celovito reformo, ki je izboljšala kakovost visokošolskega izobraževanja, delovno in raziskovalno okolje, povečala plače raziskovalcem, ustanovila nekaj nacionalnih raziskovalnih centrov, kot so Korea Institute for Science and Technology – KIST, Korea Development Institute – KDI in Korea Advanced Institute for Science and Technology – KAIST; prav tako je okrepila sodelovanje s korejskimi znanstveniki in raziskovalci v tujini (Jin 2010: 1–32). Danes ima Koreja tri elitne univerze, ki se uvrščajo med 100 najboljših univerz v svetu. Na temelju programa Brain Korea 21 je bil ustanovljen poseben sklad za raziskave v vrednosti 20 milijard ameriških dolarjev. Do dodatnih finančnih podpor so upravičene tiste univerze, ki poudarjajo kakovost. Večja kakovost visokega šolstva je prispevala h kroženju korejskih znanstvenikov in strokovnjakov in v Južno Korejo privabila tuje študente. Izboljševanju delovnega in raziskovalnega okolja so namenjeni posebni programi usposabljanja vodij in menedžerjev, ki so prispevali k odpravi zaprtosti in hierarhičnosti korejskih raziskovalnih in visokošolskih institucij ter k večji odprtosti, samostojnosti in konkurenčnosti. Južna Koreja je sodelovanje s svojimi znanstveniki po svetu okrepila s podpiranjem posebnih združenj znanstvenikov v tujini, ki jih tudi sofinancira. V ZDA je dejavno ameriško združenje korejskih znanstvenikov in inženirjev Korean-American Scientists and Engineers Association, mlade znanstvenike in inženirje korejskega rodu vabi k sodelovanju preko foruma Mlade generacije (*Young Generation Forum*). Sodelovanje na področju raziskovalne dejavnosti Južna Koreja finančno podpira s posebnimi skladi. K sodelovanju poskušajo privabiti tuje laboratorije, prav tako pa v tujini ustanavljajo posebne korejske raziskovalne centre za izvajanje skupnih projektov. Ciljna skupina, ki jo skušajo pridobiti k sodelovanju, so tisti korejski znanstveniki po svetu, ki so na vrhuncu svojih delovnih moči in kariere; njihove znanstvene ugotovitve učinkovito uporabljajo pri svetovanju in upravljanju (prav tam).

V Evropi ima na področjih znanosti, raziskovanja in visokega šolstva konkurenčno okolje Nizozemska. Vsako leto se pogajajo o tem, kdo bo na fakulteti predaval kateri predmet, pri čemer se upoštevajo primernost predavatelja in njegova raziskovalna uspešnost in podobno. Na Nizozemskem so vsi delavci na univerzi zaposleni 100-odstotno, ne glede na to, koliko predavajo, kar pomeni, da če po koncu projekta ni na voljo dovolj pedagoških ur, raziskovalci naprej prejemajo polno plačo. V prvem in drugem letniku so predavanja v flamskem in angleškem jeziku, od tretjega letnika pa le v angleščini. Okoli 30 odstotkov tujih profesorjev govori le angleško. Fakultete po celem svetu zelo aktivno iščejo obetavne ljudi, pri čemer se oglašujejo akademske zaposlitve mladim doktorandom po najboljših univerzah v tujini. Prosta mesta so obsežno in pravočasno oglaševana, postopki zaposlovanja so transparentni. Ob morebitnih finančnih stiskah pa zaprejo kak oddelek oziroma odpustijo neučinkovite posameznike. Financiranje in napredovanje zaposlenih je fleksibilno. Vsak zaposleni se po izteku določenega obdobja znova pogaja o svoji plači in položaju. Univerze so svobodne pri nagrajevanju, uspešne ljudi pa poskušajo zadržati in jih motivirati z opaznim povečanjem plače. Izjemnim raziskovalcem ponudijo profesorsko mesto brez večjih pedagoških obveznosti (Ule 2010).

Nemčija je v želji po dobrih strokovnjakih iz tujine ustvarila posebno vzporedno karierno pot, ki je konkurenčna tradicionalni in v prid mlajšim profesorjem in raziskovalnim skupinam. Za takšno pot je potreben poseben vir financiranja, ki so ga v omenjenem primeru zagotovili iz zveznega proračuna. S tem je Nemčija ustvarila pot, po kateri lahko Nemci, ki so se izobrazili v tujini, pridejo v državo kot neodvisni profesorji (skupna novinarska konferenca).

Nova prizadevanja Slovenije za kroženje možganov

Komuniciranje z znanstveniki po svetu je bilo v preteklosti prepuščeno organizacijam civilne družbe, kot je npr. Svetovni slovenski kongres. Manjka celovit pristop državnih institucij, univerz in znanstvenoraziskovalnih institucij do slovenskih znanstvenikov po svetu in reševanja problemov, s katerimi se danes soočata slovensko šolstvo ter znanost in so temeljni dejavniki odseljavanja. Sodelovanje med slovenskimi znanstveniki po svetu in Slovenijo temelji na osebnih poznanstvih. Osrednjo vlogo pri povezovanjih bi morala imeti predvsem Ministrstvo za zunanje zadeve in Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo. Politika se tudi ni resneje ukvarjala z razlogi odseljavanja, kar pomeni, da je manjkala globalna strategija do izseljencev in priseljencev, ki bi upoštevala različne vidike in področja. V Sloveniji je manjkal jasen sogovornik, ki bi bil sposoben artikulirati možnosti sodelovanja na univerzitetni ravni ter bi izvajal nalogo vključevanja znanosti v mednarodne kroge in iskal partnerje za izvajanje projektov.

Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu je zato pripravil Akcijski načrt sodelovanja s slovenskimi znanstveniki in z drugimi vrhunskimi strokovnjaki v tujini. Akcijski načrt analizira ključne ovire za razvoj znanosti ter učinkovito sodelovanje s slovenskimi znanstveniki in z vrhunskimi strokovnjaki v tujini ter določa nove ukrepe in cilje, ki naj bi vzpodbujali kroženje možganov. Eden od predvidenih ukrepov je priprava spletnega imenika (www.slovinci.si), s katerim naj bi pospešili stike in sodelovanje ter prispevali k razvoju znanosti v Sloveniji. Na povabilo urada za tesnejše sodelovanje se je odzvalo 150 znanstvenikov, ki so soglašali z objavo svojih podatkov na spletni strani. Na uradu smo sedaj pridobili okoli 350 naslovov. Osrednjo vlogo pri povezovanju naj bi odslej imel novoustanovljeni odbor za znanost (akcijski načrt), ki ga sestavljajo slovenski znanstveniki iz tujine, predstavniki štirih slovenskih univerz in štirih večjih slovenskih inštitutov (Inštitut Jožef Stefan, Kemijski inštitut, Nacionalni inštitut za biologijo, ZRC SAZU). Pri delu odbora sodelujejo ministri, pristojni za visoko šolstvo, zunanje zadeve in evropske zadeve ter razvoj, direktor Javne agencije za raziskovalno dejavnost in predsednik Komisije DZ RS za odnose s Slovenci v zamejstvu in po svetu. Odbor vodi minister, pristojen za Slovence v zamejstvu in po svetu; odbor se bo na pobudo članov sestajal po potrebi. Pristojnosti odbora so, da svetuje Vladi RS oziroma pristojnim ministrstvom o vprašanjih, povezanih z delovanjem in s položajem znanstvenikov ter vrhunskih strokovnjakov v tujini in da z različnimi akcijami spodbuja njihovo povezovanje s Slovenijo. Z dajanjem mnenj odbor sodeluje pri izdelavi strateških dokumentov in razvojnih programov Vlade RS in njenih ministrstev. Razpravljavci so si bili na prvem srečanju odbora decembra 2010 v Ljubljani (<http://www.uszs.gov.si/>) enotni, da bi bilo smiselno, da RS omogoči najboljšim mladim slovenskim raziskovalcem, ki so se usposobili v tujini, samostojno delo in zagotovi dobre razmere za njihovo vrnitev. Slovenija bi lahko vračanje mladih raziskovalcev v Slovenijo olajšala s posebnim programom, s katerim bi mlajši raziskovalci pridobili možnosti za financiranje. Financiranje, do katerega bi bili upravičeni le najsposobnejši kandidati, bi bilo zagotovljeno za določeno obdobje. Tudi že uveljavljenim vrhunskim strokovnjakom in znanstvenikom iz tujine bi bilo treba zagotoviti vključitev v slovensko znanost, in sicer z ustanovitvijo satelitskih raziskovalnih skupin. To pomeni, da bi elitnim slovenskim znanstvenikom v tujini, ki bi se želeli delno vrniti, iz posebnega fonda, v katerem bi bilo za posameznega raziskovalca vsaj 100.000 EUR letno, omogočili ustanovitev satelitske raziskovalne skupine v Sloveniji. Takšne satelitske raziskovalne skupine se lahko obnesejo tudi pri prijavih na pomembne mednarodne razpise, kjer majhne slovenske raziskovalne skupine niso dovolj uspešne. S tem bi prispevali h kroženju možganov in znanja doma ter po svetu. Odbor naj bi v nadaljevanju posebno pozornost posvetil krepitvi sodelova-

nja s tujimi univerzami, izvajanju doktorskih programov v sodelovanju s tujimi univerzami ter načrtnim izmenjavam študentov.

Posebno pozornost daje spodbujanju vračanja slovenskih izseljencev iz tujine in pridobivanju njihovih delovnih izkušenj tudi nova Strategija ekonomskih migracij za obdobje od 2010 do 2020, ki je določila za temeljni usmeritvi ustvarjanje koherentnega skupnega slovenskega intelektualnega prostora z vključevanjem potenciala Slovencev iz zamejstva in sveta ter olajšanje pogojev za bivanje in delo slovenskih izseljencev v RS (Strategija: 67).

Novi nacionalni program visokega šolstva 2011–2020 določa nacionalne strategije za internacionalizacijo slovenskega šolstva, ki naj bi visoko šolstvo naredile bolj konkurenčno in kakovostno. Do leta 2020 naj bi vsaj za 20 odstotkov povečali delež tujih študentov na slovenskih visokošolskih inštitucijah, odpravili administrativne ovire za mednarodno mobilnost, spodbujali slovensko osebje za izmenjavo v tujini ter s posebnimi ukrepi (posodobitev plačnega sistema, ipd.) pritegnili najboljše tuje in domače strokovnjake. Prav tako sledi zgoraj navedenim ciljem nova Raziskovalna in inovacijska strategija Slovenije 2011–2020.

KOMUNICIRANJE Z ZNANSTVENIMI DIASPORAMI: OMREŽJA (ZDRUŽENJA) IN RAZVIJANJE SPLETNIH KOMUNIKACIJSKIH TEHNOLOGIJ. PRIMERJALNI PREGLED

Omrežja (združenja)

Komuniciranje z znanstveno diasporo je v svetu vzpostavljeno z omrežji znanstvenikov, ki živijo in delujejo v tujini. Čeprav so se države z znanstveno diasporo povezovale že v preteklosti, se, v nasprotju s tem, danes pristopa k povezovanju sistematično. Države želijo s takšnimi mrežami v nacionalne raziskovalne prostore povezati in integrirati znanstvenike ter strokovnjake v tujini in odpraviti negativne posledice bega možganov ter s pomočjo znanstvenih diaspor doseči integracijo nacionalnih raziskovalnih skupin v širše regionalne in mednarodne raziskovalne mreže. Takšna omrežja naj bi s pomočjo izkušenj znanstvenikov v tujini povečala konkurenčnost nacionalnih raziskovalnih dejavnosti. Mreženja znanstvenikov ne delujejo v funkciji vračanja znanstvenikov, ampak sodelovanja, s tem pa se povečuje socialni, intelektualni in investicijski kapital posamezne države. Mreženja potekajo na različnih ravneh: mednarodni, nacionalni, regionalni, sektorski. Pri prenosu znanja v matično državo in pri sodelovanju v skupnih raziskovalnih projektih sta posebej učinkoviti afriška mreža strokovnjakov in znanstvenikov ter fundacija za razvoj (The South African Network of Skills Abroad (SANSa) in African Foundation for Development (AFFORD); Lowell 2004), ki za prenos znanja uporabljata telekomunikacijsko tehnologijo. Mreža kolumbijskih raziskovalcev v tujini (1991) je namenjena integraciji kolumbijskih znanstvenikov po svetu, njihovih dejavnosti in programov v nacionalni raziskovalni prostor (Chaparro, Jaramillo, Quintero 2004: 3). Argentina ima poseben program povezovanja argentinskih znanstvenikov v tujini (Programa Para la Vinculacion con Cientificos y Tecnicos Argentinos en el Exterior), podoben program je sprejela tudi Venezuela (El Programa Talento Venezolano en el Exterior) (Meyer; Brown 1999: 9–10).

V Evropi z znanstveno diasporo preko omrežij komunicirajo Irska, Škotska, Poljska, Romunija in Bolgarija (The Irish Research Scientists Association – IRSA, GlobalScot, The Polish Scientists Abroad, The Romanian Forum for Science and Reform (FORS); Meyer; Brown 1999: 9–10), večina evropskih držav pa spodbuja ustanavljanje omrežij študentov v tujini.

Bolgarija in Škotska se vedno bolj zavedata osrednje vloge, ki jo imajo pri lobiranjih in spodbujanju investicij znanstvene in gospodarske elite (npr. Bolgarsko-ameriška gospodarska zbornica in podobno) v ZDA, Kanadi ter v drugih razvitih državah. Bolgarija s tem namenom letno vabi mlade znanstvenike in

gospodarstvenike iz tujine na posebej zanje organizirane dogodke v Bolgariji (Policy Coherence for Development: 42). GlobalScot je zelo uspešna mreža okoli 850 Škotov po svetu, ki je prispevala k prenosu znanja in tehnologij ter k porastu investicij na Škotskem. Njihov doprinos je še posebej velik pri razvoju biotehnologij na Škotskem. Nekaj vrhunskih strokovnjakov škotskega porekla, ki delujejo v Kaliforniji, je prispevalo k prenosu tehnologij in znanja ter k sprejemu posebnega programa opravljanja praks in stažev škotskih študentov v kalifornijskih podjetjih (Kutznetsov 2008: 9–10).

Primer regionalnih in sektorskih povezovanj sta mreža kitajskih znanstvenikov v Ameriki (Society of Chinese Bioscientists in America in Chinese American Engineers and Scientists Association of Southern California – CESASC) ter etiopsko ameriško združenje, The Ethiopian North American Health Professionals Association – ENAPHA. To ima pomembno vlogo pri prenosu znanja na področju medicine v Etiopijo ter je pomembno prispevalo k izboljšanju zdravstvenih standardov in kakovosti storitev. Prav tako je ENAPHA sodelovala pri ustanavljanju medicinskih centrov odličnosti v Etiopiji. Inovativni pristop so razvili na področju zdravljenja HIV, pri čemer v inovativnosti prednjači The All Leprosy Education Research Training (Alert) Campus (Faller 2010: 1–30).

Največ omrežij na različnih ravneh imata Indija (Silicon Valey Indian Professionals Association (SIPA), Worldwide Indian Network, The International Association of Scientists and Engineers and Tehnologists of Bharatiya Origin, Interface for Non Resident Indian Scientists and Technologists Programme (INRIST)) in Tajsko (The Reverse Brain Drain Project (RBD), Association of Thai Professionals in America and Canada (ATPAC), The Association of Thai Professionals in Europe (ATPE), The Association of Thai Professionals in Japan – ATPIJ). Predvsem indijska in kitajska omrežja so v obeh državah prispevala k porastu investicij (Cizelj 2010: 31).

Korejska znanstvena diaspora se povezuje na nacionalni in regionalni ravni (Korean Scientists Engineers Association of Sacramento Valley, The Global Korean Network). Korejska in kitajska omrežja so prispevala k uspešnemu kroženju možganov (Cizelj 2010: 31).

Posebne programe vračanja znanstvenikov in raziskovalcev sta sprejela le Pakistan in Palestina (Return of Qualified Expatriate Nationals to Pakistan, Programme of Assistance to the Palestine People; Meyer; Brown 1999: 9).

Države imajo posebne programe in sklade za spodbujanje investicij in projektov, v katere je vključena diaspora (Programa Tres por Uno-Mexico, Invest in Mexico programme) (Castles; Delgado W. 2008: 276). Strokovnjaki in znanstveniki v tujini sodelujejo v javnih debatah, reformah in projektih matičnih držav, v skupnih digitalnih laboratorijih, raziskovalnih partnerstvih.

Slovenska znanstvena elita v ZDA je povezana v regionalni združenji, in sicer v Slovenian American Science and Technology Association (SASTA), Washington in Cleveland Slovenian Business and Professionals Associations. Namen obeh združenj je krepitev znanstvenega, akademskega in tehnološkega sodelovanja med Slovenijo in ZDA (akcijski načrt).

Spletna komunikacija

S posebnimi programi države finančno podpirajo spletno komuniciranje. Cilji spletnega komuniciranja so (BRAINDOC):

- ustvarjanje sinergij,
- doseganje novih ciljnih skupin po svetu,
- povečan prenos znanja med sektorji,
- povezanost nacionalnih gospodarstev s svojimi znanstveniki po svetu,
- podpiranje nacionalnih izvozov ter omogočanje novih investicij iz tujine,
- ohranjanje narodne identitete ter
- vzpostavitev svetovno razširjene baze podatkov.

Doprinos spletnih omrežij je čedalje večji, na kar kaže tudi obsežna literatura o tovrstni migraciji (Cizelj 2010: 3–4). Južnoafriška vlada je financirala izgradnjo posebnega portala za znanstvenike v tujini, na katerem so dostopne informacije o vseh raziskovalnih projektih, ki se izvajajo od leta 1950, raziskovalcih z njihovimi bibliografijami, področjih raziskovanja, raziskovalnih organizacijah in podobno (Turner 2003: 18).

Za mreženja in povezovanja s pomočjo sodobnih komunikacijskih tehnologij si prizadevajo tudi znanstvenoraziskovalni inštituti. Avstrijski znanstveni inštitut v Ljubljani si prizadeva za to, da se avstrijski znanosti širijo možnosti in območja delovanja s pomočjo strateških partnerstev z znanstveniki in nosilci znanstvene politike v Sloveniji (ASO, LJ). Inštitut in neodvisno združenje avstrijskih znanstvenikov v severni Ameriki (The Independent Association of Austrian Scientists and Scholars in North America – AscIINA) uporabljata sodobne oblike komuniciranja, ki jih s pomočjo programa združenja UNESCO podpira avstrijsko zvezno ministrstvo za evropske in mednarodne zadeve. Na spletu so na voljo podatki o namenu ustanovitve združenja AscIINA, o njegovem delovanju ter seznam avstrijskih znanstvenikov in raziskovalcev v tujini. Cilj združenja je internacionalizacija avstrijske znanosti s pomočjo virtualnosti. Komunikacijsko spletno ogrodje omogoča neposreden odprt dialog z avstrijskimi znanstveniki po svetu. Poudarek je na povezovanju z mladimi raziskovalci po svetu. Združenje AscIINA administrativno podpira posebna pisarna za znanost in tehnologijo (Office of Science and Technology – OST)⁵ na avstrijskem veleposlaništvu v Washingtonu. OST je zabeležil okoli 1.400 avstrijskih znanstvenikov v severni Ameriki (4/5 znanstvenikov deluje v ZDA, 1/5 pa v Kanadi). Po razpoložljivih podatkih OST se je v Evropo vrnilo okoli 500 znanstvenikov. OST svetuje avstrijski vladi o vprašanih sodelovanja na področju znanosti, organizira pogovore s predstavniki združenja in ministrstev in druge dogodke ter objavlja novice iz združenja v angleščini v spletni reviji.

V razvijanju sodobnih komunikacijskih programov za diasporo je uspešno švicarsko svetovalno podjetje BRAINDOCK (www.braindock.ch), ki je prispevalo h kakovostnemu oblikovanju regionalnih mrež znanstvenikov in strokovnjakov (npr. mreža znanstvenikov in strokovnjakov iz Južne Tirolske, ki živijo v tujini / Network of Talent South Tyroleans Living Abroad,⁶ www.suedstern.org) in tako spodbudilo razvoj v manj razvitih regijah. Svoje storitve je nudilo Organizaciji Švicarjev v tujini (www.swisscommunity.org), Deželi Furlaniji-Juljski krajini (www.pordenonesinelmondo.com), Deželi Veneto (www.bellunoradici.net) ter Deželi Spodnji Avstriji (www.blauugelbinderwelt.com).

MEDNARODNE POBUDE

Migracije znanstvenikov in strokovnjakov so tudi transnacionalni oziroma mednarodni pojav, ki zahteva učinkovito upravljanje z migracijami. Na mednarodni ravni so se tako razvile različne pobude in programi (programa Svetovne banke in Združenih narodov, program UNESCO, Bernska pobuda).

Svetovna banka daje poseben poudarek znanstveni diaspori in projektom, ki se izvajajo s konkre-

5 Avstrijski ataše za znanost je leta 2001 OST ustanovil s pomočjo znanstvenikov, s katerimi je bilo v stiku avstrijsko veleposlaništvo. Sledila so mesečna srečanja, na katerih je bil dan predlog o ustanovitvi neodvisnega združenja AscIINA, ki je registrirano v Avstriji. OST in AscIINA sta skupaj gostitelja različnih regionalnih srečanj. Informacije o OST in AscIINA združenju so na voljo na spletnih straneh (<http://ostina.org> in <http://ascina.at>). AscIINA združenje ima svojega predsednika ter pokriva 12 regij v ZDA in Kanadi. Namen AscIINE je pospeševanje stikov med znanstveniki na lokalni ravni, organiziranje regionalnih srečanj za člane, obveščanje o delovnih mestih in drugih aktualnostih s pomočjo spletne strani.

6 Prvi projekt, ki ga je podjetje izvedlo, je bil projekt socialnega omrežja za Južno Tirolsko, ki je nastal leta 2003. Na začetku je bil projekt financiran z javnimi sredstvi, postopoma pa se je financiranje usmerjalo na zasebne vire, tako da danes vse stroške (80.000–100.000 € letno) pokrivajo sponzorji. Danes je v omrežju povezanih okoli 1.400 avstrijskih znanstvenikov iz tujine, ki živijo v okoli 90 državah. Te so privabili z aktivno marketinško kampanjo (predvsem doma), saj so na začetku veliko vlagali v objave v časopisih in medijih ter se povezovali z znanimi Tirolci, ki živijo v tujini. Prav tako so za pomoč prosili diplomatsko-konzularna predstavništva v tujini.

tnimi partnerstvi, sodobno komunikacijsko tehnologijo, z virtualnimi raziskovalnimi skupinami in virtualnimi laboratoriji (Chaparro, Jaramillo, Quintero 2004: 27).

Razvojni program Združenih narodov (The United Nations Development Programme) podpira na tem področju obsežno iniciativo, imenovano TOKTEN (Transfer of Knowledge Through Expatriate Nationals) (www.unops.org). Nacionalni programi v sklopu TOKTEN obsegajo podatkovne baze o človeških virih in podpirajo vključevanje znanstvenikov iz diaspore v razvojne projekte.

Unescov program o migracijah podpira razvoj sodobnih komunikacijskih tehnologij, ki naj bi povezale diasporo. Z uporabo takšnih tehnologij se vzpostavijo mreženja, preko katerih pripeljejo znanje v državo (Turner 2003: 4). Eden izmed zanimivejših ukrepov programa o migracijah je Diaspora knowledge project – 2005 (Diaspora Knowledge Networks: 2). DKP vsebuje informacije o potrebnih infrastrukturi za vzpostavitev takšnega mreženja⁷ ter daje posameznikom na voljo interakcijski prostor, da predlagajo, ustanovijo in izvajajo dinamično organizacijo. DKP je identificiral okoli 150 mrež ter določal pogoje, pod katerimi so lahko takšne mreže učinkovito sredstvo pospeševanja sodelovanja med državo izvora (matično) in državo priseljevanja. Pobudniki takšnih omrežij so bile vlade, razvojne agencije in nevladne organizacije, ki želijo znanstveno diasporo vključiti v razvojne projekte (prav tam: 3). Podpora za ustanovitev posameznih mrež je na voljo na spletni strani www.dk-network.org. Model DKP obsega javni in zasebni prostor. Javni prostor podpira ponudbo in povpraševanje za udeležbo diaspore v razvoju matične države in omogoča znanstvenikom ter drugim strokovnjakom, da izrazijo svoje ideje, podajo informacije o področju svojega delovanja in socialnih mrežah, ki jih želijo ustanoviti. Na področju povpraševanja pa lahko razvojne agencije objavijo podatke o projektih, virih financiranja, dogodkih in drugih priložnostih. Zasebni prostor je na voljo posameznikom, razvojnim agencijam in drugim, ki želijo podporo svojih projektov. Na voljo je naslednja podpora (prav tam: 4):

- interakcijski prostor, ki omogoča posameznikom diskusijo o konceptu, metodologijah in drugih potrebah za izvedbo projektov,
- podatkovna podpora, ki obsega dokumente, članke, bibliografije,
- seznam vseh registriranih članov projekta z e-poštnimi naslovi.

Države lahko UNESCO zaprosijo za finančno podporo projektom, ki imajo za cilj krožne migracije, kroženje možganov in krepitev sodelovanja v znanosti. Prav tako je UNESCO razvil zanimiv koncept virtualnega laboratorija, ki s pomočjo sodobnih komunikacijskih tehnologij rabi sodelovanju in raziskovanju na daljavo (Vary 2000). Virtualni laboratoriji so se izkazali kot uspešni na področjih astronomije, varstva okolja, medicine in preizkušanja zdravil ter družboslovnih znanosti (Froitzheim 2002).

Evropske pobude

EU skladno z lizbonsko strategijo podpira tiste politike, ki imajo za cilj učinkovitejšo upravljanje z migracijami za konkurenčnejšo Evropo, ter želi privabiti strokovnjake z vsega sveta in oblikovati skupen evropski prostor. EU želi svojo konkurenčnost povečati z ukrepi, kot je npr. Blue Card visa programme 2007 (Migration and development conference: 233), s katerimi naj bi iz tretjih držav privabili vrhunske strokovnjake.

Cilj EU je vzpostavitev prostega pretoka znanja, raziskav in tehnologij do leta 2020, svoj prispevek k uresnitvi tega cilja imajo tudi forumi, kakršen je npr. Evropski regionalni gospodarski forum (EREF), ki združuje okoli 17 evropskih regij. Takšni forumi so lahko izjemnega pomena za razvoj regije, saj dajejo EU in posameznim državam članicam priporočila za razvoj določenega področja. Ključna priporočila

⁷ Npr. katere osebe so na razpolago, s čim se ukvarjajo, kje so zaposlene, na kakšen način naj z njimi vzpostavijo kontakt.

EREF⁸ (Cizelj 2010: 1–5) na tem področju so, da naj vladne politike poskušajo povečati človeški kapital s spodbujanjem mobilnosti in kroženja možganov. V svojih priporočilih EREF ugotavlja, da veliko evropskih držav, ki kronično trpijo zaradi odseljivanja znanstvenikov in strokovnjakov, pojava ni uspelo zaustaviti ali pa ga obrniti sebi v prid. Eden od razlogov je tudi ta, da evropski raziskovalci v povprečju zaslužijo 50 odstotkov manj kot njihovi kolegi v ZDA. Rešitev so lahko spodbujanje napredovanj, večje finančne spodbude, razvijanje centrov odličnosti ter programi za vračanje mlajših raziskovalcev. S svojo znanstveno elito naj vzpostavijo komunikacijo in sodelovanje, pri čemer naj izrazita obe strani svoje legitime interese. Sodelovanje ne more temeljiti zgolj na patriotskih čustvih oziroma pripadnosti k določenemu narodu.

Znanstvena elita (diaspora) v svetu je lahko izjemno pomemben dejavnik pri prenosu znanja in tehnologij v matično državo, zato si morajo države izvora prizadevati za motivacijo članov diaspore, ki bo prispevala k uspešnemu sodelovanju. Sodelovanje z uveljavljenimi profesorji, ki delujejo in živijo v tujini, se lahko okrepi preko fakultet (*migrants faculties*), kjer so predavatelji pretežno gostujoči profesorji. *Migrants faculties* so lahko dodana vrednost k lokalni izobraževalni ponudbi in se lahko sofinancirajo s pomočjo evropskih programov mobilnosti European mobility programmes. Omrežja, mreže ali združenja, ki uporabljajo sodobne komunikacijske tehnologije, so pomemben in že uveljavljen instrument sodelovanja in komunikacije na regionalni, nacionalni in mednarodni ravni. Vzpostavljane novih omrežij naj temelji na preučitvi uspešnih omrežij, kot so GlobalScot, Transfer of Knowledge Through Expatriate Nationals – TOKTEN in Digital Diaspora Network Africa. Omrežja naj ne temeljijo pretežno na financiranju iz javnih sredstev, da si zagotovijo avtonomno delovanje in stabilnost. Mayer in Brown (1999) razlikujeta med mrežami študentov po svetu, lokalnimi združenji vrhunskih strokovnjakov in združenji znanstvenikov. EREF priporoča, naj vsako združenje izvaja točno določene funkcije, ki jih morajo ustrezno podpirati državne oblasti. Državni organi naj vodijo evidence o mrežah in znanstvenikih po svetu, pospešujejo komunikacijo med omrežji in državnimi institucijami, obveščajo o razvojnih trendih v državi in o možnostih sodelovanja z matično državo, finančno podpirajo posamezne projekte ter ustvarjajo možnosti za njihovo vrnitev. Države prejemnice naj tovrstna omrežja vidijo kot pomemben instrument bilateralnega sodelovanja. Omrežja naj identificirajo področja možnih sodelovanj raziskovalnih skupin, ki delujejo doma in v tujini, predlagajo skupne raziskovalne projekte, vzpodbujajo izmenjave študentov in profesorjev ter podobno. Delovni program naj bo zasnovan realno, skladno z razpoložljivimi finančnimi viri. Domači mediji naj o dosežkih znanstvenikov in strokovnjakov v tujini poročajo sistematično in objektivno. EU naj harmonizira ukrepe in politike držav članic na področju sodelovanja. Na pobudo Švicarskega zveznega urada za begunce se je leta 2001 začela izvajati bernska pobuda za sodelovanje različnih držav pri določanju politik in prioritet pri upravljanju z migracijami ter razvijanje skupnih usmeritev pri upravljanju z migracijami (Cizelj 2010: 15).

ZAKLJUČEK: POTREBUJEMO INTERAKTIVNO OKOLJE RAZLIČNIH DEJAVNIKOV

Zadnjih nekaj let, najbrž tudi zaradi velike gospodarske krize svetovnih razsežnosti, posvečajo države posebno pozornost povezovanju s svojimi znanstveniki po svetu. Analiza je pokazala na mednarodni pojav odseljivanja na visokorazvite in privlačne trge, kot so npr. ZDA. Uspešnost sodelovanja je odvisna

8 Peta izvedba (junija 2010) v Novi Gorici je bila posvečena zagotavljanju človeškega kapitala in upravljanju z migracijami za konkurenčnejšo Evropo. Avtorica v nadaljevanju članka navaja priporočila EREF, ki so bila sprejeta na tem srečanju. Udeleženci foruma, ki so sooblikovali priporočila, so bili predstavniki gospodarskega, raziskovalnega, inovacijskega kadrovskega in izobraževalnega področja držav in ustanov EU ter regij Jugovzhodne in Vzhodne Evrope.

od različnih dejavnikov in ni enoznačno opredeljiva. Potrebna je celovita strategija, ki spodbuja interakcijo raznolikih dejavnikov. Uspešnost je odvisna od tega, ali so državne, visokošolske in raziskovalne institucije pripravljene izvesti reforme, ki bi znanstveno okolje naredile bolj mednarodno konkurenčno, odprto ter privlačno za strokovnjake, znanstvenike in raziskovalce, ne glede na to, v kateri državi delujejo. Naslednji korak je vzpostavljanje okvirja oz. omrežij za pretok informacij med člani diaspore in matico. Na voljo so primeri dobrih praks in mednarodne pobude.

Kot pravi in uspešni so se pokazali tisti ukrepi, ki so spodbudili krožne migracije. Država mora torej z različnimi vzvodi podpirati kroženje možganov in soustvarjati ustrezno znanstveno raziskovalno okolje. Kot neuspešni so se pokazali tisti projekti in programi držav, katerih pobudniki niso bili člani znanstvene diaspore v tujini. Po mnenju avtorice je zato pravilen pristop tisti, kjer različne pobude znanstvene diaspore v tujini obravnavajo različni dejavniki v matici (*bottom-up*). Študijske izmenjave lahko postanejo del formalnih programov sodelovanja med univerzami in ne temeljijo več na zasebnih pobudah posameznikov. Znanstveniki v tujini sodelujejo v skupnih raziskovalnih programih, sofinanciranih na podlagi javnih razpisov. Diplomacija mora odigrati posebno vlogo pri navezovanju in posredovanju stikov, ki imajo za posledico prenos tehnologij, dobrih praks in vedenja (*know-how*) v matico.

Vzpostavljeno mora biti torej interaktivno in nebirokratsko okolje, ki podpira in pomaga implementirati pobude znanstvene diaspore, interaktivno okolje različnih dejavnikov pa mora imeti osrednji center ali točko, kamor se naslavlja pobude. Prav tako mora interaktivno okolje vključevati tudi zasebni sektor in podjetja, da se zagotovi učinkovit prenos znanja v podjetja. Ustvariti se mora vzpodbudno okolje za investitorje ter zagotoviti posebna finančna sredstva ali sklad, ki podpira kroženje možganov.

LITERATURA IN VIRI

- Akcijski načrt sodelovanja s slovenskimi znanstveniki in drugimi vrhunskimi strokovnjaki v tujini. Ljubljana: Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, 2009, WWW.USZS.GOV.SI (11. 1. 2011).
- ASO Lj. – Avstrijski znanstveni inštitut v Ljubljani <http://www.aso.zsi.at/> (30. 11. 2010).
- Bevc**, Milena, **Klemen Koman** in **Nika Murovec** (2006). *Človeški viri v razvojno raziskovalni dejavnosti v Sloveniji in primerjava z državami EU*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja, 272.
- BRAINDOC, (www.braindock.ch) (5. 1. 11).
- Castles**, Stephen in **Raul Delgado Wise** (ur.) (2008). *Migration and Development: Perspective from the South*. Geneva: International Organization for Migration, 324.
- Chaparro**, F., **H. Jaramillo** in **V. Quintero** (2004). *Role of Diaspora in Facilitating Participation in Global Knowledge Networks: Lessons of red Caldas in Colombia*. Report prepared for the Knowledge for Development Program of the World Bank. Bogota, 27.
- Cizelj**, Boris (ur.) (2010). Knowledge Transfer for Development – Circulation of Scientific Talent and Communication with Diasporas (Compendium), <http://www.eref.eu/previous-fora/eref-2010/workshops-2010/> (15. 11. 2010).
- Dežela Furlanija-Juljska krajina, www.pordenonesinelmondo.com (5. 1. 2011).
- Dežela Veneto, www.bellunoradici.net (5. 1. 2011).
- Dežela Spodnja Avstrija, www.blaugelbinderwelt.com (5. 1. 2011).
- Diaspora Knowledge Networks: UNESCO SHS, www.unesco.org/shs/migration/diaspora (18. 12. 2010).
- EC Communication on the conditions of entry and residence of third-country nationals, <http://eur-lex.europa.eu> (5. 1. 11).
- EREF Network, <http://www.eref.eu/previous-fora/eref-2010/workshops-2010/> (15. 11. 2010).
- Faller**, Tanja (2010). Lessons Learnt on Diaspora Networks of the Highly Skilled, <http://www.eref.eu/previous-fora/eref-2010/workshops-2010/> (15. 12. 2010).
- Finn**, Michael G. (2007). Stay Rate Foreign Doctorate Recipients from U.S Universities, 2005, <http://orise.orau.gov/files/sep/stay-rates-foreign-doctorate-recipients-2005.pdf> (3. 1. 2011).

- Finn**, Michael G. (2005). Stay Rate Foreign Doctorate Recipients from U.S Universities, 2003, <http://orise.orau.gov/files/sep/stay-rates-foreign-doctorate-recipients-2003.pdf> (3. 1. 2011).
- Finn**, Michael G. (2003). Stay Rate Foreign Doctorate Recipients from U.S Universities, 2001, <http://orise.orau.gov/files/sep/stay-rates-foreign-doctorate-recipients-2001.pdf> (3. 1. 2011).
- Froitzheim**, Konrad (2002). The UNESCO Virtual Laboratory Toolkit, <http://virtuallab.tu-freiberg.de> (23. 12. 2010).
- Green Paper on an EU Approach to Managing Economic Migration. Brussels: European Commission, 2004, <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004DC0811:EN:HTML> (10. 1. 2011).
- International Mobility of Highly Skilled, Policy Brief, Paris: OECD Observer, 2002, 8 pp. <http://www.oecd.org/dataoecd/9/20/1950028.pdf> (3. 1. 2011).
- Jin**, Misung (2010). Brain Circulation: Korean Experience, <http://www.eref.eu/previous-fora/eref-2010/workshops-2010/> (15. 12. 2010).
- Kaczmarczyk**, Pawel (2006). Highly skilled migration from Poland and other CEE countries-myths and reality, Reports&Analyses 17/06, www.csm.org.pl, (8. 1. 2011), 29.
- Kuznetsov**, Yevgeniy (2008). Why is Diaspora Potential so Elusive? Towards a New Generation of Initiatives to Leverage Countries Talent Abroad, http://www.migration4development.org/docs/kuznetsov_diasporas.doc (30. 12. 2010), 1–16.
- Meyer**, Jean-Baptiste in **Mercy Brown** (1999). Scientific Diasporas: A New Approach to the Brain Drain, <http://www.unesco.org/most/meyer.htm> (5. 1. 2011).
- Migration and Development Conference, Conference on migration and development, Final Report, The Government of the Kingdom of Belgium, The Organization for Migration, European Commission, World Bank, Brussels, 15, 15–16 March 2006, 292.
- Nacionalni program visokega šolstva 2011–2020: Prvi osnutek s komentarji. Ljubljana: Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo, oktober 2010, www.mvzt.gov.si (15. 11. 2010).
- Network of Talent South Tyroleans Living Abroad, www.suedstern.org (5. 1. 2011).
- Organizacija Švicarjev v tujini, www.swisscommunity.org (5. 1. 2011).
- Ozden**, Calgar in **Maurice Schiff** (ur.) (2005). *International Migration, Remittances, and Brain Drain*. Washington, D.C.: World Bank.
- Policy Coherence for Development, Migration and Developing Countries, OECD, 2007, http://www.oecd.org/document/46/0,3343,en_2649_33935_39207662_1_1_1_1,00.html#downloads (17. 1. 11)
- Raziskovalna in inovacijska strategije Slovenije 2011–2020: Osnutek za javno razpravo. Ljubljana: Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo, november 2010, www.mvzt.gov.si (15. 11. 2010).
- Skupna novinarska konferenca ministra akad. prof. dr. Boštjana Žekša in ministra Gregorja Golobiča, 5. november 2010, <http://www.slovenci.si/sl/znanost.aspx> (10. 11. 2010).
- Strategija ekonomskih migracij za obdobje od 2010 do 2020. Ljubljana: Vlada RS, 30. 12. 2010.
- Turner**, W. A. (2003). Diaspora Knowledge Networks, Project proposal for UNESCO's International Migration Section on the contribution of information and communication technologies to the development of Diaspora Knowledge Network, First Draft, http://www.limsi.fr/Individu/turner/DKN/Completed_research/FinalDraft-end.pdf (23. 12. 2010), 24.
- Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, <http://www.uszs.gov.si/> (11. 1. 2011).
- Vary**, James (ur.) (2000). Report of the Expert Meeting on Virtual Laboratories. Retrieved from International Institute of Theoretical and Applied Physics (IITAP), <http://www.iitap.iastate.edu/reports/vl/vlfinal.pd> (23. 11. 2010).

SUMMARY

BRAIN TALENT CIRCULATION: A NEW AIM FOR COUNTRIES CONNECTING WITH DIASPORAS

Breda MULEC

The author tries to explain the phenomena of brain drain, brain gain and brain circulation. Since many countries are confronted with brain circulation, it has become a new aim of national strategies in connecting countries with diasporas. In recent years countries have paid special attention to staying in contact with their scientists abroad, which is, among other possible factors, probably also due to the world economic crisis. The analysis shows an international phenomenon of population moving to highly developed and attractive markets, as for example the USA. To explain the reasons for these migrations, the author used foreign studies, existent statistic information and the extensive public debate, which started in Slovenia. On this basis, she tries to answer the question whether Slovenia is facing brain drain or not, and states the most recent measures taken in the country. The author also mentions some examples of good practices and initiatives of international organizations considering brain circulation and then analyses networks, which are used for communicating with scientific diasporas. A part of these networks is also online communication with the help of new online communication technologies.

Effective cooperation depends on various factors and could not be defined in a unique manner. A whole strategy, stimulating the interaction of different factors, is needed. Success depends on whether the state, university and research institutions are ready to pass reforms that would make scientific environment more internationally competitive, open and attractive to professionals, scientists and researchers irrespective of the country they work in. The next step is to establish a framework or a network for information flow among diasporas' members and the main state. There are existing examples of good practices and international initiatives at hand.

Measures, which have stimulated circular migrations, have proved to be right and the most successful. Therefore the country is required to support brain circulation and co-create an adequate scientific research environment using various supports. Projects of countries, where initiators were not members of scientific diasporas abroad, were proven unsuccessful. In the author's opinion, the correct approach is the one where different initiatives of scientific diasporas abroad are discussed by different factors in the main state (bottom-up approach). Study exchanges can become a part of formal cooperation programmes among universities and are no longer based on private initiatives of individuals. Scientists abroad participate in common research programmes, which are co-financed through public tenders. Diplomacy has to play a role at establishing and mediating contacts, which results in the transfers of technology, good practices and knowledge to the main state. An interactive and non-bureaucratic environment should be established. This environment should support and help to implement initiatives of scientific diasporas. However, the interactive environment of different factors must have central headquarters where initiatives can be received. It should also include the private sector and corporations in order to guarantee an effective transfer of knowledge to corporations. A stimulating environment should be established for investors and special finances should be guaranteed to support brain circulation.

Translation: Nina Gostenčnik

HIDDEN MINORITIES IN KOSOVO: “WE FEEL LIKE GHOSTS IN OUR OWN COMMUNITY”

Zala VOLČIČ^I
Karmen ERJAVEC^{II}

COBISS 1.01

ABSTRACT

Hidden Minorities in Kosovo: “We Feel like Ghosts in our Own Community”

This article presents an analysis of the self-representation of the smaller (non-Serbian and non-Kosovo-Albanian) minorities in Kosovo. On the basis of in-depth interviews with representatives of different minorities living in Kosovo such as Roma, Ashkali, Egyptians, Bosniaks, Gorani, Croats and Turks, we reveal the ways in which they express their perceptions of living in the “new” Kosovo. The main contention of the article is that while these minority groups openly express that they are subject to discrimination and acknowledge how Kosovo Albanians and Serbs frame them as the “Other”, they want to remain “hidden”.
Keywords: hidden minorities, nationalism, communication, Kosovo, former Yugoslavia

IZVLEČEK

Skrite manjšine na Kosovu – »V naši lastni skupnosti se počutimo kot duhovi«

Avtorici v članku predstavljata analizo (samo)reprezentacij majhnih, nesrbskih in nealbanskih manjšin na Kosovu. V poglobljenih intervjujih s predstavniki različnih manjšin na Kosovu (z Romi, Aškali, Egipčani, Bošnjaki, s Hrvati, Gorani in s Turki) razkrivata načine, s katerimi ti izražajo svoje razumevanje življenja na »novem« Kosovu. Njuna ključna ugotovitev je, da manjšinske skupine odprto razkrivajo diskriminacijo in prevladujočo uokvirjanje njihovih skupnosti kot »Drugih« s strani kosovskih Albancev in Srbov, obenem pa želijo ostati »skrite«.

Ključne besede: skrite manjšine, nacionalizem, komuniciranje, Kosovo, nekdanja Jugoslavija

INTRODUCTION

The majority population in Kosovo, Kosovo Albanians, proclaimed their independence from Serbia on the 17th of February, 2008. However, Kosovo is still under the control of the International Community (IC) that continues to attempt to build a multiethnic, tolerant state. About 14,000 NATO troops are on hand to keep the peace. The economy continues to be very weak, with the unemployment rate at 45 per cent (Palme 2009). The declaration of independence itself triggered the re-positioning of ethnic communities within Kosovo. Relations between the majority and minority communities are especially affected.

I Researcher, Ph.D.; University of Queensland, Centre for Critical and Cultural Studies, Forgan Smith Building, St. Lucia, Brisbane, Australia; e-mail: z.volcic@uq.edu.au.

II Associate Professor, Ph. D.; University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana; e-mail: karmen.erjavec@fdv.uni-lj.si.

Kosovo has a population of approximately 2 million, with roughly 87 per cent Albanians, 7 per cent Serbs, 3 per cent Muslims (Bosniaks and Gorani), 2 per cent Roma, Ashkali and Egyptians and 2 per cent Turks (Minority Rights Group International Report 2004). Rural Kosovo remains especially multiethnic because the people who live there remained throughout the turmoil of the last few decades.

Ethnic politics dominates political discourse and institutions in Kosovo, a point underscored by both politicians and scholars. However, they usually focus on the questions of whether and how Serbs in Kosovo remain at serious risk of death or injury, and on the “problem of guaranteeing the rights of Kosovo Serbs only, as if only Albanians and Serbs live in Kosovo”. Many smaller non-Serb minorities live in Kosovo (the Roma, Ashkali, Egyptian, Bosniak, Gorani, Croatian and Turkish minorities), which are usually addressed and framed by Kosovo Albanians as “the Other” (Baldwin 2006; Mueller 2007; *Human Rights World Report 2009*; Stevens 2009). There are also complicated and sometime tense relations between the minorities themselves – for example, according to the Egyptians, the Ashkali are really Egyptians, who present themselves as a separate community only under Albanian pressure. According to the Ashkali, the Egyptians are trying to assimilate them. The Egyptians are trying to assimilate them. However, what these various groups have in common is the problematic treatment that they receive from the Kosovo Albanian majority: different minorities are targeted collectively and in a negative way (Cahn 2007). All the minorities have suffered expulsion from their homes, discrimination and violence, and restrictions on speaking their own language, and continue to do so (Baldwin 2006; Mueller 2007; *Human Rights World Report 2009*; Stevens 2009).

This study attempts to fill the research gap in the area of political minorities research in Kosovo through an analysis of the self-representation of these smaller (non-Serbian and non-Kosovo-Albanian) minorities. We want to contribute to an understanding of contemporary discourses about the situation of minorities in Kosovo. Our primary goal is to reveal how non-Serbian minorities in Kosovo perceive their position within Kosovo and respond to “Othering” by Kosovo Albanians. An ethnographic study of representatives of Roma, Ashkali, Egyptian, Bosniak, Gorani, Croat and Turkish communities is used here to explore the ways in which members of these communities express the perception of living in Kosovo, and strategies of negotiation and opposition to their otherness. The main contention of the article is that while these minority groups express their discriminated situation, and acknowledge how Kosovo Albanians frame them as the “Other”, they want to remain “hidden”. Within the context of the continuing economic and political crisis, with a decline of domestic output, increasing unemployment and neglect, these groups do not want to become an active political subject, and we identify a general refusal to be politically engaged.

The first part of this article presents a theoretical background on the construction of national identity, otherness and hidden minorities. Then we focus on different interpretations of hidden minorities and their situation in Kosovo. Lastly, we introduce our methodology and data collection, and present our analysis of the study’s findings.

NATIONAL IDENTITY, OTHERNESS AND HIDDEN MINORITIES

Every nation- and state-building project generates a self and “Others” in the course of the formation of a polity (Alonso 1994). Jan Penrose believes that “as individuals liken themselves to some people and distinguish themselves from others, bonds are formed between people who see themselves as similar” (Penrose 1995: 402). It is the task of a state and “nation-builders” (such as educational or media apparatuses) to ensure that inclusion and exclusion are codified and maintained (James 1996: 33). Without such markers a new national identity will not be created because it is only through confrontation with the “Other” that the community sees what it is and what it is not and what it lacks by recognizing its

"constitutive outside" (Hall 1996: 4-5). Thus, the construction of a national identity requires the use of a constituting "Other" to create external difference. Otherness and national identity are closely related as they both define who the "we" and "they" are (Eriksen 1993). "They" are the "Others" who are not regarded as a part of the political community, the nation, or as citizens of the state (ibid.). Identity cannot be understood except in relation to "Others" – without "Others" a unified in-group will be difficult to construct.

Because most of the states in the Balkan region are based on the idea of the nation-state of one dominant (or "constituent", i.e. eponymous) nation (under whose banner the nations fought against the Ottoman Empire in the 19th century), the idea of expelling ethnically "foreign" populations had already emerged at the beginning of the formation of these states.

In the process of forming national identities, the states, such as Kosovo, have to assert their national identity and sovereignty vis-à-vis the former metropolis, now defined as the "Other" (Alonso 1994). In recent decades, especially after 1981, Kosovo Albanians were involved in an intense national-identity-building process. In 1981 they demanded that Kosovo become a full republic in former Yugoslavia (at the time, it only had the status of an autonomous province, precisely because of the high number of different minorities in Kosovo). In 1989, after the removal of their political autonomy, systematic, ethnically motivated discrimination was perpetrated against Kosovo Albanians by the Milosevic regime (Ramet 2005). At that time, the Serbs, accused of war crimes against Kosovo Albanians, became Kosovo Albanians' Other (Graczyk and Giannakos 2006).

Similarly, as many scholars point out, Kosovo Albanians represent the Other for the Serbs (Blagojevic 2000). There were many historical events that contributed to this image. One of the most important is that the official Serbian narrative has actively started to remember and interpret specific historical events. According to this narrative, the Battle of Kosovo, a battle fought between Serbian and Turkish forces on June 28, 1389, ultimately resulted in Serbian sacrifice, which elevated them to the status of a heavenly and chosen people. This myth was generalized and focused on well-established Jewish imagery in such a way that Kosovo became the "Serbian Jerusalem." Serbian politicians started to represent Albanians as colonizers and persecutors, pointing to the massive migration of Serbs from Kosovo in the 1980s that has been the cause and the consequence of the change in Kosovo's ethnic structure. On one hand, according to the Serbs, the Kosovo Serbs had a historical right to continue their rule of Kosovo (for more see Ramet 2005). Throughout the 1980s and 1990s, Kosovo Albanians were represented in the mainstream Serbian media as second-class citizens, barbarians, criminals, drug-dealers, and uncivilized traitors (for more see Andrejevich 1997; Markovic 2003; Petrovic 2008). And because of discrimination and even war crimes against Serbs by Kosovo Albanians during and after the Kosovo war (1999) (Ramet 2005), Kosovo Albanians became the national enemy for Serbs in the Republic of Serbia (Erjavec and Volcic 2007) and Kosovo (Duijzings 2000; Petrovic 2008).

On the other hand, the Albanian claims for Kosovo are based on ethnic grounds, i.e. on the fact that the population is now predominantly Albanian. Thus, Albanians and Serbs are each other's Others.

Serbs and Albanians in Kosovo share one more unified feature in the building of their national identities. They both frame smaller minorities, such as Roma, Ashkali, Egyptians, Bosniaks, Gorani, Croats and Turks, as the Other (Mladenovic 2004; Baldwin 2006; Mueller 2007; *Human Rights World Report 2009*; Stevens 2009). If Kosovo Serbs and Albanians are "undeniably other" to each other, they both perceive these small minorities as even "a lesser other" (Petrovic 2008: 69). These minorities are not seen as threatening either the Serb or Albanian Kosovo core identity, but they are understood as dangerous enough to frame them as enemies. This "Otherness" from the Serbian side is mostly based on the linguistic (for more see Greenberg 2004) and religious difference (for more see Markovic 2003).

With the gradual development of the Kosovo "parallel system" that was created by Kosovo Albanians and Kosovo Serbs in the 1990s, the minorities were caught in a gap between the (Albanian) power of numbers and the (Serbian) power of government. This situation left them hardly any choice but to opt for one of the two societies. Individual decisions on "to whom to belong and express loyalty" de-

pended on many issues. Thus, some opted for the Albanian shadow society, others for the Serbian official society. Neither decision, however, meant that they were fully accepted and integrated into the specific society of their choice.

For Kosovo Albanians, the difference from minorities is not necessarily religious (since they share three different religions) (for more see Duijzings 2000, Petrovic 2005) but is based on a so-called “feeling” of betrayal: namely, some small minorities supported the Milosevic regime during the Kosovo war (1999) (Baldwin 2006; Mueller 2007; *Human Rights World Report 2009*; Stevens 2009). This similar logic, when a majority proclaims minorities as “traitors” if they do not act according to their expectations, is observable in many cases in the Balkans, for example in the Serbian attitude towards Slavophone Muslims. Slavophone Muslims are supposedly Serbs that “betrayed Serbhood” while adopting Islam instead of Orthodoxy as the main religion. Milica Bakic-Hayden defines this as a “betrayal syndrome” (Bakic-Hayden 1995; see also, Petrovic 2008). The consequences of the relationship between the Kosovo Albanians and smaller non-Serbian minorities are shown in the form of exclusion from institutional policy-making and different kinds of discrimination of small minorities (Baldwin 2006; Mueller 2007; *Human Rights World Report 2009*; Stevens 2009).

Promitzer calls such small minorities “hidden minorities”, because they are institutionally unrecognized, publicly invisible and absent from policy-making institutions (Promitzer 2004: 11). Their members share an idea of a common origin and the importance of that origin for their identity (ibid.: 23). According to Promitzer, hidden minorities do not want to identify themselves as ethnically different from their surrounding population in public and/or there is no intention to recognise them as ethnic minorities within the state in which they are subjects. We argue that the Kosovo hidden minorities are different from other minorities – for example, Orthodox Serbs in Bela Krajina, Slovenia, who automatically reject the argument that they are marginalized in a national sense (Promitzer 2003) – they clearly reveal their otherness and discrimination, but they want to retain their “hiddenness”.

THE SITUATION OF HIDDEN MINORITIES IN KOSOVO

Following the NATO bombing of the Federal Republic of Yugoslavia in June 1999 and the return of ethnic Albanians from abroad, approximately four fifths of Kosovo’s pre-1999 minorities – an estimated 100,000 people – have been expelled from their homes. The ethnic structure in Kosovo was significantly changed in 1999, when Roma, Egyptian and Ashkali refugees left the province, mostly because of “not feeling safe”.

There are two main contradictory views on the current situation of hidden minorities (or, as they are defined by Kosovo’s legal system, “communities”). The Kosovo government (The IMG report is factually not accurate 2009) and the international community, for example the EU Commission (Conclusions of the EU’s general affairs and external relations council 2008), argue that non-Serbian minorities possess all rights guaranteed by the new Kosovo Constitution, especially in the fields of political participation, language use, and access to education. The Kosovo Institute for Policy Research and Development, for example, claims that the Kosovo Assembly allocates 20 seats for members of minority groups (10 Serbs, 3 Bosniaks, 2 Turks, 1 Gorani, 1 Roma, 1 Ashkali, and 1 Egyptian) – this is supposed to serve as proof that no minorities in Europe are represented to this degree (Administration and Governance in Kosovo 2005). But reports by various human rights organizations reveal that in practice the hidden minorities are absent from policy-making practice. The Kosovo Constitution prescribes that any decision-making process which directly affects minorities’ interests, such as the amendment or adoption of laws on certain issues of direct concern to minority groups, must be approved by both a majority of the Assembly and a majority of the parliamentary members representing non-majority communities present and voting (Baldwin 2006; Mueller 2007; *Human Rights World Report 2009*; Stevens 2009). Thus, the political practice shows that any acceptance of minorities’ demands in the Kosovo Assembly is precluded in

practice because the Serb representatives boycott the Assembly (Mueller 2007). The right to politically participate is defined in the Kosovo Constitution and national laws in a way that can be achieved only on paper. In reality, there is no consensus among the many different minorities on one hand (especially among the Serbs, who demand a special status, and the hidden minorities), and the majority (*ibid.*). Furthermore, at the municipal level, guaranteed representation for non-majority members in the municipal executive exists only where residents from minority groups exceed 10 per cent of the population (Law on Local Self Government 2008). Human rights organizations caution that for hidden minorities not representing at least 10 per cent of the population in any given municipality, this system fails to ensure their representation or protect their constitutional rights at the municipal level (Baldwin 2006; Mueller 2007; *Human Rights World Report 2009*; Stevens 2009).

Mueller (2007) also provides data on the minority population of each Kosovo municipality and shows that there is not a single resident belonging to an ethnic minority in South Mitrovica/Mitrovicë. This municipality is in fact home to more than 800 Roma and Ashkali as well as a few hundred Turks and Bosniaks. The same is said of Mamusha, where several Roma live (*ibid.*). He also claims that, in many other municipalities with sizable non-Serb minority groups, the number of ethnic minorities is considerably undercounted (*ibid.*). Such omission or reduction of minority numbers makes it difficult to facilitate an adequate allocation of resources for those groups.

All ethnic groups in Kosovo also have the constitutional right to education in their own language (Kosovo Constitution, Article IV), but there is a shortage of textbooks for primary and secondary education and official education documentation published in their own languages (Stevens 2009). The university in Prishtine/Pristina now only offers courses taught in Albanian (*ibid.*). The new Kosovo Constitution only guarantees Albanian and Serbian as official national languages (Kosovo Constitution, Article IV), but the decision of whether to recognize the Bosnian, Roma and Turkish languages at the municipal level is left to the discretion of the municipalities (*ibid.*).

Human rights reports conclude that neither the new Kosovo Constitution nor the new statutes properly protect and promote smaller minorities' needs and concerns, and in some cases have served to worsen their legal situation (Baldwin 2006; Mueller 2007; *Human Rights World Report 2009*; Stevens 2009). The hidden minorities in Kosovo have yet to see resolution or redress for oppression and human rights violations since the late 1990s, such as attacks and occupation of the homes of Bosniaks, Croats and Gorani, and an inability to exercise their language rights in public for fear of harassment. The situation today has improved, for example, in including minority languages in schools, but the lack of security, limited access to the education system, health care and employment, and very limited inclusion in the various reconstruction programmes are still characteristic of the minorities' situation. Roma, Ashkali and Egyptians who were displaced from their homes have faced severe difficulties in returning. Returning is not sustainable as there is no clear framework for resettlement, no housing to replace destroyed homes, and no reintegration policies. Even where houses are rebuilt, such as after the March 2004 attacks, many Roma do not return due to fear of further attacks. Their lack of documentation affects their ability to access basic economic, social and legal rights such as health insurance, social assistance, education and access to courts. The majority of hidden minorities suffer from lack of access to information or to tertiary education in their own languages, and discrimination due to association with the former Serbian majority. This combined with tough economic conditions means that some members of minority communities, including Croats, Bosniaks and Turks, are starting to leave the new Kosovo altogether (*ibid.*).

Lantschner (2008), who analyzed a new legislative framework for the protection of minority groups in Kosovo, developed some conclusions based on a strategic compromise. She claims that in Kosovo, there is an advanced law that in many respects fits perfectly in line with or even ahead of the standards applied in other European countries. But there is also a significant discrepancy between law and practice, between the lip service paid by many politicians and the priorities they set in their political agenda, between institutional frameworks and their proper functioning (*ibid.*). She concludes that, "there remain an enormous number of structural and legal challenges ahead of Kosovo" (Lantschner 2008: 490).

DATA COLLECTION AND METHOD

The purpose of the study is to present an insight into how younger members of hidden minorities express, negotiate and oppose Kosovo Albanians' otherness and discrimination. Despite Promitzer's assertion that in order to understand the hidden minorities' identities one should focus on members of older generations (Promitzer 2004), we want to study younger generations and their articulations and narratives about their identity. Younger generations are the most vulnerable to assimilation and are confronted by exclusion and discrimination in the fields of education and work.

The data include 42 problem-centred, qualitative interviews with hidden minorities aged 18–35, nearly split along gender lines (18 women and 24 men). Two main thematic questions were asked: (a) how do hidden minority groups perceive themselves and their position within Kosovo society and (b) how do they explain this position and where do they find causes for it. Young members of minorities were drawn from a sample composed of Roma (6), Ashkali (6), Egyptians (6), Bosniaks (6) Gorani (6), Croats (6), and Turks (6). Roughly speaking, it can be stated that Roma can be found all over Kosovo, while Egyptians, currently, can be found predominantly on the Dukagjin Plain (i.e. Metohija, in the western part of Kosovo) and Ashkali on the Kosovo Plain (in the eastern part of Kosovo). Numerically, the largest population of Roma, Ashkali and Egyptians live in the municipality of Gjakovë/Djakovica. Approximately 7000 Egyptians and Roma live in this municipality, of whom the vast majority declare themselves as Egyptians. Large communities can be found in Prizren (4500, predominantly Roma), Ferizaj/Uroshevac (4000, mostly Ashkali, a few hundred Roma), Peja/Pec (4000, Egyptians and Roma), Fushë Kosovë/Kosovo Polje (2300, majority Ashkali), Lipljan (1700, majority Roma and Ashkali), Obilic/Obiliq (1500 Roma and Ashkali), Klina (1200 Roma and Egyptians), Podujevo (1000, majority Ashkali), Istog/Istok (800, Egyptians and Roma). In the Serbian enclave of Grachanica and the surrounding villages, which belong to the municipality of Prishtinë/Prishtina, there are 1000 Roma. In the town of Prishtina there are approximately 140 Ashkali.

We deliberately did not interview the political representatives of the selected groups, because some representatives of hidden minority groups cannot represent the concerns of the community (Stevens 2009: 16). We focused on "ordinary" people, of different professions and education, with unemployed prevailing (22 informants), with primary (20 informants) and secondary (13 informants) education. The empirical data is based on in-depth, semi-structured individual interviews conducted in different regions in Kosovo in 2009, one year after the declaration of independence. In methodological literature, it is widely recognized that if handled properly, in-depth interviews are the most likely way to get in-depth information about the feelings, experiences, and perceptions of research subjects (Schutt 2001). This research technique was used to gather data on the informants' perceptions beyond the official declarations of leaders as reported in the media, and thus to offer more in-depth information on perceptions than surveys generally show. Both researchers speak Serbian and Croatian, for other languages, predominantly Albanian, we relied on a research assistant. The interviews were conducted in different places – where informants wanted to meet – but mostly in their homes. They usually lasted an hour and a half per interview. The interviews were recorded, after the interviewees had given their consent. All tapes were transcribed and translated into English, and all the interview notes were written up. Each interview was analyzed by both researchers, with a help of a research assistant, when necessary. Because of the space limitation of this article, only the common characteristics and major differences of the discourses of the hidden minorities are analyzed. To ensure the respondents' anonymity, we labelled our informants by using only the name of their minority group and their age.

First, the self-perceptions of hidden minorities will be presented, followed by explanations for the causes of their position. Lastly, strategies used to oppose their otherness will be presented.

RESULTS

Hidden minorities' perception of themselves

All our informants share three dominant perceptions and explanations for their otherness. They see themselves as the "eternal other", as the "real enemy", and as "the worst [conditions] now, since we are the most discriminated against".

"We are the eternal other"

All the informants perceive themselves as "the eternal other" within either Serbian dominated or Kosovo Albanian dominated Kosovo. They share the feeling that they have always been "the other" – excluded, marginalized, and hated – in Kosovo because of the national conflict between the Serbs and Kosovo Albanians.

Because the Serbs and Albanians are always fighting, are always in conflict, we are always the ones who are hated... whoever has power hates us. I tell you, we are always the ones who they beat up! (22-year-old male Bosniak)

They have also expressed the belief that the stronger nations have always, on the basis of their own ideological and political interests, forced a specific version of the future on them, and do not really allow the status of neutrality.

The big nations look only after their own interests... however they feel and whoever has more power in the region... they decide regardless of any other concerns. They decide who we are and what we do. We have no power, we don't count. We can stand on our head, but in political terms, we cannot do anything. (19- year-old male Ashkali)

"We are the real enemy"

All informants also perceive themselves as "a real enemy" to Kosovo Albanians, who they call "Shiptars". They feel that "Shiptars" hate them, use violence against them, steal from them, and employ various types of discrimination against them. According to many, the Kosovo Albanians have, because of the international pressure during the independence events, replaced their hatred of the Serbs with hating them, the "hidden minorities".

So what should I tell you... how do we live here. Very shortly: this is suffering to live here... Where to start? The Shiptars beat us up... my child, just going to school is regularly beaten, they steal things from her... she comes back home crying. They steal our cows. They steal our houses... the ones that belong to people who left for Germany, and they just come and steal, or they just move in... Here, look, my neighbour – he and his family left for Munich five months ago, and one weekend, I have no idea how many of them...came and they took doors, windows, even rugs with them... they just took everything. One could just go crazy, I tell you. They feel they have the power now, and because they can't really be mean to the Serbs anymore, they started to vent their anger at us... we remain the "bastard" who they want to hate, and rob. Basically, I think they just don't want us here... (27-year-old male Croat)

They see themselves as “a real enemy”, because the Kosovo judicial and police system does not protect them and the members of the international community do not pay attention to their situation. Moreover, Kosovo law enforcement treats them in discriminatory way: the Kosovo judicial system does not prosecute criminal cases and ethnically motivated violence against them. The informants, for example, stated that not a single domestic war crimes case had been filed in which the victims were non-Albanians, despite well-known crimes against them, especially against Roma, Ashkali, Egyptians and Gorani. Due to the fear of harassment, and the experience of authorities not cooperating or not prosecuting crimes committed against them, these groups are reluctant to report instances of discrimination or crimes against them.

Crimes that are committed against us are not even acknowledged. There are many examples... any family can tell you that there is a selective law here. And now you tell me... what that means. Any attacks on Albanians are detected, so you show the efficiency of police and courts, but about any attacks on non-Albanians you are silenced. That is pure injustice and hypocrisy and means that we are “the enemies”. The Shiptars don’t really say this aloud, because the international community controls the situation here... but also the internationals don’t do anything to help us. The Shiptars basically hate us, this is also shown in the police and judicial discrimination... We don’t even call the police anymore. Why would we? So that they will humiliate us, laugh at us, but do nothing? We are not people for them! (26-year-old female Roma)

These groups/communities also see themselves as “a real enemy” because Kosovo Albanians economically discriminate against them. They claim that Kosovo Albanians employ only “their own people”, but not them. “There is not a lot of jobs but the Kosovo Albanians still present themselves as people who work hard, and present us as the lazy ones, who are basically guilty that the country is undeveloped.”

Look ... I can tell you my own situation. I am young, 21 years old, a mechanic, but the Shiptars will not employ me... because I am not one of “them”. I was told that to my face. They will employ their own people, despite the fact that I might work harder and better... I understand the weak economy, and no jobs. But it’s more than that. There are significant differences between us and them... look...my friends and neighbours, they just don’t have a job, but all the Shiptars have. And they call us lazy! I would prefer to work ... instead of just waiting here, and sitting around... I think they hate us, they don’t trust us, and they want us out. They want to show to themselves and the world... that they are the best, that they work... but that we are slow and lazy. The Serbs have it much better: some of them even get double pensions, from Kosovo and Serbia! (21-year-old male Ashkali)

Roma, Ashkali and Egyptians from the Albanian part of Mitrovica/Mitrovice, South Mitrovica/Mitrovica, perceived themselves as “a real enemy” because the Kosovo Albanian institutions do not issue them personal ID documents in order to push them out of Kosovo. The lack of registered titles and documents also impedes their return to the informal settlements they occupied before the war. Non-documentation also affects their ability to access basic political freedoms, including the right to vote, to participate as a candidate in elections, economic, social and legal rights such as health insurance, social assistance, education and access to courts.

We all who live in the area of South Mitrovica and are not Shiptars are in reality their enemies. That’s how they think of us, and that’s how we have started to feel. They basically hate us, and want us to leave, so they can be alone in Kosovo... That’s why we do not get papers. Even the Serbs have papers, but we don’t. It’s not clear to you, how is that possible, right? Let me tell you... When Shiptars bombed our Mahalla, we escaped from here, over the river Ibar, over there... into the northern part, where the Serbs live. Not so long ago, the city council still would help to re-build the houses and farms of people who don’t have ID documents or ownership forms. UNMIK and some other international organizations donated money... and we came back to our land. Of course! Everyone wants to live on his land! But the problem now is that my family, and some other families... look, those

neighbours there, too...well, we cannot legally live here, because the Shiptars will not give us the documents. For three years now, we have had no papers. We have no citizenship, passports, no money... I have been waiting for these papers for more than three years, basically. Because we have no proof of ownership we can't prove that we had a house here, and a barn, and that we need some help to rebuild it all. But now, you tell me how could I have any papers? That's impossible... And if it's impossible, why are they doing this to us? I will tell you why: they want us out of Kosovo. For them, we are now the real enemies. The Serbs are over there, over the river, but we are still here, and they want to be alone, they want to have a clean Kosovo. They say I don't exist, but you see me, right? I exist... (35-year-old female Roma)

"It's the worst now"

Most informants would compare their current situation to the past. They would similarly express that their current conditions are the worst ever. They feel and perceive that they are the most discriminated against and that these days life is really hard, harder than ever before. They share the feeling that this is the worst time that they have ever experienced because of different reasons, but they all emphasize poverty connected to social marginalization – discrimination regarding employment – and economic conditions in Kosovo.

It hasn't been this hard for us, never. My mother likes to talk about the times when our families always had enough food and money to live. We haven't been rich, never, but we lived normal lives. Meat on the table, too. But now I am afraid that the day will come when I will literally not have enough food to feed my children. My mother never feared that. So the way we live now, it's not a life. It's hell... As you see, our economic situation is aggravated by the fact that our businesses are boycotted by the Albanians. So my husband can't get a job just because he is not Albanian. How do we survive? My husband's brother sends us money from Italy. If something happens to him...if he loses his job... I have no idea how we will survive. (34-year-old female Gorani)

Turks ironically claim that they had the best and most prosperous time during the times of socialist Yugoslavia. Now, they have less opportunity to speak, hear, be educated in and use their mother tongue in official capacities and at work than they did in the pre-Milosevic SFRY.

Under the Yugoslavian Constitution, the Turkish language enjoyed equal status with Serbo-Croatian and Albanian, but following the Law of 2007, Turkish is no longer recognized as an official language in some municipalities where we have been living for centuries. [...] Unlike in the former Yugoslavia, identification cards are not produced in Turkish. [...] And the government is no longer supporting our previously publicly funded newspaper... there are also no jobs in our language. (35-year-old male Turk)

The causes of Otherness

"They hate us because they think we were supporting the Serbs"

All the informants felt that the reason that Kosovo Albanians saw them as enemies was in their false idea that they sympathized, cooperated and collaborated with Milosevic's regime.

They think we are not good people. They hate us because they believe we supported the Serbs. But that's completely false! Everyone knows what the Serbs were doing to us in Bosnia! We would have never supported them... That's crazy to think we were supporting them... We speak the same language, that's why they think we were Serb supporters... (33-year-old male Bosniak)

The Kosovo Turks claim that they actually have the most rights among the hidden minorities. They explain that the official status of the Turkish language was taken away from them in 2007, but see the reason for this in previous Serbian manipulation against the Albanian minority. The Serbs favoured the Turks in order to minimize the position of the Albanians. The Turkish language was declared the third official language in Kosovo in the SFRY Constitution of 1974. The same policy continued even during Milosevic's regime, so that the Albanians considered the Turks his collaborators.

You ask me what our situation is like in Kosovo... If I compare ourselves with the others, I have to admit that we somehow have an advantageous position. But our biggest problem is language. The Albanians took away the right to use the Turkish language. That happened because of historical political manipulation that we actually were not even a part of. Serbian nationalists used us in their political manipulations with Albanians. And Milošević continued this policy, so now the Shiptars claim that we were his collaborators... That's not true! [...] Now, we only want Turkish to be one of the official languages recognized in Kosovo, so that we can speak it... where we live, where we work, where we socialize. You know, the mother tongue is crucial for us and our children. (35-year-old male Turk)

Opposing the otherness

Comparing Kosovo Albanians with the Taliban, the Nazis, Islamists and Mafia

A major strategy employed by the informants to oppose the otherness is framing Kosovo Albanians as a negative and deceptive community. Each minority uses different comparisons that are specific to their own identity. Gorani, Turkish and Bosniak informants, who are, like the majority of Albanians, Muslims, have compared Kosovo Albanians to the Taliban, in order to justify their own distinctiveness from them. Generally, the Taliban is positioned within Islam as a fundamentalist group which continues to challenge peace efforts in Afghanistan, while aiding and sheltering Al-Qaeda (Sullivan 2007).

Tell me whether it is normal to share love for the same God, to go to the same mosques, but they continue to hate us and see us as Serb lovers. These are not normal people, I tell you. They are the Taliban of the Balkans. Only people who are really radical are capable of this hatred, and they cannot see beyond their own borders. Some of our people say that Albanians are our brothers. But if we have learned anything from the Balkan story it is that there are no brothers here. (25-year-old male Bosniak)

Because religion is a crucial marker of identity for Croats, they have also focused on it as a comparator. They compare Kosovo Albanians with "radical Islamists". This comparison is used similarly by the Serbian minority in Kosovo (Petrovic 2008). At the same time the Muslims are positioned as "radical Islamists", "violent militants", or simply "terrorists", in the Western dominant discourses, especially after September 11, 2001 (Erjavec and Volcic 2007).

The current situation in Kosovo is insecure for us. We feel threatened and we don't feel secure. There are only around 350 of us here, but even ten years ago, there were maybe ten times more of us... but everyone left! If the Albanians hadn't become and behave like radical Islamists, there would be more of us Croats in Janjevo. (29-year-old male Croat)

The Roma informants who live in the Cesmin Lug camp for displaced persons after their displacement and violent expulsion by Kosovo Albanians and the destruction of their traditional Mahalla (quarter) in Mitrovice/Mitrovica, compare Albanians with those groups which are responsible for the largest Roma genocide in European history (Trubeta 2003): the "Nazis". Specifically, the Cesmin Lug settlements sit

on land contaminated by toxic metals. And what was supposed to be temporary accommodation has turned permanent. Despite calls by the World Health Organization, Human Rights Watch, and others to evacuate Osterode and Cesmin Lug, some 450 Roma continue to live there.

They are worse than the Nazis, because even the Nazis were more humane than the Albanians in [their] mass executions of Roma. Who can live and who can survive in such a context? This is not healthy...it is sick and dangerous... not normal. Really, it's impossible. (35-year-old female Roma)

All the Turkish informants, but also some Bosniaks, Gorani and Croats compared Kosovo Albanians with the Italian mafia. According to them, the whole government system works according to the mafia principles of clans, blackmail, fear, and illegal trade in cigarettes, oil, money, arms, drugs, and human organs. There is a political hypocrisy, Turkish informants claim, in how the main politicians and administrators behave towards the IC and the situation on the ground towards minority groups. Although the laws may be good on paper, they say, in practice these laws are not working and the minority groups are marginalized.

Albanians work according to the mafia principle. Even worse, this state itself is a mafia state. You know, everything here functions only if you obey clans – you know, the principle of "ours" get jobs, but "theirs" don't. Then there is a lot of blackmailing, and illegal business... like trafficking in people, organs, and oil, anything... Look how many gas stations there are in Kosovo, every village has at least two... but they don't need even one... These are all money laundries. And furthermore, look how they know how to behave in front of the IC and how they know when to pass good laws in the parliament! But you have to understand, we don't benefit from this... that's all just on paper. In practice, all these laws don't work! On the outside, everything looks nice, but in reality, nothing functions. Well, it functions as they want it to function. Yes, and themselves, they function as a mafia. There is no unity among them, either – it's a clan-based community. But in front of the world, they mobilize and work as one. That is how they are. (35-year-old male Turk)

"The representatives of the IC are like a mafia"

Using the strategy of comparison, the informants also compared the members of the international community in Kosovo (previously UNMIK, now EULEX, ICR) with a "mafia"; but they used different metaphors: they act in an arrogant and aggressive way; they don't work, just give orders; and they look only after their own interests.

They don't work here. They don't do anything. All they do is they collect their money and tell everyone else what to do... it's like a mafia. You can see it yourself how they drive around in their big, luxurious cars. In the evenings, they enjoy life in cafes, which because of them have completely changed. The music that we used to listen to is not there anymore. Only Western music, and Western drinks... (30-year-old male Egyptian)

The informants also argue that the IC representatives are not familiar with the different cultures and languages in Kosovo, that they do not respect the inhabitants and their lifestyles. The informants claim that most of the "internationals" remain ignorant, but they still want their presence, because it assures some control of Albanian nationalism.

Look... they don't even try to learn our languages or our habits. They are not interested in us. They don't respect us, our culture, nothing is sacred for them. When there is Ramadan, and they should follow the rules, they eat during the day...in front of us... as if they are making fun of us. They don't work at all, they order people around, what they want. It's like a mafia. They only do things that will benefit them, that will serve their interest. How-

ever, no matter what, it's still ok that they are here, because if they weren't, the Shiptars would go completely crazy and marginalize us even more. (22-year-old male Ashkali)

“We only want to be left alone, so we can live as our grandfathers did”

The second opposition to otherness was the escape into tradition by comparing themselves to their ancestors who also lived in hardship, but survived here in Kosovo.

Our people have lived here in Kosovo for centuries... this is our home. Our culture, our habits are here... every generation educates the next one about life here. If so many generations survived here, all the poverty and violence, well, so can we. They were strong and did not leave. Well, we have to be tough, too. They should just give us peace, so we can live the way we want. (24-year-old male Bosniak)

The informants want to live similarly to their ancestors – close to nature, in a traditional way. If they left now, they would understand this as a betrayal of their own community, family, and relatives, since they would reject and not fight for their own tradition. This is the connection that they have with Kosovo.

We think of leaving... of course we do. This situation is hard, and... many have left already. Especially the ones who go and study in Turkey, they don't come back. For now, we'll stay. We get strength from our ancestors; they were living here for centuries. If we left now, that would mean betraying them. It would mean that they haven't planted the seeds for us well and that they have sacrificed for nothing – so we don't want to leave. We also don't want to abandon our tradition, our way of life... Look, we were always very good citizens, and we don't want to cause trouble. Just leave us alone... so we can live as we did. We don't demand anything more and nothing less [than] what we had in the past: our language, our schools, and our media...well, television in our own language. (33-year-old male Turk)

Because of the strategy of escape into their tradition that keeps them alive, these informants feel it's very important to hide the crucial elements of their tradition from outsiders. This is also the main reason why they don't want to be politically active. They feel that with political participation they would allow foreigners/outside, i.e. Albanians and others, to enter their lives. That would allow the outsiders to regulate their lives, and that could seriously threaten their way of life (their internal cultural patterns), that they and their ancestors have led for centuries.

Please, dear God, don't let the Shiptars come here and to order us how to live our lives. We have to protect ourselves from them, we have to protect what our ancestors taught us is sacred... our language, our religion... our food... you know, we eat pork, which Shiptars generally do not, and we have other customs and habits. Our lives are different, and we don't want to lose this. (35-year-old female Croat)

The informants want to be “left alone” – they want to live in peace, with no conflicts. They also want to integrate – in order to live in a “hidden”, invisible, and closed way, so that they can protect their traditions. They all claimed that they don't want to be necessarily recognized as a national minority, and they do not want to become a political subject and participate in political activities, because they feel that political participation might trigger further Albanian anger and hatred, and even more discrimination.

Personally I wish that they would leave me alone – just so that we can have jobs, and live peacefully. I just want to look after my family, I have no other interests. As far as I know, we all just want to be left alone. We don't need or want any special rights, for which we need to fight against the Shiptars, because that would hurt us more. It always did. They would perceive it as a provocation, which triggers further conflicts and misery. I don't know

whether you understand it... Nothing works here. Everything is written, but nothing works according to the laws or any political agreements. If you want something, they will write it for you... on paper. But that's it! At the same time, you might be punished for even asking – by not getting anything at all – no asphalt, no new school for the children in your community, no jobs... So it's better not to ask for anything! That's why we want to be left alone, so we can live like normal people, like our ancestors. We don't need politics; all we want is a new school and some money, so that our kids can survive here. (31-year-old male Croat)

The majority of informants argued against their own representatives in Kosovo's national and local political bodies, because they are being politically instrumentalized anyway: the representatives unveil the situation of the hidden minorities, but only to serve their own interests. The political representatives of hidden minorities, according to the informants, are not familiar with the wishes and needs of the communities. If they were, they wouldn't be politically active. They would be aware that any confrontations with Albanians bring the minorities even more otherness and discrimination.

Our own politicians... they bring us only misery. They provoke the Shiptars, who have the majority, so you can't do anything, because they do what they like. Only we get more beaten up! They are there only to get the money, but they make fools of us, because they are disconnected from us. They don't understand the situation on the ground! We only want them to leave us alone, so we can live and work. (34-year-old male Bosniak)

DISCUSSION AND CONCLUSION

The aim of this article was to contribute, through self-representations of hidden minority groups in Kosovo, to an understanding of the contemporary discourses of hidden minorities. As we argued in the theoretical section, Albanians and Serbs alike build their states and sense of nation on exclusion and otherness. If Kosovo Serbs and Albanians represent "the other" to each other, the irony is that they both perceive hidden minorities as "the other". Those minority groups are a kind of a "collateral damage" within the politically dominant Serb-Albanian relationship. Kosovo Serbs and Albanians used hidden minorities to display their own power and (mis)used it for their own nationalistic interests.

The research has shown that the hidden minority groups perceive themselves as inferior and attempt to negotiate the "otherness" by withdrawing into private spaces. There are, of course, differences among the minorities themselves that would require greater space than is available here to elucidate. However, these minority groups all share some similar life experiences, especially in relation to the majority group and as victims of discrimination by the majority. Non-Serbian minority groups in Kosovo feel like hidden minorities, because they continue to be the eternal "other" to both Kosovo Albanians and Serbs. They differ from other hidden minorities in the Balkans, however (Promitzer 2004). Their rights are written in the Constitution and laws, but in such a way that it is not possible for these rights to be exercised in practice. Or, these rights are not being respected in reality (Lantschner 2008; Stevens 2009). Our informants perceive themselves as used and abused by both nations, and they don't feel protected by international organizations in Kosovo. Because of the pressures and focus of international community, which primarily emphasizes the rights of the Serbian minority in Kosovo, the informants feel like "the real other" of Kosovo Albanians. They feel that these have transferred anger, hatred, and different forms of discrimination onto them. They feel that they have never lived in such terrible conditions. And they do, compared to other minority groups, such as Serbs in Bela Krajina (Promitzer 2003), openly express their otherness. This can be explained by the fact that they felt safe and comfortable explaining their situation to "independent" observers, such as the present researchers.

We found that our informants used two strategies to oppose the majority. Firstly, they compared Kosovo Albanians with negative peoples: the Taliban, Nazis, Islamists and the mafia. The representatives of the international community were also compared to the mafia, since they don't "really work,

or achieve anything”, are arrogant, and don’t learn the language, while not respecting the local habits. According to the informants, they are in Kosovo only to serve their own interests and to make money.

The second strategy has been to withdraw into their own tradition and to preserve the hidden elements of their identity. To withdraw into tradition is a typical gesture of threatened communities in times of economic crisis and political instability, where they again try to find the security and the feeling of stability that tradition provides (Sharp 2003). Despite the fact that our informants feel more discriminated against than ever before, paradoxically, they do not want to participate in a political process of asserting their own rights, because they feel they could “lose” their own “hidden” identity, tradition, and culture. Political participation for them means – according to their own experiences – even more otherness, exposure, and discrimination. Thus, they express their otherness and discrimination, but they are convinced that they can’t reduce these by political means. While being politically active, they believe, they could lose their identity, and worsen their situation. In a sense these minorities are closing their own space for active and meaningful political participation and opening up the space to other actors. This can have serious consequences. History shows that the majority of hidden minorities assimilate if they don’t form political strategies and if they don’t fight for their own rights (Promitzer 2004). But hidden minorities should be not forced into political participation, despite the good intentions of those who promote it. It is the responsibility of researchers and politicians to respect their voices and their arguments and to shape the politics of struggle on the basis of the local needs, and not from a top-down model.

Politically speaking, Kosovo Albanian politicians have to – despite or precisely because of discrimination and war crimes that they have experienced themselves – accept the fact that the social and political affairs in Kosovo will become even more complicated if they are not solved according to the social, political, and economic realities. The solution is not to close one’s eyes and overlook the conditions in which the hidden minorities live in Kosovo. It’s not enough just to frame political and social development discourses and accounts in terms of the needs and concerns of Albanians and Serbs. It’s not enough just to write new constitutions and laws. As this article has shown, the formation of theoretically sound legal documents and institutions is insufficient to create political, legal and social equality. Kosovo currently has one of the world’s most comprehensive and detailed domestic laws banning discrimination, including racial discrimination. The Anti-Discrimination Law (ADL) entered into force on 19 September 2004 (UNMIK Regulation on the Promulgation of the Anti-Discrimination Law adopted by the Assembly of Kosovo 2004).

However, discrimination against minorities in Kosovo is widespread and overwhelming. Unemployment in Kosovo is generally high. Although no adequate statistical data exists on unemployment among minorities, field research indicates that in many places for minorities it is close to 100%.

REFERENCES

- Administration and Governance in Kosovo* (2005). Prishtina: Institute for Policy and Development.
- Alonso**, Ana Maria (1994). The Politics of Space, Time and Substance: State Formation, Nationalism, and Ethnicity. *Annual Review of Anthropology*, 23(3): 379–405.
- Andrejevich**, Milan (1997). The Sandžak: A Perspective of Serb-Muslim Relations. *Muslim Identity and the Balkan State* (Ed. Hugh Poulton and Suha Taji-Farough). London: Hurst & Company, 180–193.
- Bakic-Hayden**, Milica (1995). Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia. *Slavic Review*, 54(4): 917–931.
- Baldwin**, Clive (2006). *Report: Minority Rights in Kosovo under International Rule*. London: Minority Rights Group International.
- Cahn**, Claud (2007). Birth of a Nation. *German Law Journal*, 8(1): 81–94.

- Blagojevic, Marina** (2000). The Migrations of Serbs from Kosovo during the 1970s and 1980s: Trauma and/or Catharsis. *The Road to War in Serbia* (Ed. Popov, Nebojsa). Budapest: CEU Press.
- Conclusions of the EU's general affairs and external relations council (2008). http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/98818.pdf (12. 12. 2010).
- Duijzings, Ger** (2000). *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, London: Hurst & Co.
- Eriksen, Thomas Hylland** (1993). *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.
- Erjavec Karmen and Zala Volcic** (2007). 'War on terrorism' as a discursive battleground: Serbian recontextualization of G.W. Bush's discourse. *Discourse & Society*, 18(1): 123–138.
- Graczyk, Donald A. and Symeon A. Giannakos** (2006). The Face of Kosovo Albanian Nationalism. *Mediterranean Quarterly*, 17(4): 142–159.
- Greenberg, Robert** (2004). *Language and Identity in the Balkans. Serbo-Croatian and Its Disintegration*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Hall, Stuart** (1996). Introduction. *Who Needs Identity? Questions of Cultural Identity* (Ed. Stuart Hall and Paul du Gay). London: Sage, 4–5.
- Human Right World Report 2009* (2009). New York: Human Right Watch.
- James, Paul** (1996). *Nation Formation*. London: Sage.
- Kosovo Constitution. http://www.uni-graz.at/opv1www_constitution_kosovo.pdf (12. 12. 2010).
- Lantschner, Emma** (2008). Protection of Minority Communities in Kosovo, *Review of Central and East European Law*, 33(4): 451–190.
- Law on Local Self Government* (2008). Kosovo Assmby. <http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,249> (12. 12. 2010).
- Markovic, Predrag** (2003). *Ethnic Stereotypes: Ubiquitous, Local or Migrating Phenomena: The Serbian-Albanian Case*. Bonn: Michael Zikic Stiftung.
- Minority Rights Group International Report 4*. (2004). European Centre for Minority Issues. <http://www.ecmi.de/rubrik/57/reports/> (20. 12. 2010).
- Mladenovic, Radivoje** (2004). Slovenska lingvistička pripadnost, konfesionalna pripadnost i etnički transfer u svetlu skrivenih manjina na jugozapadu Kosova i Metohije. *Skrivene manjine na Balkanu* (Ed. Biljana Sikimić). Beograd: Balkanološki insitut SANU, 245–258.
- Mueller, Stephan** (2007). Minority Report. <http://www.ombudspersonkosovo.org/index.php?cid=2,93&match=mandate&offset=4> (20. 12. 2010).
- Palme, Nataša** (2009). *Analiza poslovnega okolja Kosova*. Ljubljana: EF.
- Penrose, Jan** (1995). Essential Construction? The 'Cultural Bases' of Nationalist Movements. *Nations and Nationalism*, 1(3): 402–404.
- Petrovic, Tanja** (2008). Serbs, Albanians, and Those in Between. *Dve domovini /Two Homelands*, 27(1): 67–81.
- Promitzer, Christian** (2003). 'Gute Serbien': Ethnolohen und Politiker über die Identität der Serben in der slowenischen Bela Krajina. *Umstrittene Identitäten* (Ed. Ulf Brunnbauer). Bern: Peter Lang, 173–199.
- Promitzer, Christian** (2004). (Ne-)vidljivost skrivenih manjina na Balkanu. *Skrivene manjine na Balkanu* (Ed. Biljana Sikimić). Beograd: Balkanološki institut SANU, 11–24.
- Ramet, Sabrina** (2005). *Thinking about Yugoslavia*. New York, Cambridge: Cambridge University Press.
- Schutt, Russell K.** (2001). *Investigating the Social World*. Thousand Oaks: Pine Forge.
- Sharp, Lesley** (2003). Laboring for Colony an Nation. *Critique of Anthropogy*, 23(1): 75–91.
- Stevens, Georgina** (2009). *Report: Filling the Vacuum: Ensuring Protection and Legal Remedies for Minorities in Kosovo*. London: Minority Rights Group International.
- Sullivan, Daniel P.** (2007). Tinder, Spark, Oxygen and Fuel: The Mysterious Rise of the Taliban. *Journal of Peace Research*, 44(2): 93–108.
- The IMG report is factually not accurate* (2009). <http://hostmonster.com/cgi/suspended?d=kosovotimes.net&r=individual> (12. 12. 2010).

Trubeta, Sevasti (2003). Gypsiness, Racial Discourse and Persecution: Balkan Roma during the Second World War. *Nationalities Papers*, 13(4): 495–514.
UNMIK Regulation on the Promulgation of the Anti-Discrimination Law adopted by the Assembly of Kosovo, UNMIK/REG/2004/32 (2004). <http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/02english/E2004regs/E2004regs.htm> (12. 12. 2010).

POVZETEK

SKRITE MANJŠINE NA KOSOVU – »POČUTIMO SE KOT DUHOVI V NAŠI LASTNI SKUPNOSTI«

Zala VOLČIČ
Karmen ERJAVEC

Večinsko prebivalstvo Kosova, kosovski Albanci, so 17. februarja 2008 razglasili svojo neodvisnost. Danes je Kosovo še vedno pod nadzorom mednarodne skupnosti. Tako je na Kosovu še vedno 14.000 vojakov organizacije NATO, ki skušajo vzdrževati mir. Gospodarstvo je še vedno zelo šibko, saj je skoraj polovica prebivalcev brezposelnih. Razglasitev neodvisnosti Kosova je sprožila proces repozicioniranja etničnih skupnosti. Še zlasti se je nanovo vzpostavil odnos med večinskim prebivalstvom in majhnimi skupnostmi. Na Kosovu živi približno 2 milijona prebivalcev, od tega 87 odstotkov Albancev, 7 odstotkov Srbov, 3 odstotki Muslimanov (Bošnjakov in Goranov), 2 odstotka Romov, Aškalov in Egipčanov in 2 odstotka Turkov (Minority Rights Group International Report 2004). Večina mednarodne in domače politične javnosti največ pozornosti namenja dvema največjima etničnima skupinama, tj. Srbom in Albancem, majhne etnične skupine pa zanemarja, čeprav številni raziskovalci človekovih pravic (npr. Baldwin 2006; Mueller 2007; *Human Right World Report 2009* 2009; Stevens 2009) poročajo, da večinsko prebivalstvo majhne etnične skupine izganja iz domov, nad njimi izvaja fizično nasilje ter jih politično, ekonomsko in kulturno diskriminira.

Ker se večina znanstvenikov ukvarja s problemom odnosa med kosovskimi Srbi in Albanci, je področje nesrbskih manjšin slabo raziskano. Večina znanstvenikov ob obravnavi te teme analizira položaj posamičnih manjšin, zato skuša ta članek vsaj delno zapolniti raziskovalno vrzel. V članku je predstavljena analiza (samo)reprezentacij majhnih nesrbskih in nealbanskih manjšin na Kosovu. S pomočjo poglobljenih intervjujev s predstavniki različnih manjšin na Kosovu (z Romi, Aškali, Egipčani, Bošnjaki, s Hrvati, z Gorani in s Turki) razkriva načine, na katere ti izražajo svoje razumevanje življenja na »novem« Kosovu.

Raziskava je pokazala, da Albanci in Srbi gradijo svoji državi s strategijo izločitve drugih etničnih skupin in predstavljanjem teh skupin kot »drugih«. Ironično je, da kosovski Srbi in Albanci ne le da drug drugega predstavljajo kot »drugega«, kot »druge« predstavljajo tudi manjše etnične manjšin in jih hkrati zlorablajo za svoje nacionalistične interese.

Promitzer opredeljuje »skrite manjšine« kot tiste majhne manjšine, ki so institucionalno neprepoznane, v javnosti nevidne in odsotne iz institucij družbenega odločanja (Promitzer 2004: 11). Raziskava je razkrila, da se nesrbske manjšinske skupine počutijo kot skrite manjšine, ker so večni in ključni »drugi« tako za kosovske Srbe kot za kosovske Albance. Čeprav se skrite manjšine na Kosovu med seboj razlikujejo, si delijo skupno življenjsko izkušnjo, da so žrtve diskriminacije večinskega prebivalstva. Od drugih skritih manjšin v tem delu Evrope se razlikujejo po tem, da so njihove pravice jasno zapisane v ustavi in zakonih, toda na v praksi neuresničljiv način ali pa večinsko prebivalstvo načrtno ne spoštuje njihovih političnih, ekonomskih in kulturnih pravic (Lantschner 2008; Stevens 2009). Informanti so poročali, da se počutijo zlorabljene ne le od kosovskih Srbov in Albancev, ampak tudi od mednarodne skupnosti, ki jih ne ščiti. Trdijo, da so prav oni »večni pravi drugi« na Kosovu. Vsi tudi menijo, da po drugi svetovni vojni njihov položaj še nikoli ni bila tako slab kot je sedaj.

Raziskava je pokazala, da so informanti uporabili dve strategiji upiranja položaju »drugosti«. Pr-

vič, kosovske Albance so primerjali s prevladujoče negativno označenimi družbenimi skupinami, kot so Talibani, nacisti, islamisti in mafijci. Ker njeni pripadniki na Kosovu niso pomagali izboljšati njihovega položaja in jih ne spoštujejo, so kot mafijo označili tudi mednarodno skupnost. Drugič, umaknili so se v okrilje svoje tradicije in v svoji identiteti skušajo ohraniti element skritosti. Čeprav se informanti počutijo zelo diskriminirani, se jih večina ne želi politično aktivirati in tako terjati svoje pravice, ker menijo, da bodo tako izgubili svojo »skrito« identiteto, tradicijo in kulturo. Po njihovih izkušnjah politična participacija prinaša še večjo »drugost«, izpostavljenost in diskriminacijo. Manjšinske skupine torej odprto razkrivajo diskriminacijo in prevladujočo uokvirjanje njihovih skupnosti kot »Drugih« s strani kosovskih Albancev, obenem pa želijo ostati »skrite«.

Toda zgodovina kaže, da se je večina skritih manjšin, če ni oblikovala političnih strategij in se borila za svoje pravice, asimilirala (Promitzer 2004). Vendar pa se skritih manjšin na Kosovu – kljub dobrim namenom – ne more prisiliti v politično participacijo; raziskovalci in politiki morajo spoštovati njihovo stališče.

Kosovski in mednarodni politiki bi morali sprejeti dejstvo, da so politične, gospodarske in družbene zadeve bolj zapletene, kot to priznavajo v svojem javnem diskurzu. Rešitev ni v zanikanju razmer, v katerih živijo skrite manjšine, in v oblikovanju vedno novih zakonov, ki so sami na sebi sicer dobri, a so v praksi neuresničljivi oz. se namenoma ne izvajajo. Rešitev je treba iskati v procesu spreminjanja opisanih razmer.

IDENTITET GRADIŠČANSKIH HRVATA: KORIJENI I PERSPEKTIVE

Željko HOLJEVAC¹

COBISS 1.03

IZVOD

Identitet gradišćanskih Hrvata: korijeni i perspektive

Suvremeni identitet gradišćanskih Hrvata kao odnos koji podrazumijeva jednakost, istovjetnost i jedinstvo sa samim sobom oblikovao se poslije 1921. među potomcima onih Hrvata koji su u 16. stoljeću u sklopu velikoga raseljavanja iz hrvatskih zemalja pred plimom osmanske ekspanzije u jugoistočnoj Europi napustili stara prebivališta između rijeke Drave i Jadranskoga mora i nastanili se na zapadnim rubovima Panonije, tj. na prostoru koji danas, unutar Europske unije, dijele među sobom austrijska pokrajina Burgenland (hrvatski Gradišće), županije Vas i Győr-Moson-Sopron u zapadnoj Mađarskoj i bratislavski kraj u Slovačkoj.

KLJUČNE RIJEČI: Gradišće, Hrvati, identitet

ABSTRACT

The Identity of the Burgenland Croats: Origins and Perspectives

The modern identity of the Burgenland Croats as a term including equality, oneness and unity was formed after 1921 among the descendants of the Croats who left their old residences between the Drava River and the Adriatic Sea in the 16th century as parts of a large displacement of the Croatian lands before the tide of the Ottoman expansion in south-eastern Europe and settled on the western edge of Pannonia, i.e. in the area divided among the Austrian province of Burgenland (in Croatian "Gradišće"), the Vas county and the Győr-Moson-Sopron county in western Hungary, as well as the surroundings of Bratislava in Slovakia within the European Union.

KEY WORDS: Burgenland, Croats, identity

IZVLEČEK

Identiteta gradišćanskih Hrvatov: korenine in perspektive

Sodobna identiteta gradišćanskih Hrvatov kot odnos, ki predpostavlja enakost, istovetnost in enotnost s samim seboj, se je oblikovala po letu 1921 med potomci tistih Hrvatov, ki so v 16. stoletju v sklopu velikega razseljevanja s hrvaških ozemelj pred plimo osmanske ekspanzije v jugovzhodni Evropi zapustili stara bivališča med reko Dravo in Jadranskim morjem ter se nastanili na zahodnih robovih Panonije, se pravi na območju, ki si ga danes znotraj Evropske unije delijo avstrijska pokrajina Burgenland (hrvaško Gradišće), okraja Vas in Győr-Moson-Sopron na zahodnem Madžarskem in bratislavski okraj na Slovaškem.

KLJUČNE BESEDE: Gradišće, Hrvati, identiteta

¹ Dr. sc., docent, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb; e-mail: zholjeva@ffzg.hr, zeljko.holjevac@gmail.com.

Suvremeni identitet gradišćanskih Hrvata oblikovao se poslije 1921. među potomcima onih Hrvata koji su u 16. stoljeću u sklopu velikoga raseljavanja iz hrvatskih zemalja pred plimom osmanske ekspanzije u jugoistočnoj Europi napustili stara prebivališta između rijeke Drave i Jadranskoga mora i nastanili se na zapadnim rubovima Panonije: u zapadnim dijelovima povijesne Ugarske, na prostoru koji u ono vrijeme nije obuhvaćao samo današnju zapadnu Mađarsku nego i današnju istočnu Austriju kao i bratislavski (tada požunski) kraj u današnjoj Slovačkoj. Iako su neposredni motivi pojedinih selidbenih kretanja prema srednjoeuropskom panonskom prostoru nedvojbeno bili vrlo različiti, osmanska je opasnost svaka-ko bila *conditio sine qua non* migracija takvih razmjera kakve je u 16. stoljeću poprimila selidba Hrvata na buduće gradišćansko područje te u susjedne i okolne zemlje i krajeve.¹ Iz činjenice da su ih stari pisci često nazivali „vodenim Hrvatima“ (Wasser-Krobothen), pa i „bosanskim Hrvatima“ (Bosner Croaten), nije ni sada sasvim jasno je li to bilo stoga što su većinom potjecali iz krajeva prožetih mnogim rijekama (Lika, Gacka, Mrežnica, Korana, Kupa, Una, Vrbas, Sava, Ilova, Drava itd.) ili pak stoga što su se većinom nastanili u krajevima kojima je uveliko dominiralo današnje Nežidersko jezero (njem. Neusiedler See, mađ. Fertő).

U zapadnoj Ugarskoj kao povijesnoj i geografskoj cjelini, koja se samo upravno dijelila na četiri stare teritorijalne jedinice (županije Vas, Sopron, Moson i Pozsony), hrvatski doseljenici i njihovi potomci stoljećima živjeli u specifičnoj multijezičnoj i multikulturnoj prožetosti s austrijskim Nijemcima, Mađarima i Slovacima. Josip II. je za zapadnu Ugarsku indikativno primijetio: „Među žiteljima ovdje je malo Mađara; većinom su to Hrvati, a ima i vrlo mnogo Nijemaca“.² Do ukidanja kmetstva 1848. bili su uglavnom zemljoposjednički podložnici na feudalnim vlastelinstvima koja su pretežno bila u rukama mađarskih magnata. Stoga je i slovački etnograf Ján Čaplovič 1828. izriječno utvrdio: „Oni su, izuzev nekolicine svećenika i službenika, svi seljaci“.³

Među samim Hrvatima u seoskim zajednicama širom zapadne Ugarske oblikovale su se tijekom dugoga razdoblja zajedničkoga života sa susjedima u pluralnom okruženju zapadne Panonije od 16. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata specifične povijesne, kulturne, jezične, komunikacijske, mentalitetske i mnoge druge isprepletenosti, uzajamnosti i srodnosti.⁴ Sami su se nazivali jednostavno Hrvatima, a drugi su ih obično nazivali zapadnougarskim Hrvatima. U mnogim naseljima na zapadnim rubovima Panonije hrvatski (Croatica) je u ugarskom Leksikonu naselja (Lexicon locorum) iz 1773. naveden kao glavni jezik u mjestu, što znači da su Hrvati bili izrazito većinsko stanovništvo tih mjesta.⁵ Istodobno se kod njih postupno ugasila gotovo svaka veza sa starom domovinom, iako ne sasvim i svijest o zajedničkom podrijetlu „s Primorja, Bosne i Dalmacije“⁶, kako su 1921. tvrdili njihovi prvaci, pa se sveukupni socioekonomski i sociokulturni razvitak tih Hrvata odvijao sasvim neovisno o procesima u staroj domovini i uglavnom bitno drugačije nego u zemlji iz koje oni zapravo potječu.⁷

Svećenik i pjesnik Mate Meršić-Miloradić, pokrenuo je 1910. prvi list na jeziku Hrvata u zapadnoj Ugarskoj – *Naše novine* – i u prvom broju objavio glasovitu preporodnu budnicu koja počinje ovako:

O Hrvati, narod mali,
Stanmo gori, dost smo spali!

1 Pokazuju to povijesni izvori objavljeni u: Géza Pálffy, Miljenko Pandžić, Felix Tobler (prir.), *Ausgewählte Dokumente zur Migration der Burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert*. Odabrani dokumenti o seobi Gradišćanskih Hrvata u 16. stoljeću, Eisenstadt-Zeljezno: 1999.

2 Citirano prema: Henry Marczali, *Hungary in the Eighteenth Century*, Cambridge: 1910, 218.

3 Johann Csaplovics, *Croaten und Wenden in Ungern*, Preßburg: 1829, 10.

4 Ivan Kampuš (ur.), *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, Zagreb: 1995.

5 *Lexicon locorum regni Hungariae populorum anno 1773 officiose confectum*, Budapestini: 1920.

6 *Naše novine*, 13/XII, Győr, 26. 03. 1921.

7 Tako se i jezik gradišćanskih Hrvata, koji većinom počiva na arhaičnoj čakavskoj dijalektalnoj osnovi, razlikuje od standardnoga hrvatskog književnog jezika štokavske provenijencije.

Prestat mora dugi san,
Zora puca, bit će dan!⁸

Poslije raspada Austro-Ugarske i podjele zapadne Ugarske 1921. između Austrije, Mađarske i Čehoslovačke, država koje su nastale na ruševinama višestoljetne habsburške imperijalne zajednice, glavnina tamošnjih Hrvata našla se u novoj austrijskoj pokrajini Burgenland, oblikovanoj od dijelova stare zapadne Ugarske. Zaslugom spomenutog preporoditelja Mate Meršića-Miloradića, koji je trasirao mnoge putove prema postupnom oblikovanju suvremene gradišćansko-hrvatske zajednice, nova je pokrajina ubrzo dobila svoj hrvatski naziv – Gradišće. Prilikom podjele zapadne Ugarske manji je dio hrvatskih naselja ostao u sastavu Mađarske, a neka koja su tada pripala Čehoslovačkoj danas se nalaze u samostalnoj Slovačkoj. Kad su potkraj 1922. u Beču pokrenute *Hrvatske novine* kao „tjednik gradišćanskih Hrvatov“, počeli su se i zapadno-ugarski Hrvati, našavši se na austrijsko-mađarsko-slovačkom dodirnom području, općenito nazivati gradišćanskim Hrvatima, neovisno o tome žive li većim dijelom u Gradišću ili manjim dijelom u srodnim etničkim ograncima oko njega.

Iako gradišćanski Hrvati svoje suvremeno ime, neovisno o tome piše li se ono velikim početnim slovom (u Austriji) ili malim početnim slovom (u Hrvatskoj), mogu zahvaliti upravo činjenici da je 1921. u Austriji ustrojena pokrajina Burgenland (Gradišće), posljedice podjele zapadne Ugarske između triju navedenih država bile su sudbonosne. Jedinstveno narodno tkivo razdijeljeno je granicom koja je razdvojila mnoga dotad susjedna sela, lomljenje povijesnih veza i uzajamnosti u kombinaciji s učincima modernizacije pogodovalo je asimilaciji, a „željezna zavjesa“ duž mađarsko-austrijske i čehoslovačko-austrijske granice desetljećima je poslije Drugoga svjetskog rata činila pogranična hrvatska naselja izoliranom periferijom. Istodobno se naziv „Gradišćanski Hrvati“, znatno više nego što se to može opravdati, počeo redukcionistički shvaćati kao da je riječ samo o Hrvatima u austrijskom Gradišću, dok su oni u prekograničnoj Mađarskoj i tadašnjoj Čehoslovačkoj uglavnom životarili u dubokoj sjeni.

Slomom socijalističkog sustava u Istočnoj Europi i širenjem procesa europskih integracija obnovljene su veze gradišćanskih Hrvata u Mađarskoj i onih u Slovačkoj s gradišćanskim Hrvatima u Austriji, a učvršćene su i i višestruko produbljene i veze sa starom domovinom koja je u međuvremenu postala samostalna država. Pristupom njihovih matičnih država Europskoj uniji gradišćanski su se Hrvati našli u ujedinjenoj Europi znatno prije Hrvatske, a međudržavne granice i druge podjele, koje su obilježile život cijele jedne generacije gradišćanskih Hrvata, postale su nevažne. Život u novom kulturološkom zajedništvu postao je temeljno iskustveno obilježje njihove svakodnevice na način koji – artikulirajući se na suvremenim osnovama – podsjeća pomalo na model koji je na zapadnim rubovima Panonije prevladao do 1921. godine.

Danas nije sporno da su Hrvati u austrijskom Gradišću, jednako kao i oni u zapadnoj Mađarskoj i u Slovačkoj, prirodni ogranak hrvatskoga naroda, ali isto tako nije sporno ni to da su oni u mnogo čemu osebujan i posve samosvojan dio hrvatskoga nacionalnog bića, nerazlučiv od životne zbilje Austrije, Mađarske i Slovačke, zemalja na čijem tlu oni žive kao priznata manjina.⁹ Sada, kada su te tri srednjoeuropske zemlje okupljene u Europskoj uniji, Hrvati koji žive na njihovom dodirnom prostoru prirodno su upućeni jedni na druge, s time da određeni diferencijalni razmak koji postoji među njima djeluje kao dodatni čimbenik njihova identiteta u složenom i slojevitom mozaiku sveukupne zbilje suvremenoga zapadno-panonskoga svijeta. Kao osobit izraz tih distinkcija, na njemačkom se jeziku rabi pojam „Burgenländische Kroaten“ (označava Hrvate u austrijskom Gradišću, ali i Hrvate neposredno oko Gradišća), za razliku od pojma „Burgenlandkroaten“ (odnosi se samo na Hrvate u pokrajini Gradišće). Na mađarskom se kaže obično samo „horvátok“ (Hrvati), može se reći i „grádistyey horvátok“ (gradišćanski Hrvati), a rabi se i izraz „nyugatmagyarországi horvátok“ (zapadno-mađarski Hrvati).

8 *Náše novine*, I/I, Győr, 01. 01. 1910.

9 Tomislav Jelić, Željko Holjevac, *Gradišćanski Hrvati u Mađarskoj i Hrvati u Slovačkoj. Analiza hrvatskih naselja u zapadnoj Mađarskoj i Slovačkoj*, Zagreb-Budapest-Bratislava: 2006, 32–33.

U isto vrijeme, Hrvati u zapadnoj Mađarskoj jedna su od nekoliko hrvatskih subetničkih zajednica u Mađarskoj (gradišćanski Hrvati, Bunjevci, Raci, Bošnjaci i dr.), dok su slovački Hrvati prepoznatljivi u suvremenom svijetu kao zasebna manjinska zajednica unutar granica države Slovačke, pa se u slovačkom jezičnom krugu, kad je riječ o tamošnjim Hrvatima, susreće najčešće pojam „Chorváti na Slovensku“ (Hrvati u Slovačkoj) ili „Slovenski Chorváti“ (Slovački Hrvati)¹⁰, iako i oni dijele zajednički život na gradišćansko-hrvatskom govornom području. Danas u austrijskoj saveznoj pokrajini Burgenland ima nešto manje od 50 naselja, unutar mađarskih granica 14 naselja, a oko slovačkoga glavnog grada Bratislave samo četiri naselja, za koja se još može reći da se ubrajaju u hrvatska manjinska naselja na zapadnim rubovima Panonije.

Zajedničkim rječnikom i gramatikom, etabliranjem zajedničkih institucija, suvremenim životom s osloncem na svoje autentične vrijednosti i drugim oblicima uzajamne prožetosti gradišćanski Hrvati imaju u ujedinjenoj Europi ne samo šansu da se održe kao prepoznatljiva manjina s dubokim korijenima nego i mogućnost da dijelom i vlastitim angažmanom, a ne samo voljom drugih kao u prošlosti, modeliraju vlastiti put u budućnost u svijetu kao globalnom selu.

IZVORI I LITERATURA

Botík, Ján (ur.) (2001). *Slovenski Chorváti*. Bratislava: Luč.

Csaplovics, Johann (1829). *Croaten und Wenden in Ungern*. Preßburg: S. Ludwig Weber.

Jelić, Tomislav i Željko Holjevac (2006). *Gradišćanski Hrvati u Mađarskoj i Hrvati u Slovačkoj. Analiza hrvatskih naselja u zapadnoj Mađarskoj i Slovačkoj*. Zagreb-Budapest-Bratislava: Croatica.

Kampuš, Ivan (ur.) (1995). *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Lexicon locorum regni Hungariae populusorum anno 1773 officiose confectum (1920). Budapestini: Delegatio hungarica pacem tractans.

Marczali, Henry (1910). *Hungary in the Eighteenth Century*. Cambridge: University Press.

Naše novine, Győr, 1910, 1921.

Pálffy, Géza, Miljenko Pandžić i Felix Tobler (prir.) (1999). *Ausgewählte Dokumente zur Migration der Burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert. Odabrani dokumenti o seobi Gradišćanskih Hrvata u 16. stoljeću*. Eisenstadt-Željezno: Kroatisches Kultur- und Dokumentationszentrum. Hrvatski kulturni i dokumentarni centar.

SUMMARY

THE IDENTITY OF THE BURGENLAND CROATS: ORIGINS AND PERSPECTIVES

Željko HOLJEVAC

The modern identity of the Burgenland Croats as a term including equality, oneness and unity was formed after 1921 among the descendants of the Croats who left their old residences between the Drava River and the Adriatic Sea in the 16th century as parts of a large displacement of the Croatian lands before the tide of the Ottoman expansion in south-eastern Europe and settled on the western edge of Pannonia, i.e. in the area divided among the Austrian province of Burgenland (in Croatian “Gradišće”), the Vas county and the Győr-Moson-Sopron county in western Hungary, as well as the surroundings of Bratislava in Slovakia within the European Union. Through a common vocabulary and grammar, common institutions, and modern life relying on authentic traditional values, the Burgenland Croats not only have a chance to survive in a united Europe as a distinctive minority with deep roots in the past,

¹⁰ Botík, Ján (ur.), *Slovenski Chorváti*, Bratislava, 2001.

but also the opportunity of willing engagement in the designing of their own path to the future of the world as global village.

ETNIČKI IDENTITET HRVATA U ŠVICARSKOJ: SYSTEMATIZACIJA I ANALIZA AKTIVNOSTI I DJELOVANJA HRVATSKIH ETNIČKIH DRUŠTAVA

Marina PERIĆ KASELJ¹

COBISS 1.02

IZVOD

Etnički identitet Hrvata u Švicarskoj: sistematizacija i analiza aktivnosti i djelovanja hrvatskih etničkih društava

Važan aspekt u istraživanju migracija predstavlja istraživanje etničkih društava u zemljama imigracije. Etnička društva ne samo što oblikuju aktivnosti i identitet migranata, već utječu i na integraciju migranata u primajuća društva. U radu se govori o migraciji Hrvata (Jugoslavena) u Švicarsku i etničkom identitetu hrvatskih migranata u Švicarskoj s aspekta društvenog organiziranja (kroz aktivnosti i djelovanje različitih hrvatskih etničkih društava) u razdoblju kada se Hrvatska nalazila u sastavu SFRJ. Nastoji se ukazati na specifični društveni kontekst i socio-kulturne razlike hrvatskih migranata u odnosu na različita razdoblja i uzroke iseljavanja, a time i na drugačije oblike i intenzitet etničkog organiziranja, i utjecaja hrvatskih etničkih društava kako na očuvanje etničkog identiteta tako i na integraciju u imigrantsko švicarsko društvo.

KLJUČE RIJEČI: migracija, hrvatski migranti, društveno organiziranje, Hrvati u Švicarskoj, hrvatska etnička društva, etnički identitet.

ABSTRACT

Ethnic identity of Croats in Switzerland: systematization and analysis of the activities and interactions of Croatian ethnic societies

The exploration of ethnic societies in destination countries is an important aspect in study of migrations. Ethnic societies not only shape the activities and identity of migrants, but also affect the integration of the immigrants into the receiving societies. The paper discusses the migration of Croats (Yugoslavs) to Switzerland, and the ethnic identity of Croatian migrants in Switzerland in terms of social organizing (through the activities and interactions of various Croatian ethnic societies) in the period when Croatia was part of Yugoslavia. The paper is an attempt to point to a specific social context and socio-cultural differences of Croatian migrants in relation to different periods and causes of emigration, and thus to different forms and intensity of ethnic organization and impacts of Croatian immigrant societies on the preservation of their ethnic identity as well as on the integration in Swiss society.

KEY WORDS: migrations, Croatian migrants, social organizing, Croats in Switzerland, Croatian ethnic societies, ethnic identity

¹ Marina Perić Kaselj, dr.sc. Institut za migracije i narodnosti, Trg S. Radića 3, HR-10000 Zagreb, e-mail: marina.peric@imin.hr.

POVZETEK

Etnična identiteta Hrvatov v Švici: sistematizacija in analiza aktivnosti in delovanja hrvaških etničnih društav

Pomemben vidik v preučevanju migracij je tudi raziskovanje etničnih društev v državah imigracije. Etnična društva ne le oblikujejo dejavnosti in identiteto migrantov, temveč vplivajo tudi na integracijo migrantov v družbo gostiteljico. Prispevek govori o migracijah Hrvatov (Jugoslovanov) v Švico in etnični identiteti hrvaških migrantov v Švici z vidika družbene organizacije (z aktivnostmi in delovanjem različnih hrvaških etničnih društev) v obdobjih, ko je bila Hrvaška v sklopu SFRJ. Poskušali bomo poudariti specifični družbeni kontekst in socio-kulturne razlike pri hrvaških migrantih glede na različna obdobja in vzroke izseljevanja, s tem pa tudi različne oblike in intenziteto etničnega organiziranja ter vplive hrvaških etničnih društev na ohranjanje etnične identitete in integracijo v imigrantsko švicarsko družbo. **KLJUČNE BESEDE:** migracija, hrvaški migranti, družbena organizacija, Hrvati v Švici, hrvaška etnična društva, etnična identiteta

UVOD: MIGRACIJE HRVATA/JUGOSLAVENA U ŠVICARSKU KAO DIO SUVREMENIH EUROPSKIH MIGRACIJA

Razvijene europske zemlje u razdoblju nakon Drugoga svjetskoga rata obilježila je masovna imigracija kao posljedica manjka radne snage, uslijed intenzivnog poslijeratnog industrijskog razvoja. Kako bi riješile problem nedostatka radne snage potraživale su radnike izvan vlastitih granica u drugim manje razvijenim zemljama. U početku su regrutirale radnu snagu iz bivših francuskih, britanskih i nizozemskih kolonija, manje razvijenih europskih industrijskih zemalja (Irska, Finska), mediteranskih zemalja (Italija, Španjolska, Portugal, Grčka), te nešto kasnije (šezdesetih godina 20. st.) iz Jugoslavije, Maroka, Alžira, Tunisa, Turske (Fassmann i Munz 1994: 7).

Polovicom pedesetih godina prošlog stoljeća započelo je razdoblje emigracije Jugoslavena (Hrvata) u europske zemlje i to uglavnom u Francusku i SR Njemačku (Baučić 1971-72: 26).

Prva manja grupa hrvatskih političkih migranata pedesetih godina useljava u Švicarsku. Prema pisanju fra. Lucijana Kordića 1953. godine iz izbjegličkog logora u Trstu došlo je prvo 20 hrvatskih izbjeglica u Leysin. Godine 1959. bilo ih je 150 (Nuić, neki od nas- www.hrvati.ch).

Neposredno nakon Drugoga svjetskoga rata, a i desetljećima poslije Švicarska je provodila model privremenog zapošljavanja radne snage. Švicarska savezna služba za industriju, umjetnost, zanatstvo i rad (OFIMAT) 1954. godine tražila je od kantona primanje što je moguće manjeg broja stalno naseljenih stranih radnika. Iako se radna snaga stalno mijenjala povećavao se broj stranaca s višegodišnjim zaposlenjem u Švicarskoj. S vremenom se počelo prihvaćati načelo po kojem je imigrant mogao smjestiti u Švicarsku i svoju obitelj¹.

Sredinom 60-ih godina prošlog stoljeća Jugoslavija u čijem se sastavu nalazila i Hrvatska otvorila je svoje granice i bila je jedina socijalistička zemlja koja je organizirano "slala" radnike na privremeni rad u inozemstvo.

Donošenjem zakona o amnestiji 1962. godine Jugoslavija je amnestirala sve ilegalne i političke

¹ OFIAM je dopustio dolazak obitelji u isto vrijeme kad se prihvaćala i glava obitelji ili u najgorem slučaju poslije kratkog probnog roka kada stranac dolazi na rukovodeće mjesto ili visoko specijaliziranu funkciju koja je od posebne važnosti za ekonomsku ili tehničku djelatnost nekog poduzeća. Za sve druge radnike preduvjet o kojim je ovisila dozvola boravka za obitelj bio je neprekidan boravak u Švicarskoj u trajanju od tri godine. Ako se radilo o kvalificiranim radnicima dolazak obitelji mogao se dozvoliti i prije tri godine.

imigrante i migrante iz Jugoslavije koji su u značajnom broju emigrirali u tijeku i neposredno nakon Drugoga svjetskog rata. Godine 1963. donesena je "instrukcija o načinu zapošljavanja u inozemstvu", a u uporabu se uveo termin "radnik na privremenom radu u inozemstvu" (Mesić 1991: 17).

Sredinom i krajem šezdesetih godina prošlog stoljeća intenzivirana je emigracija iz Jugoslavije poglavito nakon privredne reforme koja je trebala omogućiti prijelaz iz poljoprivredne u industrijsku zemlju "od razvoja zasnovanog na korištenju agrarne prenapućenosti u razvoj koji je zasnovan na tehnološkom napretku" (Mesić 1991: 14). Posljedica reforme bio je višak radne snage. Veliki broj tada nezaposlenih Jugoslavena (Hrvata) odlučio se na emigraciju – privremeni rad u industrijski razvijene zemlje zapadne i sjeverne Europe. Značajna grupa hrvatskih ekonomskih migranata (gastarbajtera) tih godina useljava i u Švicarsku.

U Švicarskoj je šezdesetih godina zabilježen snažni ekonomski rast i velika napetost na tržištu rada. Savezna vlada iz tog razloga donijela je 1963. godine odredbu po kojoj je obustavila izdavanje i obnavljanje novih dozvola boravka i promjene mjesta ako je ukupan broj zaposlenih u poduzeću prešao 2% u odnosu na tri prethodna mjeseca².

Zapošljavanje jugoslavenskih radnika u Švicarskoj bilo je uglavnom neorganizirano i spontano. Iako je zapošljavala veliki broj jugoslavenskih radnika Švicarska nije imala sklopljen međunarodni sporazum o zapošljavanju s Jugoslavijom. Zapošljavanje jugoslavenskih radnika u Švicarskoj odvijalo se bez posredovanja jugoslavenske službe za zapošljavanje³.

Jugoslavenski sezonski građevinski radnici činili su trećinu svih stranih sezonskih radnika (na listama čekanja zainteresiranih radnika bio je veliki broj Jugoslavena). Udruženja građevinara, poljoprivrednika, hotelijera i ugostitelja u Švicarskoj zapošljavala su najveći broj jugoslavenskih sezonskih radnika⁴.

Krajem 60-ih u Švicarsku dolazi treća grupa uglavnom visokoobrazovanih hrvatskih ekonomskih migranata (tehnička inteligencija i liječnici) koji naseljavaju područja industrijski razvijenih kantona: Zurich, Basel, Aargau).

Godine 1964. u Švicarskoj je bilo 1000 Hrvata; 1965. godine 2500; 1967. godine 4000; 1969. godine ukupno 13.000 Hrvata. (Prema izvješću Ljube Krasića, u Čizmić, Šakić, Sopta, 2005: 275).

U Zapadnoj Europi 1970. godine bilo je dvanaest milijuna imigranata (Castels, Davidson 2000: 55). U Švicarskoj ih je bilo registrirano oko 520.000 (Maillat 1974: 112).

Iste godine u Švicarskoj je uveden sistem "globalnog plafoniranja" i savezna vlast odredila je novi broj stranih radnika za Švicarsku u ukupnom broju od 40.000 i sezonskih na 112.000⁵. Na taj način smanjila je broj stalnih a povećala broj sezonskih i pograničnih radnika.

U europskim zemljama 1971. godine bilo je oko 660.000 radnika iz Jugoslavije (Baučić 1971-72: 25). Najviše ih je radilo u SR Njemačkoj, Austriji, Francuskoj, Švicarskoj i Švedskoj.

Prema popisu stanovništva Jugoslavije iz 1971. godine koji je prvi puta obuhvatio i građane na "privremenom radu u inozemstvu" iz Jugoslavije je na privremenom radu u inozemstvu bilo ukupno

2 Od 1965-67. godine uspostavlja sistem dvostrukog plafoniranja s ciljem smanjenja strane radne snage po poduzećima. Zabrana se odnosila na povećanje cjelokupnog broja radne snage po poduzeću i uspostavljanje "plafona" stranog osoblja u poduzeću. Poduzeća su morala srezati na 5 % strane radnike (Maillat, 1974).

3 Kod zapošljavanja radnika u građevinarstvu švicarski poslodavci godinama su koristili usluge nekih jugoslavenskih turističkih agencija (Cerovac 1982).

4 Prijedlozi za zaključenje općeg ugovora o zapošljavanju dostavljeni su Udruženju građevinara Švicarske 1974. godine, Udruženju poljoprivrednika 1975. godine i udruženju hotelijera i ugostitelja 1975. godine. Opći ugovor sklopljen je s Udruženjem poljoprivrednika 1979. godine, i Udruženjem građevinara 1982. godine (u kojem piše da se jugoslavenski radnici izjednače s domaćim radnicima, preciziraju radna prava kroz švicarsko zakonodavstvo, osiguranje u slučaju nesreće, uvjeti zapošljavanja, prijevoz i prihvat radnika, zdravstveni pregled na teret švicarskog poslodavca i dr.) (Cerovac 1982).

5 Broj radnika s godišnjim dozvolama od 323.000 koliko ih je bilo 1973. godine smanjen je na 151.000 u 1978. godine što je predstavljalo pad za oko 53% (Maillat 1974: 113).

671.098 osoba, odnosno 224.772 osobe iz Hrvatske ili 33.4 % od ukupnog broja privremeno zaposlenih radnika iz Jugoslavije. Vodeće regije ili emigrantska područja bila su: Dalmatinska Zagora i Međimurje. Prema istom popisu iz Hrvatske su migrirali većinom mladi ljudi između 20-24 godine.

Najveći broj stranih radnika u Švicarskoj bio je 1973. godine oko 900 000 (Maillat 1974: 112).

Kako su u razdoblju između 1971.-1975. godine u Švicarskoj stupili na snagu zakoni koji su propisivali deficitarne profesije tako je iz Hrvatske tih godina došao značajan broj ekonomskih visokoobrazovanih migranata- stomatologa i liječnika (Pavičić 1979: 250).

Od ukupnog broja od 34347 Jugoslavena u Švicarskoj krajem 1975. godine bilo je 21.416 ili 83,7 % s godišnjom dozvolom rada dok su ostali bili sezonski radnici. Prema rodnoj strukturi godišnju dozvolu rada imalo je 50 % žena i 45.2 % njih bile su neudane (Baučić 1976: 9).

Emigracija Jugoslavena u europske zemlje nastavlja se i sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća. Sezonski radnici "gastarbajteri" u većem brujaju pristižu u Švicarsku i krajem 70-ih i početkom 80-ih godina.

Iako je švicarsko društvo provodilo politiku integracije migranata ono je naglašavalo njihovu "privremenost" u skladu s potrebom tržišta rada. Mogli bismo konstatirati kako je provodila model diferencijalnog isključenja migranata koji su bili uključeni u pojedina društvena područja (tržište rada), ali im je bio onemogućen pristup u druga područja (npr. politička participacija). Kako bi poboljšala život strancima, posebno sezonskim radnicima socijalni pokret Švicarske predlagao je tzv. "mitenand inicijativu" koja je značila solidarnost s radnicima, ukidanje statusa sezonskih radnika (automatska obnova godišnje dozvole i automatsko spajanje obitelji)⁶. Ovakvoj inicijativi suprotstavila se Vlada i ekonomski sektori Švicarske koji su smatrali da bi ona mogla ozbiljno ugroziti stabilnu politiku i dovesti u pitanje zakon o strancima. Savezno Vijeće stoga je savjetovalo švicarskoj javnosti da odbaci inicijativu (Riaño i Wastl-Walter 2006). Problem se pokušao riješiti referendumom 1981. godine koji je donio poražavajuće rezultate: samo 16 % Švicaraca glasali su potvrdno, a 84 % protiv inicijative (Stublia 1981: 261).

Godinu dana poslije Vlada je donijela posebnu uredbu o ograničenju broju radnika koji su mogli ući u Švicarsku (Swiss Federal Council 1986).

Godine 1982. u Švicarskoj je od 72.000 jugoslavenskih radnika njih 22.000 bilo je s godišnjom dozvolom, stalnom dozvolom preko 13.000 i oko 37.000 sezonskih radnika.

Prema saveznoj statistici Švicarske u 1986. godini živjelo je 109.510 Jugoslavena, a 1991. godine 201.176 (Ćulap 2008).

Hrvatski migranti u Švicarskoj geografski su bili koncentrirali u kantonima uglavnom njemačkog govornog područja: Zurich, Aargau, St. Gallen, Luzern, Bern i dr. (Prema Ćulap 2008).

U švicarskim statistikama u skladu s definicijom tadašnje države Jugoslavije bili su registrirali kao Jugoslaveni. Od 1995. godine Hrvati se registriraju kao zasebna nacionalna skupina.

METODOLOŠKO-POJMOVNE NAPOMENE

Etnička društva (što je predmet ovog rada) nastaju kao posljedica okupljanja etničke skupine radi prevladavanja socijalne izolacije i učvršćivanja etničkog identiteta, a cilj im je promicati interese etničke skupine. Kad govorimo o etničkom identitetu govorimo o vrsti kolektivnog ili društvenog identiteta pojedinih etničkih skupina.

Veliki je raspon i različitost u definiranju etničke skupine. Weber (1976) etničku skupinu definira kao grupu ljudi koja na osnovu fizičkih sličnosti ili sličnosti u običajima, ima subjektivno vjerovanje u

⁶ U tekstu inicijative mijenja se članak 69, Saveznog Ustava. Njime se propisuje podjednaki uvjeti za Švicarce i strance po pitanju ljudskih prava i socijalne sigurnosti, obnavljaju se dozvole boravka, pravna zaštita stranaca uz mogućnost obraćanja sudovima, sloboda udruživanja i slobodan izbor zapošljavanja stranaca i Švicaraca i dr. (Mitenand 1981).

zajedničko porijeklo. Barth (1969) etničku skupinu definira kao skupinu koja se biološki održava, dijeli iste kulturne vrijednosti, predstavlja isti prostor komunikacije i interakcije, i sastavljena je od članova koji se identificiraju kao različiti od drugih skupina, a druge skupine ih doživljavaju kao različite. Smith (1988) smatra kako etničku skupinu čini populacija koju subjektivno i objektivno veže: zajedničko ime, mit o zajedničkom podrijetlu, elementi zajedničke povijesti, grupna odanost imenu, identitetu, teritoriju. Pojam etničke skupine podrazumijeva kontakt i odnos (Eriksen 2004: 28).

Svijest ili pripadnost pojedinca određenoj etničkoj skupini određuje njegov etnički identitet. Svijest o pripadnosti ne stvara se u okolnostima izoliranosti već međusobnim suprotstavljanjem razlika koje pripadnici određene etničke skupine ističu da bi ustanovili etničke granice. Etnički identitet je i jedna vrsta grupne identifikacije, dijalektički proces unutarnjeg⁷ i vanjskog⁸ definiranja ili endogenih i egzogenih definicija. Ne postoji univerzalna definicija etničkog identiteta. Etnički identitet često se izjednačava s pojmom etničnosti, koja kao fleksibilna kategorija podrazumijeva i terminološki pokriva širok spektar sličnih pojmova etničku skupinu, nacionalnost, društvenu skupinu, zajednicu, interesnu skupinu i sl. (Jakson 1984).

U radu govorimo o etničkom identitetu Hrvata u Švicarskoj s aspekta njihova društvenog organiziranja, kroz osnivanje i aktivnosti unutar hrvatskih etničkih društava, kao jednog od oblika etničkog zajedništva/zajednice.

Zajednicu uglavnom definiramo kao društvenu skupinu u kojoj članovi zajednički žive i imaju zajedničke interese. Zajednice ne moraju nužno biti vezane uz određeni geografski prostor. One se mogu razviti i na osnovi drugih kriterija kao što je zajednička religijska pripadnost, etnička pripadnost i sl. Postoje kako ih imenuje Anderson (1990) i zamišljene zajednice gdje se pripadnost zajednici očituje kroz "zamišljanje" pripadnosti i zajedništva s drugim članovima zajednice s kojima zajedno ne žive, niti imaju neposrednu komunikaciju.

Za proučavanje zajednica kako naglašava Čapo Žmegač potrebna je "analitička shema: jedna obuhvaća objektivne osobine koje se ponekad nazivaju indikatorima, a čija rasprostranjenost omogućuje da se objektivno odrede granice društvene zajednice; druga obuhvaća subjektivne crte ili markere, tj. osobine koje društveni sudionici prepoznaju i rabe radi razlikovanja - one opisuju granice zajednica subjektivno" (Čapo Žmegač 1997: 71-72).

Migrantske zajednice kako ih definira Božić (1998: 86) "mogu biti skup različitih institucija od folklornih i nogometnih do lobirajućih grupa, od okupljališta i kafića do poduzeća". Njihov početak, kaže Božić "u vezi je sa potrebama usluge imigranta ili s potrebom prevladavanja socijalne izolacije, a njihova se etnička granica formira zbog praktičnih razloga kao što su razumijevanje ili obiteljske veze radi lančane imigracije" (Božić 1998: 86).

Govoriti o etničkom identitetu Hrvata i njihovim društvenim aktivnostima u razdoblju kada je Hrvatska bila sastavni dio Jugoslavije, a Hrvati Jugoslaveni u skladu s tadašnjom nacionalnom definicijom vrlo je težak i nezahvalan posao. Za to razdoblje raspoložemo s vrlo malo podataka, a znanstvenih istraživanja nema. Mnogi podaci su nedostupni i nepotpuni te je potrebna detaljna analiza i rad na originalnim izvorima (ukoliko su dostupni) u arhivima hrvatskih društava u Švicarskoj.

Pretpostavljamo kako je to posljedica ondašnjih političkih prilika u Jugoslaviji i prisutnosti ili snage hrvatske političke emigracije, ali i drugih hrvatskih migrantskih skupina koji su naglašavali svoje hrvatsko porijeklo i pripadnost koja je u to vrijeme uslijed forsirane nacionalne unifikacije svih naroda i narodnosti Jugoslavije bila neprihvatljiva i nepoželjna. Iz tog razloga ona su etiketirana kao "neprijateljska" društva, i o njima i njihovim aktivnostima ako se i znalo nije se govorilo ili pisalo.

Jugoslavenske vlasti razlikovale su ekonomske od političkih migranata tzv. neprijateljske ili političke emigracije. Politički emigranti u Švicarskoj koji su pristigli sredinom pedesetih godina prošlog stoljeća bili su strogo nadzirani i pod stalnom kontrolom jugoslavenskih diplomatskih krugova, razli-

7 Društvene skupine/kolektiviteti/grupe definiraju sami sebe (naziv, granice, običaje).

8 Identifikacija, definicija od strane drugih (društvena kategorija).

čitih agenata i UDBE. Oni su bili manjina naprama većini hrvatskih ekonomskih migranata tzv. radnika na privremenom radu, "pasošara" i "gastarbajtera" koji su pristizali šezdesetih godina prošlog stoljeća poglavito nakon neuspjele privredne reforme u Jugoslaviji, ali i u drugom valu sedamdesetih i osamdesetih godina. Uglavnom su pripadali grupi niskokvalificiranih i nekvalificiranih radnika. Oni su u manjem broju bili članovi hrvatskih etničkih društava (uglavnom folklornih i pjevačkih udruženih u Savez jugoslavenskih iseljeničkih društava). Kako su bili "privremeni" radnici s čestim migriranjem u zemlju porijekla prioritet im je bio sačuvati radno mjesto odnosno putovnicu i ne ulaziti u sukob s jugoslavenkim vlastima i diplomacijom.

Manjak slobodnog vremena i posvećenost poslu koji je često bio težak, a radni uvjeti neadekvatni bila je svakodnevnica "običnih" hrvatskih radnika.

Stoga je većina radnika bila okrenuta i predana poslu, s motivom što veće i bolje zarade, a etničku pripadnost prakticirali su unutar vlastite obitelji ili okupljanjem unutar hrvatske katoličke misije.

Treću grupu činili su ekonomski migranti pristigli krajem šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća, uglavnom kvalificirani i visokoobrazovani (inženjeri, liječnici, sveučilišni profesori, farmaceuti i dr.) migranti koji su osnivali društva nacionalnog imena i promicali hrvatsku kulturu odolijevajući na različite načine pritisku jugoslavenske diplomacije i domovinske vlasti. Njihovo okupljanje na nacionalnoj osnovi bilo je potpomognuto dobrim društvenim položajem, solidnim ekonomskim statusom, te pozitivnoj afirmaciji unutar švicarskog društva.

Unatoč naprijed navedenim poteškoćama smatramo važnim i bitnim istražiti etničko okupljanje Hrvata u Švicarskoj u razdoblju kad se Hrvatska nalazila u sastavu Jugoslavije, a koji je do sada ostao zanemaren u hrvatskoj znanstvenoj zajednici, te stoga i ovaj skromni prilog predstavlja svojevrsni doprinos.

Ovaj rad koji uključuje sistematizaciju i analizu pojedinih hrvatskih etničkih društava nastao je na osnovu dostupnih materijala (uglavnom pohranjenih u NSK u Zagrebu), doniranih početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, kao i različitih on-line priloga na društvenoj mreži Hrvati u Švicarskoj. Radi se o knjigama, foto zapisima, i dokumentima koji su bili u vlasništvu pojedinih hrvatskih društava u Švicarskoj (Hrvatska kulturna zajednica) ili u vlasništvu pojedinaca (Nikolić Vinko, Tihomil Rađa, Jure Petričević). Korišten je cjelokupan dostupni materijal. Koliko nam je poznato postoji još jedan dio doniranih dokumenata od strane političkog emigranta Milana Blažekovića iz Argentine, također pohranjeni u NSK, Zagreb, a odnosi se uglavnom na organizacije i aktivnosti hrvatskih političkih emigranata u Europi i svijetu.

HRVATSKO DRUŠTVO: DRUŠTVENO OKUPLJANJE I AKTIVNOSTI POLITIČKIH EMIGRANATA

Usporedno sa švicarskom neutralnošću već se u 19. stoljeću učvrstio i princip prava azila za političke emigrante U Prvom i Drugom svjetskom ratu Švicarska je imala status neutralne države i postala je utočište mnogobrojnim europskim političkim prognanicima među kojima su bili i Hrvati. Njihova emigracija imala je izrazito političku pozadinu. Nakon sloma NDH početkom svibnja 1945. veći broj ustaša i domobrana bili su ubijeni ili u zatvorima. Veći broj civila, a i prebačenih vojnika uspio se "spasiti" na Zapadu gdje su nakon višegodišnjeg boravka u talijanskim i austrijskim izbjegličkim logorima nastavili migrirati u druge europske ili preoceanske zemlje. Tijekom dvadesetak poratnih godina legalno i ilegalno su iseljavali.

Prvo migrantsko hrvatsko društvo u Švicarskoj osnovano je 2. srpnja 1960. godine pod nazivom *Hrvatsko društvo*. Osnovali su ga politički emigranti i hrvatski intelektualci Jure Peteričević, Tihomil Rađa

i Lucijan Kordić.⁹ U članstvu društva uglavnom su bile emigrantske obitelji. Unutar društva osnovana je i "Knjižnica hrvatskog društva".

Hrvatsko društvo pod vodstvom triju intelektualaca i priznatih stručnjaka u Švicarskoj¹⁰ zalagalo se za samostalnu Hrvatsku izdvojenu iz jugoslavenskih državnih okvira. Njihov cilj bio je ujediniti i ojačati hrvatsku političku emigraciju u Švicarskoj i svijetu radi jedinstvenog istupa na svjetsku javnu scenu u cilju borbe za samostalnu Hrvatsku.

U prilog tome osnovana je naklade ZIRAL¹¹ (Zajednica izdanja Ranjeni labud) u rujnu 1970. godine u gradiću Frohnleiten, Austrija, a pokretači su mu bili hercegovački franjevci koji su u to vrijeme živjeli u iseljeništvu: fra Lucijan Kordić iz Züricha, dr. fra Dionizije Lasić, fra Bazilije Pandžić iz Rima. Naklada je bila "neovisna od redovničke uprave, kako upravno tako i novčano", a sjedišta su joj bila u Chicagu (kod fra Dionizija), Rimu (kod fra Bazilija) i Zürichu (kod fra Lucijana). Zamišljena je kao izdavačka zajednica raspršenih "hrvatskih intelektualaca u izbjeglištvu" i tiskala je značajan broj njihovih djela¹².

Iako je "Hrvatsko društvo" po statutu i u skladu s švicarskim zakonodavstvom osnovano kao kulturno društvo ono je ujedno bilo i političko jer način na koji su promovirali hrvatsku kulturu, i vlastiti hrvatski identitet bio je u sukobu s jugoslavenskom kulturom i identitetom i tvrdo mu se suprotstavljao.

Jedna od značajnih političkih akcija čelnika društva Jure Petričevića i Tihomila Rađe bila je tiskanje brošure pod nazivom "Program hrvatske demokratske opozicije (unutrašnje i vanjske) 1968. godine"¹³, a namijenjene "svim Hrvatima u domovini i u inozemstvu, nekomunistima i komunistima (...) jer treba da svima jednako na srcu leži sretnija budućnost hrvatskoga naroda i hrvatske zemlje (Hrvatska demokratska opozicija 1968: 5).

Program su napisali s ciljem kako bi "pripremili" Hrvate na promjenu političke situacije koja neminovno slijedi Jugoslaviji.¹⁴ U programu zahtijevaju demokratizaciju Hrvatske uvođenjem slobode

9 Tihomil Rađa s 27. godina nakon izdržane višegodišnje zatvorske kazne 1955. godine bježi u Švicarsku Na sveučilištu u Fribourgu studirao je političke znanosti i gospodarstvo. Postdiplomski studij pohađao je na londonskom School of Economics. Doktorirao je u Fribourgu tezom "Les critères des investissements et l'expérience Yougoslave d'après-guerre". Fra Lucijan Kordić kao mladi svećenik sa završenim studijem teologije i filozofije iz Hercegovine pred partizanima bježi do Bleiburga. Preplivavši rijeku Savu iz Blaiburga bježi u Italiju. U Rimu završava studij slavistike i romanistike. Ubrzo nakon što je obolio od tuberkuloze odlazi na liječenje u Švicarsku. Od 1954. godine voditelj je hrvatske katoličke misije u Zürichu. Jure Petričević u Švicarskoj je već 1942. godine doktorirao kao stipendist na visokoj tehničkoj školi u Zürichu. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata vratio se u Nezavisnu Državu Hrvatsku, gdje je radio u Ministarstvu poljoprivrede. U svibnju 1945. godine s brojnim hrvatskim građanima i intelektualcima odlazi u Austriju, gdje je radio kao poljoprivredni radnik. Godine 1946. pozvan je od svojih profesora i prijatelja u Brugg (Švicarska) gdje se zaposlio u Švicarskom seljačkom savezu (Nuić neki od nas...)

10 Rađa je od 1965. do 1993. bio glavni gospodarski stručnjak švicarske Federacije proizvođača satova (Federation Horlogere Suisse), Jure Petričević bio je na čelnom mjestu Hrvatske Seljačke Stranke Švicarske.

11 Imenom "Ranjeni labud" simbolično se označilo "Hrvatsku, koja je u to vrijeme, u okovima komunističke tiranije, uistinu bila teško ranjena". Narod će, bila je misao vodilja, i u domovini i u iseljeništvu, preživjeti i nadživjeti zlo samo po svojim kulturnim vrijednostima" (<http://www.fram.ba/naklada.htm>).

12 Godine 1988. fra Lucijan je objavio u izdanju te naklade knjigu "Mučeništvo crkve u Hrvatskoj".

13 Zbog položaja hrvatske političke emigracije namjerno je izostavljeno mjesto izdavanja, a autori su potpisani imenom hrvatska demokratska opozicija.

14 "... trajna politička kriza prijeti temeljima države i komunističkog totalitarnog režima; kriza je zahvatila Komunističku Partiju kao nosioca političke totalitarne vlasti i multinacionalne Jugoslavije koja je bazirana na bazi srpske dominacije nad nesrpskim narodima i područjima iz koja radi toga nosi izrazito velikosrpski karakter (nema pomlatka, intelektualci vide zapreku slobodi ljudskog duha, održava se jedva zahvaljujući UDBI i drugim službama sigurnosti); Jugoslavija je nesposobna zajednica u raspadanju; velikosrpska hegemonija i centralizam pod imenom bratstva i jedinstva pojačali su nacionalnu svijest nesrpskih naroda koji Jugoslaviju smatraju svojim neprijateljem i koriste svaku priliku da se osamostale i izdvoje iz Jugoslavije; Jugoslaviju karakterizira teška ekonomska i socijalna kriza koja godinama traje; birokratizam i centralizam u privredi; ruinirana poljoprivreda; političke investicije i tvornice; neodgovornost prema narodu, monopol partije i povlašteni položaj vladajuće klase; nizak životni standard najširih narodnih slojeva i opadanje proizvodnje; veliki deficit vanjske trgovine i platežne bilance prema inozemstvu ..." (Hrvatska demokratska opozicija 1968: 7-8)

govora, tiska, sastajanja, političkog organiziranja, ukidanjem monopola Saveza komunista, ukidanjem UDBE, raspuštanjem zatvora i logora za političke zatvorenike, dopuštanjem plebiscita o samoodređenju naroda kojim bi se slobodno izjasnilo pučanstvo Hrvatske, BiH, Bačke, Srijema, Sandžaka i Boke Kotorske o ujedinjenju u hrvatskoj državi. Potom govore o potrebi integracije Hrvatske u širu europsku zajednicu – jadransko podunavsku¹⁵.

Druga značajna akcija društva bila je organizacija dvaju međunarodnih Simpozija 1968. i 1971. godine na kojima su sudjelovali hrvatski intelektualci većinom politički emigranti diljem svijeta. Kao rezultat simpozija, a u izdanju *Hrvatske revije* objavljene su knjige pod naslovima *Hrvatska danas i sutra* i *Hrvatski razgovori o slobodi*. Prvi simpozij (29.-31. kolovoza i 1.9.1968.) bio je održan je u selu Granvilland. Drugi simpozij održan je od 5-9. srpnja 1971. godine u Luzernu, i po opsegu je bio znatno veći od prvoga i otvoren za publiku iz domovine i iseljeništa/emigracije.

Obadva simpozija predstavljala su stavove i razmišljanja emigranata o Hrvatskoj i njenom položaju u Jugoslaviji i Europi, o samostalnoj i ujedinjenoj Hrvatskoj i hrvatskom narodu u domovini i emigraciji.

Simpoziji su izazvali različite reakcije hrvatske i svjetske javnosti, jugoslavenskih diplomatskih krugova, te doveli do rigorozne kontrole i nadzora nad hrvatskim emigrantima. Pojedini sudionici simpozija, kao i oni koji su bili samo u ulozi slušatelja ili su komunicirali sa sudionicima bili su pozvani na brojna saslušanja, a neki su zatvoreni.

Kako je vidljivo kod aktivnosti i društvenog djelovanja emigranata politička i kulturna sfera permanentno su se isprepletale jer predstavljati se švicarskom društvu kao Hrvat i govoriti o Hrvatskoj nije bila samo kulturna promidžba već i politički cilj – ukazati demokratskom društvu na pravo hrvatskog naroda na samoodređenje.

Mnogobrojni su primjeri zalaganja emigranata za Hrvatsku i hrvatski narod na međunarodnoj razini. Navodimo primjere fra Lucijana Kordića koji je kao član švicarskog P.E.N. kluba i Međunarodnog društva za ljudska prava (IGFM) upoznao svjetsku javnost o zatvaranju Hrvata u Jugoslaviji, prevodio je pisma i prosvjede hrvatskih književnika, publicista, novinara koji su sudjelovali u nacionalnom pokretu, te o položaju svećenika. Drugi primjer je Petričević koji je bio izdavač Knjižnice "Sloboda", koju je izdavao u vlastitoj nakladi "Adria" u Bruggu (Švicarska). U okviru Knjižnice "Sloboda" izdao je u Švicarskoj 14 svezaka na njemačkom i hrvatskom jeziku, a zadnja dva sveska (15. i 16.) izdao je u Zagrebu. Nakladna djelatnost bila je u prvome redu upravljena na probleme Hrvatske i Hrvata kao i pitanja nacionalnih prava naroda u jugoistočnoj Europi. Hrvatski migranti, a posebno hrvatski politički emigranti diljem Europe i svijeta primali su i čitali knjige iz Petričevićeve naklade, a na njemačkom jezičnom području izdanja Knjižnice "Sloboda" informirale su čitatelje i predstavljale Hrvatsku, kao i njezin položaju u Jugoslaviji (Nuić neki od nas- www.hrvati.ch)

Bitne odrednice etničkog identiteta političkih emigranata bile su: hrvatski jezik (pisati, komunicirati i govoriti na/o hrvatskom jeziku), samostalna demokratska Hrvatska naprama socijalističkoj Jugoslaviji, katolička vjera (poistovjećivanje hrvatstva s katoličanstvom), mitsko-povijesna pozadina¹⁶ (pozivanje na ličnosti iz hrvatske nacionalne povijesti kao osnova identifikacije).

Hrvatsko društvo nije moglo osigurati brojno članstvo niti povući za sobom brojnu hrvatsku ekonomsku migraciju koja je u Švicarskoj bila "privremeno" i u strahu od isticanja bilo kakvog oblika nacionalne (hrvatske) pripadnosti. Obojano u "političko nacionalno ruho" društvo je radilo u teškim uvjetima i mukotrpno izgrađivalo hrvatsko ime i hrvatsku kulturu u uvjetima kada su jugoslavenske vlasti i jugoslavenska diplomacija nadzirale i kontrolirale njihov rad, pa su i aktivnosti društva obavljala u strogoj tajnosti. Društvo je bilo aktivno do 1973. godine, te su nakon 13. godina kontinuiranog rada ustupili svoje mjesto *Hrvatskoj Kulturnoj Zajednici*.

15 Pionirsku ulogu ujedinjenja imala bi Hrvatska i Slovenija kojima bi se potom priključile ostale samostalne zemlje nekadašnje Republike Jugoslavije s Bugarskom, Rumunjskom, Mađarskom, Albanijom, Slovačkom i Češkom.

16 U knjizi "Hrvatski portreti" izdane 1973. godine u autorstvu fra Lucijana Kordića i Jure Petričevića predstavljani su hrvatske nacionalne ikone: Petar Zrinski i Frano Krsto Frankopan, Eugen Kvaternik, Stjepan Radić i Viktor Vida.

Iako je društvo prestalo s radom pojedini njeni članovi, a poglavito osnivači kao priznati i utjecajni švicarski državljani, cijeli su svoj život u emigraciji posvetili borbi za samostalnu i slobodnu Hrvatsku.

Zbog svog intelektualnog i ne-populističkog pristupa djelovali su u uskom i uglavnom zatvorenom krugu hrvatskih migranata, ali široko okrenuti i društveno angažirani ne samo u švicarskom društvu nego u širem europskom i međunarodnom prostoru.

ODJEK HRVATSKOG PROLJEĆA U ŠVICARSKOJ: OSNIVANJE OGRANAKA I DRUŠTAVA PRIJATELJA MATICE HRVATSKE

Gospodarska i politička kriza, početak jačanja narodnog pokreta u Hrvatskoj utjecale su na ekonomske migrante koji su iseljavali 60-70-ih godina prošlog stoljeća. Dolaskom u Švicarsku, gospodarski razvijenu i demokratsku zemlju prirodno je jačala želja pojedinih hrvatskih migranata o demokratskom društvu i nacionalnom samoodređenju Hrvatske. Reakcije pojedinaca izazvala je i ne mogućnost određenih društvenih aktivnosti - prihvatljivo je bilo biti članom jugoslavenskih klubova, a ne hrvatskih koji su u većini bili etiketirani kao "ustaški".

Veze s domovinom bile su slabe. S jedne strane u Hrvatskoj su jačali narodni zahtjevi i političke slobode (tri važna nacionalna punkta u Hrvatskoj: katolička crkva, studentski pokreti, intelektualci okupljeni u *Matici Hrvatskoj*), a s druge strane stajala je centralizirana i represivna vlast koja je imala gospodarsku i vojnu moć.

Emigracija je u to vrijeme bila pod "povećalom", kao destabilizirajući faktor domovinske vlasti. Društveno-kulturno znanstveni doticaj i komunikacijske veze emigracija je ostvarivala jedino s *Maticom hrvatskom* koja je u to vrijeme bila najvažnija kulturna i znanstvena ustanova gdje se okupljao značajan broj intelektualaca, studenata i radnika i koja je odigrala ključnu ulogu u događajima vezanim uz politički narodni pokret tzv. "hrvatsko proljeće". *Matica hrvatska* je preko svoga glasila *Hrvatski tjednik* informirala iseljene Hrvate o svim tadašnjim aktualnim političkim i kulturnim događajima i na taj način odigrala važnu ulogu u podizanju svijesti hrvatskog naroda u domovini i iseljeništvu (Roščić 1992: 9).

Događaj koji je prethodio "hrvatskom proljeću"¹⁷ bilo je sastavljanje "Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika" 1967. godine.¹⁸

"Hrvatsko proljeće" imalo je odjek i među hrvatskim migrantima u Europi. Osnovani su ogranci, društava prijatelja ili članova *Matice hrvatske* (MH) u Frankfurtu, Parizu, Baselu i dr.

Hrvatski migranti¹⁹ u Švicarskoj u Baselu 1968. godine osnovali su prvi ogranak *Matice hrvatske* s 84 člana. Zbog značajnog broja hrvatskih farmaceuta u Baselu i okolici ogranak je prvo djelovao kao hrvatsko farmaceutsko društvo. Podržali su ih hrvatski migranti iz Njemačke i Francuske koji su u Basel dolazili na vjerske obrede, ali i Hrvati iz Hrvatske. Ulogu počasnog predsjednika doživotno je preuzeo dr. Lavoslav Ružička. Uz njega su predsjednici društva bili Dragan Hazler i Žarko Dolinar.

Ogranak MH-Basel imao je i vlastitu knjižnicu i čitaonicu, organizirane tečajeve stranih jezika, a jednom tjedno unajmljivao je dvoranu za potrebe održavanja predavanja iz hrvatske kulture, kao i vjerskih i političkih tema. Članovi društva obično su se sastajali iza nedjeljne mise.

Od osnutka Ogranak je surađivao i s uredništvom *Hrvatske Revije* u Argentini i brojnim hrvatskim

17 Hrvatsko proljeće bio je politički pokret s početka sedamdesetih godina prošlog stoljeća, putem kojeg su Hrvati tražili veće nacionalne slobode kao i ravnopravan položaja unutar Jugoslavije.

18 Tražila se jednakost i ravnopravnost slovenskoga, hrvatskog, srpskoga i makedonskog jezika u državnim i upravnim poslovima kao i u Ustavu Jugoslavije.

19 Do tada su bili organizirani u *Hrvatsku kulturnu udrugu*, u sklopu koje je djelovao i Hrvatski zavičajni klub "Croatia" koji je uglavnom okupljao studente. Sastajali su se u obiteljskim i crkvenim prostorijama nakon mise.

političkim emigrantima diljem Europe i svijeta, te s brojnim hrvatskim intelektualcima i političarima iz hrvatske emigracije.

Sedamdesetih godina Ogranak MH Basel bio je suosnivač *Hrvatskog Narodnog Vijeća*²⁰ i Mjesnog odbora HNV "Nikola Tesla" u Baselu.

Godine 1969. osnivaju se društva prijatelja MH u više švicarskih gradova: Geneve, Karsau, Luzern, Winterhur koji se s vremenom okupljaju ili u baselski Ogranak MH ili Društvo prijatelja MH u Zurich-u.

Većina takvih društava u Švicarskoj, Švedskoj i Njemačkoj osnovali su koordinacijski odbor "Saveza hrvatskih društava u Europi" pod predsjedništvom dr. Stanka Janoviča. Formulirali su i organizacijske pretpostavke za usklađivanje posjeta iz domovine, pomoć središnjici, povezivanje s domovinskim ograncima MH i dr. (Salaj 2002).

U Zurichu u veljači 1971. godine osnovan je inicijativni odbor za osnivanje zavičajnog društva pod nazivom *Društvo prijatelja Matice hrvatske*.

Tom prilikom usvojen je pravilnik društva i definiran je odnos s jugoslavenskim diplomatskim predstavništvima: suradnja s jugoslavenskim klubovima, registracija društva u *Savez jugoslavenskih društava* u Švicarskoj, suradnja s konzulatom uz uvjet da zadrže svoje hrvatsko obilježje i sadržaj. Za predsjednika društva izabran je ing. Miroslav Sedlar (Roščić 1992: 10). U upravnom odboru društva uglavnom su bili inženjeri-tehnička inteligencija. Članom društva mogao je postati "svaki prijatelj" *Matice hrvatske* bez obzira na državljanstvo, narodnost i religiju" (Pravilnik društva, točka 2. u Čičić 1992: 14).

Iste godine društvo je organiziralo izlet i pozvalo iz Hrvatske prof. Ljudevita Jonkea²¹ koji je pred 300 slušatelja govorio o značaju hrvatskog jezika (Čičić 1992).

Društvo je odmah zatražilo potporu i suradnju od *Matice hrvatske* u Zagrebu, ali ona je ostala suzdržana budući nije smjela surađivati s hrvatskim emigrantima. Zbog događaja vezanih uz "hrvatsko proljeće" MH je raspuštena, a njezina djelatnost zabranjena.

Nakon zabrane MH vršen je pritisak na *Društvo prijatelja MH* u Zurichu. Tadašnji konzul SFRJ članovima društva otvoreno je rekao "ime društva morate mijenjati". Godine 1973.²² društvo nastavlja s radom pod imenom *Hrvatska kulturna Zajednica*, i imenuje predsjednikom ing. Franu Bilića. Glavni odbor je s vremenom osnivao i pododbore: za šport, mladež, javnost, kulturu. Prvi odbor ogranka HKZ izabran je u Bernu 1987. godine, iako je do tada 5-6 godina radila grupa članova HKZ, kao i u Schaffhausenu (Čičić 1992: 15).

Godine 1982.-83. nastupila je lagana stagnacija u aktivnostima društva potaknuta sudskim procesom u Zurichu u kojem je optužen i osuđen zbog špijunaže član upravnog odbora HKZ koji je jugoslavenskim diplomatskim krugovima prenosio sve informacije vezane za društvo i njene članove (Čičić 1992: 26).²³

20 "U pedesetim i šezdesetim godinama pokušavalo se stvoriti opće hrvatsko narodno predstavništvo u kojem bi se okupile sve organizacije emigranata. To je uspjelo 1974. godine u Torontu kada je nastalo hrvatsko narodno vijeće (HNV). Prisustvovala su gotovo sve iseljeničke organizacije, članovi HSS-a i brojni nezavisni intelektualci. Za predsjednika je izabran Ante Došen. Na prvom redovitom Saboru HNV-a 1975. za predsjednika je izabran hrvatski esesovac dr. Dinko Šuljak. Uoči drugog Sabora kandidirali su se i brojni "prolječari" koji su pobjegli iz Jugoslavije poslije izvanredne sjednice Predsjedništva SKH u Karađorđevu ili, kao Bruno Bušić i Franjo Mikulić, nakon što su izdržali zatvorske kazne (Hajdarević, <http://www.povijest.net>). U Ustavu HNV-s stoji da je glavni zadatak HNV-a "djelatno pomagati hrvatski narod svim prikladnim sredstvima i načinima borbe u njegovu zahtjevu i nastojanju da ostvari svoju slobodnu i samostalnu Državu Hrvatsku" (Vukušić 2002: 62).

21 Ljudevit Jonke, hrvatski jezikoslovac i prevoditelj, postao je predsjednik *Matice hrvatske* 1970. godine, znanstvenik koji je branio *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika* 1967. godine.

22 U nazočnosti jugoslavenskog konzulata odlučivalo se o tri imena HKD Vladimir Nazor, *Društvo prijatelja Matice Hrvatske* i *Hrvatska kulturna Zajednica*. Po švicarskim propisima stranci su mogli osnivati svoja društva jedino kao kulturna. Odlučeno je da se društvo preimenuje u *Hrvatska Kulturna Zajednica* (Roščić 1992: 12).

23 Optužen je osuđen na šest mjeseci zatvora, i pet godina progona iz Švicarske, oboje uvjetno na tri godine.

Počasni članovi društva bili su dr. Žarko Dolinar²⁴, nobelovac Vladimir Prelog²⁵, fra Lucijan Kordić, prof. dr. medicine Marko Turina²⁶ Društvo je našlo svoje pristaše većinom među tehničkom inteligencijom i migrantima srednje stručne naobrazbe.²⁷ Za svoje aktivnosti²⁸ i programe društvo je uz nedostatak vlastitih prostorija unajmljivalo dvoranu.

HKZ usko je surađivala s *Hrvatskom Katoličkom Misijom* (HKM), poglavito pri zajedničkim radu kod različitih priredbi i manifestacija: Nikolinje, proslave majčinog dana, susret katoličke mladeži pod nazivom *Rumeni list* u Badenu. (Čičić 1992).

Od 1973.-1978. godine HKZ bila je glavni organizator škole za dopunsku nastavu u Bedenu i djelomično u Zurichu koju je materijalno pomagala. Od 1978. godine nadzor nad školom preuzeli su službeni konzulati SFRJ kada je postojeći Statut i Organizacija škole ukinuta. Jugoslavenska diplomatska služba preuzela je plaćanje i otpustila sve dotadašnje nastavnike škole.²⁹

Nakon toga HKZ više puta je intervenirala i tražila da se prestane s unitarističkim metodama, mješovitim razredima i da se sporna knjiga/udžbenik "Moja domovina SFRJ" povuče iz uporabe.

Olakotna okolnost bila je što je u to vrijeme u funkciji jugoslavenskog konzula došao u Švicarsku Hrvat Dane Mataić koji se zalagao za HKZ, i nastojao je "sačuvati" od etikete "ustaško društvo".

Društvo je permanentno organiziralo različite programe i manifestacije: izložbe slika, zavičajne večeri (slavonska, zagorska, međimurska noć), godišnje balove, predavanja hrvatskih intelektualaca iz domovine, skijaška natjecanja, glazbene nastupe.

Od 1973. godine društvo tiska list pod nazivom *Društvene obavijesti*, a izdalo je i nekoliko dvojezičnih brošura: o Stjepanu Radiću, banu Jelačiću, o nobelovcu Lavoslavu Ružički, i dr. U društvenim obavijestima sudjelovali su prilozima, člancima poznati hrvatski intelektualci iz domovine i na taj način povezivala se domovinska i iseljena Hrvatska..

Za razliku od HKZ u Zurichu koja je postala najveća hrvatska udruga u Švicarskoj s mnogobrojnim članstvom, Ogranak MH u Baselu

24 Bio je prvi svjetski prvak u stolnom tenisu i proglašen najboljim sportašem u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Doktorirao je na Veterinarskom fakultetu u Zagrebu 1959. Od 1961. radio na Zavodu za anatomiju Medicinskog fakulteta u Baselu. Bio je izvanredni profesor Medicinskog fakulteta (od 1969. do 1985.), te predavač na Stomatološkom fakultetu (od 1978. do 1983.) u Baselu.

25 Nakon doktorata iz kemije iz Praga se vraća u Zagreb i 1934. godine predaje organsku kemiju na Tehničkom fakultetu. Godine 1941. zbog tadašnje političke situacije odlazi u Švicarku gdje predaje i radi na tehničkoj visokoj školi u Zurichu. Dobitnik je Nobelove nagrade za kemiju 1975. godine za radove na području organskih prirodnih spojeva i stereokemije.

26 Svjetski kardiokirurg, koji je prvi u svijetu ugradio umjetno srce izvan grudnog koša te prvi operirao urođenu srčanu manu na novorođenčetu. Nakon diplome medicinskog fakulteta 1964. godine odlazi u Zurich budući nije vidio perspektivu u Jugoslaviji. Odmah po dolasku radi u Sveučilišnoj bolnici u Zurichu. Godine 1985. postaje ravnateljem Klinike za bolesti srca i krvnih žila u Zurichu.

27 Među mnogim migrantima bio je prisutan strah od ućlanjenja. Na poziv u članstvo reagirali su ovim riječima: "Ja imam troje djece, ne smijem se ućlaniti u HKZ". "Moj otac je bio na golom otoku. Znam da se ne smijem nigdje ućlaniti." (Roščić 1992: 13)

28 Večer u spomen 100 obljetnice Antuna Gustava Matoša, priredba akademskog slikara iz Zagreba Zlatka Kauzarića,, predavanje Marka Turine "nemirno srce", akademija u povodu 100 obljetnice rođenja Silvija Strahimira Kranjčevića u Spreitenbachu, predavanje ing. Stanislava Ferića Starohrvatska arhitektura u Dalmaciji, filmovi Zagreb u srcu svijeta i Naše malo mjesto, akademija prigodom 100 obljetnice rođenja Vladimira Nazora, akademija povodom 50 obljetnice povodom smrti Stjepana Radića, akademija povodom 150 obljetnice hrvatskog narodnog preporoda, zavičajne večeri: Zagreba, Istre, Hercegovine, Cetinskog kraja, Zagorja i dr.

29 Uslijedili su javni protesti roditelja. Godine 1979. godine potpisali su peticiju s 263. potpisa koju su uputili Vladi SR Hrvatske, JAZU, *Društvu književnika Hrvatske, Matici iseljenika Hrvatske i Vjesniku*. Ignorirana je odluka roditelja čija je želja bila pismeno izjašnjavaње o pravu na učenje materinskog (hrvatskog) jezika u školi. Posebno nezadovoljstvo izazvala je školska knjiga "Moja domovina SFRJ" Nakon toga došlo je od nezadovoljstva roditelja, opadanja broja upisanih učenika, financijskog opterećenja zadužene domovine, nemogućnost plaćanja nastavnika (Roščić 1992: 11).

smatran je od Jugoslavije neprijateljskim društvom, te je shodno tomu sveden na tridesetak članova, koji su trajno, radeći za Hrvatsku djelovali protiv svake Jugoslavije i svih njenih nametanja Hrvatima u dijaspori. Većina od ovih tridesetak članova nisu posjedovali SFRJ putovnice [...] uspostavljena je dobra suradnja s Matičnim društvima u Fribourg-u i Karsau te sa udrugama starije hrvatske dijaspore [...] (Hazler 1998: 149-150).

Godine 1978. knjižnica ogranka MH-Basel postala je Knjižnica i arhiv "Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u dijaspori" (HAZU-D).

HAZU-D uspostavila je suradnju s baselskim državnim arhivom, Sveučilištem (zavod za statistiku) i Sveučilišnom knjižnicom, te omogućilo hrvatskim intelektualcima iz domovine međunarodnu suradnju s navedenim institucijama U organizaciji društva održani su mnogi hrvatsko-švicarski kulturni simpoziji na kojima su izlagali hrvatski predavači. Međunarodna suradnja uspostavljena je i s brojnim drugim udrugama: Židovskom općinom, Austrijskim Kulturverein-om, Slovačkim društvom, te s raznim švicarskim, njemačkim, francuskim, španjolskim, mađarskim, rumunjskim, armenskim i drugim društveno-kulturnim udrugama (Hazler 1997).

Od ostalih hrvatskih etničkih društava tijekom 1968. i 1969. bilježe se prva formalna osnivanja hrvatskih športskih klubova u Švicarskoj (npr. NK Croatia, Zürich, 1969.), a na samom početku 70-ih godina "Socijalna služba hrvatskih katoličkih misija u Švicarskoj" (Buchs, 1970.), Folklorno društvo "Movis Croatia" (Zürich, 1970), Stolnoteniski klub "Jadran" (Schaffhausen, 1970.) kao jedna od sekcija u Sportclub švicarske tvrtke Georg Fischer, Hrvatska zaklada protiv raka (Basel, 1970.). Godine 1971. u Zurichu je osnovana prva hrvatska folklorna skupina u sklopu HKM Movis Croatia³⁰, 1974 muški zbor u sklopu HKM u Schaffhausen-u 1978. godine prerasta u kulturno-umjetničko društvo "Fala". Osamdesetih godina osniva se zavičajno društvo "Matija Gubec" (1981, Schaffhausen), NK "Dinamo" (1982, Schaffhausen), NK "Hajduk" (1982, Zurich), Hrvatski oktet (1987, Bern), AMAC (1989, Zurich).

ZAKLJUČAK

Hrvatski migranti u Švicarskoj, iako heterogeni i različitih socio-kulturnih, obrazovnih, generacijskih i inih karakteristika imali su tendenciju očuvati hrvatski etnički identitet unatoč tadašnjim političkim prilikama u Jugoslaviji i odnosu jugoslavenske vlade prema hrvatskim migrantima, ali i utjecajima primajućeg švicarskog društva.

S jedne strane hrvatski etnički identitet stvarao se kao opreka jugoslavenskom identitetu ili forsiranoj jugoslavenskoj nacionalnoj unifikaciji, a s druge strane kao posljedica utjecaja demokratskog švicarskog društva.

Hrvatski migranti nisu predstavljali jedinstvenu zajednicu već različite zajednice koje su se razlikovale po stilu i metodama društvenog djelovanja, a imali su i različite pozicije i odnos u /prema švicarskom društvu.

Politički migranti koji su dolazili ilegalno ili legalno pedesetih godina bili su manjina, naprama ekonomskim migrantima koji su od 60-ih godina pa do kraja prošlog stoljeća u više etapa pristizali u Švicarsku. Među njima veliki broj bio je nekvalificiranih i kvalificiranih radnika, te značajan broj tehničkih inženjera, medicinskih, stomatoloških i farmaceutskih stručnjaka.

Ekonomski migranti tzv. "pasošari" koji su pristizali uglavnom šezdesetih, ali i sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća i koji su pripadali obrazovnoj grupi nekvalificiranih, polukvalificiranih radnika uglavnom su bili članovi zavičajnih klubova hrvatskih naziva ali kao sekcija Saveza jugoslavenkih klubova ili su sudjelovali u neformalnim okupljanjima sa zemljacima: nedjeljna misa, igranje šaha u

30 1978 mijenja ime u "Vikend" prema tadašnjem hrvatskom obiteljskom listu koji postaje njihov pokrovitelj. Postaje prateći glazbeni sastav poznatim hrvatskim umjetnicima (Darko Domjan, Krunoslav Kićo Slabinac, Sandra Kulijer, Vera Svoboda i dr.) diljem Švicarske.

radničkim barakama, sudjelovanje pri manifestacijama i programima u organizaciji hrvatskih društava i dr. Uglavnom nisu bili članovi niti jednog hrvatskog društva. Bili su usmjereni prema društvu porijekla i s vrlo malim stupnjem integracije u švicarsko društvo.

Druga grupa ekonomskih migranta koji pristižu u značajnom broju sedamdesetih i osamdesetih godina: kvalificirani radnici, tehnička inteligencija, medicinski, farmaceutski i stomatološki stručnjaci bila je pokretač, inicijator, osnivač hrvatskih etničkih društava koji su se zalagali za promociju i identitet Hrvatske prikazujući ga kao poseban i odvojen od jugoslavenskog identiteta. Oni su izabirali različite oblike društvenog djelovanja i aktivnosti od umjerene hrvatske opcije (Hrvatska kulturna zajednica) do zalaganja za radikalnom hrvatskom nacionalnom strategijom (Ogranak matice Hrvatske-Basel).

Na taj način dio ove grupe ekonomskih migranata, a potaknut političkim događajima u domovini približio se/bio je blizak političkim migrantima. Većinom su bili dobro integrirani u primajućem društvu ponajviše zahvaljujući obrazovanju i sposobnosti brže prilagodbe i učenja novih znanja i vještina. Svojem položajem u švicarskom društvu utjecali su na pozitivnu promociju Hrvatske i hrvatskog etničkog identiteta. Rjeđe su se odlučivali na povratak u domovinu i svoju su budućnost "u mislima" o slobodnoj Hrvatsku izgrađivali u Švicarskoj.

Politički migranti većinom intelektualci svoje istomišljenike nalazili su u uskim zatvorenim skupinama sebi sličnih hrvatskih političkih emigranata u drugim europskim i preookeanskim zemljama. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća bili su u bliskim odnosima s hrvatskim etničkim društvima iako "prikriveni" i s diskretnim aktivnostima. Unutar švicarskog društva zauzimali su važnije pozicije, a zbog prekida svake komunikacije i pristupa domovini, kao i izbjegličke sudbine bili su okrenuti švicarskom društvu pronalazeći u njemu saveznika i stalnu inspiraciju u borbi za slobodnu i samostalnu Hrvatsku. Prvi su započeli društveno organiziranje na etničkoj osnovi u cilju očuvanja hrvatskog etničkog identiteta i predstavljanja Hrvatske u švicarskim, europskim i međunarodnim krugovima.

Unatoč naprijed navedenim heterogenostima hrvatskih migrantskih zajednica u Švicarskoj i njihovoj borbi za očuvanjem hrvatskog etničkog identiteta postojao je centar njihova okupljanja Hrvatska katolička misija/e (HKM). Unutar HKM postajali su jedinstvena etnička zajednica s čvrstom sponom etničkog (hrvatskog) i religijskog (hrvatskog katoličkog) identiteta. Ekonomskim radnicima i inteligenciji kao i političkim, starim i novim migrantima hrvatska katolička crkva bila je duhovno, etničko i kulturno sklonište, te bitna odrednica u definiranju njihova identiteta.

LITERATURA

- Anderson**, Benedict (1990). *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranje o porijeklu i širenju nacionalizma*. Zagreb: Školska knjiga.
- Barth**, Fridrich (ur.) (1969). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. London: Universitetsforlaget, Georje Allen and Unwin.
- Baučić**, Ivo (1971-1972). Socijalno-ekonomske posljedice vanjskih migracija radne snage iz Jugoslavije. *Geografski glasnik* 33-4: 25 -59.
- Baučić**, Ivo (1976). Jugoslavenski radnici u Švicarskoj krajem 1975. godine. *Migracije* 1: 8-9.
- Božić**, Saša (1998). Etničnost migrantskih zajednica: nastajanje novih manjina. *Etničnost, nacija, identitet Hrvatska i Europa*. (ur. Ružica Čičak Chand i Josip Kumpes). Zagreb: Institut za migracije i narodnosti i naklada Jesenski i Turk.
- Castles**, Stephen i Alastair **Davidson** (2000). *Citizenship and Migration. Globalization and the Politics of Belonging*. London: Macmillan Press Ltd.
- Cerovac**, Miloš (1982). U pravcu organizovanog zapošljavanja građana SFR Jugoslavije u Švajcarskoj. *Migracije* 5: 249-256.
- Čulap**, Marija (2008). Hrvati u Švicarskoj. *Portal hrvatskog kulturnog vijeća*, http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:SYqxcv7ctllJ:hakave.org/index.php%3Foption%3Dcom_content%2

6id%3D3629+%C4%87ulap+marija%2Bhrvati+u+%C5%A1vicarskoj&cd=3&hl=hr&ct=clnk&gl=hr (12.5.2011)

- Čapo** Žmegač, Jasna (1997). Objektivni i subjektivni čimbenici identifikacije sa zajednicom, *Etnološka tribina* 20: 69-82.
- Čičić**, Zvonimir (1992). HKZ u Švicarskoj u 18. godini svoga postojanja, pregled povijesti nastanka toga društva, njegovi ciljevi, struktura i izgledi za budućnost. *Hrvatska kulturna zajednica u Švicarskoj: 20 obljetnica 1971-1991* (ur. Tihomir Nuić). Zurich: Hrvatska kulturna zajednica: 13-24.
- Čizmić**, Ivan, Marin **Sopta** i Vlado **Šakić** (2005). *Iseljena Hrvatska*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Hrvatska matica iseljenika.
- Eriksen Hilan**, Tomas (2004). Etnicitet i nacionalizam. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Fassmann**, Heinz i Reinar **Munz** (ur.) (1994). *European Migration in the Late Twentieth Century*. Hants, England-Vermont, USA: Edward Elgar Publishing Limited.
- Gotovac**, Vladimir (1992). Zapis o akademiji u Badenu *Hrvatska kulturna zajednica u Švicarskoj: 20 obljetnica 1971-1991* (ur. Tihomir Nuić). Zurich: Hrvatska kulturna zajednica: 51-52.
- Gričić**, Goran (1992). Uzoritaj, na odlasku. *Hrvatska kulturna zajednica u Švicarskoj: 20 obljetnica 1971-1991*. Zurich: Hrvatska kulturna zajednica: 40-44.
- Hajdarević**, Miljenko. *Hrvatsko narodno vijeće*, <http://www.povijest.net>
- Hazler**, Dragan (1997). Kardinal Ivan Stojković : Hrvat iz Dubrovnika i suvremeni Hrvati u Baselu. *Hrvatski iseljenički zbornik* (ur. Vesna Kukavica). Zagreb: Matica iseljenika: 379-394.
- Hazler**, Dragan (1998). O davnim i bližim prilikama u Baselu prije osnutka Ogranka Matice Hrvatske. *Budućnost iseljene Hrvatske* (ur. Ivan Šakić, Josip Jurčević, Marin Sopta). Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar": 139-155.
- Hrvatska demokratska opozicija (1968). *Program hrvatske demokratske opozicije: (unutrašnje i vanjske)*.
- Jakson**, Robert H. (1984). Ethnicity. *Social Science Concepts: A Systematic Analysis* (ur. Giovanni Sartari). Beverly Hills, London, New Delhy: 205-233.
- Karabin**, Marijan (1999). *Neobična knjiga o običnim ljudima : monografija o obiteljima i pojedincima iz stubičkog kraja koji su živjeli i koji sada žive u Švicarskoj*. Gornja Stubica: Vlastita naklada.
- Maillat**, Denis (1974). Ekonomske posljedice zapošljavanja stranih radnika u Švicarskoj. *Rasprave o migracijama* (ur. Ivo Baučić). Zagreb: Centar za istraživanje migracija Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu.
- Mesić**, Milan (1991). *Vanjske migracije i društveni razvitak*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta.
- Mijović Kočan**, Stjepo (1992). Na izuzetan značaj prve HKZ u inozemstvu. *Hrvatska kulturna zajednica u Švicarskoj: 20 obljetnica 1971-1991* (ur. Tihomir Nuić). Zurich: Hrvatska kulturna zajednica: 62-65.
- Mitenand** (1981) *Weissbuch - Die Ausländer in der Schweiz*, Zurich: Arbeitsgemeinschaft "Mitenand".
- Nikolić**, Vinko (ur.) (1972). *Hrvatski razgovori o slobodi*. Munchen, Barcelona: Knjižnica hrvatske revije.
- Nikolić**, Vinko (ur.) (1969). *Hrvatska danas i sutra*. Munchen: Knjižnica hrvatske revije.
- Nuić**, Tihomir (ur.) (1992). *Hrvatska kulturna zajednica u Švicarskoj: 20 obljetnica 1971-1991*. Zurich: Hrvatska kulturna zajednica.
- Nuić**, Tihomir (1992). Okviri za djelovanje Hrvatske Kulturne Zajednice *Hrvatska kulturna zajednica u Švicarskoj: 20 obljetnica 1971-1991*. (ur. Tihomir Nuić). Zurich: Hrvatska kulturna zajednica: 25-35.
- Nuić**, Tihomir. Neki od nas: Jure Petričević, Tihomil Rađa, fra Lucijan Kordić Razmišljanja: Kako se artikulovalo Hrvatstvo
<http://www.hrvati.ch/index.php/NEKI-OD-NAS/jure-petrii.html> (14.5.2011)
<http://www.hrvati.ch/index.php/NEKI-OD-NAS/dr-tihomil-ra.html> (14.5.2011)
<http://www.hrvati.ch/index.php/NEKI-OD-NAS/fra-lucijan-kordi.html>(14.5.2011)
<http://www.hrvati.ch/index.php/RAZMISLJANJA/kako-se-artikulovalo-hrvatstvo.html>(14.5.2011)
- Pavičić**, Ivan (1979). Iskustvo migranata-povratnika: život i rad naše inteligencije u Švicarskoj. *Migracije* 6-9: 204-209.

Popis stanovništva 1971 u SFRJ, Savezni zavod za statistiku SFRJ.

Rađa, Tihomil (1997). Dva emigrantska simpozija u Švicarskoj. *Hrvatska revija* 3-4: 519-525.

Riaño, Yvonne i Doris **Wastl-Walter** (2006). Immigration Policies, State Discourses on Foreigners and the Politics of Identity in Switzerland, u *Environment and Planning: Rethinking Immigration and Citizenship- New Spaces of Migrant Transnationalism and Belonging* 38(9): 1693-1713.

Roščić, Stipe (1992). Sjećanje o počecima. *Hrvatska kulturna zajednica u Švicarskoj: 20 obljetnica 1971-1991* (ur. Tihomir Nuić). Zurich: Hrvatska kulturna zajednica: 9-12.

Salaj, Branko (2002). Proljeće i dijaspora. *Hrvatska revija* 2: 6-22.

Smith, Anthony D. (1988). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.

Stublia, Mira (1981). Poteškoće u provođenju dopunske nastave za jugoslavenske učenike u Švicarskoj. *Migracije* 6-7: 260-264.

Swiss Federal Council (1986) Verordnung über die Begrenzung der Zahl der Ausländer (BVO) <http://www.admin.ch/ch/d/sr/8/823.21.de.pdf> (28.4.2011)

Veselica, Marko (1992). Boravak u Švicarskoj. *Hrvatska kulturna zajednica u Švicarskoj: 20 obljetnica 1971-1991* (ur. Tihomir Nuić). Zurich: Hrvatska kulturna zajednica: 55-57.

Vukušić, Bože (2002). *Trajni rat UDBE protiv hrvatskog iseljništva*. Zagreb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva.

Weber, Max (1976). *Privreda i društvo*. Beograd: Prosveta.

SUMMARY

ETHNIC IDENTITY OF CROATS IN SWITZERLAND: SYSTEMATIZATION AND ANALYSIS OF THE ACTIVITIES AND INTERACTIONS OF CROATIAN ETHNIC SOCIETIES

Marina PERIĆ KASELJ

The exploration of ethnic societies in destination countries is an important aspect in study of migrations. Ethnic societies not only shape the activities and identity of migrants, but also affect the integration of the immigrants into the receiving societies.

The paper discusses the migration of Croats (Yugoslavs) in Switzerland, and the ethnic identity of Croatian migrants in Switzerland in terms of social organizing (through the activities and interactions of various Croatian ethnic societies) in the period when Croatia was part of Yugoslavia.

Croatian ethnic identity was created as opposed to the Yugoslav identity or forced Yugoslav national unification and on the other hand as a result of the influence of Switzerland's democratic society.

Croatian emigrants were not represented as a cohesive community, but as various communities which differed in style and methods of social actions but also in a variety of positions and relations toward Swiss society.

The first group of migrants, so-called "pasošari" (passport-holders), comprising unskilled workers, were either members of homeland clubs with Croatian names (but as sections of the Union of Yugoslav Clubs), or participated in informal gatherings with their fellow countrymen. They demonstrated a weak stage of integration into the receiving society.

The second group of economic migrants, skilled workers, technicians, medical, pharmaceutical and dental professionals were the initiators and founders of Croatian ethnic associations which advocated for the promotion of Croatian identity and presenting it as distinct and separate from the Yugoslav identity. They rarely decided to return home and most were well integrated in the receiving society.

Political migrants, mostly intellectuals, found their like-minded peers in narrow closed groups of similar political emigrants in other European countries and overseas.

They held important positions within Swiss Society, and due to the cessation of communica-

tion with and access to the homeland, as well as the “refugee fate” they were facing the Swiss society, they found it an ally and a constant inspiration in the struggle for a free and independent Croatia. Despite the aforementioned heterogeneities of Croatian immigrant groups in Switzerland, there was a centre of their gathering: the Croatian Catholic Mission(s) (HKM) in which they became a unique ethnic group with a strong ethnic bond (Croatian) and religious (Croatian Catholic) identity.

HRVATSKA RADIOTELEVIZIJA KAO SPONA IZMEĐU ISELJENE I DOMOVINSKE HRVATSKE: PRIMJERI ITALIJA, AUSTRIJA I MAĐARSKA

Rebeka MESARIĆ ŽABČIĆ¹

COBISS 1.04

IZVOD

Hrvatska radiotelevizija kao spona između iseljene i domovinske Hrvatske: primjeri Italija, Austrija i Mađarska

Hrvatska radiotelevizija već duže od pedesetak godina emitira programe i emisije na hrvatskom jeziku za hrvatske iseljenike u Europi i svijetu. Svrha ovog priloga je prikazati koja je uloga Hrvatske radiotelevizije i Hrvatskog radija u očuvanju hrvatskog identiteta među hrvatskim iseljeničtvom općenito, a na primjeru Italije, Austrije i Mađarske izdvojiti primjere dobre prakse i teme koje su najviše zastupljene u medijima, a ujedno su najgledanije i najslušanije, te zaključiti na koji će se način u budućnosti pokušati osigurati daljnji mostovi suradnje putem medija između iseljene i domovinske Hrvatske.

KLJUČNE RIJEČI: Austrija, Hrvatska radiotelevizija, hrvatski identitet, hrvatski iseljenici, Italija, Mađarska

ABSTRACT

Croatian Radio and Television as a link between the Diaspora and Homeland Croatia: the examples of Italy, Austria and Hungary

Croatian Radio and Television has broadcast programs and content in Croatian to Croatian emigrants in Europe and around the world for more than fifty years. The purpose of this paper is to show the role of Croatian Radio and Television in the preservation of Croatian identity among Croatian emigrants in general, and the example of Italy, Austria and Hungary to single out examples of good practice and themes that are most represented in the media, including the most popular, and concludes that the way in the future is to try to secure further bridges of cooperation through the media between Croatian emigrants and the Republic of Croatia.

KEY WORDS: Austria, Croatian Radio and Television, Croatian identity, Croatian emigrants, Italy, Hungary

IZVLEČEK

Hrvaška radiotelevizija kot vez med izseljeniško in domovinsko Hrvaško: primeri Italije, Avstrije in Madžarske

Hrvaška radiotelevizija že več kot petdeset let oddaja programe in oddaje v hrvaškem jeziku za hrvaške izseljence v Evropi in po svetu. Namen tega prispevka je prikazati, kakšna je vloga Hrvaške radiotelevizije in Hrvaškega radia pri ohranjanju hrvaške identitete med hrvaškimi izseljenci v splošnem, ter na primerih Italije, Avstrije in Madžarske izluščiti dobre prakse in teme, ki so najbolj zastopane v medijih,

¹ Dr. sc., Viša znanstvena suradnica, Institut za migracije i narodnosti, Trg S. Radića 3, HR-10000 Zagreb, e-mail: rebeka.mesaric@gmail.com; rebeka.mesaric@imin.hr

hkrati pa tudi najbolj gledane in poslušane, ter predvideti, kako bi lahko v prihodnje zgradili nadaljnje mostove sodelovanja po medijih med izseljeniško in domovinsko Hrvaško.

KLJUČNE BESEDE: Avstrija, Hrvaška radiotelevizija, hrvaška identiteta, hrvaški izseljenci, Italija, Madžarska

UVOD

Budući da izvan današnjih granica Republike Hrvatske živi veliki broj hrvatskih iseljenika i njihovih potomaka i da Republika Hrvatska pripada europskom krugu zemalja s relativno najvećim brojem iseljenika, Hrvatska radiotelevizija i Hrvatski radio više od četrdesetak godina s dva međunarodna programa emitiraju u Europi i šire emisije za Hrvate izvan domovine.

U razvoju svijeta i tehnologije najvažniji izvori informacija su radio i televizija. Hrvatska je među prvim zemljama u srednjoj i istočnoj Europi koja je osnovala radiopostaju; bilo je to 15. svibnja 1926. godine. Televizija se pojavila u Hrvatskoj istoga datuma, a 30 godina kasnije i smatrana je tehnološkim čudom u to vrijeme. "Halo, halo! Ovdje Radio Zagreb!" bile su prve riječi emitirane uživo 15. svibnja 1926. godine, označivši početak radija u Hrvatskoj. Prva slika iz Beča preko Graza i Slovenije stigla je u Zagreb 15. svibnja 1956. godine. Stvaralački duh, osnovno znanje iz radiofonije, minimalne tehničke produkcijske mogućnosti za prenošenje slike i tona, zajedno s odlučnošću koju su pokazali tadašnji zaposlenici Radija Zagreb, u konačnici su doveli do stvaranja Televizije Zagreb. Pioniri televizije oslanjali su se na skromne mogućnosti odašiljača te osnovnu opremu postavljenu u hotelu "Tomislavov dom" na Sljemenu.

Danas je Hrvatska radiotelevizija javna radijska i televizijska ustanova koja se uglavnom financira od pristojbe i promidžbenih poruka te ima vrlo veliki broj radijskih slušatelja i televizijskih gledatelja u preko milijun (radio-televizijskih) domaćinstava. Sjedište Hrvatske radiotelevizije koja objedinjuje: Hrvatski radio, Hrvatsku televiziju i Glazbenu proizvodnju nalazi se u modernom kompleksu zgrada na Prisavlju 3, a sastoji se od sedam regionalnih radiopostaja i pet regionalnih TV centara. Istodobno ima tri nacionalna i sedam regionalnih radijskih programa (kanala), dva zemaljska TV programa i jedan satelitski TV program koji se emitira na hrvatskom jeziku. Od 1997. godine radijski i televizijski programi Hrvatske radiotelevizije također se emitiraju u digitalnoj tehnici preko satelita za cijelu Europu. Dva međunarodna programa "Glas Hrvatske" na radiju i "Slika Hrvatske" na televiziji emitiraju se u cijeloj Europi i šire, posebno u zemljama s velikim brojem hrvatskih iseljenika i njihovih potomaka kao što su Australija te Sjeverna i Južna Amerika. Glazbena proizvodnja Hrvatske radiotelevizije zajedno sa Simfonijskim orkestrom, Zborom, Big Bandom i Tamburaškim orkestrom imaju važnu ulogu unutar sustava kuće. Dobar prijam radijskog i televizijskog programa (ispitivanja gledatelja/slušatelja) rezultat je kombiniranog sustava prijenosnih mreža i zemaljskih odašiljača potpomognutih raznolikom i sveobuhvatnom suvremenom infrastrukturom. Od siječnja 1993. godine Hrvatska radiotelevizija aktivni je član Europske unije radiotelevizija (EBU), najveće ustanove takve vrste u svijetu. Radio danas bilježi 80-tak godina postojanja, a televizija 50-tak.

METODE RADA I METODOLOŠKE NAPOMENE

Istraživanje se sastojalo od sljedećih radnih zadataka:

1. prikupljanja i analize postojeće relevantne literature i dokumentacije o Hrvatskoj radioteleviziji i Hrvatskom radiju,
2. prikupljanja i analize postojeće relevantne literature o hrvatskom iseljentištvu u izdvojenim zemljama,

3. terenskog istraživanja i posjeta Hrvatskoj radioteleviziji, razgovora s urednicima, novinarima i suradnicima redakcije o iseljeništvu i vanjske politike, i
4. pisanju rada nakon prikupljenih rezultata istraživanja.

Potrebno je napomenuti da do sada o vezi između ovog tipa medija i hrvatskog iseljništva nije objavljen niti jedan znanstveni rad pa se smatra kako bi ovaj rad mogao biti temelj za daljnja istraživanja vezanu uz navedenu problematiku.

PREGLED EMISIJA O HRVATSKOM ISELJENIŠTVU NA HRVATSKOM RADIJU

Na 1. programu Hrvatskog radija, emitira se emisija "Hrvatima izvan domovine"¹ koja se kao takva izvorna emitira u Republici Hrvatskoj i u svijetu jedan puta tjedno, četvrtkom u večernjem terminu od 20–24 sata. Namjenjena je hrvatskim iseljenicima s primarnim ciljem prenošenja vijesti i aktualnosti iz Republike Hrvatske.

Uz emisiju "Hrvati izvan domovine" postoji specijalizirani program "Glas Hrvatske"² kojeg financira proračun Republike Hrvatske, odnosno, Vlada Republike Hrvatske financira kompletan projekt u sustavu Hrvatske radiotelevizije, ali Hrvatska radiotelevizija ga prema van to jest prema korisnicima plasira kao samostalni projekt. Uz predviđeni program, plasiraju se i vijesti s lokalnih radio postaja npr. Radija Splita (što je njihova produkcija), koncerti, šport i slično, a do korisnika se emitira putem kratkog vala i satelita.

Usput se smatra potrebnim spomenuti da na Hrvatskom radiju postoje i specijalizirane emisije za manjine.

Veliki dio emisija s prvog programa Hrvatskog radija emitira se putem kratkog i srednjeg vala, iako postoji i nekoliko vlastitih standardnih frekvencija.

Tematika emisije/a najvećim se dijelom odnosi na iseljništvo, priči/ama o hrvatskoj zajednici, te aktualnostima iz Republike Hrvatske i njihovim zemljama u kojima borave ili žive. Nakon emitiranja uživo i tridesetak odslušanih emisija, može se zaključiti da su to najvećim dijelom tako zvani mozaik emisije koje obuhvaćaju: vijesti, kulturu, šport, gospodarstvo i slično. Emisije funkcioniraju prema aktualnim događajima, prema strukturi i formi nema rubrika, a nastoji se da tijekom emitiranja budu zastupljene sve postojeće aktualnosti iz i o hrvatskim zajednicama koje se taj dan obrađuju.

Prema anketama Hrvatske radiotelevizije iz 2009. godine, ali i svake prethodne godine u razdoblju od deset godina, najbrojniji slušatelji Hrvatskog radija su Hrvati u Austriji, Njemačkoj, Švicarskoj to jest tako zvana klasična Diaspora.

Što se tiče razvoja i širenja emisija o Hrvatskom iseljništvu potrebno je naglasiti kako je do 2000. godine postojala samo jedna emisija za manjine i iseljništvo iz Republike Hrvatke i za Hrvate iz BiH, a od 2000. godine postoji posebna emisija za iseljništvo i posebna emisija za manjine.

Od velikog je značaja činjenica da se slušatelji mogu uživo uključivati u emisiju, budući se emisija imitira uživo zajedno s gostima u studiju, a tematika je vezana uz kulturu, znanost, obrazovanje, državljanstvo, nekretnine, carinsku upravu, životne teme i slično. Najčešće su gosti iz Ministarstva vanjskih poslova i europskih integracija, Ministarstva kulture i Ministarsva znanosti, obrazovanja i športa.

1 Najstarija emisija Hrvatskog radija poznata je bila pod imenom "Našim građanima u svijetu" (danas pod imenom "Hrvatima izvan domovine"), emitira se više od 50 godina, još od vremena bivše Jugoslavije i u početku emitiranja bila je namijenjena gostujućim radnicima tako zvanim gastarbajterima, a danas svim hrvatskim iseljenicima i potomcima iseljenih Hrvata.

2 Program "Glas Hrvatske" emitira se neprekidno 24 sata, što znači da se preuzimaju emisije s 1. programa Hrvatskog radija (prenose se uživo sport i koncerti), te uz vlastitu produkciju i s vijestima na engleskom, njemačkom i španjolskom jeziku (putem kratkog vala) za sve one generacije koje ne govore hrvatski jezik! Danas je djelomično Internet rješio problem informiranosti Hrvata u iseljništvu.

Teme iz područja kulture i znanosti su osobito važne za iseljenike, kao npr. promocije Zbornika, novih knjiga iz Hrvatske matice iseljenika, važni su i zanimljivi znanstvenici hrvatskog podrijetla, pisci i pjesnici iz iseljeničtva. To je najšira emisija što se tiče izbora teme/a, a sluša je se od aktivnih zavičajnih klubova do zainteresiranih pojedinaca. Intelektualcima su znanost, obrazovanje i kultura najzanimljiviji te se kod pripremanja emisije osobito vodi računa i o obrazovnoj strukturi slušatelja.

Po svijetu postoje i tako zvani radio satovi kojih u Europi gotovo i nema, a najvećim dijelom se prakticiraju u prekoceanskim zemljama u SAD-u, Australiji, Južnoj Americi.

U redakciji Hrvatskog radija koja stvara emisije za Hrvate izvan domovine ima pedesetak zaposlenih, a glavna urednica je gđa. Elijana Čandrić. Tijekom razgovora, glavna urednica ističe kako postoji velika sloboda i prostor djelovanja što cijene novinari, suradnici, ali i krajnji korisnici, hrvatski iseljenici.

Smatra se potrebnim istaknuti kako unutar redakcije vanjske politike djelomično djeluje i ekipa novinara redakcije koja se bavi iseljenom Hrvatskom, odnosno, postoje suradnici iz Njemačke, dopisnici iz Europe i svijeta. Koristi se postojeća tako zvana dopisnička mreža s ciljem podizanja kvalitete emisije i priloga, npr. Silvije Tomašević iz Italije, Sendra Poša Đurin iz Beča, Branka Slavica iz SAD-a, Vera Tomašek iz Bruxelles, itd.

Glavna urednica i suradnici jednoglasno se slažu kako su uvjeti za rad idealni, te napominju kako se najvećim dijelom emisije i prilozi rade prema važnosti događaja, o čemu ovisi i minutaža priloga, te zastupljenost događaja, gosta u emisiji i slično.

Što se tiče slušanosti emisije, glavna urednica ističe se kako postoji tzv. efekt dugogodišnjeg termina emisije na Hrvatskom radiju, no ipak najvećim dijelom slušanost zapravo ovisi o aktualnostima i događajima u Republici Hrvatskoj i zbog dugogodišnjeg emitiranja, osobnih poznanstava s novinarima i suradnicima redakcije³, a postoji i određeni senzibilitet prema emisiji od strane iseljenih Hrvata.

EMISIJE O HRVATSKOM ISELJENIŠTVU NA HRVATSKOJ RADIOTELEVIZIJI

Radio je daleko najbrži medij kod prijenosa informacije/a, ali prednost televizije pred radijom je slika koja svjedoči o snimljenoj i dokumentiranoj situaciji i zorno prikazuje događanja te je upravo zbog toga televizija najgledaniji medij.

Na Hrvatskoj televiziji već četrdeset godina postoji jedna ili nekoliko emisija o hrvatskom iseljeničtvu, a s vremenom se mijenjao sadržaj ili forma emisije/a.

Prva emisija prije četrdeset godina pod nazivom "Jugoslavija dobar dan!" bila je namijenjena hrvatskim iseljenicima njemačkog govornog područja, emitirana je bila na Radio televiziji Zagreb, a prikazivala se u svim Republikama bivše Jugoslavije. U to vrijeme, ZDF je emitirao emisije za Njemačku, Austriju, Švicarsku, Lihtenštein, urednici su bili Saša Ivančević, Dragan Balić, Boro Vučković, Branimir Jezić, a voditelj emisije više od trideset godina bio je Drago Čulina.

Uz prethodno spomenutu emisiju, istovremeno je išla i emisija "Mosaïque". Bila je to emisija Trećeg programa francuske televizije, emitirala se osamdesetih godina prošloga stoljeća kao kooperacija s zagrebačke i francuske televizije. Novinar i voditelj emisije Drago Čulina putovao je po različitim mjestima bivše Jugoslavije gdje je radio priloge i reportaže za emisiju koja je išla na francuskom i hrvatskom jeziku. Urednik emisije je bio Branko Jezić, a teme su bile vezane uz hrvatske radnike na privremenom radu u inozemstvu.

Treća emisija tog vremena za iseljenike bila je u Švedskoj pod nazivom "Zdravo-zdravo!". Postigla

³ Novinari i suradnici emisije "Hrvatima izvan domovine" putuju i na veća godišnja okupljanja hrvatske zajednice po europskim gradovima s ciljem podizanja kvalitete emisije i daljnjeg razvijanja zajedničkih mostova suradnje u budućnosti.

je veliku gledanost među Hrvatima u Švedskoj, a bavila se pitanjima vazanima uz očuvanje hrvatske kulture, jezika, običaja, etničkog i nacionalnog identiteta i slično .

U posljednjih četrnaest godina Hrvatska radiotelevizija emitirala je i emisiju "Dom i svijet" za iseljeništvo, noviju generaciju migranata i sl., kao i emisiju "Korijeni" koja je s emitiranjem prestala prije tri godine. Emisija "Korijeni" bila je posvećena isključivo autohtonim hrvatskim manjinama u Europi i svijetu gdje Hrvati žive preko 400-ak godina (Italija, Austrija, Mađarska, Slovačka), dok se danas autohtone manjine i iseljeništvo obrađuju i uređuju zajedno u samo jednoj emisiji Hrvatske radiotelevizije, u "Glasu domovine".

Emisija "Glas domovine" postoji četrnaest godina i za sada je jedina emisija o iseljeništvu na državnoj televiziji, emitira se trideset minuta jednom tjedno i emitiranje ide uživo u cijeloj Europi iz Republike Hrvatske. Istoga dana emisija se reemitira na satelitu u Sjevernoj Americi i Australiji i to tri puta u jednom danu u terminu iza 20 sati.

Glavni urednici emisije su Zvonko Božinović i Iva Čulina.

Tema/e emisije/a obuhvaćaju hrvatsko iseljeništvo, hrvatske manjine u Europi, povratnike iz Diaspore, aktualna i sva važna događanja vezana uz hrvatsko iseljeništvo u Republici Hrvatskoj i izvan domovine, različite tečajeve za iseljenike i slično. Praksa emisije/a "Glas domovine" je prikazivanje dva do tri dokumentarna priloga sa slikom u jednoj emisiji.

Istovremeno, postoji praksa razmjene priloga s mađarskom televizijom iz Pečuha i s austrijskom televizijom iz Gradišća, a postoje emisije i na gradišćanskom jeziku.

Nakon svake emisije "Glas domovine" ažurira se postojeća Internet stranica Hrvatske radiotelevizije (<http://www.hrt.hr/?id=manjine#Hrvati-u-svijetu>), kao i vijesti i kratke crtice iz tog dana emitirane emisije u trajanju od 20-30 sekundi.

IZDVOJENI PRIMJERI REPORTAŽA: ITALIJA, AUSTRIJA, MAĐARSKA

Italija

Budući se Italija prema geografskom smještaju i položaju nalazi relativno blizu Republike Hrvatske, urednici i novinari redakcije "Glas domovine" dva do tri puta godišnje putuju u Italiju i to najčešće u Rim gdje provedu do pet dana s hrvatskim iseljenicima na snimanju reportaža, priloga i dokumentaraca. Najčešće se radi pet reportaža o hrvatskim iseljenicima, reportaže su duže u trajanju od 10–15 minuta.

Od strane Hrvatske radiotelevizije Italija je dobro zastupljena u reportažama, priložima i dokumentarcima, a na svakom terenu ukupno se snima otprilike 75 minuta priloga što označava zavidnu praćenost i zastupljenost u medijima.

Uz spomenuto, s terena postoje i izvješća u trajanju do pet minuta. Značajno mjesto Hrvatima u Italiji pripada i kod uređenja Internet portala Hrvatske radiotelevizije; tri puta tjedno se ažuriraju podatci na Internet portalu na koji se stavljaju dvije reportaže i vijesti iz inozemstva.

Na terenu se snimaju životne priče, pojedinačne i svakodnevne situacije iseljenih Hrvata kao i novosti u hrvatskoj zajednici i hrvatskim društvima u Italiji. Hrvatska su društva ponekad u konfliktu zbog novčanih sredstava koja nisu zadovoljavajuća za sve postojeće i željene potrebe. Smatra se potrebnim istaknuti kako postoje različiti fondovi u mnogim hrvatskim Ministarstvima, no zbog slabe spona između institucija u Republici Hrvatskoj i izvan Republike Hrvatske, suradnja nije na nivou na kojem bi hrvatski iseljenici željeli da bude. Za usporedu može se reći kako postoji nesrazmjer između materijalne i novčane pomoći od strane talijanskih institucija za Talijane koji žive u Republici Hrvatskoj i iseljenih Hrvata u Italiji od strane hrvatskih institucija u Italiji, te se smatra korisnim taj problem riješiti u skorije vrijeme zbog obostrane koristi.

Na državnom programu RAI-u⁴ u Italiji postoji emisija "INSIEME", urednica je gospođa Desa Dujela, a Miljenko Dujela je ujedno redatelj i urednik emisije.

Aktualnosti i život hrvatskih iseljenika zastupljeni su od strane Hrvatske radiotelevizije na području Trsta, Umbrije, Venecije, regije Friuli-Gulia, Milana, Rima, Padove i Moliesa.

Austrija

Austrija se zbog tehničkih pogodnosti izdvaja kao najbolji primjer zastupljenosti i praćenja hrvatskih iseljenika od strane Hrvatske radiotelevizije.

Postavlja se logično pitanje "zašto"? Nekoliko je razloga tome.

1. Hrvati se u Austriji ubrajaju među najstarije iseljenike. Na prostoru Austrije žive više od četrestotinjak godina.
2. Ustav Republike Austrije⁵ jamči i dopušta hrvatskim iseljenicima da mogu imati vlastitu televiziju, zbog očuvanja jezika, kulture, običaja identiteta, itd.
3. Budući na prostoru Republike Austrije Hrvatska radiotelevizija radi i s hrvatskim iseljenicima, ali i s hrvatskim manjinama i jedna i druga spomenuta skupina primaju novčana sredstva za većinu svojih aktivnosti što za posljedicu logično obuhvaća veći spektar raznovrsnih aktivnosti, događanja i događaja, više aktivnosti u društvima, mrežu dopisništva, lokalnu televiziju, itd.
4. U Republici Hrvatskoj većina institucija ima, s obzirom na trenutno teško stanje, sve manje materijalnih sredstava za praćenje i bilježenje svih postojećih i željenih događaja. Postoji osam važnijih događaja godišnje koji se izdvajaju i obavezno prate prilogom ili reportažom, a budući je geografskim smještajem Austrija relativno blizu Hrvatske, urednici i/ili novinari redakcije "Glas domovine" Hrvatske televizije putuju k Hrvatima u Austriju do daljnjega samo na izdvojena važnija događanja.

Potrebno je istaknuti da postoji vrlo odlična suradnja HRT-a kao televizijske kuće i ORF-a⁶, kao i suradnja sa svim postojećim javnim glasilima. Naime, jednom tjedno FTP razmjenom (Internet razmjena), ORF šalje svoje priloge HRT-u, tj. djelatnici redakcije iz Eisenstadta (Željezno) iz Burgenlanda šalju priloge od tridesetak minuta; emisija se zove "Dobar dan Hrvatima", a prilozi dotiču aktualnosti, zbiljanja unutar hrvatske zajednice i sl. Usput, potrebno je spomenuti da emisije takvog tipa i suradnju s matičnom domovinom razvijaju još i Mađari, Česi, Romi i Koruški Slovenci. Emisija za Hrvate emitira se na "starogradišćanskom jeziku" s ciljem slušanja i upoznavanja starog gradišćanskog narječja iz Austrije. U reportažama hrvatski iseljenici govore svojim jezikom, ali postoji i titlovanj književni hrvatski prijevod.

Uz spomenuto, program za dijasporu obogaćuje redakcija u Beču koja najvećim dijelom snima reportaže o hrvatskim iseljenicima, a postoji i redakcija za hrvatske manjine te redakcija emisije "Prizme". Problematika i tematski blokovi su istovremeno i doseljenici i iseljenici bez obzira na status, a najvećim su dijelom u emisijama zastupljeni ekonomski migranti.

Ista redakcija bavi se i tematikom vezanom i uz percepciju stranaca u Austriji; (npr. novinari spomenute redakcije ulaze u stanove i pitaju stanare što misle o novo pridošlim migrantima, kako ih percipiraju, žele li živjeti u njihovoj blizini i sl.). U reportažama takvog tipa javlja se razlika u novinarskom pristupu u temama, postoji žutilo i senzacionalizam što druge redakcije za sada nemaju. Osim toga, novinarka Silvana Meixner bavi se i reportažama o novom valu migranata, migrantskom politikom, Europskom Unijom, što se emitira samo na njemačkom jeziku.

U Europi i šire, ali primarno u Republici Hrvatskoj postoji još jedna emisija pod nazivom "Slika Hrvatske" u produkciji satelitskog programa Hrvatske televizije koja je namjenjena isključivo iseljeničtvu i koja razmatra pitanja o hrvatskom identitetu, hrvatskoj kulturi, hrvatskim običajima i hrvatskom jeziku.

4 RAI – Radiotelevisione Italiana, talijanska državna televizija.

5 <http://www.verfassungen.de/at/verfassungheute.htm>

6 Österreichischer Rundfunk (ORF), to jest (Austrijski krugoval) je austrijska državna televizija.

Važno je naglasiti kako se navedena emisija ne prikazuje na primarnim programima HRT-a (misli se na HRT 1 i HRT 2) već se emitira isključivo na satelitskom programu HRT+.

Mađarska

Urednici i novinari redakcije emisije "Glas domovine" u Mađarsku zbog geografskog smještaja i blizine odlaze do tri puta na godinu s ciljem snimanje priloga, dokumentaraca i reportaža o hrvatskim iseljenicima tako da su i Hrvati u Mađarskoj odlično zastupljeni minutažom na Hrvatskoj televiziji. Istovremeno postoji dobra suradnja između Hrvatske radiotelevizije s Mađarskom televizijom u Pečuhu⁷ tj. s hrvatskom redakcijom u Pečuhu koja tjedno šalje vlastite priloge u trajanju od pola sata. Svi se snimljeni i postojeći prilozi međusobno izmjenjuju i nadopunjuju.

Urednik Hrvatske redakcije u Pečuhu je gospodin Mišo Balaš, gdje surađuje s dvije osobe u stalnom radnom odnosu, mnogim vanjskim suradnicima, novinarima i dopisnicima iz inozemstva.

Najvećim dijelom obrađuje se tematika i problemi migracija, asimilacija/integracija u hrvatskim zajednicama u Mađarskoj, teme vezane uz očuvanje nacionalnog i etničkog identiteta, hrvatske kulture, hrvatskog jezika, životne priče pojedinaca i slično.

ZAKLJUČAK

Svi postojeći mediji oduvijek su imali i imaju veliku moć prilikom prijenosa informacija, a same plasirane informacije značajno utječu na svijest i razmišljanje ljudi koji primaju informacije pa tako i u slučaju Hrvata izvan domovine.

Iz priloga može se općenito zaključiti kako je hrvatsko iseljništvo vrlo dobro praćeno već četrdesetak godina u medijima poput Hrvatskog radija i Hrvatske radiotelevizije u Republici Hrvatskoj. Emisije koje trenutno prate hrvatsko iseljništvo u europskim zemljama i svijetu su: "Glas Hrvatske" na Hrvatskom radiju i "Glas domovine" na Hrvatskoj radioteleviziji.

Hrvatsko iseljništvo u europskim zemljama i svijetu prilozima, dokumentarcima i reportažama isključivo prati državna televizija (HRT), dok privatne televizije do danas nisu imale takav tip i takvu vrstu emisija. U izdvojenim zemljama, Italiji, Austriji i Mađarskoj hrvatsko je iseljništvo odlično zastupljeno u minutaži reportaža, dokumentaraca i priloga, preventivno zbog dobre suradnje televizijskih kuća navedenih zemalja s Hrvatskom radiotelevizijom i zbog mogućnosti češćih posjeta izdvojenim zemljama zbog geografskog položaja i blizine Hrvatskoj.

Kroz prizmu hrvatskih iseljenika rade se prilozi o životnim situacijama pojedinaca, na koji način se iseljenici snalaze na raznim životnim poljima u novoj domovini, hrvatskim društvima, klubovima, hrvatskoj zajednici, aktualnostima u matičnoj domovini i slično. U vrijeme Domovinskog rata zabilježena je najveća gledanost i slušanost priloga i emisija. Iz mnogih priloga se isto tako zaključuje kako mlađa generacija hrvatskih iseljenika smatra program dobrim, ali usprkos tome traže više priloga vezanih uz glazbu i glazbenu scenu, sport, stanje u kulturi, a zanimljivo je što traže i promjenu početne najave, špice, tj. cijele početne i završne "ambalaže" koju smatraju zastarjelom.

Zanimljivo je ovom prilikom zaključiti i ukazati na činjenicu vezanu uz transformaciju po pitanju izbora priloga u prošlosti i sadašnjosti, a koja je primjećena tijekom istraživanja i prilikom pregleda građe. Uočeno je kako je u prošlosti Hrvatska radiotelevizija radila priloge s ciljevima i pitanjima zašto mijenjati matičnu domovinu za novu domovinu, dok je priča današnjice obrnutog smjera, što će vjerujem istraživačima biti jedna od daljnjih smjernica i hipoteza novih istraživanja vezanima uz hrvatsko iseljništvo.

⁷ Mađari inzistiraju da Hrvati uvedu Mađarsku redakciju u Osijeku zbog mađarske manjine na prostoru Osiječko-baranjske županije.

Generalno se zaključuje kako emisije Hrvatske radiotelevizije i Hrvatskog radija koje prate hrvatsko iseljništvo u Europi i svijetu najviše rade priloge koji doprinose hrvatskom inozemnom stvaralaštvu, očuvanju hrvatskog identiteta, hrvatske kulture, hrvatskih običaja i hrvatskog jezika, a istovremeno se radi i na mostovima suradnje na raznim poljima između iseljene Hrvatske i Republike Hrvatske.

LITERATURA I IZVORI

http://radiotime.com/station/s_55179/Hrvatski_Radio_Glas_Hrvatske.aspx (17.11.2010.)

http://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvati_u_Mađarskoj (17.11.2010.)

<http://www.ethnic.isig.it/croita.htm> (18.11.2010.)

<http://www.hrt.hr> (12.11.2010.)

<http://www.hrt.hr/index.php?id=radio> (18.11.2010.)

<http://www.a-h-z.at/nova/> (18.11.2010.)

<http://www.hrt.hr/?id=manjine#Hrvati-u-svijetu> (18.11.2010.)

http://kroata.at/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=45&Itemid=283
(18.11.2010.)

Arhiv i dokumentacija Hrvatske radiotelevizije, redakcija Hrvati u svijetu, Prisavlje 3, 10 000 Zagreb.

SUMMARY

CROATIAN RADIO AND TELEVISION AS A LINK BETWEEN THE DIASPORA AND HOMELAND CROATIA: THE EXAMPLES OF ITALY, AUSTRIA AND HUNGARY

Rebeka MESARIĆ ŽABČIĆ

All existing media have always had and have great power in transmitting information, and the information has a significant influence on the awareness and the mindset of people who receive information; this applies as well in the case of Croats living abroad.

It can generally be concluded that the Croatian diaspora has monitored followed the programming very closely for forty years in media such as Croatian Radio and Croatian Television in the Republic of Croatia. Programs that are currently tuned into by Croatian emigrants in Europe and the world include "Voice of Croatia" on Croatian Radio and the "Voice of the Homeland" on Croatian Radio and Television.

The national television station is watched by Croatian emigrants in Europe and worldwide via correspondents, documentaries and news reports, while private television stations do not show these kinds of programs. In countries such as Italy, Austria and Hungary, the Croatian diaspora is represented in stories, documentaries and articles, primarily due to good cooperation of the broadcasters in these countries with Croatian Radio and Television and the possibility of more frequent visits to these countries because of their geographical location and proximity to Croatia.

Through the prism of Croatian immigrants there are programs on individual life situations, how expatriates cope with living in the new country, Croatian companies, clubs, the community, current events in their home country etc. During the Homeland War, the highest viewer and listener ratings were recorded for these programs. Many younger Croatian immigrants consider the programs to be good, despite wanting more content related to music and the music scene, sports, culture, etc., and it is interesting that they want fresher and more modern introductions to the programs as they consider the current ones to be outdated.

It is interesting to note the transformation in terms of the selection of items in the past and present, which is observed in the study and the research material. It was noted that in the past, Croatian Radio and Television radio broadcast with the objective and questions of why change the system for a new

homeland, while the story of our time is to reverse directions, which researchers believe will be one of further guidelines and new research hypotheses related to the Croatian diaspora.

Generally, it is concluded that the broadcasting by Croatian Radio Television and Croatian Radio which was followed by the Croatian diaspora in Europe and which contributed the highest level of operating contributions contribute to the Croatian foreign creativity, the preservation of Croatian identity, Croatian culture, Croatian customs and the Croatian language while working at the bridges of cooperation in various fields between the Croatian diaspora and the Republic of Croatia.

DOSELJENO HRVATSKO STANOVNIŠTVO VINKOVAČKOG PODRUČJA - KAKO JE TEŠKA DOŠLJINA KORA

Jadranka GALIOT KOVAČIĆ¹

COBISS 1.04

IZVOD

Doseljeno hrvatsko stanovništvo vinkovačkog područja - Kako je teška došljina kora

Brojno je hrvatsko stanovništvo rimokatoličke vjere s područja Hercegovine, Dalmacije, Like, Bosne, Zagorja i Bačke, doselilo u Vinkovce i vinkovačku okolicu, na današnji prostor istočne Hrvatske, od 18. do polovice 20. stoljeća. Razlozi selidbe u Slavoniju su: siromaštvo, planska ili pojedinačna naseljavanja. Istražit će se odakle dolaze doseljenici i u koja se mjesta vinkovačkog područja sele, te opisati interakcija domaćeg i doseljenog stanovništva, kao i graditeljstvo, stanovanje, gospodarenje i prehrana doseljenika nakon Drugoga svjetskog rata.

KLJUČNE RIJEČI: vinkovačko područje, došljaci, domaće stanovništvo, migracije, interakcija

ABSTRACT

The Croatian Immigrant Population in the Vinkovci Area – How Hard is the Immigrant's Crust of Bread

The Croatian population of Roman Catholic origin from the regions of Herzegovina, Bosnia, Dalmatia, Lika, Zagorje and Bačka which settled down in Vinkovci and the Vinkovci region – in the present area of the easternmost part of Croatia – is quite numerous; this was happening from the beginning of the 18th century to the middle of the 20th century. The causes of coming to Slavonia are: poverty, problems of survival, planned and individual settlement. Research was done on where the immigrants came from and which places in the Vinkovci area they settled; the interaction of the domestic and immigrant populations is also described. In addition, the rural architecture, the kinds of homes, the agriculture and the eating habits of the immigrants after World War II are described as well.

KEY WORDS: Vinkovci region, newcomers, local inhabitants, migration, interaction

IZVLEČEK

Doseljeno hrvaško prebivalstvo vinkovškoga područja – Kako trd je kruh priseljencev?

Od 18. do polovice 20. stoljeća se je u Vinkovce i okolice, selili na današnje istočno Hrvatsko, priselilo veliko hrvaškoga prebivalstva rimokatoličke vjeroispovjedi iz Hercegovine, Dalmacije, Like, Bosne,

¹ Magistar povijesti, etnologije i kulturne antropologije, etnolog konzervator za nepokretnu, pokretnu i nematerijalnu kulturnu baštinu, viši stručni savjetnik; Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Vukovaru, Jurja Dalmatinca 37, 32 100 Vinkovci, Republika Hrvatska; e-mail: jadranka.galiot-kovacic@min-kulture.hr.

Zagorja in Bačke. Razlogi za selitve v Slavoniju so bili siromaštvo, načrtno ali posamezno naseljavanje. Raziskovali bomo, od kod prihajajo priseljenci in v katere kraje vinkovškega področja se naseljujejo, opisali interakcije med domačim in priseljenim prebivalstvom ter gradnje, stanovanja, gospodarjenje in prehrano priseljenecv po drugi svetovni vojni.

KLJUČNE BESEDE: vinkovško področje, prišleki, domače prebivalstvo, migracije, interakcija

UVOD

Brojni su doseljenici Hrvati rimokatoličke vjere iz Hercegovine, Dalmacije, Like, Bosne, Zagorja i Bačke doselili u Vinkovce i vinkovačku okolicu, na današnji prostor istočne Hrvatske, od 18. do 20. stoljeća. Razlozi njihove selidbe kroz prošlost: siromaštvo, planska ili pojedinačna naseljavanja, doveli su do masovnih naseljavanja u cijelu Slavoniju. Intenzivna preseljenja na prostor istočne Hrvatske počinju od 18. stoljeća, nakon odlaska Turaka iz ovih krajeva i traju sve do iza Drugoga svjetskog rata, 1945. godine, ali i kasnije.

Terensko istraživanje izvršeno je u ljeto 2008. godine, u selima vinkovačke okolice, Rokovcima i Nijemcima, kada su obavljani razgovori s kazivačima. Na istraživanje i obradu ove teme, autoricu je potaknulo prethodno terensko istraživanje narodne, tradicijske arhitekture u mjestu Rokovci, gdje je uočila znatne razlike u veličini, izgledu i načinu gradnja tradicijskih obiteljskih kuća i gospodarskih zgrada na okućnicama. Odgovori na pitanje: „Koji su razlozi ovim razlikama u gradnji?“, od strane mještana Rokovaca, bili su uvijek jednaki i glasili su: „Ove male kuće su kuće doseljenika, došlja, a velike su domaće, šokačke“. Saznati pod kojim su okolnostima i zašto su sagrađene veoma skromne tradicijske kuće u mjestu, bila su osnovna uvodna pitanja i varijable, koje su inicirale istraživanje i obradu teme doseljenog hrvatskog stanovništva na vinkovačko područje. U članku se opisuju i tumače iskustva (doseljenih, kao i njihovih potomaka), prikupljene su nove spoznaje, te temeljem intervjua i opažanja, tumačena je istraživana pojava bez polaznih pretpostavki. Odabir kazivača je slučajna, omogućen je uvid u cjelinu, razumijevanje specifičnih slučajeva i dublja analiza, bez mogućnosti uopćavanja. Prateći životni put nekoliko osoba rođenih od 1929. do 1938. godine, prikazani su prvi kontakti doseljenih s domaćim stanovništvom i opisan je njihov doživljaj nove sredine.

Istraženo je odakle dolaze doseljenici i u koja se mjesta vinkovačkog područja sele, te opisana interakcija domaćeg i doseljenog stanovništva, kao i graditeljstvo, stanovanje, gospodarjenje i prehrana doseljenika nakon Drugoga svjetskog rata.

Koja su iskustva doseljenih kroz različite periode, na kakav su prijem nailazili kod domaćeg stanovništva, što je sve utjecalo na njihovu socijalizaciju i kakve su društvene norme zatekli, kroz primjere će se pokazati u ovom radu.

DOSELJAVANJE NA VINKOVAČKO PODRUČJE OD POČETKA 18. STOLJEĆA DO IZA DRUGOGA SVJETSKOG RATA

Stjepan Pavičić (1887-1973), vinkovački povjesničar, polovicom 20. stoljeća, navodi kako su Ličani doseljavani u drugoj desetini 18. stoljeća, osobito nakon ličke bune, i poslije velikoga pokreta u ličkoj, ogulinskoj i otočkoj Krajini 1714. godine. Oko 1900. godine oni se sele u Otok, Privlaku, Novo Selo, Nijemce, Podgrađe i Apševce, Komletince, a zabilježeni su uz Monoštorce i Gorane i u Komletincima. Prvi Hrvati iz Dalmacije došli u su na ovo područje 1811. godine iz okolice Vrgorca. Tridesetak obitelji preuzela je Brodska regimenta¹ i najveći broj naselila u Nijemce, Podgrađe i Komletince. Kasnija doseljenja iz

¹ Nakon više od stoljeća i pol Osmanske vlasti, Slavonija je mirovnim ugovorom u Srijemskim Karlovcima, 1699.

Dalmacije bila su oko 1880. godine i to je nastavljeno i u 20. stoljeću. Najveći broj doseљjenika bio je iz područja Drniša, Knina, Promine i Vrlike. Dolaze i u Nijemce, Otok, i Drenovce, a u 20. stoljeću i u Privlaku (Pavičić 1953: 68, 94, 95, 97, 98).

Doseљjavanja se vrše i u druga područja današnja Vukovarsko srijemske županije u kojoj se nalaze grad Vinkovci i ostala sela. U Cerni je početkom 18. stoljeća zabilježeno i nekoliko doseљjenih iz „Bosne, Hrvatske i dalje okoline“. U Retkovce je ušlo petnaestak obitelji iz Papraža i Rožda. Oko 1880. godine u ta sela dolaze Hrvati iz Bačke, u Šiškovce i Prkovce, manje, u Cernu više, a u Retkovce, najviše. Dvije su struje tada uselile: jedna iz šokačkih podunavskih sela u Bačkoj, naročito iz Monoštra, druga iz Like. Naseljenici obiju tih struja, imali su u početku 20. stoljeća već polovicu stanovništva u Retkovcima. Iza 1918. godine, a pogotovo iza 1945. godine, u Cernu i Retkovce opet je došlo mnogo doseљjenika, najviše iz Like, ponešto iz Dalmacije i Hercegovine, a kasnije iz Bosne i iz Zagorja. Doseљjavaju i Monoštorci u Retkovce. Na desnoj strani Bosuta u selo Andrijaševci dolaze doseљjenici iz Bosne i Posavine, a od početka 19. stoljeća, Ličani od kojih je neke službeno ukomunicirala krajiška uprava u familije bez djece. Poslije stotinu godina, njima je pripadala već polovica naselja, kao i u Rokovcima, s druge strane Bosuta. Postepeno su primali ekavštinu i stari akcent i folklorne značajke starosjedilaca. U 18. stoljeće u Vođince se doseљjava stanovništvo iz Bosne, a u novoosnovane Nove Mikanovce stanovnici iz Slunja i Like. To se nastavlja i u 19. i 20. stoljeću. U Vođince u 20. stoljeću, dolaze stanovnici iz Hercegovine, Dalmacije, Zagorja i ponešto iz Slunja i Like. U Ivankovo dolaze od početka 19. stoljeća Hrvati iz Like i okolice Slunja. U Ivankovo, kao i u Vođince, doseљili su i Nijemci (Pavičić 1953:109–110).

Nakon Drugoga svjetskog rata odlaze Nijemci, iza kojih je ostala zemlja i kuće, te dolazi do ponovnih preseljenja. Iz Like, okolice Knina i Benkovca iz Sjeverne Dalmacije, četrdesetak obitelji doseљjava se i u Vinkovačko Novo Selo zajedno s mnogim ikavskim Ličanima i Dalmatincima i s mnogobrojnim kajkavcima. Dalmatinci i tada, kao i ranijih godina najviše sele za Otok, Nijemce i Privlaku. U Nijemce tada dolazi dvjestotinjak obitelji. Zajedno s mnogobrojnim članovima drugih struja, Dalmatinci su doseљjavali u čista njemačka sela: Jarminu i Vinkovačko Novo Selo, zatim Nuštar i Cerić, gdje je iza vlastelinstva i izbjeglih Nijemaca ostalo dosta zemlje. Također, naseljavaju i Vinkovce. Polovicom 20. stoljeća, doseљjenici iz Dalmacije i Ličani čine u Nijemcima i Privlaci većinu, a u Otoku polovicu stanovništva. Ličani također naseljavaju Vinkovačko Novo Selo. Vinkovački kraj naseljavaju iza Drugoga svjetskog rata i kajkavci iz različitih krajeva, Zagorja, Prigorja, Međimurja, ali ih je znatno manje u odnosu na ostale doseљjenike (Pavičić 1953:100–101). Nešto prije, za vrijeme Nezavisne države Hrvatske (1941–1945) ponovo se doseљjavaju Ličani, Dalmatinci, Hercegovci, a poslije rata Ličani i Kordunaši u Rokovce i Andrijaševce, u Privlaku Bosanci.² U Rokovcima su 1944. godine Hercegovci (Ercegovci) izbjegli iz Hercegovine, a već 13. travnja 1945. komunistička ih je vlast vratila nazad. Nakon dva, tri mjeseca, svi su se oni i vratili u Slavoniju. „Svi koji se ovdje vode napili povratili su se nakon dva, tri mjeseca“. Ova tvrdnja kazivača svjedoči o privlačnosti zemlje i podneblja koje je osiguravalo preživljavanje, za razliku od područja iz kojeg su došli.³ Doseљjenike u vinkovačku okolicu su domaći stanovnici, ratari, zemљoradnici s kulturnim značajkama

godine, vraćena u sklop Habsburške Monarhije, a granice Turskog carstva bile su potisnute na Balkan, južno od Save i Dunava. Posavska i Podunavska vojna granica osnovane su 1702. godine, zbog obrane od Turaka. Cijela Slavonija ostaje sve do 1745. pod vlašću Carske komore i vojske, kada je sjeverni dio bio priključen Bansknoj Hrvatskoj, a južni uz lijevu obalu Save, ostaje pod upravom Bečkog Dvorskog vijeća i uređen je kao Vojna granica. 1747. godine, ustrojena je Slavonska krajina s tri pješačke regimente: Gradiška, Brodska i Petrovaradinska, odnosno tri istoimene pukovnije. Tada je u Vojnoj krajini bilo jedanaest pukovnja: Lička, Otočka, Ogulinska, Slunjska, Prva banska, Druga banska, Križevačka, Đurđevačka, Gradiška, Brodska, Petrovaradinska.

2 O migracijskim tokovima vidjeti u Jakov Gelo, Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. g.

3 Osobe mogu migrirati kao pojedinci, što je pojedinačna migracija ili skupno što je kolektivna ili skupna migracija. Osobita vrsta kolektivnih migracija je kolonizacija. Razlikuju se i dobrovoljne migracije, preseljenja koja ljudi voljno prihvaćaju, te različiti oblici prisilnih migracija (bijeg, deportacija, egzil, etničko čišćenje, izbjeglica, izgon, progon i dr.). Česti motivi ovih migracija su tzv. ekonomske migracije. U užem smislu naziv se rabi za zapošljavanje u drugim krajevima ili zemljama radno sposobnih /radno djelatnih migranata ili skupina migranata (Heršak, 1998: 143). Pasivni je migrant koji odluku o migraciji donosi na temelju posrednih informacija dobivenih od

različitim od doseljenika nazivali došlje i čini se, prema iskazu starosjedioaca, doseljenika i njihovih potomaka, nisu primani u novo obitavalište s oduševljenjem nego s negodovanjem i prijezirom. U ovom se istraživanju to pokazalo kao pravilo, mada su, iako rijetki, poznati i suprotni primjeri.

INTERAKCIJA DOMAĆEG STANOVNIŠTVA S DOSELJENICIMA I NJIHOVIM POTOMCIMA

Kako su doseljenici primani u novi kraj, osnovno je pitanje i predmet ovoga priloga. Doseljeno seosko i domaće seosko stanovništvo koje sebe naziva Šokci, hrvatske su nacionalnosti. Temeljem sjećanja kazivača o doseljenjima, novom načinu života, odnosu doseljenih i starosjedilaca, pokušat će se rekonstruirati njihove međusobne relacije. Doseljenici dolaze iz drugih kulturoloških zona, geografskog podneblja, ustroja vlasti, kao i građanskog i običajnog prava. Svjesni kako odlaze iz kraja koji im ne može osigurati materijalnu egzistenciju odlaze u „obećanu zemlju“ u koju su mnogi prije njih samostalno ili organizirano naseljavali. Ne možemo rekonstruirati brojne odnose u prošlosti, ali one između i iza Prvoga i Drugoga svjetskog rata, pokušat ćemo uz pomoć kazivača. Važno je napomenuti kako su se na ovom prostoru čestog naseljavanja, tek potomci doseljenika integrirali odnosno bili prihvaćeni kao ravnopravni članovi lokalne kulture.

Kako je teška došljina kora, odnosno koji su bili svakodnevni problemi doseljenika, najbolje su posvjedočili kazivači koji su se u svojoj mladosti doselili u vinkovačku okolicu. Ante Mršić (rođen 1930.) iz Dalmatinske Zagore u Rokovce u blizini Vinkovaca je došao iza Drugoga svjetskog rata. Radio je na vinkovačkoj ciglani od 50 – tih godina 20. stoljeća, na posao je putovao vlakom, nekad je pješačio devet kilometara do posla. Kao doseljenik, nosi veoma bolna i potresna sjećanja na prve godine života u Slavoniji. Kaže: „Bože sačuvaj, bit š njima i živit š njima“, misleći na pripadnike domaće seoskog stanovništva. Nekoliko doseljenih osoba starije dobi, nisu željele govoriti o ovoj temi, ne želeći se vraćati u prošlost, sjećajući je se kao bolne i traumatične iz razloga neprihvatanja od strane domaće stanovništva. Ipak, veoma je uočljiva razlika između kazivanja potomaka doseljenika i kazivanja samih doseljenih s kojima sam razgovarala. Čini se, kako se već prva generacija rođena u Slavoniji i Srijemu, smatra pripadnicima domaće stanovništva, oštrica sukoba se smanjuje odnosno on se negira. Sinu A. Mršića (rođen 1954.) Rokovci su jedini dom i on se osjeća Šokcem.

Doseljenici su se nakon Drugoga svjetskog rata najčešće i zapošljavali u obližnjim tvornicama i željeznici, a A. Mršić tvrdi da je Šokce „bilo sramota ići raditi u ciglanu jer tamo je bila sve sirotinja.“ To su potvrdili i kazivači Šokci. Šokci su imali kuće, zemlju, stoku i osiguranu hranu, a rad u tvornicama smatrali su ponižavajućim i sramotnim. A. Mršić je rekao: „Radio sam u Ciglanu, tamo sam radio i živio. Nisu oni ni gledali na nas. Jadan li je naš život bio š njima... nisu ni oni kod nas dolazili, samo kad su trebali nadničare, pokucaju na vrata od kapije, a ne ulaze u kuću. Oni koji su došli prije u Slavoniju, pošokčili su se i bili su gori nego pravi Šokci.“

Rokovčanin Franjo Levaković (rođen 1938.), je kazivač čiji je pradjed (rođen oko 1830.) došao u Retkovce, a rođen je u ličkom selu Dabru. U Retkovcima se „upiso“ u zadruhu Levaković, a svoje prezime Rajković je napustio. Dvije je godine živio u zdruzi i odselio se u Rokovce. F. Levaković naglašava: „Moj deda Ličan oko 1850. oženio je jedinicu iz starosjedilačke obitelji iz Andrijaševaca. Bila je starija cura. Dobio je uz nju 12 jutara zemlje. Ko ima zemlje taj je gazda. Bio je maran čovjek... Imao je četrnaestoro djece“. Ovo je jedan od uobičajenih načina kako su doseljenici u 19. stoljeću stjecali kapital i prihvaćali običaje starosjedilaca. Ženidbenim vezama s domaćim stanovništvom i nasljeđivanjem zemlje kao osnovnog i glavnog izvora prihoda, dolazilo je do uklapanja u novu sredinu. Iako se kroz kazivanja sta-

prijatelja ili rodbine koji su emigrirali. Takva je osoba vođena iskustvom drugih ljudi, aktivnih migranata (Heršak 1998: 178).

rosjedilaca i doseљenih, provlače priče o neprihvatanju i branjenju međusobnih ženidbenih veza u 20. stoljeću, još su u 19. stoljeću te ženidbene veze bile prisutne.

Imućniji starosjedioci Šokci za doseљenike su bili „gazde“, a ovi su doseљenike zvali „sirotinja“. Šokci su živjeli od rada na zemlji i bavljena stočarstvom, a brojni doseљenici dolazili su bez ikakvih prihoda i imovine. Doseљenici su, da bi se prehranili, išli u vrijeme sezonskih poslova raditi za domaće gazde, na njihova polja. Kažu: „Išlo se u nadnicu“. U vrijeme kada su kod bogatih seljaka radili za dnevnicu od jedan kilogram svinjske masti, zapamćeno je i da su Šokci znali bacati velike korpe pune kobasica, a nisu htjeli dati njima. Bolna sjećanja svojim su potomcima prenijeli njihovi doseљeni roditelji. Nakon Prvoga, a pogotovo nakon Drugoga svjetskog rata, doseљenici su išli raditi na „državni posao“, odnosno na poslove na pilani, željeznici, ciglani, što je za Šokce u vinkovačkoj okolici bilo nezamislivo i vrijedno ruganja. Rad na zemlji smatran je od domaćeg stanovništva, ponosom, prestižem i jedinim mogućim i vrijednom načinom življenja.

... Šokci ni 50 – te godine nisu htjeli ići na državni posao što je Tito osnovo, oni su se držali svoje zemlje. Kad je led tri uzastopne godine potukao sve usjeve muž (kazivačice – o.a.) išao je raditi u ciglanu, kako bi prehranio sebe, mene i i troje djece. Prolazeći ulicom susjedi su mu govorili: „Gle, ciglanaša.“ Ne raditi na zemlji bila je sramota za Šokca. Na Ciglanu su išli samo oni koji nisu imali zemlje, serotinja, Ličani ... (kazivačica Anica Brkić, rođena 1933., Rokovci).

Prvi, naravno, već odavno „pošokčeni“, ratari i s imovinom, teško mogu shvatiti osjećaje doseљenika. Šokac u trećem koljenu, F. Levaković iz Rokovaca kaže za doseљenike: „Mnogi terali kapric. Oni koji se nisu silili, brzo su se uklopili. Svi su se Ličani pošokčili. Kad su došli svi su se nosili civilski⁴, a počeli su kupovati i šokački. Nije bilo civilke prije Drugoga svjetskoga rata.“ Kazivač misli kako se u njegovom selu odijevalo samo šokačka muška i ženska nošnja⁵, te da su se doseљenici prepoznavali po odjeći kupljenoj

4 Odjeća kupljena u gradu: hlače, košulja, sako, suknje i bluze

5 Muškarcima Šokci su nosili odjeću bijele boje, hlače, „gaće“, i košulju, „rubinu“, na nogama opanke. Košulja se nosila preko gaća i sezala je do bedara. Košulja se na prsima i orukvicama kopčala „pucetima“. Sredinom je sprijeda bila prerezana do struka i sa svake strane ukrašena sitnim naborima. Rubine su uz donji rub bile ukrašene čipkom, starije pripletom, raspletom, a novije šlingom, rišaljeom ili toledom. Gaće imaju izrazito široke nogavice, koje su po rubovima također ukrašene, kao i rubina ili košulja. Tkanice oko pasa, nosile su se isključivo u svečanim prigodama. „Kamizol“, kraći prsluk, plave, smeđe ili crne boje, nošen je u svečanijim prigodama. Zimi je nošen pršnjak, prsluk od janjeće kože. Zimi su nošene hlače od valjane vune ili „rajtozne“ – jahačke hlače od smeđeg samta. Kao ogrtač služila je kabanica, dugi suknjeni kaput ukrašen crvenim, zelenim ili crnim vrpčama, gajtanima. Na nogama su se nosili opanci različitih oblika koje su izrađivali majstori opančari, ili visoke čizme, na „rajtozne“. Na glavama su nošeni crni šeširi, kape.

Žene, Šokice su nosile bijele košulje, „oplečke“ i suknje, „vezenke“ s podsuknjama i šarenom pregačom preko vezenke s prednje strane. Starije pregače bile su od vune, a novije su od tankog kupovnog pamučnog materijala. Na nogama su nosile opanke, a glavu su pokrivala maramom. Oplećak je tkan od lana ili konoplje i ručno šivan i na svakom rukavu imao vrpču koja se stegne i veže oko lakta. Najfinija odjeća, suknje, „skute“ i oplećci kod žena, a gaće i košulje kod muškaraca, izrađivani su od pamučnog ili svilenog tkanja. Oko vrata žene su nosile raznobojne pamučne trokutaste marama s volanima uz rubove, ili kasnije, četvrtaste svilene marama (koje bi se presavile u trokut) s resama na završecima, „prandžare“. Uz svilenu maramu, nosila se i pregača od istog materijala i boje i ornamentike od srebrne ili zlatne niti. Boja marama je ovisila o dobi žene ili određenoj prigodi. Bilo je puno vrsta svakidašnjih tj. radnih, korotnih, polusvečanih i svečanih nošnji. Veoma su lijepa ogjavlja udanih žena, ukrašena zlatovezom koja se na glavi postavlja u obliku kapice. Ovo se posebice odnosi na vinkovački, županjski i vukovarski kraj, iako je svako selo imalo svoje posebnosti u izradi svečane muške i ženske nošnje, po kojoj su seljani međusobno raspoznavali iz kojih su mjesta. Žene su nosile i zlatne dukate oko vrata, koji su se nizali od jedan do četiri reda, što je ovisilo o materijalnom stanju djevojke ili udane žene. Preko marama su žene za vrijeme hladnog vremena, nosile prsluk, kožušak od janjeće vune, koji je izvana bio ukrašen raznobojnim kožicama i ogledalcima. Zimi su nosile i kožuhe, kabanice Na nogama su nosile vunene obojke, a na njih opanke. Često su na nogama nošene vunene čarape na čijem se donjem dijelu prišivao kožni potplat, kao i vunene papuče, „zepe“, „počne“.

u gradskim trgovinama. Želju za uklapanjem i pripadanjem sredini koju su naselili, on tumači kupovnjem i nošenjem šokačkog ruha. Tvrdi da su se doseljeni i Šokci „poprijateljili“, a ako je „cura lepa, nek je i Ličanka, nek se ženi te da se rijetko udavalo i ženilo za Zagorce i Ercegovce...“ Ne smatrajući svoju izjavu spornom niti diskriminirajućom, dao je do znanja, kako je, iako potomak doseljenika u trećem koljenu, sebe doživljavao Šokcem, a sukob nije vidio. Smatra normalnim da se doseljenici i domaće stanovništvo, ne trebaju vezivati ženidbenim vezama, iako je njegov doseljeni pradjed oženio djevojku Šokicu, te uzeo njezino prezime. Levaković navodi kako je doseljenicima njegov djed Mata pomagao da prežive. Doseljenici su radili kod njegove obitelji na zemlji. Na njivu su nosili žgance, a njegova majka je donosila tavu, jaja i mast, te tamo pekla jaja i pozivala ih na jelo. Smatra da im se davalo više no što je dogovoreno. Sjeća se riječi nekih doseljenika koji su s negodovanjem izražavali kako moraju raditi dnevno za kilogram masti, a u isto vrijeme, za isti rad i naknadu, neki drugi bili su jako zadovoljni. Poslije Prvoga svjetskog rata doseljenici nisu imali izbora osim raditi na zemlji kod Šokaca, a poslije Drugoga svjetskog rata, to se mijenja jer bilo je mogućnosti zapošljavanja u tvornicama.

Još i danas se u „muškim razgovorima“, a naročito poslije više popijenih čaša pića zna čuti kako potomci doseljenih i domaćih razgovaraju: „J... te ćaća lički, kordunaški, ercegovački!“, ovisno s kojim se pripadnikom određenog etnika domaći Šokac sukobio. Sukoba u kavanama sjeća se Levaković, u vremenu od 1956. do 1958. godine, kada su se znali potući došlje i Šokci u skupinama po sedam, osam muškaraca i to najčešće zbog međe ili djevojke. No, „uvek je bilo ljudi koji nisu gledali na bogatstvo, pa su se ženili s došljacima. Ko je, da je, šta je, više se to ne gleda.“

Različitost se osjećala i među ženskim spolom svih dobnih skupina. Kata Brkić rođ. Kovačević, (rođ. 1933.) iz Rokovaca, a rođena i u mladosti živjela u Retkovcima, lička je Šokica, kako sama kaže. Sjeća se kako bogate seoske djevojke nisu htjele pričati s „Ličkuljama“, a po njenom mišljenju one su bolje i čistije od Šokica. U vrijeme njezine udaje (1958. godine), majke Šokaca koji su se trebali ženiti, znale su govoriti: „Neće valjda moj sin uzeti Ličkulju. Neka je bogata, pa neka je i rogata!“ Šokice koje su imale sina govorile su: „De, kaži s kakvom djevojkom pričaš? Jel od našeg sveta? Nemoj Ličkulju dovest... Kad bude koja lepa Ličanka, pobegne cura za Šokca. Kad se posvade snaja i svekrva, svekrva kaže: Doveo mi je Ličkulju.“

Bio je nepoželjan i branjen samostalan izbor bračnog partnera, pogotovo ako nije pripadao domaćem stanovništvu. Još uvijek su bili česti dogovoreni brakovi, tj. bilo je bitno materijalno stanje mladenaca. Brakovi sa siromašnjijima od sebe, kao i doseljenicima, koji su naročito bili siromašni, bili su nepoželjni i branjeni od roditelja. Iako su njezini roditelji doselili 1927. godine iz Like, a ona se rodila u Slavoniji 1933. godine, ne osjeća se Ličankom nego Šokicom. I kao djevojka oblačila se šokački. Kaže: „Ja pripadam Šokcima.“ Povjesničar Pavičić, Ličanin porijeklom, također se osjećao Šokcem, čime se ponosio (Gligorević 1999: 25). Sva kazivanja upućuju na zanimljiv zaključak kako se već generacija rođena i odrasla u vinkovačkom kraju, osjeća i doživljava sebe dijelom domaćeg stanovništva.

Međusobna netrpeljivost postojala je nakon Drugoga svjetskog rata između koloniziranog srpskog stanovništva s Korduna i starosjedičkog stanovništva. Primjerice, u Berku, mjestu nešto bliže Vukovaru, zabilježeno je kako doseljenici s Korduna „nisu znali ni odati stazom“ pokraj kuća, već cestom. Do tada pješačke staze nisu imali gdje vidjeti. Također, neki su doseljenici držali životinje u stambenim dijelovima kuća, što je nailazilo na zgražanje domaćeg stanovništva.

Paško Barunčić – Mali (rođen 1947.), doseljenik iz Hercegovine u Ivankovo piše: „Još nešto se promijenilo. Tek moja generacija je probila led i mi smo se prvi počeli ženiti Šokicama. Ranije je to bilo strogo podijeljeno na „došlje“ i „domaće“. Uvijek mi je bila želja i to stalno ponavljam od 1971. godine, da ne smijemo dozvoliti da nas dijele i zavađaju. Moramo bit jedno – Hrvati, a ne Dalmatinci, Šokci, Bosanci, Hercegovci... (Barunčić 2008.).

Razlike u društvenom i ekonomskom statusu osjećala su i djeca. Primjerice, Đuro Pandža (r. 1929. g.) iz Nijemaca, sin je doseljenika iz Dalmacije. Sjeća se kako je kao dječak, u drugom razredu, na kratko bio izabran za ministranta u crkvi, ali mu je župnik već nakon dva tjedna rekao kako on ne može biti ministrant. „Moro si biti starosjedilac boljega prezimena da bi bio ministrant“, sjeća se Đuro Pandža. Pod-

logu ovoga događaja ne zna, ali moguće je da su čelni ljudi u mjestu zahtijevali od župnika, da osmogodišnjeg Đuru izbaci iz skupine ministranta na svetim misama i stavi dijete koje je šokačkog porijekla i rođenja. Društveni instrumenti prisile, čini se, bili su neumoljivi. Kao ispriku, bez riječi objašnjenja, poveo je župnik ovoga dječaka nakon mjesec dana u trgovinu Bata u Nijemcima i kupio mu je sandale i cipele.

GRADITELJSTVO, STANOVANJE, GOSPODARENJE I PREHRANA DOSELJENIKA NAKON DRUGOGA SVJETSKOG RATA

Siromašni i bez doma, oni koji su odlučili ostati u šokačkim selima, morali su prvo izgraditi kuće. Primjerice, u Rokovcima se i sada nalaze kuće koje su doseljenici sagradili nakon Drugoga svjetskog rata. Iznenađujuće je koliko su male i skromne te kuće. Napravljene su od drvene skeletne konstrukcije i ispunjene blatom, omazane vapnom. One u mnogome imitiraju „staroverske“ šokačke kuće. Kuće starosjedičkog stanovništva su pravokutnog oblika, okrenute ka ulici zabatnim raskošnim uličnim pročeljima, zidane punom ciglom, a kuće doseljenika su skromne, s dvije ili tri sobe veličine od 2 do 3 m². Dugačka, ravničarska ulica u kojoj se nalazi nekoliko takvih kuća u Rokovcima, naziva se Plavi Jadran, što je bila asocijacija doseljenih Ličana na Jadransko more. Po iskazu jednog potomka doseljenika, ovaj je kraj dobio to ime, jer je u vrijeme njihovog naseljavanja bio pokriven barama. Tada su to bili nenaseljeni, pusti dijelovi mjesta i prostorno udaljeni od ušorene strukture planskog naselja.

I po položaju novog boravišta, doseljenici su zauzimali periferni dio mjesta u životu odavno etnički i socijalno strukturiranog sela. Susjednu ulicu u mjestu Rokovci, stanovnici još i danas nazivaju Dabar (sada ulica Stjepana Radića) po mjestu iz Like iz kojeg su još 1928. godine doselili u Andrijaševce. Po imenima ulica, zaključujemo da su se doseljenici naseljavali u skupinama ili u jednom kraju mjesta, daval i imena ulicama koja su ih asocijirala na rodni kraj. Doseljenici u Nijemce selili su se na napuštene šokačke salaše nedaleko mjesta, što također upućuje na njihov prvobitni položaj u novoj sredini. Nekoliko je osoba iza Drugoga svjetskog rata došlo iz Dalmacije u Nijemce. Prodali su svu imovinu u rodnom kraju i kupili u Nijemcima mali posjed s kućom. Obično su imali „kuće pod šumom“. Čak i kad su se zaposlili u poljoprivredno industrijskom kombinatu i onda su kuće gradili na slobodnom prostoru, a to je najčešće bila periferija mjesta. Grof Eltz je, po pričanju Đ. Pandže, imao pustaru blizu Nijemaca, gdje je i njegov otac kao doseljenik dobio 6–8 jutara zemlje, prije Prvoga svjetskog rata. Sjeća se kako su starosjedioci govorili ocu: „Nije to tvoja zemlja“.

A. Mršić je nakon nekoliko godina rada u ciglani uspio, 1957. godine sagraditi novu kuću. Starosjedioci su mu govorili: „Vidi siromah, jadni, kuće nema.“ Kad je pravio novu kuću, čudili su se kako on može praviti novu kuću. Dotad je s obitelji živio u skromnoj „drvenjači“.

Ishrana Šokaca početkom 50 – ih godina 20. stoljeća za razliku od doseljeničke bila je bogatija i raznovrsnija. Za doručak se pravila „ajnpren“ supa, sos s bijelim lukom i rjeđe bijeli sos s koprom, lepinja, slanina, kruh, crveni luk pržen na masti u koji se umakao kruh - popara ili krka. Ručak se nije pripremao. Za večeru se mijesilo tijesto s krumpirom - „granatir“, krumpirača, krumpir zaliven brašnom. Skoro svaki dan se jela paradajz supa, gušćje meso u saftu. Tih su godina držali guske, patke i domaće pure, pa se to meso ispeče i ponese na polje i tamo jede. Djeca su najviše jela pekmez od šljiva. Godišnje se kuhao pekmez od sto kilograma šljiva. Starije Šokice, tada majke, svekrve, koje su vodile brigu o kuhanju, pekle su i kolače i to biskvite, piškote. Pekle su i torte sa filom i glazurom od šećera i jaja, masnice i kuglofe. Ličanke nisu pekle kolače. Kad su mijesile kruh, odrezale bi komadiće i od njih ispekle pogačice na masti, uštiple, prevrate, od brašna, jaja i germe. Slatke kolače žene nisu pekle. Ličani su, po sjećanju kazivačica imali kozu i kravu, te su koristili njihovo mlijeko za prehranu. Za doručak su imali žgance, krumpir u rerni, odnosno u ljusci, za ručak sve iz bašče, a zimi su najčešće jeli kuhani kiseli kupus uz krumpir. Kažu: „Ličani nisu bili nikad bez krompira....Jel sam kupusa i kompjera.“ Vinkovački kraj stalno je privlačio do-

seljenike. Iz vremena između dva svjetska rata kazivač Đ. Pandža zapamtio je detalj pisma u kome jedna žena piše nekom poznatom u Dalmaciji: „Draga, kane dođi, amo, amo tašti ko lopari, amo krumpir na krumpiru, amo puna bašča pomidora.“

ZAKLJUČAK

U Vinkovce i vinkovačku okolicu od 18. do 20. stoljeća, doseljavaju brojni Hrvati rimokatoličke vjere s područja Hercegovine, Dalmacije, Like, Bosne, Zagorja i Bačke. Razlozi njihove selidbe kroz prošlost, u bogatu i rodnu Slavoniju, bili su siromaštvo, te planska ili pojedinačna naseljavanja. Preseljenja na prostor u istočnu Hrvatsku počinju u 18. stoljeću, nakon odlaska Turaka iz ovih krajeva i traju sve do iza Drugoga svjetskog rata, 1945. godine.

Namjera je istraživanja bila opisati odnose doseljenog i domaćeg stanovništva na temelju kazivanja doseljenih, njihovih potomaka, kao i domaćeg stanovništva. Za pretpostaviti je da je zajednička etnonacionalna pripadnost doseljenika i starosjedilačkog stanovništva bila preduvjet brzog integraciji doseljenika, no istraživanje pokazuje upravo suprotno.

Bez namjere stavljanja u teoretski okvir, kvalitativnim se istraživačkim pristupom (intervju, slobodna naracija ispitanika, opažanje istraživača), došlo do podataka o doseljenom stanovništvu u 20. stoljeću. Konzultiranjem literature, napravljen je kratki pregled doseljavanja na vinkovačko područje od početka 18. stoljeća do iza Drugoga svjetskog rata. Doseljenici dolaze iz drugih kulturoloških zona, geografskog podneblja, ustroja vlasti, građanskog i običajnog prava. Zaključuje se kako se podrugljivi naziv došlje ne gubi lako i brzo. Uočljiva je razlika između kazivanja potomaka doseljenika i kazivanja doseljenih. Prva generacija rođena u Slavoniji i Srijemu, sebe smatra pripadnicima domaćeg stanovništva. Potomci doseljenih stanovnika su odrastali uz vršnjake čiji su roditelji starosjedoci, te su se školovali s njima, a kasnije i radili u istom društvenom okruženju. Sraslost s jedinim poznatim društvenim ambijentom, koji je mjesto ili područje rođenja, te neposjedovanje osobnog iskustva preseljenja i prilagodbe u novu sredinu, doprinio je njihovoj brzog integraciji, bez obzira na postojeće razlike u društvenom i ekonomskom položaju obitelji doseljenog i domaćeg stanovništva.

Dolaskom je novo stanovništvo moralo graditi kuće. Te su kuće oponašale tradicijsku arhitekturu starosjedilačkog stanovništva, ali su bile siromašnije. Građene su na periferijama mjesta, pa su i na taj način njihovi stanovnici bili označeni kao novi u mjestu, bez mogućnosti utjecaja na društveni život zajednice u koju su došli.

Gospodarenje i prehrana doseljenih također su se razlikovali i izazivali su osudu i prijezir pripadnika domaćeg stanovništva.

Poslije Prvoga svjetskog rata doseljenici nisu imali izbora osim raditi na zemlji kod Šokaca, a poslije Drugoga svjetskog rata, to se mijenja, jer bilo je mogućnosti zapošljavanja u tvornicama. Oko 1950. godine brakovi sa siromašnim doseljenicima bili su nepoželjni i branjeni od roditelja.

Ekonomske, političke, ratne migracije razlog su brojnih preseljenja hrvatskog stanovništva u vinkovačku okolicu kroz prošlost, a sukob doseljenog i starosjedilačkog stanovništva zbog materijalnih prilika i kulturoloških razlika bio je učestala pojava kod naseljavanja.

LITERATURA

Galiot Kovačić, Jadranka (2008). Terenske bilješke.

Gelo, Jakov (1987). *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. g.* Zagreb: Globus.

Gligorević, Ljubica (1999). Doseljeni Ličani na vinkovačkom području. *Etnološka tribina* 22, 29: 25–35.

Heršak, Emil (gl. ur.) (1998). *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*. Zagreb: Institut migracija i narodnosti, Školska knjiga.

Pavičić, Stjepan (1953). *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, knjiga 47.

Barunčić, Paško, Mali (2008). Kako je sve počelo, <http://cajopasko.blog.hr/2008/07/index.html> (2. 12. 2010)

Kazivači:

Brkić Anica (r. 1933.), Rokovci

Brkić Kata (r. 1933.), Rokovci

Levaković Franjo (r. 1938.), Rokovci

Mršić Ante (r. 1930.), Rokovci

Pandža Đuro (r. 1929.), Nijemci

SUMMARY

THE CROATIAN IMMIGRANT POPULATION IN THE VINKOVCI AREA - HOW HARD IS THE IMMIGRANT'S CRUST OF BREAD

Jadranka GALIOT KOVAČIĆ

Numerous Croats of Roman-Catholic origin from Herzegovina, Dalmatia, Lika, Bosnia, Zagorje and Bačka immigrated to Vinkovci and its surroundings between the 18th and 20th centuries. The reasons for their migration to the rich and fertile Slavonia region varied throughout history from poverty to planned and individual resettlement. The migrations to the regions of eastern Croatia began in the 18th century after the departure of the Turks from the region and lasted up to the period just after the Second World War.

The purpose of the research was to describe the relations between the immigrant and the local population on the basis of the accounts of the immigrants, their descendants and the indigenous population. The assumption was that common ethno-national origin of the immigrants and the indigenous population represented a pre-condition for the immigrants' speedy integration, however, the research demonstrated just the opposite.

Without attempting to create a theoretical framework, a high-quality research approach (interviews, free narration of the respondents, observations by the researcher) was used which resulted in data on the immigrant population in the 20th century. The literature was consulted and a short overview of migration to the Vinkovci region between the beginning of the 18th century and up to the period just after the Second World War is presented.

The immigrants came from different cultural and geographical areas, were exposed to different governmental structures, civil and customary laws. One could not easily shake off the pejorative term "došlja" (immigrant); integration with the indigenous population of "Šokci" took place only with the generation that was born in the region of the immigration. After the First and Second World Wars the immigrants went to work in sawmills, railway companies, brickyards or during the growing season they were employed by local farmers. In the villages in the Vinkovci area only traditional men's and women's costumes were worn by the "Šokci", while the immigrants were recognized by the clothes they purchased in local stores. Around 1950 marriage with poorer people as well as immigrants was undesirable and forbidden by the parents in the indigenous population. One can observe the difference between the accounts of the immigrants' descendants and the accounts of the immigrants. The first generation born in Slavonia and Sirmium considered itself to be a part of the local population.

Upon their arrival the new inhabitants had to construct houses. Those houses imitated the traditional architecture of the indigenous population; however, they had more modest features. They were

constructed in the outskirts of the villages, which also implied that their inhabitants were newly arrived in the village and had no possibility of influencing the social life of the community.

The homemaking and nutrition habits of the immigrants also differed from those practiced by the local population, which resulted in condemnation and loathing by the locals.

POLITIKA I KULTURNA BAŠTINA U EUROPI - HRVATSKA MANJINA U REPUBLICI MAĐARSKOJ

Kristina GOGIĆ¹

COBISS 1.04

IZVOD

Politika i kulturna baština u Europi - hrvatska manjina u Republici Mađarskoj

Hrvati u Mađarskoj imaju bogatu prošlost. Njihovi su korijeni duboko usađeni u tlo Mađarske. Po kulturi i jeziku su najraznovrsnija hrvatska manjina izvan granica zemlje. Svaka etnička skupina Hrvata u Mađarskoj je autohtona. Neke od njih su doselile u krajeve Mađarske za vrijeme prodora Turaka u hrvatske zemlje ili u doba turske okupacije središnjih dijelova tadašnje Ugarske ili pak nakon oslobođenja tih krajeva od osmanlijske vladavine u vremenskom rasponu od 15. do 18. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI: Hrvati, hrvatska manjina, Mađarska, politika, kultura, jezik

ABSTRACT

Policy and Cultural Heritage in Europe – the Croatian Minority in Hungary

Croats in Hungary have a long history. They are deeply rooted in the Hungarian territory. The cultural and linguistic diversity of the Croatian minority in Hungary is larger than in other countries. Each ethnic group of Croats in Hungary is distinctive. Some of them moved to parts of Hungary during the Turkish occupation of Croatian territory or during the Turkish occupation of central parts of former Hungarian territory, or after getting free from Turkish rule in the period from the fifteenth to the eighteenth century.

KEY WORDS: Croats, Croatian minority, Hungary, policy, culture, language

IZVLEČEK

Politika in kulturna dediščina v Evropi – hrvaška manjšina v Republiki Mađarski

Hrvati imaju na Mađarskom bogato preteklost. Njihove korenine so globoko vsajene v mađarska tla. Po kulturi in jeziku so najraznovrstnejša hrvaška manjšina zunaj meja domovine. Vsaka etnična skupina Hrvatov na Mađarskem je avtohtona. Nekateri med njimi so se v mađarske kraje priselile v času prodora Turkov na hrvaška ozemlja ali v obdobju turške okupacije osrednjih delov takratne Ogrske, druge pa po osvoboditvi teh krajev izpod osmanske vladavine v obdobju od 15. do 18. stoletja.

KLJUČNE BESEDE: Hrvati, hrvaška manjšina, Mađarska, politika, kultura, jezik

¹ Diplomirana pravdnica, savjetnica pučkog pravobranitelja, Pučki pravobranitelj, Petrićeva 5/VI, HR-10000 Zagreb; e-mail: kristina.gogic@ombudsman.hr, gogic.kristina@gmail.com.

UVOD

Hrvati u Mađarskoj su najraznovrsniji i najsloženiji entitet od svih hrvatskih manjina koje su bile tijekom burne povijesti hrvatskoga naroda otrgnute od hrvatskog matičnog prostora. Razne etničke skupine Hrvata u Mađarskoj upotrebljavaju sva narječja i gotovo sve dijalekte kojima se govori u matičnoj zemlji. One su dospjele na te prostore putem raznovrsnih migracijskih procesa i u različitim vremenskim razdobljima s gotovo čitavog hrvatskog etničkog područja, od Dalmacije, Hercegovine, Bosne, Hrvatskog zagorja, Like, Pokuplja itd.

Kulturna povijest Hrvata u Mađarskoj u prošlosti je, naravno, bila usko povezana s crkvom, odnosno svećenstvom. Prvi intelektualci Hrvati na prostorima Mađarske, bili su svećenici. Najistaknutiju ulogu u kulturnoj povijesti Hrvata u Mađarskoj su odigrali franjevci. U Pečuhu je već 1722. godine, hrvatski barun Ivan Makar utemeljio pučku školu. Prvi svjetski rat je predstavljao tragediju za Hrvate u Mađarskoj. Poslije II. svjetskog rata je došlo do kratkoročnog preporoda u redovima Hrvata u Mađarskoj, što je kratko trajalo jer je od početka 50-ih, sve do 1990/91 (stvaranje hrvatske države) za nacionalni razvoj Hrvata nepovoljno utjecalo snažno i nametnuto jugoslavensko unitarističko jedinstvo (npr. uvođenje srpsko-hrvatskog jezika u škole).

Kako je već navedeno Hrvati u Mađarskoj su najraznovrsnija hrvatska manjina izvan granica matične zemlje (Bunjevci, Šokci, Raci, Dalmatinci, gradišćanski Hrvati, pomurski Hrvati, podravski Hrvati i bošnjački Hrvati). Prema popisu pučanstva u Mađarskoj iz 2001. godine, sukladno njihovom izjašnjava-nju, broj Hrvata prema nacionalnosti je 15. 620, a broj Hrvata prema uporabi materinjeg jezika je 14.345. Prema procjeni Hrvatske državne samouprave (legitimno političko i administrativno tijelo Hrvata u Mađarskoj, 115 lokalnih hrvatskih manjinskih samouprava demokratski su izabrano zastupništvo na lokalnoj razini) Hrvata u Mađarskoj ima približno između 40 i 50 tisuća.

METODE RADA I METODOLOŠKE NAPOMENE

Istraživanje se sastojalo od slijedećih radnih zadataka:

1. prikupljanja i analize postojeće relevantne literature i dokumentacije o povijesti Hrvata u Mađarskoj,
2. prikupljanja i analize postojeće relevantne literature o hrvatskoj manjini u Mađarskoj,
3. analiza postojeći zakonskih tekstova, međunarodnih ugovora i sporazuma između republike Hrvatske i Republike Mađarske, te Ustava Republike Hrvatske u dijelovima koji se odnose na hrvatsku manjinu u Mađarskoj i Ustava Republike Mađarske
4. pisanju rada nakon prikupljenih rezultata istraživanja.

POVIJEST HRVATA U MAĐARSKOJ - KRATKI PREGLED

Kako sam već naprijed navela većina Hrvata je u Mađarsku dospjela putem migracijskih procesa u tursko doba (između 15. i 18. stoljeća), za vrijeme turske okupacije središnjih dijelova nekadašnjeg Ugarskog Kraljevstva, a mnogi od njih su došli krajem 17., odnosno u prvim desetljećima 18. stoljeća¹.

Među prvima su napustili svoja ognjišta u Lici, Krbavi, Pounju, Pokuplju, Posavini i naselili područja u Mađarskoj već poslije bitke na Krbavskom polju 1493. godine, a prvi put se spominju u tadašnjoj zapadnoj Mađarskoj 1515. godine u Željeznom.

¹ Izvor: <http://www.croatia.hu/index.php>, Povijest Hrvata u Mađarskoj, Croatia: Neprofitno poduzeće za kulturu, informativnu i izdavački djelatnost, Budimpešta, Mađarska.

Pomurski Hrvati su se većinom doselili u svoja današnja sela poslije 1690. godine, nakon oslobođenja toga kraja od Turaka, odnosno u vremenu nakon ugušenja Rakocijevog ustanka (1911.). Svi oni potječu iz kajkavskih krajeva, iz Međimurja i Hrvatskog zagorja.

O nazočnosti Hrvata Šokaca u Baranji i Bačkoj imamo sigurne podatke iz 16. stoljeća, te su im se pridružili Hrvati iz Slavonije, odnosno Bosne krajem 17. i početkom 18. stoljeća.

18. stoljeće, odnosno dijelom i prva polovica 19. stoljeća, predstavlja takozvano zlatno doba Hrvata u Mađarskoj. Društveno-gospodarski položaj Hrvata u Mađarskoj u 18. stoljeću je bio vrlo različit. Većina ih je živjela na selu, bavila se poljoprivredom, a po socijalnom statusu bili su kmetovi. Seosko stanovništvo bavilo se zemljoradnjom, uglavnom uzgojem žitarica. U njihovom gospodarstvu je važnu ulogu igralo i stočarstvo. Neke hrvatske etničke skupine su se bavile i vinogradarstvom, te vrtlarstvom. Pomurski Hrvati su razvili trgovinu jakih konja, a u Podravini je bilo razvijeno svinjogojstvo i ribarstvo.

Prvi intelektualci Hrvati na ovome prostoru su bili svećenici, pripadnici Rimokatoličke crkve. Kulturna povijest Hrvata u Mađarskoj je bila usko povezana s crkvom, odnosno svećenstvom. Hrvati u Mađarskoj u vjerskom pogledu pripadali su gotovo uvijek u svim razdobljima Rimokatoličkoj crkvi. U vjerskom životu Hrvata u Mađarskoj istaknutu ulogu su odigrali franjevci. Oni su vodili skrb o hrvatskom pučanstvu u doba turske okupacije. Težak udarac za Hrvate u Mađarskoj bio je, kada su krajem 18. stoljeća, njihove župe bile oduzete franjevcima i predane svjetovnim svećenicima. I u stvaranju hrvatskog školstva u Mađarskoj u 18. stoljeću važna je bila djelatnost franjevac.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća je došlo do nacionalnog preporoda kod dvije hrvatske etničke skupine u Mađarskoj: kod Bunjevaca i gradišćanskih Hrvata. Bili su pokrenuti časopisi, utemeljene čitaonice, tiskani udžbenici, oživjela je književna djelatnost.

Od pedesetih godina 20. stoljeća do 1990./91. godine za nacionalni razvoj Hrvata u Mađarskoj nepovoljno je utjecalo nametnuto jugoslavensko unitarističko jedinstvo (npr. uvođenje jedinstvenog srpskohrvatskog književnog jezika u sve hrvatske škole). Nešto bolja situacija je bila sedamdesetih godina zahvaljujući Hrvatskom proljeću, pa je od sedamdesetih godina hrvatski jezik postupno počeo jačati u školstvu i u medijima.

Do promjena je došlo tek padom komunističkog pokreta, kada su Hrvati osnovali vlastite političke organizacije. Kulturne i školske ustanove i mediji su se oslobodili jugoslavenstva i postale samostalne. Utemeljene su i nove kulturne i znanstvene institucije, o čemu će biti više riječi u daljnjem tekstu.

SURADNJA IZMEĐU REPUBLIKE HRVATSKE I REPUBLIKE MAĐARSKE - PRAVNI OKVIR

Od nastanka samostalne Republike Hrvatske, Republika Hrvatska i Republika Mađarska su zaključile dosta sporazuma, ugovora i programa o suradnji, od kojih ističem kako slijedi:

1. Ugovor o kulturnoj, prosvjetnoj i znanstvenoj suradnji između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Republike Mađarske, potpisan u Zagrebu 16. ožujka 1994., ali je stupio na snagu tek 1999., a posljednji program na području kulture potpisali su ministar kulture Republike Hrvatske i ministar nacionalne kulturne baštine Republike Mađarske, u Dubrovniku u srpnju 2005. godine. Mađarska strana je predložila predstavljanje Hrvatske u sklopu programa "Pečuh kulturna prijestolnica Europe 2010". Također je u svibnju 2007. potpisan Memorandum o razumijevanju između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Republike Mađarske o suradnji na europskim kulturnim pitanjima.

2. Sporazum između Republike Hrvatske i Republike Mađarske o zaštiti mađarske manjine u Republici Hrvatskoj i hrvatske manjine u Republici Mađarskoj, potpisan u Osijeku 05. travnja 1995., stupio na snagu 1995. donošenjem Zakona o potvrđivanju sporazuma (Hrvatski Sabor), u lipnju 1995. Osvrnula bih se na ovaj sporazum više jer se inače bavim manjinama u Republici Hrvatskoj i hrvatskim manjinama u inozemstvu, te na njegovu pravnu i političku snagu. Navedenim sporazumom Republika Hrvat-

ska i Republika Mađarska ugovaraju najvišu razinu pravne zaštite za hrvatsku manjinu u Mađarskoj te mađarsku manjinu u Hrvatskoj, kao i očuvanje i razvitak njihovih nacionalnih identiteta; polazeći od uvjerenja da je integracija manjina moguća samo očuvanjem njihovih obilježja kao etničkih zajednica, te uzimajući u obzir one odredbe Sporazuma o prijateljstvu i suradnji potpisanoga između Republike Hrvatske i Republike Mađarske u Budimpešti 16. prosinca 1992., te polazeći od načela izraženih u slijedećim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, kao i o zaštiti manjina: - Povelja Ujedinjenih naroda, Opća deklaracija o pravima čovjeka, Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida, Konvencija o borbi protiv diskriminacije u području obrazovanja, Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o pravima djeteta, Deklaracija o ukidanju svih oblika netolerancije i diskriminacije temeljenih na vjeroispovijesti ili vjerovanju, Deklaracija o pravima osoba što pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičnim manjinama, te još niz europskih i srednjeeuropskih povelja, inicijativa i konvencija (dalje neću nabrajati da se ovo izlaganje ne pretvori u nabranje).

Zbog praćenja i provedbe navedenoga Sporazuma uspostavljen je Mješoviti odbor za manjine, koji održava sjednice i donosi preporuke o najvažnijim manjinskim pitanjima. Jedna od preporuka ticala se i pitanja parlamentarnog zastupništva manjina u Mađarskom parlamentu jer Hrvati u Mađarskoj nemaju Parlamentarnog zastupnika. Prema načelu reciprociteta Hrvatska bi trebala imati u Mađarskoj Parlamentarnog zastupnika jer Mađarska manjina u Hrvatskoj ima predstavnika u Hrvatskom Saboru. No zbog toga je u Mađarskoj nužna izmjena Izbornog zakona kako bi se manjinama omogućilo parlamentarno zastupništvo. Tada i osnivanje političkih stranaka.

Ovdje napominjem da su Hrvati u Mađarskoj zaštićeni kroz Ustav Republike Mađarske, čiji čl. 68. regulira prava povijesnih manjina koje su konstitutivni čimbenik Republike Mađarske, te kroz Zakon o pravima nacionalnih i etničkih manjina iz 1993. godine. Navedenim Zakonom je predviđeno ustavno pravo manjinama osnivati lokalne i manjinske samouprave. Na lokalnim izborima 1994. manjine su prvi put u povijesti mogle odlučiti žele li se same organizirati, te odrediti kako će se postaviti na političkoj pozornici Republike Mađarske.

3. Sporazum Vlade Republike Hrvatske i Vlade Republike Mađarske o priznanju svjedodžbi o školskoj spremi, diploma i stupnjeva visokoškolskog obrazovanja stečenih u Republici Hrvatskoj i Republici Mađarskoj, potpisan u Budimpešti, 16. lipnja 1997, a stupio na snagu 01. siječnja 1998.

4. Ugovor između Republike Hrvatske i Republike Mađarske o znanstvenoj i tehnološkoj suradnji, potpisan u Zagrebu, 25. siječnja 2002., a stupio na snagu 3. prosinca 2002. te još nekoliko Protokola i Programa o suradnju u znanosti, obrazovanju i tehnologiji.

UDRUGE, KULTURA I JEZIK

Osim već navedene Hrvatske državne samouprave (u daljnjem tekstu: HDS), u Mađarskoj djeluje i Savez Hrvata u Mađarskoj (u daljnjem tekstu: SHM), koji je krovna kulturna udruga s mrežom regionalnih društava. HDS i SHM zajednički izdaju tjednik "Hrvatski glasnik", te HDS izdaje još i "Hrvatski kalendar". Uz to HDS objavljuje nekoliko godišnjih književnih izdanja, ovisno o sredstvima koje uspiju dobiti putem natječaja. Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Hrvatsko kazalište i druge hrvatske institucije, te mjesne manjinske samouprave također se bave izdavaštvom.

Službena uporaba hrvatskog jezika na području lokalnih i općinskih samouprava zajamčena je Ustavom i Zakonom o pravima nacionalnih i etničkih manjina. Dvojezični natpisi u mjestima gdje žive Hrvati uglavnom postoje, no nastoji se osigurati da i svi nazivi javnih ustanova u tim mjestima budu također dvojezični, te je ta obveza preuzeta i naprijed navedenim Sporazumom o zaštiti manjina. Mise na hrvatskom jeziku održava desetak stalnih svećenika i nekoliko povremenih.

Hrvatsko kazalište u Pečuhu, kao hrvatsko profesionalno kazalište u Mađarskoj i jedino hrvatsko

kazalište izvan Republike Hrvatske, ima zadaću promoviranja i prezentacije hrvatskih dramskih autora kao i sveukupnih kulturnih događanja u dvije države.

Kao prioritetan zadatak u području znanosti, obrazovanja, kulture i športa, istaknuta je izrada novog Hrvatsko-mađarskog, odnosno Mađarsko-hrvatskog rječnika.

FINANCIRANJE HRVATSKE MANJINE U MAĐARSKOJ I AKTUALNI PROJEKTI

Financiranje manjina u RM ostvaruje se na 3 razine: direktno iz središnjeg državnog proračuna, putem natječaja iz Javne zaklade za nacionalne i etničke manjine, kao i drugih natječaja i zaklada lokalnog karaktera, te iz lokalnih fondova.

Republika Hrvatska Hrvatima u Mađarskoj dodjeljuje namjenska sredstva za prioritetne projekte hrvatske manjine u Mađarskoj putem Ministarstva vanjskih poslova i europskih integracija.

Prijedlog da se u Državni proračun, kao posebna stavka, uvrsti financiranje autohtonih hrvatskih manjina, kako bi im se povećala potpora, podržali su Vlada i Sabor Republike Hrvatske.

Aktualni i tek dovršeni projekti su²:

- dovršena je obnova Hrvatske škole u Pečuhu (hrvatska i mađarska Vlada su financirale obnovu svaka sa 750.000 EUR),
- projekt obnove i proširenja Hrvatskog kazališta u Pečuhu (Hrvatska je financirala otkup zemljišta na koje bi se proširilo kazalište sa 150.000 EUR-a, a Mađarska će financirati obnovu i izgradnju),
- izgradnja đlačkog doma u Santovu (također obje Vlade sudjeluju u financiranju),
- potpora boravku hrvatske mladeži iz Republike Mađarske u kulturno-prosvjetnom centru i odmaralištu na Pagu (također obje zemlje sudjeluju u financiranju).

ZAKLJUČAK

Iz naprijed navedenoga teksta utvrđeno je da hrvatska manjina postoji već stoljećima na području Republike Mađarske, te da ima svoje mjesto unutar njezinog državnog sustava. Njezina povijest je utkana u povijest mađarske države, a danas se suradnja između te dvije države može opisati kao izvrsna. To potvrđuje niz međudržavnih dokumenata: sporazuma, ugovora zaključenih o suradnji dviju država na najvišem nivou u području kulture, znanosti, obrazovanja i drugim dijelovima društvenog života.

Vrlo bitno je očuvati hrvatski nacionalni identitet u drugoj državi, hrvatsku kulturu, običaje i jezik, a istodobno razviti suradnju s pripadnicima zemlje u kojoj manjina živi (ovdje Mađarske) na različitim područjima. Mislim da je hrvatskoj manjini u Mađarskoj uspjelo oboje, kako je opisano u navedenome tekstu. Suradnju treba svakako nastaviti i dovršiti predviđene projekte, čime će ta suradnja biti dodatno učvršćena.

LITERATURA I IZVORI

<http://www.croatica.hu/index.php> (17.12.2010.)

http://hr.wikipedia.org/wiki/Savez_Hrvata_u_Mađarskoj (17.12.2010.)

<http://www.mvpei.hr/hmiu/tekst.asp/hmi-hmi007> (17.12.2010.)

http://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatska_državna_samouprava_u_Mađarskoj (17.12.2010.)

Narodne novine - Međunarodni ugovori
Ustav Republike Hrvatske
Ustav Republike Mađarske

SUMMARY

POLICY AND CULTURAL HERITAGE IN EUROPE – THE CROATIAN MINORITY IN HUNGARY

Kristina GOGIĆ

A lot of Croats living outside of Croatia live in Hungary. Significant cooperation between the two countries is carried out in the areas of culture, science, language and other areas.

This article gives a short overview of the history of Croats in Hungary. As stated above, most Croats came to Hungary through migration processes at the time of the Ottoman Empire. The Croats in Hungary are the most diverse and complex of all the Croatian minorities that were created during the turbulent history of the Croatian homeland.

The two countries' cooperation in the political sense is also very important. The paper discusses various forms of political cooperation, i.e. interstate agreements, contracts and other documents which have strengthened this cooperation. It also presents some suggestions on how to help the Croatian minority in Hungary gain representation in the Hungarian Parliament, leading to the principle of reciprocity, as the Hungarian minority is represented in the Croatian Parliament.

Finally, planned joint projects to further the connection between the two countries and speak about their relationship and unbreakable friendship are listed.

POROČILA IN
RAZMIŠLJANJA

REPORTS AND REFLECTIONS

AN IMMIGRANT'S DEAL: TWO LIVES FOR THE PRICE OF ONE¹

Omer HADŽISELIMOVIĆ

When you become an immigrant, you have lost or are in the process of losing much: you lose your country, your language, your culture, your friends. But you also gain much: a new country, new knowledge, new experience, and perhaps new friends. The tension between the loss and the gain—or the debit and the credit side of your life's account—makes you feel as if you were living two lives, one you've left behind, and one you are living at the moment. You have not completely abandoned the old life, and you have not fully absorbed the new life.

When my family and I arrived in America, we changed not only continents but entire worlds, and that is always a difficult thing. It was difficult for me in spite of the fact that my professional life was deeply connected with our country of immigration: I was an English teacher at the University of Sarajevo, and my academic field was American Studies, the study of the United States. In my classes in Sarajevo, I tried to explain something of American culture and history to myself and to my students—a hard task in both instances—but I liked the constant challenge of comparing American culture with my own. My approach was to incorporate material from history, literature, art, language, landscape studies, anthropology, and anything else that could capture and convey some telling essence of American life.

America has always struck me as so different from my part of the world that for a long time I thought of it as strange and exotic—from artifacts to sports to behavior patterns, from small things to big. This strangeness of America was, I'm sure, what attracted me to American Studies. I once compiled a catalog of the visibly different things a Southeastern European sees in the United States: windows that go up and down, like a guillotine, and do not open inside; doorknobs instead of handles; screens on doors and windows; water in toilet bowls; coiled rather than solid burners on the electric range; different measures and sizes; a different voltage; more static electricity; drinking fountains; relative absence of tobacco smoke; sports such as football and baseball; empty streets; lawns in front of homes (and lawn mowers, which provide a typical, inescapable American sound, as opposed to, for example, the equally inescapable European exact-time beep on the radio); heavily patterned wallpaper in contrast to lightly designed or blank wallpaper; wall calendars wrapped in cellophane and looking like old-fashioned LP albums; acronymic names of radio stations; shorter but wider printer paper.

Becoming an immigrant when you are an adult (say, middle-aged or older) is particularly hard because your previous life “interferes” with your immigrant life in more ways than you expected. So my two lives, the one in Bosnia (or former Yugoslavia), and the other here, in America, are constantly colliding, and I'm always comparing, contrasting my two lands, always “translating” from one into the other. This is

¹ Besedilo je bilo prvič objavljeno v *Common Boundary: Stories of Immigration*, uredil Gregory F. Tague, New York: Editions Bibliotekos, 2010. Objavljamo ga s prijaznim dovoljenjem avtorja Omerja Hadžiselimovića in urednika Gregory F. Taguea.

of course true of my language situation, my linguistic identity, where translation of a kind always takes place between my native language and English. I “translate” between my two lives in other, perhaps less significant ways. Just to give you some examples, I still have to stop to think whether a date like, say, 08/06/06 is really August 6 or June 8 (as it would be in Europe), or whether Memorial Day or Labor Day falls in May (since in much of the rest of the world Labor Day is May 1), or how tall one is when measured in feet and inches, or what in centigrade is the temperature of 98F, often enriched with humidity, and whether it matches anything from my former experience (it doesn’t).

As soon as you become an immigrant, everything irrevocably changes for you: space, landscape, the weather, the human geography—and even time. This last—time—turns against you: in the new country and in your new life, you are always behind; you want to catch up with things and events, to come up to the time level of everybody else because so much had happened when you weren’t here. You badly need all kinds of practical information, for example, that you constantly ask questions, and that tends to make you feel outdated, lagging behind, and awkward. American society is more opaque in this fundamental informational sense: as a newcomer, you do not learn about people (individual people, their private lives, their power relationships) as easily as elsewhere. In America, in this sense, you feel that people generally do not know much about others, that the right hand does not know what the left hand is doing, as it were. But, strangely, this condition of ignorance in which you find yourself also makes you feel *younger*, like a young person asking basic questions, and gives you a sense of a new beginning, of learning, and exploring, of going through initiation. And starting from scratch keeps you on your toes.

By contrast, when you revisit the old country, in spite of the changes you see, your personal time seems to have stopped at the point of departure, since you remember a life there that is now permanently fixed in your memory. There, you are your old self (or you imagine you are) because you haven’t lived through the changes that occurred. And that is how your old-country friends, acquaintances, and relatives see you—as your old self; what you do and how you live in the new country is of no real interest to them—there is hardly any curiosity about the new you. For all practical purposes, you have disappeared for them. You’ve truly “gone west” for them, as the old phrase has it: “gone west” was an American metaphor for dying. And you wonder if the people there have always been so self-referential or if they have become such only for you.

The immigrant is, psychologically, pulled back toward home by the power of memory, which is a major interference and something that insistently inhabits her/his new world. (Interference is also a linguistic term describing the obstacles presented by our native language when we try to learn a foreign language—it’s always in the way, pulling us back, making it harder for us to master the strange new sounds and word order, for example.) This memory of the old things often starts with me as a visual representation, as images, so, for example, when I see Lake Michigan, close to which I now live, my subconscious thought is directed toward the Adriatic Sea, the large and familiar body of water in my former life and country; or when I see dark-blue clouds piling up on the horizon here, in the flat Midwest, they often appear to me, momentarily, as distant mountains, like those surrounding my hometown. High-rise apartment buildings here, with tiny identical balconies suggesting congested living, buildings that I never appreciated as architecture, bring to mind the old country, the sense of sharing and of human closeness. And—perhaps most strangely—when I catch a whiff of cigarette smoke, a much rarer thing than in the old country, and I can’t stand smoking, that immediately transports me to an earlier geography and to my earlier life.

All this is, of course, nostalgia, that constant companion of an immigrant’s life. Although a universal human sentiment, nostalgia is hard to define precisely, and this is confirmed by interesting linguistic information: this concept is handled differently in different languages. The word “nostalgia,” as Milan Kundera reminds us, comes from the Greek words “nostos” (return) and “algos” (suffering)—so, suffering because of the inability to return. But its different forms and nuances of meaning range widely in a number of European languages (and not all of them use the Greek-derived word primarily), describing

a longing for home, a pain of absence, loneliness, or ignorance of what happens in the home country (Spanish *añoranza* [anjanansa], *añorar*—from Lat. *ignorare*).

Because of the distance traveled and the change experienced, home to the immigrant appears better and sweeter than it actually was, gaining a new, greater value. This feeling can occur when you actually return to the old country: When I am in my hometown of Sarajevo for short visits, the scent in the air on a summer night is uniquely intoxicating, like nothing I experience here in America, and those pine-wooded hills look more beautiful, now that I live elsewhere, than ever before. But nostalgia is mostly about missing people, those with whom I worked, lived, and shared a frame of reference. I miss the urban and urbane life of Sarajevo, its distinct sense of humor, its irony, both gentle and harsh, and its openness to the world. (But most of that was destroyed by the recent war anyway, so my nostalgia in this case is not merely geographic but “historical”—a longing for the past, which is another form of nostalgia. Bosnia, for me, is becoming a country of memory, to borrow Denis de Rougemont’s description of Europe —“la patrie de la mémoire.”)

Nostalgia, though a real feeling, is also a pleasant lie. “How handsome must our country be when seen and felt from outside!” writes the Spanish author Miguel de Unamuno. Another writer, the Nobel-Prize-winning V.S. Naipaul, offers in one of his novels, *A Bend in the River*, a practical cure for nostalgia—and that is frequent travel by plane:

[T]he airplane is a wonderful thing. You are still in one place when you arrive at the other. The airplane is faster than the heart. You arrive quickly and you leave quickly. You don’t grieve too much. . . . You can go back many times to the same place. You stop grieving for the past. You see that the past is something in your mind alone, that it doesn’t exist in real life. You trample on the past, you crush it. In the beginning it is like trampling on a garden. In the end you are just walking on ground.

Absolute travel, it seems, destroys nostalgia absolutely. In this case, the duality of an immigrant’s life truly becomes a reality, and perhaps not a painful one: the two lives can be lived almost simultaneously, not consecutively. But this cure for nostalgia—frequent travel by plane—tends to be expensive. Only the well-to-do can afford it. I know of a Sarajevan living in the United States, who often flies home for weekends, revisiting her mother and tasting Bosnian food. This certainly is a different experience of exile than, for example, what many Jews who fled from Spain after 1492 experienced in Bosnia, where for many generations they kept the keys to their houses with them, hoping to return; many families kept the key for generations, just as they clung to their religion, their Spanish language, and their songs.

There are other cures for nostalgia and hardships of immigrant life than frequent flights home—or throwing away your old house key. One is time, which cures everything, as we know, and the other is the immigrant’s conscious effort to accept the new life as it comes, rationally and *positively*, as people in this country like to say—positive being a big word reflecting American cultural optimism, at least until the recent crises. Likewise, the immigrant’s main dilemma—how to achieve a livable balance between the two lives, the balance between losing oneself to the new culture and standing apart from it—is often resolved in a natural way: by both retention and acceptance, retention of the old ways one wants or can keep, and acceptance of the new ways one wants or can accept. America, with its freedoms, has always been good at this, allowing so much leeway in people’s private lives, and one can here think of religion, language, and other personal pursuits, or of cultivating such “un-American” activities like afternoon naps. In my family, we have so far kept our language but of course use English with others and outside home, and we see no problem with it. We see no problem in starting a sentence in Bosnian and finishing it in English, or vice versa. Using two languages is certainly an advantage, not the least of which is that it exercises your brain. (It also enables you to gossip about other people in their presence.) Also, I use the two languages when I introduce myself and say my name, because you have to use two sound systems when doing that—English and Bosnian/Croatian/Serbian. One can imagine what a challenge my last name presents to people with a short attention span. Paradoxically, my last name, which

looks intimidating on paper, is only a paper tiger: it can be more easily said in English than my first name, which is more complicated as phonetics since it does not conform to the English sounds.

Levity aside, the condition of immigration or exile makes you go through tough times (life puts you in your place—or America does), but it also offers you “certain rewards;” “a double perspective” and fresh insights, as author Edward Said says; it offers you a place on the margin of the new culture, where you have an opportunity to see more than those in the center, that is, the inhabitants and original practitioners of that culture. That place on the margin gives you a certain freedom and possibilities of self-discovery, too. The Polish-American author Eva Hoffman, herself an immigrant, goes even further than Said when she notes that exile in modern times, and in postmodern theory, “becomes. . . sexy, glamorous, interesting;” and that “nomadism and diasporism have become fashionable terms in intellectual discourse” because they connote “the virtues of instability, marginality, absence, and outsidedness.” But Hoffman warns us that that sexiness and glamour of immigration come with much pain and loss.

So, like many recent immigrants who have come to this country as adults, I’m living my two lives, and I’m doing that both consecutively (I first lived there and now I’m living here) and simultaneously (although I now live here, I’m mentally living there, too). I’m living two lives for the price of one, and that, in commercial terms, is not a bad deal. But even in Bosnia I lived two lives, in a sense: one was my mundane, “real” life, and the other was my professional life, oriented toward America. I used to watch America from Bosnia; now I’m watching Bosnia from America, as I’m moving in my reading, research, and writing from American Studies to Balkan Studies. I used to be a Bosnian Americanist; here, I’m becoming an American Bosnianist. It’s always more exciting to study that which is far away. But in another sense, my practical, teaching career has now come full circle, since I now do what I did before: I teach English to foreigners.

The longer I live in America, my two countries—or lives—are beginning to merge and converge; that is, my new country is beginning to look and feel more and more like my old country. Things and events here are beginning to assume *déjà vu* forms, as does my attitude towards them. I wonder if this is a psychological delusion or a process of true acclimatization. What, or who, has changed? !? My memory of the old country? The new country? All of the above? What seems to be true is that human nature and the nature of things show through the superficial differences: as time passes and as the newness and the romance of America fade, I see and experience here more of what reminds me of the old life. The two countries are becoming alike in a deep, universalizing sense—cause for both consolation and disappointment.

NAVODILA AVTORJEM ZA PRIPRAVO PRISPEVKOV ZA *DVE DOMOVINI / TWO HOMELANDS*

1. Usmeritev revije

Revija *Dve domovini / Two Homelands* je namenjena objavi znanstvenih in strokovnih člankov, poročil, razmišljanj in knjižnih ocen s področja humanističnih in družboslovnih disciplin, ki obravnavajo različne vidike migracij in z njimi povezanih pojavov. Revija, ki izhaja od leta 1990, je večdisciplinarna in večjezična. Letno izideta dve številki v tiskani in elektronski obliki na svetovnem spletu (<http://isi.zrc-sazu.si/?q=node/436>). Članki so recenzirani.

Prispevke, ki morajo biti urejeni po spodnjih navodilih, pošljite na naslov uredništva:
Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU,
P.P. 306, SI Ljubljana;
telefon: (+386 1) 4706 485, faks: (+386 1) 4257 802;
elektronski naslov: ktoplak@zrc-sazu.si, ali spelam@zrc-sazu.si
Prispevke oddajte uredništvu **v dveh tiskanih izvodih in v elektronski obliki**.

Avtorji naj poskrbijo za primerno jezikovno raven in slogovno dovršenost. Rokopisov, ki jih uredništvo revije *Dve domovini* sprejme v objavo, avtorji ne smejo hkrati poslati kaki drugi reviji. V skladu z Zakonom o avtorskih pravicah in 10. členom Poslovnika o delu uredništva revije *Dve domovini / Two Homelands* se avtorji z objavo v reviji *Dve domovini / Two Homelands* strinjajo z objavo prispevka tudi v elektronski obliki na svetovnem spletu.

2. Sestavine prispevkov

Članki morajo imeti sestavine, ki si sledijo po naslednjem vrstnem redu:

- **glavni naslov** članka (z velikimi tiskanimi črkami, okrepjeno);
- **ime in priimek avtorja** (priimku naj sledi opomba pod črto, v kateri so navedeni: 1. avtorjeva izobrazba in naziv (na primer: dr. zgodovine, znanstveni sodelavec); 2. avtorjev poštni naslov (na primer Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana); 3. avtorjevi elektronski naslov, telefon in faks);
- **predlog vrste prispevka** (izvirni, pregledni ali kratki znanstveni prispevek, strokovni članek);
- **izvleček** (slovenski naslov članka in slovenski izvleček, skupaj s presledki do 600 znakov);
- **ključne besede** (do 5 besed);
- **abstract** (angleški prevod naslova članka in slovenskega izvlečka);

- **key words** (angleški prevod ključnih besed);
- **članek** (1. skupaj s presledki naj ne presega 45.000 znakov oz. 25 tipkanih strani; 2. celotno besedilo naj bo označeno z »Normal« – torej **brez oblikovanja, določanja slogov in drugega**; 3. pisava Times New Roman, velikost 12, **brez poravnave desnega roba**; 4. odstavki naj bodo brez vmesnih vrstic, prazna vrstica naj bo pred in za vsakim naslovom in predvidenim mestom za tabelo ali sliko; 5. odstavki za naslovi so brez zamikov, ročno mora biti narejeno morebitno označevanje in oštevilčevanje vrstic in odstavkov; 6. naslove označite ročno, podnaslove prvega reda z velikimi tiskanimi črkami in okrepljeno, podnaslove drugega reda z malimi tiskanimi črkami in okrepljeno);
- **summary** (angleški naslov članka z velikimi tiskanimi črkami, ime in priimek avtorja, sledi angleški povzetek članka, skupaj s presledki do 5.000 znakov, dodajte tudi ime prevajalca).

Poročila in ocene morajo imeti sestavine, ki si sledijo po naslednjem vrstnem redu:

- **poročila s konferenc in drugih dogodkov, razmišljanja:** naslov dogodka (velike tiskane črke, okrepljeno), datum poteka, ime in priimek avtorja (male črke, odebeljeno, celotno besedilo naj bo označeno z »Normal« – torej brez oblikovanja, določanja slogov in drugega; odstavki za naslovi so brez zamikov, ročno mora biti narejeno morebitno označevanje in oštevilčevanje vrstic in odstavkov), besedilo naj obsega med 5.000 in 15.000 znaki skupaj s presledki;
- **knjižne ocene:** ime in priimek avtorja ali urednika knjige, ki je predmet ocene, naslov knjige, založba, kraj, leto izida, število strani (male tiskane črke, avtor in naslov naj bosta okrepljena), besedilo naj obsega med 5.000 in 15.000 znaki skupaj s presledki, na koncu v desnem kotu sledi ime in priimek avtorja ocene.

V besedilih **se izogibajte** podčrtavanju besed in okrepljenemu tisku. Želeni poudarki naj bodo označeni s poševnim tiskom. S poševnim tiskom označite tudi navedene naslove knjig in časopisov.

3. Citiranje v člankih

V reviji *Dve domovini* je **citiranje** možno **med besedilom** in v obliki **opomb pod črto**, vendar naj avtorji uporabijo le enega od načinov.

Avtorji naj pri **citiranju med besedilom** upoštevajo naslednja navodila:

- **Citati**, dolgi pet ali več vrstic, morajo biti ročno oblikovani v ločenih enotah, zamaknjeni, brez narekovajev, za in pred vsakim citatom je prazna vrstica, pri odstavku za citatom ni zamika v prvi vrstici; citati, krajši od petih vrstic, naj bodo med drugim besedilom v narekovajih in pokončno (ne poševno).
- Pri **navajanju avtorjev** med besedilom (ne v oklepaju) prvič navedite ime in priimek avtorja v celoti, sicer navajajte samo priimek avtorja.
- Navajanje avtorja v oklepaju naj sledi temu vzorcu: oklepaj, priimek, leto, dvopičje in strani, ki so ločene s stičnim pomišljajem, zaklepaj, pika (Anderson 2003: 91–99); več navedb naj bo ločenih s podpičjem in razvrščenih po letnicah (Hobsbawm 2007: 23–45; Anderson 2003: 91–99).
- **Seznam literature in virov** je v tem primeru na koncu besedila, enote naj bodo razvrščene po abecednem redu priimkov avtorjev, enote istega avtorja pa razvrščene po letnicah; če imamo več del istega avtorja, ki so izšla istega leta, jih ločimo z malimi črkami (Anderson 2003a; 2003b). Seznam literature in virov je **brez zamikov**. Upoštevajte naslednji vrstni red in načine zapisov pri različnih navedenih enotah:
 - a) navajanje pri knjigah: priimek in ime avtorja, (leto izida), *naslov knjige*, kraj, založba (primer: Anderson, Benedict (2003). *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.);
 - b) pri člankih v zborniku: priimek in ime avtorja, (leto izida), naslov članka, *naslov zbornika* (ime

urednika), kraj, založba, strani (primer: Drnovšek, Marjan (2004). Izseljenke v očeh javnosti. *Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev* (ur. Aleksander Žižek). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 383–393.);

- c) pri člankih v revijah: priimek in ime avtorja, (leto izida), naslov članka, *naslov revije*, letnik, številka, strani (primer: Brightman, Robert (1995). Forget Culture: Replacement, Transcendence, Relexification. *Cultural Anthropology* 10(4): 509–546.);
- d) seznam literature in virov naj vsebuje vse v članku citirane vire in literaturo in naj ne vsebuje enot, ki v članku niso citirane.

Avtorji naj pri **citiranju v opombah pod črto** upoštevajo naslednja navodila:

- Pri citiranem delu naj navedejo: ime in priimek, *naslov*, kraj, založba, leto izida (primer: Zvone Žigon, *Izzivi drugačnosti: Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku*, Ljubljana: Založba ZRC, 2003.).
- Upoštevajo pa naj tudi naslednje: **citati**, dolgi pet ali več vrstic, morajo biti ročno oblikovani v ločenih enotah, zamaknjeni, brez narekovajev; citati, krajši od petih vrstic, naj bodo med drugim besedilom v narekovajih in pokončno (ne poševno); pri navajanju avtorjev med besedilom (ne v oklepaju) prvič navedite ime in priimek avtorja v celoti, sicer navajajte samo priimek avtorja.

Pri citiranju **arhivskega gradiva** morajo biti navedeni naslednji podatki:

- ime arhiva, signatura fonda ali zbirke, ime fonda ali zbirke, ime dokumenta in njegov datum, oznaka arhivske enote, oznaka tehnične enote (primer: Arhiv Republike Slovenije, AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, Zapisnik 3. redne seje z dne 14. 2. 1907, a. e.1567, škatla 15.).

Pri citiranju **virov z medmrežja** pa morajo biti navedeni naslednji podatki:

- če sta avtor in naslov enote znana: priimek in ime avtorja, (leto izida), naslov članka, naslov strani in datum ogleda (primer: Becker, Howard (2003). New directions in the Sociology of Art, <http://home.earthlink.net/~hsbecker/newdirections.htm> (1. 2. 2008));
- če avtor ni znan, navedite le naslov članka, naslov strani in datum ogleda (primer: Interaction: Some ideas, <http://home.earthlink.net/interaction.htm> (1. 2. 2008));
- med besedilom prispevka v prvem primeru navedite avtorja, na primer (Becker 2003), v drugem primeru pa le prvo besedo iz naslova članka oziroma vira, na primer (Interaction).

4. Grafične in slikovne priloge

- **Fotografije, slike, zemljevidi** idr. – z izjemo tabel, narejenih v urejevalniku Word, ki pa morajo biti oblikovane za stran velikosti 16,5 x 23,5 cm – naj ne bodo vključeni v Wordov dokument. Vse slikovno gradivo oddajte oštevilčeno **v posebni mapi** z vašim priimkom in imenom. Opombe v podnapisih ali tabelah morajo biti ločene od tekočega teksta. Fotografije naj bodo v .jpeg formatu.
- **Lokacijo slikovnega gradiva v tekstu** označite na naslednji način:
Fotografija 1: Kuharica Liza v New Yorku leta 1905 (avtor: Janez Novak, vir: Arhiv Slovenije, 1415, 313/14) ali Preglednica 1: Število prebivalcev Ljubljane po popisu leta 2002 (vir: Statistični urad RS, Statistične informacije, str. 14)).
- Za grafične in slikovne priloge, za katere nimate avtorskih pravic, morate dobiti **dovoljenje za objavo**.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS FOR THE PREPARATION OF ARTICLES FOR *DVE DOMOVINI / TWO HOMELANDS*

1. Orientation of the Journal

The Journal *Dve domovini/Two Homelands* welcomes the submission of scientific and professional articles, reports, debates and book reviews from the fields of humanities and social sciences, focusing on migration and related phenomena. The Journal, published since 1990, is multidisciplinary and multilingual. Two volumes are published per year in printed and electronic version on the internet (<http://isi.zrc-sazu.si/?q=node/436>). All articles undergo a review procedure.

Articles should be prepared according to the instructions stated below and sent to the editorial board at the following address:

Institute for Slovenian Emigration Studies SRC SASA

P.P. 306, SI Ljubljana;

Telephone: +386 1 4706 485, Fax: +386 1 4257 802;

E-mail: kristina.toplak@zrc-sazu.si, or spelam@zrc-sazu.si

Articles should be submitted in **two printed versions** and an **electronic version**.

Manuscripts that are accepted for publishing by the editorial board of *Dve domovini/Two Homelands* are not to be sent for consideration and publishing to any other journal. Authors are responsible for language and style proficiency. With the publication of articles in Journal *Dve domovini/Two Homelands* authors also agree to publish the articles in electronic version on the internet.

2. Elements of Contributions

Articles should contain the following elements in the stated order:

- **Title** (in capital letters, bold)
- **Name and surname of the author** (after the surname a footnote should be inserted stating: 1. author's education and title (e.g. PhD, MA in History, Research Fellow); 2. author's full postal address (e.g. Institute for Slovenian Emigration Studies, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana); 3. author's e-mail address, phone and fax number);
- **Type of the contribution** (original, review or short scientific article; professional article)
- **Abstract** (title of the article and abstract, up to 600 characters together with spaces);
- **Key words** (up to 5 words);
- **Article** (1. together with spaces it should not exceed 45.000 characters or 25 typed pages; 2. style

of the entire text should be "Normal"; 3. font Times New Roman, 12, **alignment left**; 4. paragraphs should not be separated by an empty line, empty line should be used before and after every title and intended space for a chart or picture; 5. paragraphs following the titles should not be indented, bullets and numbering of lines and paragraphs should be done manually; 6. titles should be marked manually, headings 1 with bold capital letters, headings 2 with bold small letters;

- **Summary** (title of the article with capital bold letters, name and surname of the author, summary of the article, together with spaces up to 5000 characters).

Reports and reviews should contain the following elements in the stated order:

- **Reports from conferences and other events, debates:** title of the event (in bold capital letters), date of the event, name and surname of the author (bold small letters, style of the entire text "Normal"; paragraphs should be indented manually (with the tabulator; paragraphs following the titles should not be indented, bullets and numbering of lines or paragraphs should be done manually), between 5000 and 15000 characters including spaces;
- **Book reviews:** name and surname of the author or editor of the book, title of the book, name of publisher, place of publication, date of publication, number of pages (small letters, author and title in bold), between 5000 and 15000 characters including spaces, at the end on the right hand corner include the name and surname of the reviewer.

In all texts **avoid** underlining and writing in bold. Italic should be used when emphasising a word or a phrase. Italic should also be used for citing titles of books and newspapers.

3. Citation in Articles

Citations in the journal *Dve domovini / Two Homelands* are possible **either within the text** or in **footnotes**.

When **citing within the text** authors should follow the instructions below:

- **Long citations** (five lines or more) should be typed as an indented paragraph (with the use of "tab"), without quotation marks, the first line of the paragraph after the citation should not be indented; citation shorter than five lines should be included in the main text and separated with quotation marks, in normal font (not in italic).
- When **naming the author** within the text (not in brackets) for the first time, include both full name and surname of the author, then continue using only last name.
- When naming the author in brackets use the following form: bracket, surname, year, colon, pages separated by hyphen, bracket full-stop (Barthes 1999: 91–99); when naming more authors separate their names with semicolon and name them according to the year of publishing in ascending order (Said 1999: 98–99; Ford 2006: 14–45).
- **List of references** should be placed at the end of the written text and arranged in the alphabetical order according to author's surname. Multiple references by one author should be arranged according to the year of publishing. Multiple references by one author published in the same year should be separated with small letters (e.g. Ford 1999a; 1999b). Use the following style:
 - a) books: surname and name of the author, (year of publishing), *title*, place of publishing, publisher (e.g. Žitnik Janja (1995). *Orel in korenine med "brušenjem" in cenzuro*. Ljubljana: Znanstveno-raziskovalni center SAZU.);
 - b) articles in series: surname and name of the author, (year of publishing), *title*, *title of the volume* (name of the editor), place of publishing, publisher, pages (e.g. Drnovšek, Marjan (2004). *Izseljenske v očeh javnosti. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev* (ed. Aleksander Žižek). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 383–393.);

- c) articles in journals: name and surname of the author, (year of publishing), title, *title of the journal*, year, number, pages (e.g. Brightman, Robert (1995). Forget Culture: Replacement, Transcendence, Relexification. *Cultural Anthropology* 10(4): 509–546.);
- d) list of references should include all cited sources and literature.

When **citing in footnotes** authors should follow the instructions below:

- When citing works state: name and surname, *title*, place of publishing, publisher, year of publishing (e.g. Žitnik, Janja, *Orel in korenine med "brušenjem" in cenzuro*, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1995.);
- Long **citations** (five lines or more) should be typed as an indented paragraph (with the use of "tab"), in italic, without quotation marks, the first line of the paragraph after the citation should not be indented; citation shorter than five lines should be included in the main text and separated with quotation marks, in normal font (not in italic); when naming the author within the text (not in brackets) for the first time, include both full name and surname of the author, then continue using only last name.

Citation of **archive material** should include:

- The name of the archive, book or fond number, name of series or fond, name of document and its date, archive unit, technical unit (e.g. Archive of the Republic of Slovenia, AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, Zapisnik redne seje z dne 14.2.1907, a. e.1567, škatla 15.)

Citation of internet sources should include:

- when the author and title of the unit are known: name and surname of the author, (year of publishing), title, web page address and date of viewing (e.g.: Becker, Howard (2003). New directions in the Sociology of Art, <http://home.earthlink.net/hsbecker/newdirections.htm> (1.2.2008));
- when the author is unknown, cite only the title of the article, web page address and date of viewing (e.g. Interaction: Some ideas, <http://home.earthlink.net/interaction.htm> (1.2.2008));
- in the first case state the author within the text, e.g. (Becker 2003), in the second case use the first word from the title of the article or source e.g. (Interaction).

4. Graphics and illustrations

- **Photographs, pictures, maps** etc. – with an exception of charts originating from Word programme, which have to be adjusted to the page size 16,5 x 23,5cm – should not be included into the Word document. All illustrative material needs to be numbered and submitted separately in **another folder** with author's name and surname. Please submit the visual material in .jpeg form.
- **Location of illustrative material in the text** should be marked as follows:
Photograph 1: Cook Lisa in New York in 1905 (author: Janez Novak, source: Archives of Slovenia, 1415, 313/14) or Chart 1: Population of Ljubljana after the 2002 census (source: Office for Statistics RS, Statistics, p. 14)).
- For graphic and illustrative material without copyrights, **permission for publishing** needs to be obtained.

